

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

XIX. YÜZYILIN İLK YARISINDA
MARDİN SANCAĞI (1789-1840)

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. İbrahim YILMAZÇELİK

HAZIRLAYAN
Arzu ŞAHİN

ELAZIĞ-2017

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

XIX. YÜZYILIN İLK YARISINDA MARDİN SANCAĞI (1789-1840)

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. İbrahim YILMAZÇELİK

HAZIRLAYAN
Arzu ŞAHİN

Jürimiz, ... tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu doktora tezini oy birliği / oy çokluğu ile başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri:

- 1.
- 2.
- 3.
- 4.
- 5.

F. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun tarih ve sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Ömer Osman UMAR
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET**Doktora Tezi****XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Mardin Sancağı (1789-1840)****Arzu ŞAHİN****Fırat Üniversitesi****Sosyal Bilimler Enstitüsü****Tarih Anabilim Dalı****Elazığ-2017, Sayfa: XXIII+273**

Mardin, stratejik konumu itibariyle tarih boyunca çeşitli devletlerin ele geçirmek için birbirleriyle kıyasıya mücadele içerisinde oldukları bir kale-şehir olma özelliği göstermiştir.

XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Mardin Sancağı (1789-1840) adını taşıyan bu monografi çalışmasında, Mardin'in Osmanlı döneminde idari, fiziki, iktisadi, sosyal ve demografik yapısı çeşitli yönleriyle tespit edilmeye çalışılmıştır. Osmanlı şehir tarihi çalışmalarında Şer'iyye Sicillerinin önemi büyüktür. Şer'iyye Sicilleri, Osmanlı şehir tarihini aydınlatma imkânı veren birinci elden kaynaklardır. Bu sebeple çalışmamızın ana kaynağını *Mardin Şer'iyye Sicilleri* oluşturmaktadır.

Mardin, incelenen dönemde idari olarak Bağdat Eyaleti'ne bağlı bir sancaktır. Eyalet valileri tarafından görevlendirilen voyvoda ve mütesellimler vasıtasıyla idare edilmiştir. Mardin şehri; cami, mescit, medrese, han, hamam, bimarhane vs. vakıf eserleri ile göz dolduran bir Osmanlı şehridir. Şehir içerisinde Müslümanlar ve gayrimüslimler bir arada yaşamaktaydılar. Gayrimüslim teba arasında başta Süryaniler olmak üzere Ermeni, Yahudi, Keldani ve Nesturiler bulunmaktaydı. Bu yönüyle Osmanlı dönemi Mardin şehri hoşgörünün üst düzeyde olduğu örnek bir şehir olma özelliği göstermektedir. İktisadi yapı içerisinde Mardin, birçok tarım ürününün yetiştiği verimli arazilere sahip bir şehirdir. Özellikle Mardin'de yetiştirilen ve *iccas* adıyla meşhur olan erik her sene İstanbul saray kilerine gönderilmekteydi.

Anahtar Kelimeler: Mardin, Sancak, Şer'iyye Sicili, Osmanlı Şehir Tarihi.

ABSTRACT**Doctorate Thesis****Sanjak of Mardin in the First Half of the 19th Century (1789-1840)****Arzu ŞAHİN****Firat University****The Institute of Social Sciences****Department of History****Elazığ-2017, Page: XXIII+273**

Mardin presents a castle-city characteristic for which various states have struggled vehemently to occupy it through the history because of its strategical location.

In this study of monography titled Sanjak of Mardin in the First Half of the 19th Century, Mardin's governmental, physical, financial, social and demographic structures are tried to be detected from various aspects. In the studies of Ottoman city history, court records have great significance. The court records are first hand resources to enlighten Ottoman city history. Thus, the court records constitute the main part of our study.

Mardin was a sanjak related to Bağdat State in the period that is examined in this study. It was governed by voivodes and motesellims who were employed by state governors. Mardin is an Ottoman city that makes a strong impression with its foundational works such as mosques, masjids, madrasahs, taverns, bathhouses, and Turkish hospitals etc. In the city, Muslims and non-Muslims live together. Among non-Muslims, there are, being in the first place, Assyrians, Armenians, Jews, Chaldeans, and Nestorians. From this aspect, Mardin City of Ottoman period shows the characteristics of a sample city sustaining high level tolerance. In the financial structure, Mardin has fertile lands on which many agricultural products are grown. Especially, the well-known plum that is grown in Mardin and known as *iccas* was sent to İstanbul palace cellar every year.

Key Words: Mardin, Sanjak, Court Records, Ottoman City History.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT.....	III
İÇİNDEKİLER	IV
TABLolar LİSTESİ	IX
EKLER LİSTESİ	XI
ÖN SÖZ	XIII
KISALTMALAR	XIV
KONU VE KAYNAKLAR.....	XVI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İDARİ YAPI.....	18
1.1. Mardin Sancağı'nın İdari Taksimatı ve Şehir Yönetimi.....	18
1.1.1. Eyalet Yönetimi	19
1.1.2. XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Mardin'de Meskûn Aşiretler.....	23
1.1.3. XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Mardin'e Bağlı Köyler.....	29
1.2. Ümera (Ehl-i Örf)	33
1.2.1. Voyvoda ve Şehir Yönetimindeki Yeri	33
1.2.2. Mütesellim ve Şehir Yönetimindeki Yeri.....	40
1.2.3. Kale Dizdarı	43
1.2.4. Alay Beyi	44
1.2.5. Cizye Emni	44
1.2.6. Defter Nazırı ve Jurnal Kâtipleri	45
1.2.6.1. Defter Nazırı	45
1.2.6.2. Jurnal Kâtipleri	46
1.2.7. Gümrük Emni ve Kâtipleri	47
1.2.8. Ayanlar.....	48
1.2.9. Esnaf Temsilcileri	49
1.3. Ulema (Ehl-i İlim)	50
1.3.1. Kadı – Naib ve Şehir Yönetimindeki Yeri.....	50
1.3.2. Mahkeme Görevlileri	55
1.3.2.1. Başkâtip	55

1.3.2.2. Kâtip ve Mukayyidler	55
1.3.2.3. Muhzırbaşı ve Muhzırlar	56
1.3.3. Müftü	57
1.3.4. Nakibü'l- Eşrâf Kaim-makamı	59
1.3.5. Müderrisler.....	61
1.3.6. Dini Görevliler ve Vakıf Görevlileri	63
1.3.7. Yakubi – Süryani Patrikliği	64

İKİNCİ BÖLÜM

2. MARDİN ŞEHRİNİN YERLEŞİMİ.....	67
2.1. Şehrin Konumu ve Önemi	67
2.2. Mardin Kalesi	69
2.3. Mahalleler	74
2.3.1. Cami-i Kebir Mahallesi	75
2.3.2. Babü'l- Cedid Mahallesi.....	75
2.3.3. Babü's- Savur Mahallesi.....	76
2.3.4. Emüniddin Mahallesi.....	76
2.3.5. Gölasıyye (Kölasıyye) Mahallesi.....	76
2.3.6. Kıssis Mahallesi.....	76
2.3.7. Meşkin Mahallesi.....	77
2.3.8. Necmeddin Mahallesi	77
2.3.9. Sündek Mahallesi.....	78
2.3.10. Şehidiye Mahallesi.....	78
2.3.11. Şeyh Çabuk Mahallesi	79
2.3.12. Tekye Mahallesi.....	79
2.3.13. Medrese Mahallesi	80
2.4. Dini ve Sosyal Yapılar	80
2.4.1. Camii ve Mescitler.....	87
2.4.1.1. Ulu Camii (Cami-i Kebir).....	87
2.4.1.2. Bimaristan Camii	90
2.4.1.3. Şehidiye Camii.....	90
2.4.1.4. Reyhaniye Camii.....	91
2.4.1.5. Melik Mahmud Camii.....	92
2.4.1.6. Şeyh Mahmud Türki Camii	92

2.4.1.7. Yusuf Çelebi Camii	93
2.4.1.8. Tekye Camii.....	94
2.4.1.9. Şeyh Çabuk Camii	94
2.4.1.10. Kal'a Camii.....	94
2.4.1.11. Şeyh Necmeddin Gazi Camii.....	95
2.4.1.12. Şeyh Şeyhullah Camii.....	95
2.4.1.13. Latifiye Camii	95
2.4.1.14. Hanefiye Mescidi	96
2.4.1.15. İbrahim Ağa Mescidi	96
2.4.2. Medreseler	96
2.4.2.1. Kasım Padişah Medresesi	96
2.4.2.2. Şehidiye Medresesi	99
2.4.2.3. Hatuniyye (Sitti Radviyye) Medresesi.....	100
2.4.2.4. Cihangiriye Medresesi	100
2.4.2.5. Zinciriye (Sultan İsa) Medresesi.....	100
2.4.3. Tekke ve Zaviyeler	101
2.4.3.1. Sultan Hamza-i Sağır ve Hamza-i Kebir Zaviyesi.....	101
2.4.4. Hamamlar.....	101
2.4.4.1. Bimaristan Hamamı	101
2.4.4.2. Cami Hamamı	102
2.4.4.3. Sitti Radviye Hamamı.....	102
2.4.5. Bimarhane	102
2.4.5.1. Şeyh Eminüddin Bimarhanesi	103
2.4.6. Kilise ve Manastırlar.....	103
2.4.6.1. Deyrû'z-Zafaran Manastırı	103
2.4.7. Çarşı ve Pazar Yerleri	105
2.4.8. İdari Mekânlar.....	105
2.4.8.1. Mütesellim Konağı	105
2.4.8.2. Mahkeme Binası	106

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. MARDİN ŞEHRİNİN NÜFUSU	108
3.1. Mardin Şehri'nde Yaşayan Müslüman ve Gayrimüslimlerin Toplam Nüfusu..	108
3.1.1. 1835 Senesinde Mardin'de Yapılan Nüfus Sayımı.....	111

3.2. Mardin Şehir Nüfusunun Tahlili.....	114
3.2.1. Dini Gruplar.....	114
3.2.2. Nüfus Hareketleri.....	115

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. ŞEHRİN SOSYAL DURUMU	116
4.1. Mardin’de Ailenin Sosyo-Ekonomik Durumu	116
4.1.1. Mardin’de Sakin Müslim ve Zimmi Gruplar	116
4.1.2. Mardin’de Aile ve Evlilik Gelenekleri	121
4.1.2.1. Nikâh Akdi ve Ailenin Teşekkülü	121
4.1.2.2. Müslümanlarda Evlilik Gelenekleri.....	123
4.1.2.3. Gayrimüslimlerde Evlilik gelenekleri.....	125
4.2. Mardin’de Müslüman ve Gayrimüslim İlişkileri	126

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. İKTİSADİ YAPI	129
5.1. Mardin Şehrinin Gelirleri.....	129
5.1.1. Zirai Üretim	129
5.1.1.1. Bağ ve Bahçe Tarımı	132
5.1.2. Ticaret	133
5.2. Mukataalar	133
5.2.1. Mardin Voyvodalığı Mukataası	133
5.2.2. Kellehane Mukataası.....	136
5.2.3. Gümrük ve İhtisap Mukataası.....	137
5.3. Vergiler	139
5.3.1. Örfi Vergiler	139
5.3.1.1. İhtisap Vergisi.....	139
5.3.1.2. İmdâd-ı Hazeriye ve İmdâd-ı Seferiye.....	141
5.3.1.3. Salyane Vergisi	142
5.3.2. Şer’i Vergiler	145
5.3.2.1 Cizye Gelirleri.....	145
5.4. Esnaf Grupları.....	149
5.5. Üretim ve Ticaret	159
5.6. Mardin Menzilhanesi	163
5.7. Para ve Fiyatlar	167

5.7.1. Mardin’de Erzak ve Eşya Fiyatları	167
5.7.1.1. Mardin’de Gıda Maddelerinin Fiyatları.....	167
5.7.1.2. Mardin’de Eşya Fiyatları	172
5.7.2. Canlı Hayvan ve Taşınmaz Malların Fiyatları.....	175
5.8. Kiralar	178
5.9. Ücretler	178
SONUÇ	182
KAYNAKÇA.....	185
EKLER	206
ÖZGEÇMİŞ	273

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1. Mardin’de Meskûn Aşiret ve Cemaatler.....	25
Tablo 2. XVII ve XVIII. Yüzyıllarda Mardin’in Merkeze Bağlı Köyleri	30
Tablo 3. XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Mardin’in Merkeze Bağlı Köyleri	31
Tablo 4. XVI. Yüzyılda Mardin Köyleri.....	32
Tablo 5. Mardin Kazasında Görevli Voyvodalar (1782-1831).....	38
Tablo 6. Mardin Kazasında Görevli Mütessellim ve Muhafızlar	43
Tablo 7. Mardin Kazasında Görevli Kadı ve Naibler (1789-1845)	54
Tablo 8. Mardin’de Görev Yapan Müftüler	59
Tablo 9. Mardin’e Atanan Nakîbü’l-eşraf Kaim-makamları	61
Tablo 10. Hurufat Kayıtlarına Göre 1743-1829 M. (1155-1244 H.) Yılları Arasında Mardin’deki Vakıf Kurumlarına Yapılan Tayinlerin Dağılımı.....	84
Tablo 11. Hurufat Defterlerine Göre Mardin Vakıf Kurumlarındaki Görevli Ücretlerinin Dağılımı	86
Tablo 12. 1792-1840 Yıllarında Mardin Cami-i Kebir Görevlileri	89
Tablo 13. Mardin Şehidiye Camii Görevlileri	91
Tablo 14. Mardin Reyhaniye Camii Görevlileri	92
Tablo 15. Şeyh Mahmud Türki Camii Görevlileri.....	93
Tablo 16. Yusuf Çelebi Camii Görevlileri.....	94
Tablo 17. 1789-1841 Yılları Arasında Kasım Padişah Evkafı Görevlileri ve Aldıkları Ücretler	98
Tablo 18. Mardin’de Yaşayan Müslüman ve Gayrimüslimlerin Tahmini Nüfusu	110
Tablo 19. Mardin’de Müslüman Nüfusun Mahallelere Dağılımı	112
Tablo 20. Mardin’de Gayrimüslim Nüfusun Dağılımı	113
Tablo 21. 1835 Senesi Tahmini Mardin Nüfusu.....	114
Tablo 22. Mardin’de Bazı Tereke Miktarları.....	119
Tablo 23. Tereke Kayıtlarına Göre Mardin’de Ailenin Eş ve Çocuk Sayıları.....	120
Tablo 24. 6 Haziran 1841 M. (15 Rebi’ü’l-ahir 1257 H.) Tarihli Mardin’e Bağlı Bazı Nahiyelelerden Gelen İltizam Bedelleri	136
Tablo 25. 1839 Senesi Gelir Kalemleri.....	138
Tablo 26. Mardin Esnafı Tarafından Ödenen 1838 Tarihli İhtisap Vergisi	140
Tablo 27. Mardin’de Tahsil Edilen Salyane Vergisi.....	143

Tablo 28. 25 Mayıs 1800 M. (1 Muharrem 1215 H.) Tarihli Mardin Kazası Cizye Evrakı Dağılımı	147
Tablo 29. 1778-1840 Tarihleri Arasında Mardin Kazası Cizye Evrakı Dağılımı.....	147
Tablo 30. Mardin’de Cizye Evraklarının Miktarları	148
Tablo 31. Mardin’de Tespit Edilen Bazı Gayrimüslimlerin İsim ve Meslekleri	152
Tablo 32. Mardin’de Müslüman ve Gayrimüslimlere Ait Tespit Edilen Çeşitli Dükkanlar	153
Tablo 33. Mardin’de Tespit Edilen Meslek Çeşitleri (1789-1840).....	154
Tablo 34. Salyane Tevzii Defterlerine Göre XIX. Yüzyılda Mardin’deki Esnaf Grupları	155
Tablo 35. Tevzii Defterlerine Göre Mardin’deki Esnaf Gruplarının İktisadi Güçleri .	156
Tablo 36. 1805-1807 Tarihli Aşiret ve Köylerden Tedarik Edilen Erzak Miktarları ..	160
Tablo 37. Salyane Tevzii Defterlerine Göre Aşiret ve Köylerin İktisadi Güçleri.....	161
Tablo 38. Tevzi Defterlerine Göre Mardin’de Tevzi Edilen Salyane Vergisinin Toplam Miktarları	163
Tablo 39. Kirahaneye Satın Alınan Binek Hayvanları.....	166
Tablo 40. Bakkal Hirfetine Verilen Bazı Erzakların Fiyatları (Batman /Kuruş-Para). 168	
Tablo 41. 1840 (1256) Yılında Mardin’de Erzak Fiyatları	170
Tablo 42. Mardin’de Gıda Maddelerinin Yıllık Ortalama Fiyatları (Kıyye / Para).....	171
Tablo 43. 1845-1846 Yıllarında Mardin’de Erzak Fiyatları	171
Tablo 44. 1800-1840 Tarihlerinde Mardin’de Eşya Fiyatları	173
Tablo 45. 1789 Yılında Mardin’de Eşya Fiyatları	174
Tablo 46. Canlı Hayvan Fiyatları.....	175
Tablo 47. Küçükbaş Hayvan Fiyatları	176
Tablo 48. Mardin’de Ücretlilerin Birer Gündelikleriyle Alabildikleri Hububat Miktarı (İstanbul Kilesi ile).....	180

EKLER LİSTESİ

Ek 1. Orijinallik Raporu	206
Ek 2. Hurufat Defterlerine Göre Mardin’de Çeşitli Vakıf Kurumlarında Çalışan Görevlilerin Listesi.	207
Ek 3. (Harita: 2) Mardin’e Bağlı Köyler	244
Ek 4. (Harita: 3) Mardin Şehir Plânı	245
Ek 5. (Harita: 4) Mardin-Bağdat Güzergâhı.....	246
Ek 6. Savurkapı Hamamı (24.04.2016).....	247
Ek 7. Kasım Padişah Medresesi’nin Dış Görünümünden Bir Kare. (24.04.2016).....	248
Ek 8. İki Katlı Kasım Padişah Medresesi. (24.04.2016)	249
Ek 9. Kasım Padişah Medresesi’nin Avlusundan Bir Görüntü. (24.04.2016)	250
Ek 10. Kasım Padişah Medresesi Üst Katından Bir Görüntü. (24.04.2016).....	251
Ek 11. Kasım Padişah Medresesinden İki Görünüm. (24.04.2016)	252
Ek 12. Kale Eteğinde Mardin Şehri. (24.04.2016).....	253
Ek 13. Mardin Genel Görünüm.	254
Ek 14. Mardin Müzesi.	255
Ek 15. Önde Zinciriye (Sultan İsa) Medresesi, Arkada Tarihi Kale.	255
Ek 16. Deyru’z-Za’faran Manastırı.	256
Ek 17. 1928 Senesinde Mardin Kalesi.	256
Ek 18. Kalenin Eteklerinde Mardin Şehri.	257
Ek 19. Mardin Ulu Camii.	258
Ek 20. Şehidiye Medresesi’ndeki Camiin Minaresi.	259
Ek 21. Zinciriye Medresesi’nden Bir Görüntü	260
Ek 22. Önde Zinciriye Medresei Kubbesi, Arkada Ulu Camii Minaresi	260
Ek 23. 19. Yüzyıl Başlarında Kasımiye Medresesi Gravürü	261
Ek 24. MŞS. 253, s. 40. Sultan Hamza-i Sağır Vakfının Mütevellisi El-hac İsmail bin Seyyid Halil tarafından, Nakibü’l-eşraf Şeyh Abdulfettah Efendi Üzerine açılan arazi davasında verilen hüccet.	262
Ek 25. MŞS. 253, s. 45. Arazi anlaşmazlığı davasında verilen ilam. Asakir-i Muntazama-i Şahaneden 1. Alayın 1. Bölüğü 1. Onbaşı Ali veled Abdullah’ın Amid Sancağı’na bağlı Mardin Nahiyesi’nde 17500 akçe tımara mutasarrıf olduğuna dair, Diyarbekir Müşiri Vezir Süleyman Paşa tarafından Mardin naibine gönderilen ferman.	263

- Ek 26.** MŞS. 253, s. 48. 1253 H. Senesi İlk Altı Ayı İçin Mardin Kadısı Seyyid Hacı İsmail Hakkı Efendi Tarafından Tutulan Salyane Tevzi Defteri. 264
- Ek 27.** MŞS. 253, s. 94, b. 253. Tanzimat-ı Hayriye'nin İlanı ve İcra Edilmesi İle İlgili Mardin Sancağı'na Dâhil Edilen Kazaların Kadı ve Naiblerine Hitaben Gönderilen 17 Şubat 1840 Tarihli Ferman. 265
- Ek 28.** MŞS. 195, s. 110, b. 228. Tereke Kaydı. 266
- Ek 29.** MŞS. 253, s. 54, b. 161. Mardin'de Redif Askerlerinin Tanzim Edilmesi ile İlgili Olarak Hafız Paşa Tarafından Gönderilen 29 Mayıs 1837 Tarihli Buyruldu. .. 267
- Ek 30.** BA, C. ML. 27112. 7 Receb 1251 H. Tarihli Mardin Kazası Cizye-i Şer'iyyesine Dair Sivas Valisi Reşid Paşa Tarafından Gönderilen Tahrirat. 268
- Ek 31.** BA, C. Saray, 3316. 15 Zi'l-ka'de 1227 H. Tarihli Her Sene Mardin'den İstanbul'a gönderilen 120 Batman İccasın Nakledilmesi İle İlgili Hüküm..... 269
- Ek 32.** BA, C. Saray, 8475. 10 Şaban 1203 Tarihli İccas Nakledilmesi İle İlgili Mardin Voyvodası ve Kadısına Gönderilen Hüküm..... 270
- Ek 33.** BA, C. Saray, 3550. Mardin Voyvodası Mehmed Said Ağa'nın İccas Bahası Olan 872,5 kuruşu Zimmetine Geçirdiğine Dair. 271
- Ek 34.** BA, C. SH. 224. Bimaristan Camii nezaret vazifesi için 17 Safer 1215 H. Tarihinde Seyyid Ahmed Tarafından Yazılan arzuhal. 272

ÖN SÖZ

Taşın Belleği olarak ifade edilen ve birçok din, dil ve kültürlerin bir arada yaşam alanı bulduğu kozmopolit bir yapıya sahip olan ve bereketli topraklar üzerinde yer alan Mardin şehri, coğrafi konumu itibariyle tarih boyunca çeşitli kavimlerin mücadele sahası olmuştur. Mezopotamya'nın kuzey sınırını oluşturan Mardin'de birçok toplumsal yapının var olması, bu bölgede bir kültür mozaïği oluşmasına zemin hazırlamıştır.

“XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Mardin Sancağı (1789-1840)” adlı doktora çalışması; Mardin şehrini arşiv vesikalarına dayalı olarak idari, iktisadi, fiziki, sosyal ve demografi yönleriyle inceleyen bir monografi çalışmasıdır. Çalışmamız, Osmanlı şehir tarihi çalışmalarına katkı sağlayarak, bu yöndeki boşluğu *“deryada bir damla”* doldurmak amacını taşımaktadır.

Çalışmamız, beş bölüm halinde incelenmiştir. Birinci bölümde Mardin'in Osmanlı dönemindeki idari yapısı ve şehir yönetimi incelenmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde, Mardin şehrinin yerleşimi verilerek fiziki yapı üzerinde durulmuştur. Üçüncü ve dördüncü bölümde Mardin'in sosyal yapısı ile nüfus durumu hakkında bilgiler verilmiştir. Beşinci ve son bölümde ise iktisadi yapı ortaya konularak değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Bu çalışmanın hazırlanmasında, konu tespitinden başlamak suretiyle yazım aşaması boyunca uzun ve meşakkatli olan bu sürecin neticelendirilerek ilim dünyasına kazandırılmasında, bilgi ve tecrübelerinden istifade etme bahtiyarlığına eriştiğim kıymetli hocam Prof. Dr. İbrahim YILMAZÇELİK'e teşekkürü bir borç bilirim. Belgelerin okunması, anlaşılır hale getirilmesi aşamasında kıymetli vakitlerini ayırarak yardımlarını esirgemeyen Yrd. Doç. Dr. Rifat ÖZDEMİR ve Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK'e teşekkürlerimi arz ederim. Ayrıca çalışmalarım esnasında karşılaştığım birçok problemin çözümünde yoluma ışık tutarak beni aydınlatan Fırat Üniversitesi Tarih Bölümü'ndeki bütün kıymetli hocalarıma da ayrı ayrı teşekkür ederim.

KISALTMALAR

AÜ.	: Atatürk Üniversitesi
AÜDTCF	: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
b.	: Belge
bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
c.	: Cilt
CÜ.	: Cumhuriyet Üniversitesi
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Doç. Dr.	: Doçent Doktor
lt.	: Litre
H.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
HH	: Hatt-ı Hümayûn
HD.	: Vakıflar Arşivi Hurufat Defteri
H.	: Hazreti
İA.	: İslam Ansiklopedisi
kg.	: Kilogram
km²	: Kilometre kare
m.	: Metre
M.	: Miladi
MAD.	: Maliyeden Müdevver Defterleri
MEB.	: Milli Eğitim Bakanlığı
MÖ	: Milattan Önce
MS	: Milattan Sonra
MŞS.	: Mardin Şer'iyye Sicili
MTSO	: Mersin Ticaret ve Sanayi Odası
Nr.	: Numara
Nşr.	: Neşreden
OA.	: Osmanlı Araştırmaları
p.	: Page

Prof. Dr.	: Profesör Doktor
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SDÜ	: Süleyman Demirel Üniversitesi
TAD.	: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi
TD	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
VA	: Vakıflar Arşivi
VGMA	: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
VD.	: Vakıflar Dergisi
vb.	: Ve benzeri
vs.	: Ve sair
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan
YKY	: Yapı Kredi Yayınları
Yrd. Doç. Dr	: Yardımcı Doçent Doktor
yy	: Yüzyıl

KONU VE KAYNAKLAR

1. Konunun Mahiyeti

“XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Mardin Sancağı (1789-1840)” adlı tez çalışması, Yavuz Sultan Selim Han tarafından 1516 senesinde Osmanlı Devleti’nin sınırları içerisine katılan Mardin şehrinin adı geçen dönemde idari, fiziki, iktisadi, sosyal ve demografik yapısını ihtiva etmektedir.

Mardin tarihi ile ilgili olarak pek çok çalışma yapılmıştır. Ancak 19. Yüzyılın ilk yarısı ile ilgili olarak arşiv vesikaları ışığında Mardin şehir tarihini aydınlatan genel bir monografi çalışması mevcut değildir. Bu sebeple adı geçen dönem itibariyle Mardin Şehrinin genel bir tablosunun çizilmesi uygun görülmüştür.

19. Yüzyılın başlangıcı olarak kabul edilen ve Fransız İhtilali’nin çıkış tarihi olan 1789 tarihi, çalışmanın başlangıç noktası olarak belirlenmiştir. Tanzimat’ın İlanı’nı takip eden 1840 senesi itibariyle çalışmanın sınırlandırılması uygun görülmüştür. Ancak Tanzimat, incelenen dönemde Mardin ve çevresinde henüz uygulamaya geçmemiştir. Tanzimat’ın uygulamaya geçilmesi 1845-46 yıllarını bulmaktadır. Bunun sebebi ise bölgede mevcut bulunan güçlü aşiret yapısıdır.

“Taşın Belleği” olarak ifade edilen Artuklu başkenti Mardin, Anadolu ile Mezopotamya uygarlıklarının geçiş bölgesinde yer alması hasebiyle kültürel zenginliği açısından ön plânda bulunan bir şehirdir. Sosyal yapısı itibariyle kozmopolit bir yapıya sahip olan Mardin’de Müslümanlarla birlikte Süryani, Ermeni, Keldani, Yahudi, Yezidi, Nesturi gibi birçok dini ve milli zümrelerin yaşıyor olması Mardin’in önemini bir kat daha artırmaktadır. Mardin, zengin kültürel mirası ve eşsiz mimarisiyle sadece Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Türkiye’nin değil aynı zamanda dünya kültür mirası listesinin ilk sıralarında yer almaktadır.

Bölgede hâkimiyet kuran Artuklular döneminden itibaren eğitim ve kültür merkezi haline gelen Mardin’de yoğun mücadeleler içerisinde bile çok sayıda medrese kurulmuştur. Osmanlı döneminde bu medereseler aynı haliyle kalmakla birlikte genel olarak camii yapımına önem verilmiştir.

Mardin şehri, Müslüman ve gayrimüslim halkların huzur ve kardeşlik içerisinde yaşadıkları bir şehir görünümündedir. Osmanlı Devleti’nin kendi hâkimiyeti altında yaşayan halkı ister Müslüman ister gayrimüslim olsun herhangi bir fark gözetmeksizin

yaklaşık altı asır boyunca yönetmesi, devletin hoşgörü politikasının bir neticesidir ve Mardin şehri bu politikanın en bariz örneklerinden birini teşkil etmektedir.

2. Kaynaklar

2.1. Arşiv Kaynakları

XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Mardin Sancağı adlı çalışmamızın temel kaynağını, I. Elden kaynak konumunda bulunan arşiv vesikaları teşkil etmektedir. Bu arşiv kaynakları içerisinde ilk sırayı Ankara Milli Kütüphane’de muhafaza edilen Mardin Şer’iyye Sicilleri almaktadır.

2.1.1. Şer’iyye Sicilleri

Şer’iyye sicilleri¹ kadı veya naiblerin mahkemede görevlerini icra ederken defterler halinde tuttukları zabıtlar olup, bunlara “*kadı sicili*”, “*kadı defteri*” veya sadece “*defter*” adı da verilmektedir. Bu defterlere mahkeme görevlilerinden olan “*mukayyid*” tarafından kayıtlar geçirilirken belli bir usul takip edilmektedir. Kadı ve naiblerin mahalli konulara ilişkin verdikleri kararların yazıldığı kısma “*sicil-i mahfuz*”, merkezden gelen her türlü emirlerin yazıldığı kısma ise “*sicil-i -i mahfuz defterlü*” adı verilmektedir.

Kadı defterlerinde devlet merkezi ile olan yazışmalar, halk dilekleri, ferman, berat, ilam, hüccet, buyruldu, mürasele vs. belgeler bulunmaktadır. Mahalli konulara ait

¹ Şer’iyye Sicillerine dayalı olarak yapılan çalışmalar için bkz. Mehmet Kabacık, “XVI. Yüzyılda Halep’te Fiyatlar ve Kıymeti”, *TurkishStudies-İnternational Periodical ForTheLanguages Literatureand History Of Turkish or Turkic*, Volume 8/7, Summer, 2013, www. Turkish studies.net, DOI Number : <http://dx.doi.org/10.7827/Turkish Studies. 5295, p. 237-268>; Ali İhsan Karataş, *Mahkeme Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılda Bursa’da Gayrimüslimler*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Bursa, 2005; Ahmet Aksın, *19. Yüzyılda Harput*, Elazığ, 1999; Muhittin Tuş-Ruhi Özcan, “1828-30 Yıllarına Ait Şer’iye Sicil Defterine Göre Adana”, *Tarihte Adana ve Çukurova*, c. II, (Editörler: Prof. Dr. Yılmaz Kurt- M. Fatih Sansar), Adana, 2016, s. 399-420; İbrahim Oğuz, *Tarsus Şer’iyye Sicillerine Göre Mersin Kentinin Kuruluş Öyküsü*, MTSO, Mersin, 2006; Abdullah Poş, “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Tarsus’ta Müslim-Gayrı Müslim İlişkileri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 17, S. 2, Bursa, 2008, s. 593-619; Songül Ulutaş, “Tarsus Şer’iye Sicilleri ve Arşiv Belgeleri Işığında Menemencioğlu Aşireti’nin Mısırlılara ve Osmanlı Devleti’ne İkili Yardım Faaliyetleri (1832–1841)”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 15, S. 1, Adana, 2006, s. 369-392; Nükhet Adıyeke “XVII. Yüzyıl Girit (Resmo) Kadı Sicillerinde Zimmi Davaları”, *Pax Ottomana*, Sota& YTY, Ankara, 2001, s. 77-95; Hüsnü Yücekaya, “Şer’iyye Sicillerine Göre Dokuma Ürünleri Fiyat Endeksi (1750-1880)”, *TurkishStudies-İnternationalPeriodicalForTheLanguagesLiteratureandHistory Of Turkish or Turkic*, Volume 8/7, Summer, 2013, www. turkishstudies.net, DOI Number : <http://dx.doi.org/10.7827/Turkish Studies. 5366, p. 797-806>; Cemal Çetin, “Anadolu’da Kapıya Katran Sürme Vakaları: Konya Şer’iyye Sicilleri Işığında Hukuki, Kültürel ve Toplumsal Boyutları (1645-1750)”, *TurkishStudies*, Volume 9/1, Winter, 2014, www. turkishstudies.net, DOI Number : <http://dx.doi.org/10.7827/Turkish Studies. 6221, p. 133-156>; Rafet Metin, “Şer’iyye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılda Bursa Evleri ve Kullanılan Eşyalar”, *TurkishStudies*, Volume 9/1, Winter, 2014, www. Turkishstudies.net, DOI Number : <http://dx.doi.org/10.7827/Turkish Studies. 6345, p. 357-366>.

kayıtlar genellikle alacak-verecek, alım-satım, borç, emanet, evlenme, boşanma, arazi anlaşmazlığı, vasi, vekil ataması, nafaka bağlama, vakıflar vb. konuları ihtiva etmektedir. Bunun yanında bölgenin beledi ve inzibati işleri, devletin çıkardığı çeşitli yasaklar, ordu için asker sevkıyatı ve zahire ihtiyacının karşılanması, halktan vergi toplanması, bölgede yetiştirilen ürünler, şehir ve kasabaların nüfusu, salgın hastalıklar ve aile hayatı gibi konular da bu defterlere kaydedilirdi².

Genel olarak Şer'iyye Sicilleri, şehir tarihini aydınlatma imkânı veren kıymetli hazinelerimizdir. Şehrin fiziki, idari, iktisadi, demografik ve sosyal yapısını aydınlatarak, orijinal bilgiler elde etmemize imkân sağlamaktadır. Şehrin mahalle listeleri, bu mahallelerde yaşayan Müslüman ve gayrimüslimlerin birbirleri ile olan ilişkileri, iktisadi vaziyetleri, dini ve sosyal yapılar, vergiye tabi nüfusun tespit edilmesi, vasi-vekil tayin etme, nafaka bağlama yoluyla ailenin koruma altına alınması gibi, sosyal ve kültür tarihimiz açısından çok değerli bilgiler elde etmemiz mümkün olmaktadır. Aynı zamanda iktisadi yapı içerisinde şehir esnaflarının durumu, vakıfların işleyişi, para ve fiyat hareketleri, narh uygulaması vs. konularda önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Bu denli zengin bilgiler içeren sicillerin tanıtımlarının yapılarak, fihristlerinin çıkarılması ve araştırmacıların istifadesine sunulması ayrı bir öneme haizdir³.

² İbrahim Yılmazçelik, "1750-1752 (H. 1164-1165) Tarihli Gaziantep Şer'iyye Sicilinin Tanıtımı ve Fihristi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 12, S. 1, Elazığ, 2002, s. 326.

³ Fihrist ve toplu katalog çalışmaları için bkz. Osman Ersoy, "Şer'iyye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru," *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c. XXI, S. 3-4, Ankara, 1963, s. 33-65; Rifat Özdemir, "Şer'iyye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.1,S.1, Elazığ,1987, s.191-198; Ahmet Akgündüz, *Şer'iyye Sicilleri Mahiyeti Toplu Kataloğu ve Seçme Hükmeler*, c.1, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1988; Yusuf Halaçoğlu, "Şer'iyye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru, Adana Şer'iyye Sicilleri ", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S.30, İstanbul, 1976, s.99-108; Mücteba İlgürel, "Şer'iyye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru," *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 28-29, İstanbul, 1975, s. 123-166; İbrahim Yılmazçelik, "392 Numaralı Harput Şer'iyye Sicilinin Tanıtımı ve Fihristi" *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.2, Elazığ, 1988, s.229-265; İbrahim Yılmazçelik, "1736-1739 (H.1149-1151) Tarihli Amasya Şer'iyye Sicilinin Tanıtımı ve Fihristi", *OTAM*, S.9, Ankara, 1998, s.457-502; Ahmet Kankal- İbrahim Özcoşar- Hüseyin Haşimi Güneş- Veysel Gürhan, *248 Nolu Mardin Şer'iyye Sicili Belge Özetleri Ve Mardin*, İstanbul, 2007; Ahmet Aksın, "218 Numaralı Harput Şer'iyye Sicilinin Tanıtımı ve Fihristi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.9, S.1, Elazığ, 1999, s. 1-17; Özcan Tatar, " 8 Numaralı Antakya Şer'iyye Sicilinin H.1178-1179 (M.1764-1765) Tanıtımı ve Fihristi", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 164, İstanbul, 2006, s.217-240; Kürşat Çelik, "565 Numaralı Karahisar-ı Sahib Şer'iyye Sicili'nin Tanıtımı ve Fihristi 1839-1840 (H. 1255-1256)", *Turkish Studies-Türkoloji Araştırmaları*, e-dergi, www.turkishstudies.net 4/3, 2009, s.550-582; Mehmet Beşirli, "385 Numaralı Harput Şer'iyye Sicilinin Tanıtımı ve Osmanlı Şehir Tarihi Açısından Önemi", *OTAM*, S.10, Ankara, 1999, s. 3-56; Meryem Kaçan Erdoğan, "1166-1167 / 1752-1754 Tarihli (R 37 Numaralı) Rusçuk Şer'iyye Sicilinin Tanıtımı ve Fihristi", *Vakıflar Dergisi*, S. 35, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2011,s. 155-176; Celalettin Uzun, "1638-1639 (H. 1048- 1049) Tarihli Harput Şer'iyye Sicilinin Tanıtımı ve Fihristi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.23, S.1, Elazığ, 2013, s.255-290; Sevda Danık, "1627 Tarihli Harput Şer'iyye Sicilinin Tanıtımı Ve Fihristi", *Harput Araştırmaları Dergisi*, c.1,

Mardin şehrine ait 86 adet Şer'iyye Sicili bulunmakta olup⁴, tamamı Ankara Milli Kütüphane'de mikro-filmlere aktarılmış vaziyette muhafaza edilmektedir. 179-334 arası envanter numaralarını taşıyan bu sicillerden ilki 1588, sonuncusu ise 1908 dönemi kayıtlarını ihtiva etmektedir.

Mardin Şer'iyye Sicillerinden 253, 195, 266, 227, 237, 241 nolu siciller taranmıştır. 242, 252, 195, 235, 248, 183, 193, 238 envanter nolu sicillerin belge özetleri; İbrahim Özcoşar, Ahmet Kankal, Hüseyin Haşimi Güneş vd. tarafından bir dizi proje halinde yayımlanarak araştırmacıların istifadesine sunulmuştur. Adı geçen bu siciller tarih itibarıyla 17 ve 18. Yüzyıllar ile 19. Yüzyılın ikinci yarısını kapsamaktadır. Bunlardan 242 nolu Mardin Şer'iyye Sicili'nde 19. Yüzyılın ilk yarısına ait belgeler mevcuttur. İncelenen dönemle ilgili olmak üzere adı geçen sicillerden istifade edilmiştir.

2.1.2. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Başbakanlık Osmanlı Arşivi

2.1.2.1. Cevdet Tasnifi

8 Ekim 1932 tarihli İcra Vekilleri Heyeti kararıyla Muallim Cevdet İnançalp'in başkanlığında yeni bir tasnif heyeti oluşturulmuştur. 1932-1937 yılları arasında çalışmaları devam eden ve Cevdet tasnifi adı verilen bu çalışmada belgeler konularına göre tasnif edilmiş fakat kronolojik olarak kataloglarına geçirilmemiştir. Bu tasnif Adliye, Askeriye, Bahriye, Belediye, Dâhiliye, Darphane, Evkaf, Eyâlât-ı Mümtaze, Hariciye, İktisat, Maarif, Maliye, Nâfia, Sıhhiye, Saray, Timar, Zaptiye olmak üzere 17 ana bölüm altında 960-1322/ 1553-1904 tarihleri arasındaki kayıtları ihtiva eden 216572 adet belgeden oluşup 87 adet katalogu bulunmaktadır⁵.

S.1, Elazığ, 2014, s. 65-132; Salih Akyel, "1831-1837 (H.1247-1252) Tarihli Eğin Şer'iyye Sicilinin Tanıtımı ve Fihristi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 14, S.1, Elazığ, 2004, s.219-229; Arzu Şahin, "1806-1840 (H. 1221-1256) Tarihli Mardin Şer'iyye Sicilinin Tanıtımı ve Fihristi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 23, S. 2, Elazığ, 2013, s. 263-288; Arzu Şahin, 1824-1828 (H. 1240-1244) Tarihli Tarsus Şer'iyye Sicilinin Tanıtımı ve Fihristi", *TurkishStudies-İnternational Periodical For The Languages Literature and History Of Turkish or Turkic*, Volume 9/4, Spring 2014, p. 1061-1084.

⁴ Ahmet Akgündüz, *Şer'iyye Sicilleri Mahiyeti Toplu Katalogu ve Seçme Hükümler*, c. 1, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1988.

⁵ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, (Yayına Hazırlayanlar: Yusuf İhsan Genç, Dr. Mustafa Küçük, Dr. Raşit Gündoğdu, Sinan Satar, İbrahim Karaca, Hacı Osman Yıldırım, Nazım Yılmaz), Üçüncü Baskı, Ankara, 2010, s. 420-421.

2.1.2.2. Hatt-ı Hümayûn Tasnifi

Hatt-ı Hümayûn, padişahların el yazılarına verilen isim olup, padişahların yazılı emirleri anlamına gelmektedir. Osmanlı Arşivi'nin en önemli tasniflerinden biri olan Hatt-ı Hümayûn Tasnifi belgeleri, Âmedi Kaleminin evrakı olan hatt-ı hümayûnların toplanmasından meydana gelmiştir. Bu tasnif Sultan I. Mahmud'dan Sultan II. Mahmud devri sonuna kadar olan 112 senelik dönemi ihtiva etmekle beraber, vesikaların çoğu Sultan III. Selim ve II. Mahmud devirlerine aittir.

Hatt-ı Hümayûnlarla ilgili ilk tasnif 1883 yılında yapılmış olup, bu fihrist defterleri 1940 yılına kadar kullanılmıştır. Yeni yapılan düzenlemelerle Hatt-ı Hümayûnların tamamı bilgisayar ortamında kataloglanmış ve dijital görüntüleri ile araştırmaya açılmıştır. 1049-1271/ 1640-1855 tarihlerini ihtiva eden 95134 adet Hatt-ı Hümayûn mevcuttur⁶.

2.1.2.3. Maliyeden Müdevver Defterleri

Maliyeden Müdevver Defterleri, 1945 senesinde Maliye Bakanlığı'ndan devralınan 26 bine yakın defter tasnifi olup; çeşitli maliye kalemlerine ait defterler ile arazi tahriri, saray, yeniçeri, mevacip vs. gibi defterleri ihtiva etmektedir. Tasnif oluşturulurken öncelikle eski harflerle her defterin 3 nüsha fişi çıkarılarak; bu fişler kronolojik, numara sırası ve konularına göre olmak üzere 3 ayrı grup halinde düzenlenmiştir. Defterler, 830/1427 tarihinden başlayarak, 1346/1927 tarihine kadar devam etmektedir⁷.

23201 Numaralı Maliyeden Müdevver Defteri, Mardin şehrinin demografik yapısı ile ilgili olmak üzere önemli bilgiler içermektedir. Toplam olarak 19 sayfadan oluşan bu defterde tarih bulunmamakla birlikte mahalle adları ve sayıları incelenen dönemle aynı olduğundan, nüfus sayımının yapıldığı tarih olan 1831 tarihini taşıdığı tahmin edilmektedir.

Defterin 17. Sayfasında Mardin Kazası'nın Müslüman nüfusu; yetişkin, çocuk ve yaşlı olmak üzere ayrı ayrı verilmiştir. 18. Sayfa ise gayrimüslim nüfusa ayrılmıştır ki Mardin Kazası'nın reaya nüfusu olarak adlandırılmıştır.

⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, s. 421-422.

⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, s. 266.

2.1.3. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtları Arşivi'nde (VGMA) muhafaza edilen Evkaf ve Hurûfât Defterlerinden Mardin ile ilgili olan defterler kullanılmıştır.

Hurûfât Defterleri; vakıf kurumlarında görev almış olan imam, hatip, vaiz, duagu, müezzin, cüzhan, muid, müteveli, ferraş gibi cihet ehli ile muhızır ve kassam kâtibi gibi mahkeme görevlilerinin ve esnaf örgütleri yöneticilerinin atama kayıtlarını ihtiva eden belge gruplarıdır. Arşiv içerisinde toplam 206 adet defter mevcuttur⁸. Bu defterler, 18. Yüzyıldan itibaren kazalar baz alınarak alfabetik olarak tutulmuşlardır. Defterlerin incelenmesiyle şehrin sosyal ve kültürel zenginliği ortaya çıkmaktadır.

Mardin'e ait hurufat defterlerinden 1146, 1148, 1149, 1150, 1151, 1154, 1155, 561, 558, 559, 560, 562, 563, 569 numaralı defterlerden istifade edilmiştir.

2.2. Seyahatnameler

İncelenen dönemde Mardin'e uğrayarak seyahatname türünde eserler kaleme alan seyyahların çoğu Hristiyan misyonerlerdir. Mardin'e belirli zaman aralıklarında gelen seyyahlar ve eserleri şunlardır: Guillaume Antoine Olivier, "*Türkiye Seyahatnamesi*"; M. J. Saint Martin, "*Memoires Historiques Et Geographiques Sur L'armenie*"; Adrien Dupre, "*Voyage en Perse, fait dans les annees 1807, 1808 et 1809, en traversant La Natolie et la Mesopotamie*"; John Macdonald Kinnear, "*Journey Through Asia Minor, Armenia, and Koordistan In The Years 1813 and 1814*"; William Francis Ainsworth, "*Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia*"; Asahel Grant, "*The Nestorians or The Lost Tribes*"; James Silk Buckingham, "*Travels in Mesopotamia*"; Horatio Southgate, "*Narrative of a Tour Through Armenia, Kurdistan, Persia and Mesopotamia*"; J. P. Fletcher, "*Narrative of a Two Years Residence at Nineveh*"; Vital Cuinet, "*La Turquie D'Asie*". Helmuth Von Moltke ise Mardin içerisinden geçmemekle birlikte "*Türkiye Mektupları*" adlı eserinde Mardin'den kısaca bahsetmektedir.

⁸ Yasemin Beyazıt, "Hurufat Defterlerinin Şehir Tarihi Araştırmalarındaki Yeri ve Önemi", *History Studies*, Volume 5, Issue 1, Ocak, 2013, s. 39. Hurufat Defterleri ile ilgili çalışmalar için bkz. Mustafa Alkan, "Türk Vakıf Tarihi Araştırmaları Açısından Hurûfât Defterleri: Adana Örneği", *XV. Türk Tarih Kongresi (Ankara 11-15 Eylül 2006), Kongreye Sunulan Bildiriler*, IV. Cilt, I. Kısım, Ankara, 2010), s. 831-842; Hasan Demirtaş, "Vakıf Araştırmalarında Kaynak Olarak Hurûfât Defterleri: Kangırı Örneği", *Vakıflar Dergisi*, S. 37, Ankara, 2012, s. 47-92; Halit Çal, "Hurûfât Defterlerine Göre 19. Yüzyılda Küre Kazası", *Prof. Dr. Zafer Bayburtluoğlu Armağanı Sanat Yazıları*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kayseri, 2001, s. 125-166; Ahmet Şanlı, *Hurûfât Defterlerine Göre Ayıntab Kazasındaki Vakıfların İşleyişi ve Yönetimi*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2010.

Ayrıca Evliya Çelebi tarafından kaleme alınan “*Evliya Çelebi Seyahatnamesi*” ile Kâtip Çelebi’nin “*Cihannüma*” adlı eserinden de istifade edilmiştir.

2.3. Yazmalar- Kronikler ve Genel Mahiyetteki Eserler

Mardin tarihiyle ilgili yazma eserlerin başında Abdüsselam Efendi’nin⁹ Arapça olarak kaleme aldığı *Ümmü’l-İber* adlı eseri ile onun bu eserinden istifade eden Abdulgani Efendi’nin¹⁰ “*Mardin Tarihi*” adlı el yazması eseri gelmektedir. Abdulgani Efendi’nin bu yazma eseri, Abdüsselam Efendi’yi eleştirel bir yaklaşımla ele alarak, siyasi tarihin yanı sıra Mardin şehir yapısı ile ilgili kaynak bilgiler sunmaktadır. Eserin orijinal nüshası Mardin İl Halk Kütüphanesinde mevcuttur.

Yine Mardin Tarihi ile ilgili olarak Kâtip Ferdi tarafından kaleme alınan “*Mardin Mülûk-u Artukiyye Tarihi*” adlı eseri bulunmaktadır. Eser Ali Emiri tarafından neşredilmiştir. Mardin Tarihi ile ilgili bir başka eser Hristiyan metropolit Hanna Dolapönü tarafından kaleme alınan “*Tarihte Mardin*” adlı eserdir. Bu eser de Abdüsselam Efendi’den nakledilerek hazırlanmıştır.

2.4. Tetkik Eserler

Mardin Tarihi ile ilgili olarak arşiv kaynaklarına dayalı ilk monografi çalışması, Nejat Göyünç tarafından kaleme alınan “*XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*” adlı tetkik eserdir. Bu eser, çalışmamızda sıklıkla istifade ettiğimiz başvuru kitabı olma özelliği taşımaktadır. Özellikle incelenen dönemi, XVI. Yüzyıldaki durumuyla karşılaştırmak adına istifade edilmiştir.

Mardin Tarihi’ne dair bir diğer eser; “*Mardin Aşiret – Cemaat – Devlet*”¹¹ adını taşımakta olup; Suavi Aydın, Kudret Emiroğlu, Oktay Özel ve Süha Ünsal tarafından kaleme alınmıştır. Yazılı ve sözlü tarihin genel bir sentezi olma özelliği taşıyan eserden mümkün mertebe istifade edilmiştir. Mardin Süryanileri ile ilgili olarak İbrahim Özcoşar tarafından kaleme alınan ve “*Bir Yüzyıl Bir Sancak Bir Cemaat 19. Yüzyılda*

⁹ Abdüsselam bin Ömer El Mardini 1789-1843 yılları arasında yaşamıştır. Ümmü’l-İber adlı Arapça kaleme alınan eseri dünya tarihi şeklinde hazırlanmıştır. Eserin Mardin Tarihi ile ilgili olan kısmı Hüseyin Haşimi Güneş tarafından hazırlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Abdüsselam Efendi’nin Mardin Tarihi*, (Haz. Hüseyin Haşimi Güneş), İstanbul, 2007, s. 1-2. Abdüsselam Efendi’nin 1785 senesinde Mardin naibi olarak görev yapan babası Ömer Efendi’nin, Milli aşiretinin etkisi altında kalan Ömeryan ve Daşi aşiretleri tarafından öldürülmesi olayı, müellifin eserinde özellikle aşiretlere karşı yanlı bir tutum sergilemesine sebep olduğu bilinmektedir. Bkz. İbrahim Özcoşar, *Merkezileşme Sürecinde Bir Taşra Kenti Mardin*, Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, Mardin, 2009, s. 25.

¹⁰ Abdulgani Efendi (Abdulgani Fahri Bulduk), Mardin Tarihi, (Yay. Haz.: Burhan Zengin), Ankara, 1999. Abdulgani Efendi, Mardin Ağır Ceza Eski Azasından olup, bir Cumhuriyet valisinin isteği üzerine kaleme aldığı eserini 1929 yılında yayımlamıştır.

¹¹ Suavi Aydın, Kudret Emiroğlu, Oktay Özel, Süha Ünsal; *Mardin Aşiret- Cemaat- Devlet*, Tarih Vakfı, İstanbul, 2001.

Mardin Süryanileri” adını taşıyan eser, doktora tezi olması açısından önem arz etmektedir¹². Aynı yazarın bir diğer eserini teşkil eden “*Merkezileşme Sürecinde Bir Taşra Kenti Mardin*”¹³ adlı eseri, Tanzimat öncesi ve sonrasında Mardin idaresi hakkında önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Eserin konumuzla ilgili olan bölümünden istifade edilmiştir.

İbrahim Özcoşar ve Hüseyin Haşimi Güneş editörlüğünde hazırlanan “*I. Uluslar arası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*” adlı bildiri kitabı, Mardin tarihi ile ilgili çeşitli çalışmaları ihtiva etmektedir. 18 Yüzyıl Mardin Tarihi ile ilgili olarak Veysel Gürhan tarafından hazırlanan “*XVIII. Yüzyılda Mardin Şehri*” adlı doktora tezi istifade edilen çalışmalar arasındadır.

Mardin şehrinin fiziki yapısı ile ilgili olarak yapılan çeşitli çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmaların başında Yapı Kredi Yayınları tarafından hazırlanan “*Taşın Belleği Mardin*” adlı eser gelmektedir. Ayrıca Füsün Alioğlu tarafından kaleme alınan “*Mardin Şehir Dokusu ve Evleri*” adlı eser ile Ara Altun’un “*Mardin’de Türk Devri Mimarisi*” adlı eserlerden de istifade edilmiştir.

Ayrıca Osmanlı şehir tarihi ile ilgili yapılan monografi çalışmalarından; Nejat Göyünç, Musa Çadırcı¹⁴, Rifat Özdemir¹⁵, İbrahim Yılmazçelik¹⁶, Ahmet Aksın’a¹⁷ ait çalışmalardan istifade edilmiştir. Osmanlı İktisat tarihi alanında Suraiya Faroqhi¹⁸, Mustafa Öztürk¹⁹, Mehmet Genç²⁰, Ahmet Tabakoğlu’nun²¹ çeşitli çalışmaları önem arz etmektedir.

¹² İbrahim Özcoşar, “*Bir Yüzyıl Bir Sancak Bir Cemaat 19. Yüzyılda Mardin Süryanileri*”, İstanbul, 2008.

¹³ İbrahim Özcoşar, *Merkezileşme Sürecinde Bir Taşra Kenti Mardin*, Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, Mardin, 2009.

¹⁴ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri’nin Sosyal ve EkoNrmik Yapısı*, TTK, Ankara, 1997.

¹⁵ Rifat Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara (Fiziki, Demografik, İdari ve Sosyo-EkoNrmik Yapısı) 1785-1840*, Ankara, 1986.

¹⁶ İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, TTK, Ankara, 1995.

¹⁷ Ahmet Aksın, *19. Yüzyılda Harput*, Elazığ, 1999; Ahmet Aksın, *XIX. Yüzyılda Eğin (İdari, Fiziki, Sosyal ve İktisadi Yapı)*, İstanbul, 2003.

¹⁸ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı’da Kentler ve Kentliler*, (Çeviri: Neyyir Kalaycıoğlu), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004.

¹⁹ Mustafa Öztürk, “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Antakya’da Fiyatlar”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/2, Elazığ, 1989, s. 249-265; Mustafa Öztürk, “Trabzon’da Fiyatlar (1771-1791)”, 2. *Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, (1-3 Haziran 1988), Samsun, 1990, s. 131-139; Mustafa Öztürk, “XVIII. Yüzyılın Sonlarında Orta Anadolu’da Fiyatlar”, *X. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 22-26 Eylül 1986, IV. Cilt, TTK, Ankara, 1993, s. 1821-1850.

²⁰ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve EkoNrmik*, İstanbul, 2012.

²¹ Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul, 2003.

GİRİŞ

1. Mardin'in Adı ve Coğrafyası

1.1. Mardin Adının Kaynağı ve Anlamı

Süryanice kaynaklarda *Merdo*, *Merdi*, *Marde*; Arapça kaynaklarda *Maridin* şeklinde geçen “*Mardin*” isminin kaynağı hakkında farklı görüşler²² ileri sürüldüğü görülmektedir. Kaynaklar Mardin kelimesinin en eski isminin *Ardobe* olduğunu ve *Marde* kelimesinden türeyerek, Süryanice ve Aramca’da *kale* anlamına geldiğini belirtirler. Süryanicede *Merdo* tekil isim olup, çoğulu “*Merdin*” dir. Mardin ve çevresinde beş kale bulunduğundan, Süryanicede “*kaleler*” anlamına gelen “*Merdin*” adı kullanılmıştır. Mardin’in yerli halkı tarafından hâlâ bu şekilde telaffuz edilmekte olduğu bildirilmektedir²³.

Modern araştırmacılar Mardin kelimesinin savaşçı bir kavim olan Mardelerle ilgili olduğunu²⁴, Mardeler’in İran hükümdarlarından Ardeşir tarafından bölgeye yerleştirildiklerinden bahsetmektedir²⁵. Mardin adı ilk defa M.S IV. Yy Roma tarihçilerinden Antakyalı Ammianus Marcellinus’ta geçmektedir. Bu tarihçi, Diyarbakır’dan Nusaybin’e uzanan yolun İzala Dağı üzerinden Maride ve Lorne kaleleri arasından geçtiğini kaydetmektedir. Asurlular döneminde önemli bir geçiş noktası olan Mardin bölgesi, Kral I. Adadnirari ile ilgili kitabelerde “*Kaşıari*” adıyla anılmaktadır. Bizans ve Roma kaynaklarında geçen “*İzala*” bölgesi de Mardin ve çevresi için kullanılan bir tabirdir²⁶.

Mardin adıyla ilgili çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Abdüsselam Efendi, Mardin adıyla ilgili olarak, Pers hükümdarının Mardin adındaki çocuğunun amansız bir hastalığa yakalanması üzerine, hastalığın tedavisi için etrafı açık yüksek bir dağın tepesinde uzun süre yaşaması gerektiği, Mardin’deki Kargalar Dağı’nın bu tedavi için en uygun yer olduğu, çocuğun bu dağın tepesinde yaşamaya başladıktan sonra sağlığına

²² İbrahim Gürşen Kafkas, *Uygurluklarımla Ben Mardin*, İstanbul, 2007, s. 36-37.

²³ Gabriyel Akyüz, “Mardin Merkezde Bulunan Süryani Kadim Kiliseleri”, *Taşın Belleği Mardin*, YKY., İstanbul, 2005, s. 363.

²⁴ Adrien Dupre, *Voyage en Perse, fait dans les années 1807, 1808 et 1809, en traversant La Natolie et la Mesopotamie*, I, Paris, 1819, s. 78; John Macdonald Kinnear, *Asia Minor, Armenia, Koordistan*, London, 1818, s. 433.

²⁵ Hanna Dolapönü, *Tarihte Mardin*, İstanbul, 1972, s. 16; Mehmet Taştamir, “Mardin”, *İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Yayınları, c. 28, Ankara, 2003, s. 43.

²⁶ Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, TTK., Ankara, 1991, s. 2; Vladimir Mırrsky, “Mardin”, *İslam Ansiklopedisi*, MEB. Yayınları, c. 7, Eskişehir, 1997, s. 317.

kavuştuğu ve buranın da yerleşim merkezi olarak adının Mardin olarak kaldığı rivayetini bildirmiştir²⁷.

Seyahatnamelerde de Mardin adıyla ilgili olarak çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Evliya Çelebi, Mardin adının Hz. Yunus nebi zamanında yaşanan efsanevi bir hadiseye dayandırıldığını bildirmektedir²⁸. Buna göre, o dönemde Hz. Yunus’a inanmayan insanlar, dağda yaşayan ve kendilerine zarar veren ejderhayı öldürmesi karşılığında ona inanacaklarını söylemeleri üzerine, Hz. Yunus’un dağdaki ejderhayı öldürdüğü ve bu dağda ejder yaşadığı için dağa Farsça mar (yılan) dağı, şehre de Mardin denildiği rivayet edilmiştir.

James Silk Buckingham’ın Seyahatnamesinde ise Mardin adının köken itibarıyla Kürtçe olduğu ve *Mare-deen* şeklinde okunarak, Kürtçe’den Arapça’ya çevrilmiş haliyle “*Rajulmajnoon*” ya da İngilizcede “*man-man*” kelimesiyle telaffuz edildiği ve *Deli Adam* anlamına geldiği ifade edilmiştir²⁹.

Mardin’in ismi hakkında değişik görüş ve rivayetler bulunmakla birlikte genel olarak Mardin adının kaleler anlamına geldiği görüşü yaygın görünmektedir.

1.2. Mardin’in Coğrafyası

Mardin Güney Doğu Anadolu bölgesinde yer alan, Mardin-Midyat eşiğinin güney yamaçları üzerinde bulunan, yukarı Dicle havzasını El-Cezire ovasına bağlayan en elverişli geçit yerinde, denizden 1000 – 1100 m. yükseklikte bir sırt üzerinde kurulmuş olup, Türkiye’nin son derece önemli bir kentidir. İran, Azerbaycan ve Anadolu’dan gelip; Suriye, El-Cezire³⁰ ve Irak’a giden kadim yollara hâkim bir

²⁷ Abdüsselam Efendi’nin *Mardin Tarihi*, (Haz.: Hüseyin Haşimi Güneş), İstanbul, 2007, s. 3.

²⁸ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Bağdad- Basra- Bitlis- Diyarbakır- İsfahan- Malatya- Mardin- Musul- Tebriz- Van*, (Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman- Yücel Dağlı), 4. Kitap, 1. Cilt, YKY., İstanbul, 2010, s.77.

²⁹ James Silk Buckingham, *Travels in Mesopotamia*, London, 1827. Eserde şu şekilde aktarılmıştır: “Mardin, uzun bir alanın neredeyse merkezi olan yüksek bir tepenin zirvesine yakın bir yere oturmuştur. Eskiler, yüzyıllar önce bir kürdün (Koord) komşularının istilasına karşı güvenlik sağlamak için evini bu alana diktiğini söyler. Sürüsünün yoldan sapmış koyunlarını bu tepeler arasında arayan bazı kadınlar bu adamın evine varırlar ve bir insanın ulaşılması oldukça zor olan bu yere gelme nedeni karşısında şaşkınlığa uğrarlar. Bu konuda adamla yaptıkları bir konuşmada bu adama Mare-deen, Kürtçeden Arapça’ya çevrilmiş haliyle “RajulmajNron” ya da İngilizcede “man-man” yani “deli adam” dediler. Adam şöyle cevap verdi: “Böyle düşündüğünüz için, şunu söylemeliyim ki benim konumumun avantajları gelecekte o kadar kısılanacak ki benim etrafımda bir şehir yükselecek ve benim seçime hediye ettiğiniz övgü bu yerin ismi olacak; ben de bu nedenle kendi verdiğim ismi söyleyeceğim, buradaki tek ikamet, “Khallet-el-Mare-deen” yani “Deli Adam’ın Kalesi ...”.

³⁰ Güneydoğu Anadolu’nun Osmanlı öncesi coğrafi mıntıka olarak adı El-Cezire’dir. Bu bölge Diyar-ı Bekr, Diyar-ı Rebia ve Diyar-ı Mudar olmak üzere üç bölümden oluşur. Diyar-ı Bekr, Fırat ve Dicle nehirlerinin arası anlamına gelen El- Cezire’nin kuzey kısımlarını içine alır. Merkezi Diyarbakır (Amid)

konumda bulunan Mardin, 37 – 38° enlemleri ile 40 – 42° boylamları arasında yer alır. Kuzeyde Diyarbakır, güneyde Suriye, doğuda Siirt, batıda ise Şanlıurfa ile komşu olan Mardin 12760 km² yüzölçümüne sahiptir³¹. (Bkz. Harita 1.)

Harita 1. Mardin Coğrafyası

olmak üzere önemli şehirleri Meyyafarikin, Hısn-Keyfa ve Erzen'dir. Diyar-ı Rebia, Cezire'nin doğu ve güneydoğu kısımları olup, Nusaybin veya Musul merkez olmak üzere önemli şehirleri Mardin ve Cizre'dir. Diyar-ı Mudar ise, Cezire'nin batı ve güneybatı kısımları olup, Rakka veya Harran merkez olarak Ruha ve Suruç taraflarını ihtiva eder. Ancak Diyar-ı Mudar tabiri, Ortaçağ sonlarından itibaren kullanılmamıştır. Bkz. Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş*, Ankara, 1988, s. 24.

³¹Mehmet Taştan, "Mardin", s. 43; Nejat Göyünç, *Mardin Sancağı*, s. 1; V. Mırrısky, "Mardin", s. 317.

Mardin, Dicle³² ile Fırat arasındaki toprakların yukarısını kapsayan ve Arap coğrafyacılarının Cezire adını verdikleri bölgede yer almaktadır. El-Cezire olarak ifade edilen yukarı Mezopotamya coğrafi açıdan iki farklı bölge arz eder. Birincisi Amid / Diyarbakır, Meyyafarikin / Silvan, Erzen ve HısnKeyfa / Hasankeyf'in bulunduğu Diyarbakır Havzası olup; batıdan Karaca dağ sönmüş volkan kütlesi, kuzeyden ve doğudan Güneydoğu Toroslar yayının dış kenarları, güneyden de Mardin-Midyat eşiği ile çevrilmiştir. İkincisi ise Mardin – Midyat eşiği veya *Tur-Abdin*³³ (Cebel-i Tur) denilen platodur³⁴. Bu bölge orta yükseklikte engebeli bir alan olup, Diyarbakır'ın Güneybatısındaki Karacadağ'dan Güneydoğu'da Dicle Nehri'nin kenarındaki Cizre'ye kadar uzanmaktadır. Kalker ve bazalttan oluşan bu plato aynı zamanda Yukarı Mezopotamya'nın su bölümü hattını teşkil etmektedir³⁵.

Eşiğin en batıda Karacadağ kütlesinden 900 metrelik bir boyun noktasıyla ayrılan kesimi mazı ağaçları ile örtülü olduğundan “*Mazı Dağı*” adıyla anılır ki burası ilk ve orta çağlarda *İzalla / İzala* olarak geçer. Eşiğin Mardin'in doğusunda kalan, kalkerden ve yer yer bazalt yığınlarından oluşan kısmı ise Asur döneminde *Kaşıari*, Roma döneminde *Mons-Masius*, Ortaçağ boyunca da *Tur Abdin* adıyla meşhur olmuştur. Söz konusu platonun en yüksek noktasını teşkil eden Mardin Dağı'nın hemen eteklerinde de Mardin şehir merkezi bulunmaktadır. Mardin 1325 m. yükseklikte bir plato üzerinde yer aldığından Mezopotamya Ovası'na tamamen hâkim bir konumdadır³⁶.

³² Dicle, Ermenistan'ın Hılat bölgesindeki bir kaynaktan başlayarak güneye doğru akar. Musul, Azerbaycan ve Bağdat'tan geçerek Vasi'te ulaşır. Burada iki kola ayrılarak Basra Körfezi'ne dökülür. Dicle, doğuda Fırat'ın sağ tarafındadır. Mecrası boyunca kendisine her taraftan büyük ırmaklar katılır. Fırat ile Dicle nehirleri arasında Fırat'ın Şam'ı hizalayan iki vadisiyle, Dicle'nin Azerbaycan'ı hizalayan vadisi arasında Mezopotamya yer alır. Bkz. İbn-i Haldun, *Mukaddime*, (Çev. Halil Kendir), c. 1, Ankara, 2004, s. 86.

³³ Tur-Abdin bölgesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Hayat Erkanal, “Mardin'in Eski Mezopotamya Kültürleri Açısından Yeri ve Önemi”, *Taşın Belleği Mardin*, YKY, İstanbul, 2005, s. 24. Nusaybin'in kuzeyinde bulunan ve “Mardin Eşiği” adıyla da anılan silsile, Doğu Anadolu'yu Mezopotamya'dan ayıran doğal bir engeldir. Kireç taşından oluşan bu engel Klasik çağda Masius, Ortaçağda Tur Abdin adıyla anılmaktaydı. Tur Abdin, Mardin'de dik yamaçlara sahiptir. Bununla birlikte diğer kesimlerde yumuşak bir şekilde ovayla ve Dicle Nehri'yle bütünleşir. Çivi yazılı kaynaklarda Kaşyari Dağı olarak geçen Tur Abdin, Asurlular için stratejik öneme sahipti. Asur orduları bu Kaşyari Dağı'nı aşarak, Dicle Vadisi'ne ve bu vadiyi kullanarak Doğu Anadolu'ya kolaylıkla ulaşabilmekteydiler. Ayrıca bkz. Metin Ahunbay, “Antik Mardin”, *Taşın Belleği Mardin*, YKY, İstanbul, 2005, s. 62.

³⁴ Adnan Çevik, “İlkçağlardan Ortaçağın Sonuna Kadar Midyat ve Yöresi (Tur Abdin)'in Tarihi Coğrafyası”, *Makalelerle Mardin I Tarih-Coğrafya*, (Haz.: İbrahim Özcoşar), İstanbul, 2007, s. 105-106.

³⁵ Şemsettin Sami, *Kamus'ul-A'lam*, c. 6, İstanbul, 1316, s. 4092-4093; Mehmet Taştemiz, “Mardin”, s. 43; Nejat Göyünç, *Mardin Sancağı*, s. 1.

³⁶ Hayat Erkanal, “Mardin'in Eski Mezopotamya Kültürleri Açısından Yeri ve Önemi”, s. 23.

Mardin’de karasal iklim özellikleri görülmektedir. Yazlar sıcak ve kurak, kışlar ise soğuk geçmektedir. Bir ucu Akdeniz den başlayıp diğer ucu Basra Körfezi’ne uzanan “*Bereketli Hilal’in*”³⁷ tam tepe noktasını oluşturan Mardin’de tarım ve hayvancılık başlıca geçim kaynağıdır. Önemli yolların geçiş noktasında yer alan Mardin’de ticaretin de ayrı bir yeri vardır. Özellikle Bağdat-Musul ve Nusaybin üzerinden gelerek, Mardin şehrinin yaklaşık 20 km. dışından geçen Harran-Aleppo (Halep)-Antakya üzerinden İskenderun Körfezi’ne varan ticaret yolu ile bu yolun Mardin kısmından ayrılan ve Amid-Harput-Pertek-Çemişgezek-Eğîn-Divriği-Zara’yı aşarak Sivas’a giden kolunda gelişme göstermiştir. Mardin eşiğinden geçen bu yolun her iki tarafında ticari ve askeri kaleler kurulmuştur. Böylece bu bölge içerisinde yer alan Mardin, Anadolu ile Mezopotamya arasındaki irtibatı sağlayarak stratejik önemini tarihin her devrinde göstermiştir.

Merkez ilçe başta olmak üzere Midyat, Nusaybin, Dargeçit, Derik, Kızıltepe, Mazıdağı, Ömerli, Savuş ve Yeşilli adlı on ilçesi, 16 bucağı ve 521 köyü bulunmaktadır. Mardin ilinin sınırları içinde 2000 yılı nüfus sayımına göre 705.098 kişi yaşamaktadır³⁸. Bu oran 2007 nüfus sayımı neticesinde 745.778’e ulaşmıştır.

Stratejik konumu itibariyle Mardin, tarih boyunca çeşitli devletlerin ele geçirmek için birbirleriyle kıyasıya mücadele ettikleri bir kale-şehir olmuştur. Aynı zamanda bu önemli konumunun Mardin’in uzun süre gelişmesine engel teşkil ettiğini söylemek mümkündür.

2. Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Mardin Şehri

2.1. İslam Hâkimiyetinden Önceki Dönem

Yeryüzünde tarımın doğduğu, neolitik ve kalkolitik kültürlerin geliştiği “*Bereketli Hilal*” içerisinde en önemli yörelerden birisi olan Mardin çevresinin yazılı tarih kaynaklarında ilk olarak Hitit Devrine ait bir Boğazköy metninde geçtiği ve daha sonra I. Adadnirari ile oğlu I. Salmanassar dönemlerine ait Asur Kitabelerinde yer alan Kaşîari bölgesinin batı kesimini teşkil ettiği bilinmektedir³⁹.

Neolitik devirden itibaren yerleşime sahne olan Mardin ve çevresi M.Ö III. Bin yılın ortalarından itibaren Asya kökenli Hurrilerin önemli merkezlerinden biri haline

³⁷ “*Bereketli Hilal*” olarak ifade edilen bölge sözünü ettiğimiz Mezopotamya bölgesidir.

³⁸ Mehmet Taştan, “Mardin”, s. 47.

³⁹ Salim Cönce, “Türk Hâkimiyetine Geçiş Döneminde Mardin ve Çevresi”, *I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 2006, s. 3.

gelmiştir. M.Ö 1500 – 1450 yılları arasında atlı harp arabalarının mucidi olarak kabul edilen Mitanniler kısa sürede Güneydoğu Anadolu Bölgesini ele geçirerek güçlü bir devlet kurarlar. Bu devletin başkenti olan Vaşşukani şehri bir görüşe göre Mardin ili sınırları dâhilindedir.

M.Ö 1200’lerde meydana gelen Ege Göçleri neticesinde Hitit, Mitanni ve Babil Devletleri yıkılınca Mardin ve çevresine Asurlar hâkim olmak istemişlerdir. Ancak Arami Göçleri nedeniyle bu hâkimiyet biraz gecikmiş, daha sonraki dönemde Arami asıllı krallıklar Asur hâkimiyetini tanıyınca Asur egemenliği gerçekleşmiştir⁴⁰. Asurluların bölgeyi ısrarla kontrol etmek istemelerinin nedeni İran, Anadolu, Suriye ile Mezopotamya’yı birbirine bağlayan en önemli karayolu şebekesinin buradan geçmesidir. Çeşitli dönemlerde yaşanan göç hareketleri Mardin ve çevresinin etnik, kültürel ve dini yapısında önemli değişmelere yol açmıştır. Bu bölgede etnik ve dini kimlikleri farklı olan toplulukların bir arada uyum içinde yaşamasının temelleri bu göç hareketlerinin sonucunda atılmıştır.

M.Ö 8.yy sonlarında Kafkaslar üzerinden Anadolu topraklarına giren Kimmer ve İskit kabileleri hem Urartu’yu hem de Asur’u güç durumda bırakmışlardır. M.Ö 612 yılında İskitlerle birleşen Medler, Asur İmparatorluğuna son vermişlerdir. Asur’un çöküşünden sonra Mardin ve çevresi önce Medler’in daha sonra da Persler’in egemenliğine geçmiştir. Mardin bu hâkimiyet süresince ağırlıklı olarak ulaşılması zor bir istihkâm bölgesi, Nusaybin ve Resülayn Havzası ise bir geçiş güzergâhı olarak görülmüştür.

M.Ö 331’de Makedonya Kralı Büyük İskender’in Asya seferi çerçevesinde Erbil’de Persleri yenmesinden sonra bölgede yerel güçlerin hâkimiyeti başlamıştır. İskender’in ölümünden sonra ise bölgenin stratejik konumundan dolayı El-Cezire’ye hâkim olan İskender’in komutanlarından Selevkus, Urfa, Nusaybin gibi yerlerde ticaret kolonileri kurmuştur.

Mezopotamya ile Anadolu arasındaki ticaret yollarının kilidi konumunda olan bu bölgeyi kaybeden devletin Suriye ve Mezopotamya’da tutunma imkânı bulunmadığından, devletler sürekli olarak birbirleriyle mücadele etmişlerdir⁴¹. Nitekim M.Ö 140 yılında Parthlar’ın eline geçen Mardin çevresi bir süre Roma ile Parthlar’ın

⁴⁰Ekrem Memiş, “Akkadlar Çağından Asur İmparatorluğunun Yıkılışına Kadar Mardin ve Çevresi”, *I.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 2006, s. 119-122; *Yurt Ansiklopedisi*, “Mardin”, c. 8, İstanbul, 1982, s. 5760.

⁴¹ Suavi Aydın-Kudret Emiroğlu-Oktay Özel-Süha Ünsal, *Mardin (Aşiret-Cemaat-Devlet)*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 46.

çekişme sahası haline gelmiştir⁴². Bu durum VII. Yüzyılda gerçekleştirilen İslam fethine kadar Bizans – Sasani devletleri arasında sürekli olarak devam etmiştir⁴³. II. Yüzyılın ortalarından itibaren birkaç defa el değiştirmesine rağmen büyük ölçüde Roma hâkimiyetinde kalan ve Mezopotamya eyaletinin merkezi haline getirilen Nusaybin, Parthları ortadan kaldıran Sasaniler’in ilk hükümdarı I. Ardaşir tarafından 230 yılında zapt edilmiştir. Roma döneminde Nusaybin, bölgede ticari ilişkilerin yürütüldüğü önemli bir merkez konumuna getirilerek, İran-Roma ticaretinin doğudaki üç Pazar yerinden biri olmuş ve ipek yolu üzerindeki bu konumunu uzun süre korumuştur⁴⁴.

Roma İmparatorluğunun güneydoğu sınırını oluşturan Mardin bölgesi Sasaniler’e karşı yapılan savaşın kaybedilmesinden sonra elden çıkmış ve başta Nusaybin olmak üzere bölgeye çok sayıda İranlı halk getirilip yerleştirilmiştir. Bu dönemde Sasaniler, Mezopotamya’yı üç idari vilayete ayırmışlardır. Kuzeybatıdaki bölge Mardin-Tur Abdin ve Resülayn’dan oluşan alanı kapsamaktaydı. Aynı zamanda bu dönemde Nusaybin bölgesi Nasturi Hristiyanlarının dini merkezi olarak ön plana çıkmıştır⁴⁵. Daha sonraki dönemde Nusaybin’in önemi giderek artarken, Bizans ve Sasani Devletleri arasında çekişme sahası olmaya devam ettiği görülmektedir. Nitekim Bizanslılar, bölgede Sasaniler ile mücadele eden birlikleri için Amid ve Tell Mevzen (Viranşehir) ordugâhlarının yeterli olmadığını Nusaybin’e önem verdikleri ve yığmak yaptıkları belirtilmektedir⁴⁶.

2.2. İslam Hâkimiyeti Dönemi

Hız. Ömer döneminde Müslümanlar Mardin bölgesine geldikleri sırada Mardin, Bizans’ın elinde bulunmaktaydı. İyaz b. Ganm komutasındaki Müslüman orduları 20 Muharrem 640 H. tarihinde Mardin’i fethetmişlerdir⁴⁷. Fetihlerle birlikte İslamiyet hızla

⁴²Parth-Sasani-Roma çekişmeleri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Metin Ahunbay, “Antik Mardin”, *Taşın Belleği Mardin*, YKY, İstanbul, 2005, s. 41-45; Hanna Dolapönü, *Tarihte Mardin*, s. 26-27.

⁴³ Nejat Göyünç, *Mardin Sancağı*, s. 6.

⁴⁴ Salim Cönce, “Türk Hâkimiyetine Geçiş”, s. 7.

⁴⁵ Işın Demirkent, “Orta Çağda Mardin (3.Yüzyıldan 16. Yüzyıla Kadar)” *Taşın Belleği Mardin*, YKY, İstanbul, 2005, s. 76-77; Fikret Işıltan, *Urfa Bölgesi*, İstanbul 1960, s. 27

⁴⁶ Mehmet Azimli, “İslam’ın İlk Fetih Yıllarında Nusaybin ve Klasik İslam Kaynaklarına Göre Nusaybin’in Fethi”, *Makalelerle Mardin I Tarih-Coğrafya*, (Haz.: İbrahim Özcoşar), İstanbul, 2007, s. 158.

⁴⁷Mardin’in fethedilmesiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Azimli, “İslam’ın İlk Fetih Yıllarında Nusaybin ve Klasik İslam Kaynaklarına Göre Nusaybin’in Fethi”, s. 159-160; *Abdüsselam Efendi’nin Mardin Tarihi*, s. 7-39.

yayılırken, Sami Arap kültürü de paralel olarak gelişmiş ve buna karşın Hristiyanlık inancı da varlığını devam ettirmiştir⁴⁸.

Bu dönemde Mardin yönetimi, şehrin ileri gelen ailelerinden biri olan Şehriyaz oğullarına bırakıldı⁴⁹. Hulefa-i Raşidin döneminde bölgeyi bir dönem Hz. Ali'nin valisi Malik El-Eşter ele geçirmeye çalıştıysa da daha sonra kesin olarak Emeviler'in elinde kaldı. Emeviler bölgeyi Cezire eyaletine tabi bir yer olarak yönettiler.

Emeviler'in yıkılışıyla birlikte Cezire bölgesi halkı bir süre Abbasi hâkimiyetini tanımayarak onlara karşı direniş göstermişlerdir. Bu dönemde Arap kabilelerinin bölgede iskân edilmiş olması önemli bir gelişme olmakla birlikte IX. Yy boyunca şehrin bu Arap kabileleri ile Abbasi Valileri arasında sık sık el değiştirmesi nedeniyle fazla bir gelişme gösteremediği görülmektedir. Diğer taraftan Abbasilerin ilk dönemlerinde Cezire bölgesindeki iktisadi zenginliğin paylaşılması konusunda hem devlet ile köylüler arasında hem de bölgenin zenginleri ile fakir çiftçiler arasında bir mücadele yaşanıyordu. Abbasilerle birlikte bu mücadele başka bir hüviyet kazanarak, sosyal bakımdan tarihinin en çalkantılı ve bunalımlı dönemini yaşamıştır⁵⁰. Abbasi hâkimiyetinin tam olarak sağlandığı dönemde ise Bizans yağmalamaları söz konusu olmuştur. Bu fırsatı değerlendirmek isteyen Arap kabilelerinden Hamdaniler bölgeyi tamamen kontrol etmek istedilerse de Abbasilerin mukavemeti ile karşılaştılar ve Abbasi Halifesine bağlılıklarını devam ettirmek zorunda kaldılar⁵¹.

Abbasiler döneminde Horasan'dan göç ettirilen Türk asker ailelerinin teşkil ettiği şehirler meydana getirilmiştir. Bu dönemde Mardin Türk asıllı valilerin hâkimiyeti altına girmiştir. Daha sonra bölgede Hamdanilerin varlığı söz konusudur. Hamdaniler döneminde Mardin, hükümdarların despot çağ mal toplamalarından, bölgedeki hâkimiyet savaşlarından, Harici ve Karmati çekişmelerinden dolayı iyi bir noktaya gelememi. Ancak 979 yılında Mardin, Diyarbakır ve Meyyafarikin'i ele geçiren Büveyhilerin burayı imar faaliyetlerinde bulundukları bilinmektedir. Daha sonra bölge Mervanoğulları ile Ukayloğulları arasında paylaşılmıştır. Böylece Mardin XI. Yy

⁴⁸ İlhan Erdem, "Artuklu Uygarlığı ve Türkmenler", *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, c. 29, Nr: 4, Ankara, 2009, s. 236-242.

⁴⁹ Abdulgani Efendi, *Mardin Tarihi*, (Haz.: Burhan Zengin), Ankara, 1999, s. 6; *Yurt Ansiklopedisi*, "Mardin", s. 5763; Suavi Aydın, *Mardin Aşiret*, s. 71.

⁵⁰ Mustafa Demirci, "Abbasiler Devrinde Yukarı Mezopotamya'nın (Cezire) Sosyal Tarihi: VIII. Yüzyılda Cezire'de Köylü Hareketleri", *Makalelerle Mardin I Tarih-Coğrafya*, (Haz.: İbrahim Özcoşar), İstanbul, 2007, s. 245.

⁵¹ Mehmet Azimli, s. 46-47.

sonlarında Selçuklu hâkimiyetine kadar bu iki emirliğin arasında sık sık el değiştirmiştir⁵².

2.3. Selçuklular ve Beylikler Dönemi

İslam âleminin bir yandan mezhep ve ideoloji çatışmalarıyla boğuştuğu ve hızla parçalanmaya yüz tuttuğu, diğer yandan da İslam-Bizans sınırını oluşturan bölgede siyasi istikrarın ortadan katılığı bir dönemde Selçukluların kuvvet ve kudreti ellerine geçirmeleri, Türkistan'da İslamlaşma faaliyetlerinin had safhaya ulaşması sonucunda büyük Türkmen kütlelerinin Horasan, İran, Azerbaycan ve Anadolu'ya yönelmesiyle mümkün olmuştur⁵³.

Türkistan, Maverâünnehir ve Horasan'dan bütün İslam ülkelerine ve özellikle küffar diyarı sayılan Anadolu'ya dalgalar halinde Türk göçleri yapılmıştır. Bu göçler Malazgirt Zaferinden önceki devirlerde olduğu gibi istila ve yağma hareketleri şeklinde değil bir yerleşme ve yurt tutma amacıyla yapılmıştır. Böylece Anadolu'nun başta Rumlar olmak üzere Ermeni ve Gürcü nüfusu Türk nüfus yoğunluğu karşısında çok azınlıkta kalmıştır⁵⁴. Ayrıca Selçuklu Türkleri batı yönünde üç kol halinde fütuhât plânını yürürlüğe koydukları tarihlerde (1048-1071) Bizans'ın doğu sınırları; Gürcistan, Urmiye, Kuzey Irak, Kuzey Suriye ve Antakya'yı da içine alan bir hatta erişmiş bulunuyordu⁵⁵.

Selçukluların Anadolu'ya girişi sırasında Mardin bölgesinde Türkmen aşiretlerinin akınları yoğunlaşmıştı. Hatta Türkmenler Mardin yakınındaki Cizre ve Nusaybin'i tahrip ettiler. 1071 Malazgirt Zaferinden sonra Anadolu'da Bizans İmparatorluğunun zaten zayıflamış olan askeri gücü tamamen kırıldı ve Mardin bölgesine Selçuklu idaresi atındaki Türkmenler yerleştirildi. Böylece Malazgirt Zaferi ile Anadolu'nun mukadderatı belirlenmiş ve Anadolu, Türk milletinin ebedi vatanı haline gelmiştir. Sultan Alparslan maiyetinde bulunan Türkmen beylerinden Artuk Bey'i Mardin, Diyarbakır, Harput ve çevresinin fethi ile görevlendirerek bu bölgeleri

⁵² Adnan Çevik, "Üç Yüz Yıllık Bir Başkent: Mardin", *I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 2006, s. 69.

⁵³ Salim Cöhce, "Türk Hâkimiyetine Geçiş Döneminde Mardin ve Çevresi", s. 14.

⁵⁴ Kenan Ziya Taş, "Midyat ve çevresinde Türk Hâkimiyetinin Tesisi", *Makalelerle Mardin I Tarih-Coğrafya*, (Haz.: İbrahim Özcoşar), İstanbul, 2007, s. 261.

⁵⁵ Mustafa Keskin, "Selçuklular Zamanında Mardin", *I. Uluslar Arası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul 2006, s. 363.

kendisine ikta olarak vereceğini vaat etmiştir⁵⁶. Artuk Bey, Sultan Alparslan'ın ölümü ve Melikşah'ın tahta çıkması ile birlikte bu bölgeden alınıp, 1076-1077 yıllarında kendisine Basra Körfezine kadar uzanan Hulvan bölgesi verilmiştir.

Bu dönemde Selçuklu Devletinin hizmetine giren Fahrüd-Devle Muhammed b. Cüheyr, Mervanoğullarının elinde bulunan Diyarbakır ve Mardin bölgelerinin önemini ve zenginliğini anlatması ve bu bölgenin devlet topraklarına ilhak edilmesinin ne kadar yararlı olacağını belirtmesi Sultan Melikşah'ı harekete geçirmiş ve bölgenin bu vezire verilmesine karar verilmiştir⁵⁷. 1084 yılında Hulvan hâkimi Artuk Bey'in, Malazgirt ve Muş hâkimi Sunduk Bey'in, Dilmaçoğlu Mehmed Bey'in ve Çubuk Bey'in Türkmenleri, Fahrüd-Devle bin Cüheyr'in komutasında birleşerek Diyarbakır kalesini kuşatmışlar ve Diyarbakır ile HısnKeyfa'yı ele geçirmişlerdir. Mardin kalesi ise Amid'in zaptından sonra 1086 yılında Selçuklu Emiri Möncuk Börî tarafından zabt edilmiştir⁵⁸. Böylece 1085'e kadar Anadolu'nun fethi sırasında Amid (Diyarbakır), Meyyafarikin (Silvan), Mardin, Hısn Keyfa, Cizre ve otuz koleji içeren Mervani ülkesi ortak Selçuklu kuvvetleri ve Oğuz Türkmen beylerinin yardımlarıyla Selçuklu Devletine bağlanmıştır⁵⁹.

Mardin bölgesi Sultan Melikşah'ın 1092 yılında ölümünden sonraki iktidar çekişmeleri sırasında Suriye'ye hâkim olan kardeşi Tutuş'un Nusaybin'e kadar uzayan taarruz ve istilası altında kaldığı görülmektedir. Babasının yerine tahta gecen Sultan Berkyaruk ise Mardin'e şarkıcısını vali olarak tayin etti. Ancak Mardin, Musul valisi Kürboğa tarafından 1101 yılında esir alınıp bir süreden beri burada hapsedilmiş bulunan Artuk Bey'in torunu Yakuti'nin 1103'te eline geçmiştir. Daha sonra Yakuti'nin Musul valisi Çökürmüş tarafından öldürülmesi üzerine Mardin'in idaresi kardeşi Ali'ye geçmiş oldu. Bu dönemde Haçlıların Urfa Haçlı Kontu Baudouin, Mardin ve çevresine saldırıp bölge halkını kılıçtan geçirdiyse de başarılı olamamıştır⁶⁰. Nitekim Artukoğlu Sökmen 1104 yılında Musul valisi Çökürmüş ile anlaşarak Urfa Haçlı Kontluğuna karşı harekete geçmiş ve haçlı kuvvetlerini büyük bir yenilgiye uğratmıştır. Urfa kontu ise esir

⁵⁶ İbrahim Artuk, *Artukoğulları Tarihi*, İstanbul, 1944, s. 6-7. Mustafa Keskin "Selçuklular Zamanında Mardin", s. 360. İbrahim Artuk, *Artukoğulları Tarihi*, s. 8.

⁵⁷ Işın Demirkent, "Orta Çağda Mardin", s. 81.

⁵⁸ İbrahim Artuk, *Artukoğulları Tarihi*, s. 9-10.

⁵⁹ Mustafa Keskin , "Selçuklular Zamanında Mardin", s. 363; Ayrıca konuyla ilgili olarak bkz. Abdüsselam Uluçam , "İslam Dönemi Mardin'i" , *Taşın Belleği Mardin*, YKY, İstanbul, 2005, s. 101.

⁶⁰ Komisyon, "Mardin", *Yurt Ansiklopedisi*, c. 8, s. 5763.

alınmıştır⁶¹. Haçlı ordusu Baudouin'in esir edildiğini haber aldıklarında Urfa'ya çekilmişlerdir.

Artuklular, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da XI-XV. Yüzyıllar arasında Mardin, Hısn-ı Keyfa ve Harput olmak üzere üç kol halinde hüküm sürmüş bir Türk Beyliğidir. Türk beylikleri, haçlılara karşı Selçuklu Devletinin şemsiyesi altında girişilen mücadelede aktif bir rol oynamışlar; Türkleşme ve İslamlaşma yanında siyasi ve medeni alt yapının kurulmasında önemli roller üstlenmişlerdir⁶². Artuklular'ın bu başarısı haçlıların doğuya doğru ilerleme ümitlerine en kesin darbeyi vurmuş ve Haçlı-İslam münasebetlerinde bir dönüm noktası olmuştur⁶³. Ayrıca Artuklu sülalesinin ilk hükümdarları zamanında vergilerin komşu bölgedekilere göre düşük tutulması bölge halkının Mardin ve çevresine göç etmesini sağlamış; cami, medrese ve kervansaray gibi toplum hayatı üzerinde çeşitli yönlerden büyük tesirleri olan eserler yaptırılmıştır⁶⁴.

Emir Sökmen'in ölümünden sonra çocukları Diyarbakır, Silvan ve Hasankeyf Artuklu hanedanını, kardeşi İlgazi'nin soyu ise Mardin Artuklu hanedanını kurmuştur⁶⁵. Böylece Hasankeyf ve Mardin bölgesi Necmeddin İlgazi yönetiminde tam egemen hale getirilmiştir⁶⁶.

1108 yılında İlgazi, Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'ın emriyle Musul Valisi Çavlı ile anlaşmazlığa düşerek onun idaresindeki Nusaybin'i de zapt etmiştir. Bu dönemde Mardin'i merkez yapan Artuklu emirleri, bazen komşu emirlere karşı mücadelelere girişmiş; bazen de geçici ittifaklarla Urfa Haçlı Kontluğu kuvvetlerine karşı birlikte savaşmışlardır⁶⁷. Nitekim 1110 yılında Sultanın emriyle Musul Valisi Mevdud'un haçlılara karşı düzenlediği sefere Aruklu İlgazi de kendi birlikleri ile katılmış, ancak bu sefer sonuçsuz kalmıştır. Bu sefer gibi Haçlılara karşı düzenlenen seferlerde Selçuklu ordusuna artı bir kuvvet kazandıran Artuklu İlgazi kendisinin bizzat katılamadığı durumlarda oğlu Ayaz'ı kuvvetleriyle birlikte sefere göndermiştir⁶⁸. Bununla birlikte İlgazi'nin 1115 yılında Selçuklu Sultanına isyan edip, Haçlı kuvvetleriyle birleştiği ancak bir sonuç elde edemediği de bilinen bir gerçektir.

⁶¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Artuk, *Artukoğulları Tarihi*, s. 37-38.

⁶² Altan Çetin, *Memlük Devleti'nin Kuzey Sınırı*, TTK., Ankara, 2009, s. 91.

⁶³ Işın Demirkent, "Orta Çağda Mardin", s. 83.

⁶⁴ Nejat Göyünç, *Mardin Sancağı*, s. 8; ayrıntılı bilgi için bkz. Kâtip Ferdi, *Mardin Mülük -i Artukiyye Tarihi*, (Nşr. Ali Emiri), İstanbul, 1331.

⁶⁵ İbrahim Artuk, *Artukoğulları Tarihi*, s. 43-44; ayrıca bkz. A. Sevim, "Artukoğlu İlgazi", *Belleten*, c. XXVI, TTK, Ankara, 1962, s. 661.

⁶⁶ Abdulgani Efendi, *Mardin Tarihi*, s. 34.

⁶⁷ İbrahim Artuk, *Artukoğulları Tarihi*, s. 47-48.

⁶⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Işın Demirkent, "Orta Çağda Mardin", s. 84.

1118-1119 yılları arasında Artukoğlu İlgazi Türkmen beyleri ile birlikte Haçlılara karşı yeni başarılar elde etmiştir. 1120 yılında Urfa haçlıları güneydeki Müslüman arazisine birbiri ardınca yağma seferi düzenleyip pek çok insanın ölümüne sebep olunca yöre halkı Mardin’de bulunan İlgazi’yi yardıma çağırmıştır. İlgaz’i Azaz’a gidip Kudüs kralı ile bir mütakere yaptıysa da burada uzun müddet kalamayarak Mardin’e geri dönmüştür. Necmeddin İlgazi, 1122 yılında yeğeni Belek’i de yanına alarak Haçlılara karşı son seferine çıkmış; ancak seferi tamamlayamadan vefat etmiştir. Meyyafarikin büyük oğlu Süleyman’a, Mardin ve çevresi ise küçük oğlu Hüsameddin Timurtaş’a kalmıştır⁶⁹.

Bu dönemde Mardin Artuklular’ı Mardin ve çevresi ile birlikte Diyarbakır vilayetini, Şam ülkesini ve Halep’i kontrol altında tutmaktaydılar⁷⁰. Haçlılar’ın Halep’e saldırmaları nedeniyle halkın başkent Mardin’den yardım isteğinde bulundukları bilinmektedir. Ancak şehir Musul valisi Aksungur Porsiki tarafından kurtarılmıştır⁷¹.

1127 yılında Musul valisi olan İmadeddin Zengi, Haçlılara karşı mücadeleye girişmeden önce yakın çevresindeki araziye eline geçirmeye çalışarak; Mardin’e bağlı Nusaybin’i, daha sonrada Dara’yı işgal etmiştir. Timurtaş ona karşı başarılı olamadığı için 1133’de onunla anlaşma yoluna gitti ve Mardin’e bağlı şehir ve kaleleri geri aldı. 1154 yılında Timurtaş’ın ölümü üzerine yerine oğlu Necmeddin Alp geçmiştir.

Bu dönemde Mardin ‘de kültür ve imar faaliyetlerine hız verilmiştir. Haçlılara karşı düzenlenen seferlere de yardımcı kuvvetler gönderilmiştir. Yeni Artuklu beyi Kutbeddin II. İlgazi, Selahaddin Eyyubi’ye karşı Selçuklu Sultanı II. Kılıç Aslan’ın himayesine girmeyi kabul etmiştir. Ancak onun yerine geçen Hüsameddin Yavlak Aslan Eyyubi ordusunun Amid’i zaptından sonra Selahaddin Eyyubi’nin hâkimiyetini tanımak zorunda kalmıştır⁷². Zira Dara⁷³ ve Nusaybin başta olmak üzere Mardin Artuklu Beyliği’ne ait birçok kale Eyyubiler’in eline geçmiştir. Selahaddin Eyyubi’nin 1189 yılında Haçlılara karşı savunmak için Akka önlerine gelerek karargâh kurmasından sonra Güneydoğu Anadolu’dan ve Kuzey Irak’tan yardıma gelen Türk kuvvetleri arasında Artuklular’ın da var olduğu ve önemli roller üstlendiği görülmektedir. Genel taarruzda Haçlılar büyük bir yenilgiye uğratılmış ve binlerce kayıp vermişlerdir.

⁶⁹Artukoğlu Hüsamettin Timurtaş devri için bkz. İbrahim Artuk, *Artukoğulları Tarihi*, s. 63-65.

⁷⁰ Kâtip Ferdi, *Mardin*, s. 10.

⁷¹ Hüseyin Kayhan, “Haçlılar Karşısında Artuklular”, *I.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 2006, s.54-56; İbrahim Artuk, s. 69.

⁷² Nejat Göyünç, *Mardin Sancağı*, s. 9; Işın Demirkent, “Orta Çağda Mardin”, s. 86-87.

⁷³ Dara; Mardin ile Nusaybin arasında yer alan bir kasabadır.

Necmeddin Gazi döneminde Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev, 1240'ta Sincar ve Nusaybin'i Eyyubiler'in elinde alarak, Artuklu Bey'i Necmeddin Gazi'ye teslim etmiştir. Böylece Mardin Artuklu Beyliği Eyyubiler'in baskısında kurtulmuş oldu. Bu dönemde Anadolu topraklarına giren ve El-Cezire bölgesini istila eden Moğollar, Diyarbakır ve Meyyafarikin çevresine gelmişlerdir.

İlhanlılar devrinde Mardin, 1260 yılında sekiz ay kuşatma altında tutulmuştur. Bu dönemde Artuklu Beyi olan Kara Aslan; Dara, Nusaybin ve Habur bölgelerinin kendisine iade edilmesi karşılığında Moğol hâkimiyetini kabul etmiştir. Bundan sonra Mardin, kırk yıl süren bir barış dönemi yaşamıştır.

1298 yılında Memlûklerin bölgede görülmeye başladıkları dönemde Artuklular, İlhanlı egemenliğini tanıdıkları ve onlarla iş birliği yaptıkları için sık sık Memlûk saldırılarına maruz kalıyorlardı⁷⁴. Ancak 1336'da İlhanlı hâkimiyetinin çökmesi üzerine bölgedeki siyasi durumun değiştiği görülmektedir.

Moğol hâkimiyeti döneminde Mardin, Moğolların tahribat ve yıkımlarından çok fazla etkilenmemiştir. Bunun nedeni Mardin'in ulaşım yolları üzerindeki konumu ile müstahkem kalesinin büyük istilalara dayanıklı bir vaziyette olmasıdır. Aynı zamanda Mardin hükümdarlarının Moğollara sadık bir müttefik olmaları da önem arz etmektedir⁷⁵. Yine bu dönemde yaşanan ilim-kültür meşalesinin sönmediği, endüstriyel ve ticari faaliyetlerin devam ettiği konusunda kaynaklar bilgi vermektedir.

Moğolların bölgeden çekilmeleri ile birlikte Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmenleri hâkim duruma gelmişlerdir. Mardin Artukoğulları ise birbirleriyle sürekli mücadele eden bu iki Türk devleti arasında varlığını sürdürmeye çalışmıştır. 1366 yılında Karakoyunlu devletinin kurucusu Bayram Hoca, Mardin'i kuşatmış ancak ele geçirememiştir. Diğer taraftan 1394 yılında Mardin ve çevresi Timur'un saldırılarına maruz kalmıştır⁷⁶. Mardin Artuklu Beyi Melik İsa, Timur'un Anadolu topraklarına girmesi ve çevreyi istilaya başlaması üzerine

⁷⁴ Yurt Ansiklopedisi, "Mardin", s. 5765.

⁷⁵ Muammer Gül, "Yakındoğu'da Moğol Hâkimiyeti ve Mardin", *I.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 2006, s. 375.

⁷⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sadettin Baştürk, "Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri Döneminde Mardin ve Mardin'deki Faaliyetleri", *I.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 2006, s. 382-383; Fransız Seyyah Olivier, Mardinliler'in, Timur'un 5 yıl boyunca kenti muhasara ettiği halde düşüremediğini övünerek anlattıklarını ancak yanıldıklarını ifade etmiştir. Çünkü İran tarihçilerine göre Timur şehre neredeyse hiçbir direnişle karşılaşmadan girmiştir. 14. yy ortalarında Mardin'i muhasara edip de alamayan hükümdar, payına İran ve Mezopotamya düşen Cengiz Han'ın torunu Hülagü'dür. Bkz. Ahmet Mümtaz Maden, *Olivier'ye Göre Anadolu (Birecik, Şanlıurfa, Mardin, Nusaybin)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2001, s. 25.

Karakoyunlular'la birleşmek zorunda kaldı. Ancak Timur'un istilasını durduramayarak ona tabi oldu.

1402 yılında Timur'un ikinci defa Mardin bölgesini kuşattığı görülmektedir. Bu dönemde Timur'la müttefik olan Akkoyunlular'ın Mardin bölgesine yerleşmeye başlamaları üzerine, Melik İsa onların rakibi olan Karakoyunlular ile iyi ilişkiler içerisine girmiştir. Timur'un bu istilaları sırasında Mardin yakılıp yıkılmış; şehir ahalisi büyük sıkıntı çekmiş, birçoğu da hayatını kaybetmiştir. Aynı zamanda bu istila hareketi Mardin Artuklu hâkimiyetinin de sonunu hazırlamıştır. Nitekim 1406-1407 yıllarında Akkoyunlular, Atuklu-Memlûk müttefik kuvvetini Amid önünde mağlup ederek yöreye bir adım daha yaklaşmıştır⁷⁷.

Akkoyunlular'ın 1409 yılında Mardin'i ele geçirmek için yaptığı mücadeleler, Karakoyunlu Kara Yusuf tarafından bozuldu ve Akkoyunlular geri çekildiler. Aynı şekilde 1418 yılında yapılan savaşı da kaybettiler. Mardin uzun savaş ve kuşatmalardan sonra 1430 yılında Akkoyunlular'ın eline geçti. Osman Bey, yöreyi Akkoyunlu aşiretinin iskânına açarak çok sayıda Türkmen grubunu Mardin'e yerleştirdi. Şehir kısa süre içerisinde Amid'den sonra Akkoyunlular'ın ikinci merkezi oldu. Anadolu'dan Suriye ve Bağdat'a giden kervanlar artık Akkoyunlular'dan izin almak zorundaydılar. Memlûklerin ve Karakoyunluların tüm çabalarına rağmen Mardin ve yöresi Akkoyunluların elinde kaldı. Akkoyunlular Mardin'de Artuklu mirasına uygun bir yapı kurmuşlardır⁷⁸. Akkoyunlu beyi Sultan Hamza, Müslümanların yanı sıra Hristiyan unsurların da desteğini alarak Mardin'in gelişmesini sağlamıştır.

Sultan Hamza'nın 1444 yılında ölümü üzerine Mardin, yeğeni Cihangir'in eline geçmiştir. Bu dönemde Cihangir'in Karakoyunlularla yapılan savaşta mağlup olarak tavizkâr anlaşmalar yapması, Uzun Hasan'ın ağabeyine muhalefet etmesine neden olmuştur. Nitekim kısa süre içerisinde Akkoyunlu payitahtını ele geçiren Uzun Hasan Bey Akkoyunlu hükümdarı olmuştur⁷⁹. 1451 yılında Karakoyunlulara karşı çetin bir mücadeleye girişen Uzun Hasan Bey sayesinde üstünlük Akkoyunlular'a geçmiştir. Bu dönemde Mardin taşrası Uzun Hasan Bey'e büyük destek vermişlerdir. Türkmen kültürünün hâkim olduğu yörede Mardinliler, Akkoyunlular'a yeni bir ruh ve dinamizm vermişler ve Uzun Hasan'ın kuracağı büyük devletin manevi mimarı olmuşlardır.

⁷⁷ Kazım Paydaş, "Akkoyunlular Döneminde Mardin", *Makalelerle Mardin I Tarih-Coğrafya*, (Haz. İbrahim Özcoşar), İstanbul, 2007, s. 310.

⁷⁸ İlhan Erdem, "Mardin'de Akkoyunlu Mirası", *I. Uluslar arası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 2006, s. 404.

⁷⁹ Kazım Paydaş, "Akkoyunlular Döneminde Mardin", s. 318.

1457 yılında Karakoyunluları ağır bir hezimete uğratan Uzun Hasan Bey, Akkoyunlular'la birlikte Mardin'i kurtarıp, kardeşi Cihangir'in yönetimine bırakmıştır. 1470'lerde Cihangir'in yerine oğlu Kasım geçmiş ve Safeviler dönemine kadar Mardin'e hükmetmiştir. Mardin'de istikrarın yaşandığı bu dönemde birçok yapı, mimari eserler, köşk, medrese, cami, zaviye, imaret, han, köprü vs. eserler yapılmıştır⁸⁰. Genel olarak Akkoyunlular döneminde Türkmenlerin devraldıkları mirası koruyup geliştirme yolunda büyük emek harcadıkları görülmektedir. Akkoyunlular 1508 yılında Safevi Devletinin kurucusu Şah İsmail tarafından ortadan kaldırıldıktan sonra Mardin ve yöresi Safevilerin eline geçmiştir. Ancak Mardin şehri Safevi Devletinin de kontrolünde fazla kalamayarak yaklaşık altı asır sürecek olan Osmanlı Devletinin hâkimiyeti altına girmiştir.

3. Osmanlı Hâkimiyetinin Tesis Edilmesi

Mardin ve çevresinin Osmanlı Türkleri tarafından fethi, Yavuz Sultan Selim'in⁸¹ takip ettiği doğu siyasetinin bir sonucu olarak Safevi hükümdarı Şah İsmail ile 23 Ağustos 1514 tarihinde yapılan ve Osmanlı ordusunun zaferiyle sonuçlanan Çaldıran Zaferi'nden sonra, Doğu Anadolu'nun Osmanlı topraklarına katılmasıyla mümkün olmuştur⁸². Ancak bölge üzerinde hâkimiyet tesis etmek kolay olmamıştır. Nitekim Fetih öncesinde 1507 yılında Malatya'ya kadar uzanan bölge Şah İsmail tarafından işgal edilmiş ve Mardin bölgesine Safevi garnizonları yerleştirilmiştir. Bu bölgede Safevi direnişinin sembol isimleri Ustacalu Mehmed Han ve kardeşi Karahan'dır.

⁸⁰ İlhan Erdem, "Mardin'de Akkoyunlu Mirası", s. 405-406.

⁸¹ Yavuz Sultan Selim (1470-1520) babası II. Bayezid'in yerine 24 Nisan 1512 tarihinde Osmanlı tahtına geçmiştir. Tahta geçtiği zaman Anadolu'da bir takım Şii hareketler Safevi hükümdarı Şah İsmail tarafından desteklenmiş; Osmanlı Devleti parçalanarak yıkılmak istenmiştir. Bu nedenle Sultan Selim, Türk Milleti'nin ve Osmanlı Devleti'nin birinci meselesi olarak Şah İsmail meselesini görmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Remzi Kılıç, "Yavuz Sultan Selim Devri (1512-1520) Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Osmanlı Hâkimiyeti", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, S. 21, Diyarbakır, 2013, s. 10; Ayrıca konu ile ilgili olarak bkz. M. Şehabettin Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", *TD.*, S. 22, c. XVI, s. 52; Remzi Kılıç, "Diyarbakır ve Güneydoğu Anadolu'nun Osmanlı Devleti'ne Katılması (1515-1517) ve Sonuçları", *I. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlı'ya Diyarbakır Sempozyumu Bildirileri*, (20-22 Mayıs 2004), Diyarbakır, s. 575-589.

⁸² Nejat Göyünç, *Mardin Sancağı*, s. 15.

Çaldıran seferinden dönüşünde Amasya’da kışlayan Yavuz Sultan Selim, beraberinde bulunan İdris-i Bitlisi’yi⁸³ Doğu Anadolu’ya göndererek, bölge halkını Şah İsmail’e karşı ayaklandırmakla görevlendirdi. Bunun nedeni Çaldıran zaferine rağmen Doğu ve Güneydoğu Anadolu’daki pek çok kale ve şehrin henüz Safeviler’in elinde bulunmasıydı⁸⁴. İdris-i Bitlisi hemen çalışmalara başlayarak Emir Sarım’ın oğullarının, Soran hâkimi Emir Seyyid Bey’in ve Baban Kürtlerinin Bradost emirlerinden Yusuf İskender ve Sultan Ahmed’in Osmanlılara katılımını sağladığı gibi, İmadiye ve Cizre hâkimlerinin Yavuz Sultan Selim’e biatlerini gerçekleştirmiştir. Aynı zamanda bölgedeki bütün Kürt emirlerini Diyarbakır ve çevresini Safevilerden temizlemek için harekete geçirmiştir⁸⁵. Bu dönemde Safevi taraftarları ile Osmanlı taraftarı olanlar arasında şiddetli bir mücadelenin yaşandığı görülmektedir. İdris-i Bitlisi’nin tahrikleri ile harekete geçen Diyarbakır halkı şehirdeki Safevilerin bir kısmını katletmişler; bir kısmını da kovarak Yavuz’a itaatlerini bildirmişler ve ondan yardım istemişlerdir.

Diğer taraftan bölgenin Osmanlı hâkimiyeti altına alınması için uğraşan İdris-i Bitlisi gibi Akkoyunlu ümerasından olan Bıyıklı Mehmed Paşa da çalışmalarını sürdürmekteydi. Osmanlı’nın bu çalışmaları karşısında boş durmayan Şah İsmail ise Ustacalı Mehmed Han’ın kardeşi Mardin yöneticisi Karahan’ı bölgeye göndermiştir. Karahan, Urfa hâkimi Durmuş Bey’le birlikte beş bin kişilik bir kuvvetle Diyarbakır’ı muhasara etmiştir. Aynı zamanda kendilerine Mardin, Hısn Keyfa, Harput ve Ergani’de bulunan Safevi garnizonları da katılmışlardır. Halkın yine Yavuz’dan yardım istemesi üzerine bölgeye Yiğit Ahmed Paşa kuvvetleri gönderildi ve Safevi kuvvetlerine karşı bir yıl direniş gösterildi. Daha sonra Osmanlı padişahı, Bıyıklı Mehmed Paşa komutasındaki orduyu da yardıma göndermiştir. Osmanlı kuvvetlerinin Diyarbakır yakınındaki Karaköprü mevkiinde toplanmaları üzerine, Karahan muhasarayı kaldırarak Mardin’e kaçmıştır. Diyarbakır halkının 1515 Eylül’ünde şehir kapılarını açarak, Osmanlı kuvvetlerinin şehre girmesini sağlamaları üzerine Mardin, Osmanlı

⁸³ İdris-i Bitlisi, XV. Yüzyılın sonları ile XVI. Yüzyılın başlarında Doğu Anadolu’da yetişen ünlü bilginlerden biridir. Molla veya Mevlana lakabıyla da tanınan İdris-i Bitlisi Osmanlı toplumunda öne çıkan iki yönüyle tanınmaktadır. Birincisi Osmanlı Devleti’nin ilk sekiz padişahını anlatan Farsça “Heşt Behişt” eseriyle tarihçi olarak, ikincisi Doğu ve Güney Doğu Anadolu’nun Osmanlı Devleti’ne katılmasında gösterdiği siyasi dehasıyla iyi bir diplomat olarak bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Rahmi Tekin, “İdris-i Bitlisi ve İdrisiyye Medresesi Mevkufâtı”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 40, Erzurum, 2009, s. 233-246; Ayrıca bkz. Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I-III, Ankara, 2009.

⁸⁴V. MıNrsky, “Mardin”, s. 319; Komisyon, “Mardin”, s. 5765.

⁸⁵ Mehmet Ali Ünal, “XVI. Yüzyılda Güneydoğu Anadolu’da Timar Tevcihleri Mir-i Aşiret ve Cebelü Timarları”, *I.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 2006, s. 281.

kuvvetlerinin eline geçmiştir. Ancak kale, hâlâ Safevi kuvvetlerinin elinde bulunmaktaydı⁸⁶.

Bu dönemde Diyarbakır beylerbeyi olarak atanan Bıyıklı Mehmed Paşa ile Rum beylerbeyi Sadi Paşa arasında anlaşmazlığın çıkması neticesinde, elli bin kişilik mühim bir kuvvetin ordudan ayrılması söz konusu olmuş ve Bıyıklı Mehmed Paşa Diyarbakır'a geri dönmek zorunda kalmıştır.

Osmanlı kuvvetlerinin çekildiğini öğrenen Karahan'ın, 1516 yılında iki bin kişilik bir kuvvetle Mardin'i tekrar ele geçirmesi üzerine, Diyarbakır'da Osmanlı kuvvetlerine takviye etmek için bu defa Karaman beylerbeyi Hüsrev Paşa görevlendirilmiştir. Bütün Karaman sipahileri, bir kısım yeniçeri kuvvetleri ile vs. kuvvetlerin Diyarbakır'a gönderilmesiyle oluşturulan bu takviyeli ordu, Safeviler karşısında mağlup olduysa da sonunda Mardin'e bağlı Dede-Kargın (Kızıltepe) civarındaki Koruk mevkiinde kesin bir zafer kazanmıştır⁸⁷. Mardin Kalesi 1517 yılına kadar dayandıysa da kazanılan zafer neticesinde Osmanlı kuvvetlerinin eline geçmiştir⁸⁸. Böylece 1517 yılında Mardin Kalesi düşürüldükten sonra Yukarı El-Cezire bölgesinde İran hâkimiyeti sona ermiş ve Mardin yöresi kesin olarak Osmanlı topraklarına katılmıştır.

⁸⁶ Nejat Göyünç, *Mardin Sancağı*, s. 20-22.

⁸⁷ Mehmet Ali Ünal, "XVI. Yüzyılda Güneydoğu Anadolu'da Tımar Tevcihleri", s. 282; Suavi Aydın, *Mardin Aşiret Cemaatı*, s. 111-112.

⁸⁸ Donald Edgar Pitcher, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, (Çeviren: Bahar Tırnakcı), YKY, 2. Baskı, İstanbul, 2001, s. 151.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İDARİ YAPI

1.1. Mardin Sancağı'nın İdari Taksimatı ve Şehir Yönetimi

Yavuz Sultan Selim Han tarafından gönderilen Bıyıklı Mehmed Paşa⁸⁹ komutasındaki Osmanlı ordusunun 1515 senesinde Diyarbakir ve havalisinin fethini gerçekleştirmesiyle birlikte, Anadolu'nun güneydoğusunda bulunan bütün yerler birleştirilerek, merkezi Amid olmak üzere Diyarbakir Eyaleti oluşturulmuştur⁹⁰. 1518 yılında Diyarbakir Eyaleti'ne⁹¹ bağlı 12 livadan⁹² biri olan Mardin, sancak statüsüyle idari teşkilattaki yerini almıştır. Ancak klasik sancaktan farklı olarak Mardin şehrine sancak beyleri atanmamış, Diyarbakir eyalet valileri tarafından görevlendirilen voyvodalar eliyle idare edilmiştir.

Mardin'in idari olarak Diyarbakir'e bağlanmasında, Bizanslılar zamanından beri Diyarbakir ile bağlantısının önemli rolü olmuştur. Ancak 17. Yüzyılın ortalarından itibaren bölgede etkin olan aşiretlerin eşkıyalık faaliyetleri ve bölgeye hâkim olmak için birbirleriyle kıyasıya mücadele etmeleri nedeniyle Mardin'in Bağdat Eyaleti'ne bağlı bir kaza merkezi olarak idare edildiği görülmektedir. Nitekim Mardin'in Bağdat'a ilk defa bağlandığı 1647 senesinde Sincar aşiretinin eşkıyalık faaliyetleri; 1711'de ikinci defa bağlandığında ise Milli aşireti ile Yakup Paşa-zadeler arasındaki çekişme gerekçe gösterilmiştir⁹³. Bununla birlikte Mardin'in idaresindeki değişikliklerde ticari potansiyelinin de etkisi bulunmaktadır. Mardin'e gelen bazı seyyahlar tarafından

⁸⁹Bıyıklı Mehmed Paşa, Yavuz Sultan Selim'in mutemedi ve mirahuru olup, tahta çıkışında Trabzon beylerbeyi olarak görev almıştır. 1517 yılında Güneydoğu Anadolu fethedilince Diyarbakir Valisi olarak atanmış ve sadakatle hizmetlerinden dolayı kendisine vezirlik ihsan buyrulmuştur. 1522 senesinde vefat etmiştir. Bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, c. 4, (Yay. Haz.: Nuri Akbayar), İstanbul, 1996, s. 1042.

⁹⁰Nejat Göyünç, *Mardin Sancağı*, s. 35; 1517 senesi Mayıs ayı ortalarında Bıyıklı Mehmed Paşa kumandasındaki Osmanlı kuvvetlerinin, Mardin'in Koçhisar (Kızıltepe) kazasının yakınlarında Koruk adı verilen mevkiye Safevi ordusunu büyük bir yenilgiye uğratmaları üzerine Diyarbakir bölgesinin birçok kısımları Osmanlı hâkimiyeti altına girmiştir. Hasankeyf, Ergani, Urfa, Mardin, Siirt gibi Güneydoğu Anadolu'nun önemli şehirleri ve kaleleri birbiri ardından ele geçirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nejat Göyünç, "Diyarbakir Beylerbeyliği'nin İlk İdari Taksimatı", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 23, İstanbul, 1969, s. 23-26.

⁹¹ Diyarbakir Eyaleti ile ilgili olarak bkz. İbrahim Yılmazçelik, "Diyarbakir Eyaleti'nin Yeniden Teşkilatlandırılması (1848-1864)", *Osmanlı*, 6. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 221-237.

⁹²Başta paşa sancağı Amid olmak üzere Mardin, Sincar, Berriyecik, Ruha, Siverek, Çermik, Ergani Harput, Arapkir, Kiğı ve Çemişgezek livalarından oluşmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nejat Göyünç, *Mardin Sancağı*, s. 35.

⁹³ İbrahim Özcoşar, "19. Yüzyılda Mardin'in İdari Yapısı", *Makalelerle Mardin I Tarih Coğrafya*, (Haz. İbrahim Özcoşar), İstanbul, 2007, s. 446.

Mardin'in idari olarak yakın mesafedeki Diyarbekir Eyaleti'ne değil de Bağdat gibi uzak bir yere bağlanması tuhaf karşılanmıştır⁹⁴.

1.1.1. Eyalet Yönetimi

Osmanlı Devleti'nin yönetim biçimi eyalet⁹⁵ ve sancak idaresi prensibine dayandığından, devletin toprakları eyaletlere, eyaletler de sancaklara ayrılmaktaydı⁹⁶. Köyler nahiyeleri, nahiyeler kazaları, kazalar sancakları, sancaklar ise eyaletleri oluşturmaktaydı⁹⁷. Bu eyaletlere vezir rütbesiyle atanan valiler⁹⁸, idareleri altında bulunan eyalet ve sancaklarda dirlik ve düzeni sağlayarak, asayiş temin ettikleri gibi⁹⁹; savaş zamanlarında iyi eğitim görmüş kapı halkıyla¹⁰⁰ beraber orduya dâhil olmaktaydılar.

⁹⁴ Fransız seyyah Olivier, Mardin'in daha önceleri her sene padişah tarafından atanan bir voyvoda tarafından idare edildiğini, ancak 1799 tarihinde Bağdat paşası tarafından tayin edilen bir mütesellim vasıtasıyla yönetildiğini, Mardin'in 18-20 fersah uzaklığındaki Diyarbekir'e değil de 150 fersah ötesindeki Bağdat'a bağlanmasının kendisini şaşıttığını ifade etmiştir. Bkz. Ahmet Mümtaz Maden, *Olivier'ye Göre Anadolu (Birecik, Şanlıurfa, Mardin, Nusaybin)*, s. 25.

⁹⁵ Eyalet, kelime olarak "iyala" yani hükmetmek, idare etmek anlamından gelmektedir. XVI. Yüzyılda eyalet, özel durumu olan sancakları ifade etmekteydi. XVII. Yüzyıldan itibaren XIX. Yüzyıl ortalarına kadar beylerbeylik yerine eyalet kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş*, Ankara, 1988, s. 30; Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete, 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümeresi ve İl İdaresi*, İstanbul, 1978. Eyaletle ilgili geniş bilgi için bkz. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümeresi ve İl İdaresi*, İstanbul, 1978; Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı- Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Elazığ, 1997; Orhan Kılıç, "Adana Hükümeti'nden Adana Eyaleti'ne", *Tarihte Adana ve Çukurova*, c. II, (Editörler: Prof. Dr. Yılmaz Kurt-M. Fatih Sansar), Adana, 2016.

⁹⁶ Rifat Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986, s. 136.

⁹⁷ Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK, Ankara, 2007, s. 83.

⁹⁸ Vezir rütbesiyle atanan valiler, mansıplarında birkaç yıl bağımsız görev yaptıkları için dediğini yaptırarak hüküm sürer, baş keserek çevresini itaat altına alırlardı. Ancak liyakat ve hak sahibi gözetilmeksizin ehil olmayanlara büyük vezirlikler ihsan olunmaya başlanınca, böyle vezirler mansıplarında disiplin ve asayiş sağlamaya güçleri yetmediğinden birlik ve beraberliğin sağlanmasında yetersiz kalırlardı. Bu durum o bölgenin kurulu düzeninin bozulmasına, karışıklık çıkmasına sebep olurdu. Sadece kendi idare ve geçimini elde etmeyi düşünen vezirler ise, ayan ve derebeyler adına kol gezen eşkıyaya göz yumarlar ve kendine teba olan bölge halkını kayırmak için küçük vesilelerle ellerine birer buyruldu vererek mübaşir olarak gönderirlerdi. Onlar da vardıkları yerlerde halkı soyarlardı. Vezirlerin bölgelerinde asayiş sağlayacak güçleri olmadığından, yer yer eşkıya kılıkli ağa ve beyler çoğalarak memlekette türlü karışıklıklar ortaya çıkmaktaydı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Üçdal Neşriyat, c. 3, İstanbul, 1994, s. 1446-1447.

⁹⁹ *MŞS. Nr. 227*, s.44, b. 131. Bağdat, Basra ve Şehrizor Valisi Süleyman Paşa'ya gönderilen 6 Kasım 1789 M. (17 Safer 1204 H.) tarihli fermana; sabık Basra mütesellimi Kürt Mustafa Bey'in eşkıyalık faaliyetlerinde bulunması üzerine, tedib edilmesi ve Basra ahalisinin emniyet ve asayişlerinin sağlanması istenilmekteydi.

¹⁰⁰ Vali ve mütesellimlerin iç güvenliği sağlamak için emirlerinde bulundurdıkları silahlı kimselere genel olarak kapı halkı denilmekteydi. Bunların sayıları vali ve mütesellimlerin gücüne göre değişiklik göstermekteydi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Musa Çadırcı, "II. Mahmud Döneminde Mütesellimlik Kurumu", *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi*, Ankara, 2007, s. 30.

Eyalet valileri için görev değişikliği ya da görevin ibka edildiğine dair fermanlar, her yılın Şevval ayının 4. Günü itibariyle kendilerine gönderilmekteydi. Mesela 4 Kasım 1788 M. (4 Safer 1203 H.) tarihli ferman¹⁰¹; Bağdat, Basra ve Şehrizar¹⁰² Eyaletleri'nin yeniden Süleyman Paşa'ya tevcih edildiğini, 5 Şevval 1228 (1 Ekim 1813) tarihli ferman¹⁰³ Bağdat, Basra ve Şehrizar Eyaletleri Valisi Mehmed Said Paşa'nın; 11 Aralık 1839 M. (4 Şevval 1255 H.) tarihli ferman, Musul Valisi Mehmed Paşa'nın görev süresinin ibka edildiğini bildirmektedir¹⁰⁴.

Bazı bölgelerde eyalet valilerinin ziyadece kuvvetleşerek, istiklallerini kazanmış bir vaziyette oldukları görülmektedir. Özellikle Bağdat, Basra, Musul ve Şehrizar Eyaletleri farklı vezirlere tevcih olunur ve Mardin mukataası doğrudan doğruya İstanbul'dan idare edilerek geliri alınırken; Hasan Paşa-zade Ahmed Paşa, uzun süre Bağdat valiliğinde kalınca, Basra ve Şehrizar Eyaletleri Bağdat'a katılarak kendisine tevcih edilmiş ve Mardin voyvodalığı da onun idaresine verilmiştir¹⁰⁵. Böylece bu tarihten itibaren Mardin'e voyvoda olarak atanan kişiler; Bağdat, Basra ve Şehrizar Valileri tarafından görevlendirilmekteydiler.

19. Yüzyılın ilk yarısında Mardin'de idari taksimatta istikrar söz konusu değildir. Mardin'in idaresi sürekli olarak el değiştirmiştir. Bu dönemde Mardin, idari açıdan uzun bir süre Bağdat Eyaleti'ne bağlı bir kaza merkezi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bağdat Eyaleti'ne vezir rütbesiyle tevcih edilen valiler, göreve başladıklarını veya görevlerinin yenilendiğini, idareleri altında bulunan sancak ve kazalara bir buyruldu yayınlarak duyurmaktaydılar. Mesela Bağdat, Basra ve Şehr-i Zor¹⁰⁶ Valisi Vezir Süleyman Paşa¹⁰⁷, 22 Şubat 1809 M. (7 Muharrem 1224

¹⁰¹ *Mardin Şer'iyye Sicili*, (Bundan sonra MŞS. olarak kısaltılacaktır.) MŞS. Nr. 227, s. 40, b. 119.

¹⁰² Şehr-i Zor, Acem sınırında bir eyalettir. Ahalisinin çoğu Güranî'dir. Bağdat ve Musul eyaletleriyle İmadiye, Hakkâri, Azerbaycan ve Irak-ı Acem hükümetlerine bitişiktir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kâtip Çelebi, *Cihannüma*, (Yayın Editörü: Said Öztürk), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, 2010, s. 534.

¹⁰³ MŞS. 227, s. 32.

¹⁰⁴ MŞS. 253, s. 95, b. 255.

¹⁰⁵ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, s. 1447-1448. Bu dönemde Bağdat valisinin kontrolü altında bulunan alan güneyde Basra, kuzeyde Mardin'e kadar genişlemiştir. Hasan Paşa ve oğlu Ahmed Paşa kabilelerin yaşadığı uzak bölgeleri ve sınırları merkezin denetimi altına almışlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Dina Rızk Khoury, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Merkez İle Taşradaki Güç Sahipleri Arasındaki İlişkiler: Bir Tarih Yazımı Çözümlemesi", *Türkiye Tarihi 1603-1839*, (Editör: Suraiya Faroqi), c. 3, İstanbul, 2011, s. 178.

¹⁰⁶ Şehr-i Zor, bugün Irak'ın Süleymaniye şehrinin adıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nilüfer Bayatlı, XVI. Yüzyılda Musul Eyaleti, TTK, Ankara, 1999, s. 108.

¹⁰⁷ "Küçük" lakabıyla da anılan Süleyman Paşa, Ali Paşa'nın kız kardeşinin oğludur ve Ali Paşa'ya damat olmuştur. 1219'da (1804-1805) Bağdat'ta kethüda, 1222'de (1807) mirimiran olup, daha sonra vezir rütbesiyle Bağdat ve Basra valisi olmuştur. 15 Ağustos 1810 M. (14 Receb 1225 H.) tarihinde vefat

H.) tarihinde Mardin voyvodası El-hac Hüseyin Ağa ile Mardin kadısı, müftüsü, nakibüleşrafi, aşiret ağaları ve belde ileri gelenlerine hitaben bir buyruldu yayınlayarak; 27 Kasım 1808 M. (8 Şevval 1223 H.) tarihinde görev süresinin ibka edildiğini bildirmiştir¹⁰⁸.

Aynı şekilde Davud Paşa tarafından Mardin voyvodası Yunus Ağa, kadı müftü ayan ve iş erlerine hitaben gönderilen 22 Kasım 1816 (2 Muharrem 1232 H.) tarihli buyrulduya göre; Davud Paşa'nın Bağdat, Basra ve Şehr-i Zor Eyaletleri'ne vezaret rütbesiyle atandığı ilan edilmektedir¹⁰⁹.

Ocak 1835 M. (Muharrem 1250 H.) tarihinde Mardin, Bağdat idaresinden alınarak Diyarbekir Eyaleti'ne bağlanmıştır. 1838 senesinde kısa süreliğine Sivas Müşirliği'ne¹¹⁰ bağlı bir kaza olan Mardin'in, 1839'da sancak statüsüyle Musul idaresi altına girdiği görülmektedir. Nitekim Musul Valisi ve İmadiye Sancağı mutasarrıfı Vezir Mehmed Paşa'ya gönderilen fermana göre; Mardin Sancağı'nın öteden beri Musul valilerine tevcih olunduğu ifade edilerek, daha önce Sivas Müşirliği'ne ilhak olunan sancağın 22-30 Temmuz 1839 M. (Evasıt-ı Cemaziye'l-evvel 1255 H.) tarihinde yeniden Musul'a ilhak edilerek, kendisine tevcih edildiği bildirilmiştir. Ahalinin asayiş ve güvenliğinin muhafaza edilmesi istenilmiştir¹¹¹.

1839 senesinde Musul Eyaleti'ne ilhak edilen Mardin'in 7 ay sonra yeniden Diyarbekir Eyaleti'ne sancak statüsüyle bağlandığı görülmektedir¹¹². Diyarbekir ve Rakka Eyaletleri Müşiri tarafından, Mir-liva¹¹³ Abdulkerim Paşa'ya ve Mardin naibi efendi ve cümle iş erlerine hitaben gönderilen 9 Mart 1840 M. (5 Muharrem 1256 H.)

etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, c. 5, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, s. 1550.

¹⁰⁸MŞS. Nr. 227, s. 83, b. 284. Süleyman Paşa'ya gönderilen ferman sureti ise b. 283'te kayıtlıdır.

¹⁰⁹ MŞS. 227, s. 37.

¹¹⁰ Müşirlik, 1836 senesinde kurulan redif teşkilatının adıdır. Eyaletler, başlarında askeri en üst rütbeli kişi olması dolayısıyla bu adı almıştır. Bundan sonra askeri en yüksek rütbe müşir olmuştur. "Vezir" ise tamamen mülki bir anlam ifade etmiştir. Bkz. Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi*, s. 31.

¹¹¹MŞS. Nr. 253, s. b. 279.

¹¹²Diyarbekir Müşiri Sadullah Paşa'ya gönderilen 14-20 Şubat 1840 M. (Evasıt-ı Zilhicce 1255 H.) tarihli ferman. MŞS. Nr. 253, s. 67, b. 200.

¹¹³Mir-liva askeri bir rütbedir. Miralay terfi ettiğinde Mir-liva, Mir-liva terfi edince Ferik olurdu. Miralaya kadar askeri erkâna "bey" denildiği halde Mir-liva ile onun üstündeki rütbelere "paşa" denilirdi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, MEB., İstanbul, 1993, s. 545. Burada muhafızların paşa unvanını taşıdığı görülmektedir. Bu askeri rütbelerin üstten alta göre sıralaması şu şekildedir: Serasker emrinde 64 tabur, müşir emrinde 32 tabur, ferik emrinde 16 tabur, mirliva emrinde 8 tabur, miralay emrinde 4 tabur bulunmaktaydı. 1 tabur = 800 askerdir. Bkz. *Abdüsselam Efendi'nin Mardin Tarihi*, s. 124. 1826 senesinde oluşturulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusu 12000 kişilik bir ordu idi. Bu ordu, 1500'er kişiden oluşan 8 birliğe bölünerek, her birliğe tertip adı verilmiştir. Tertip 1500 kişidir. 1828 yılında tertip, alay adıyla anılmıştır. Alay komutanına ise Mir Alay adı verilmiştir. Daha sonra 2 Alay 1 Liva sayılarak, Mir-liva komutasına verilmiştir. Ayrıca alaylar hassa ve mansure olmak üzere 2'ye ayrılarak başlarına

tarhli buyrulduya göre; Mardin Sancağı, Diyarbekir'e yakınlığı sebebiyle yeniden Diyarbekir Eyaleti'ne ilhak edilmiştir. Mardin Sancağı'na “*reayaperver bir zatın muhafız*” olarak tayin edilmesinin gerektiği bildirilerek, Mir-liva Abdulkerim Paşa'ya liva muhafızlığı nasb olunmuştur. Liva muhafızı olarak Mardin'in zabtı rabt altına alınması, fukaranın himaye edilerek korunması, herkesle iyi geinilmesi, asayiş ve emniyetin sağlanması hususunda ihtimam gösterilmesi emredilmiřtir¹¹⁴. Mardin'de Mir-liva rütbesini taşıyan muhafızların, mtesellimlerden farklı olarak paşa unvanıyla anıldıkları görülmektedir.

Tanzimat ncesi dönemde klasik sancak statüsü kazanan Mardin'in bazen Diyarbekir'e bazen de Musul Eyaleti'ne ilhak edilerek idare edildiği görülmektedir. Mardin, Diyarbekir Müşirliği'ne bağlandığı tarihten (9 Mart 1840 M.) beş ay gibi kısa bir süre sonunda tekrar Musul Eyaleti'ne bağlanmıştır. Musul Eyalet Valisi Mehmed Paşa'ya gönderilen 22 Ağustos 1840 M. (23 Cemaziye'l-âhir 1256 H.) tarihli fermanla, Diyarbekir Müşirliği idaresinde bulunan Mardin'in Musul Eyaleti'ne bağlanması himaye ve korunma açısından daha uygun olması sebebiyle yeniden Musul Eyaleti'ne ilhak edildiği bildirilmiştir. Aynı tarihte Musul Valisi Mehmed Paşa tarafından bir buyruldu yayınlanarak, Mardin mütesellimi olarak görev yapan Abdülkerim azledilmiş ve yerine Hacı Süleyman Ađa¹¹⁵ nasb olunmuştur. Asayiş ve emniyetin sağlanması hususunda da gereken hassasiyetin gösterilmesi istenilmiřtir¹¹⁶.

Mardin idaresinin sürekli olarak el değiştirme sebebinin, bölgede yaşanan asayiş ve güvenlik sorunu olmasından kaynaklandığı gönderilen ferman ve buyruldularda açıkça ifade edilmektedir. Özellikle Mardin idaresinde söz sahibi olmak isteyen aşiretlerin sebep olduğu huzursuzluk, idarenin devamlı surette el değiştirmesine neden olmuştur.

1840-1842 tarihlerinde idari açıdan son defa Musul'a bağlı kalan Mardin, söz konusu tarihten Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar Diyarbekir Eyaleti'ne bağlı bir sancak olarak varlığını srdrmřtir¹¹⁷.

¹¹⁴MřS. Nr. 253, s. b. 231.

¹¹⁵MřS. Nr. 253, s. b. 54, El-hac Süleyman Ağa'nın Mardin Mütesellimi olarak tayin edildiğine dair Musul Valisi Mehmed Paşa tarafından gönderilen 22 Ağustos 1840 M. (23 Cemaziye'l-ahir 1256 H.) tarihli buyruldu. Süleyman Ağa'ya kazanın gelir giderleri hususunda sabık Mardin kaim-makamı Abdulkerim Paşa ile muhasebe ederek işleri devralması gerektiği bildirilmiştir.

¹¹⁶MřS. Nr. 253, s. 12, b. 53, s. b. 45

¹¹⁷Suavi Aydın, *Mardin Aşiret Cemaat*, s. 166.

Mardin incelenen dönem içerisinde genel olarak kaza statüsünde bulunmaktaydı. Merkezden gönderilen ferman ve buyruclularda genellikle *Mardin Kazası* şeklinde hitap edilmiştir. Zamanla liva statüsüne yükseltilerek yönetilmeye çalışılmıştır. Mardin'in klasik sancak statüsünde idare edildiğini ve Tanzimat'ın Mardin'de henüz uygulamaya geçmediğini söylememiz mümkündür.

1.1.2. XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Mardin'de Meskûn Aşiretler

İncelediğimiz dönem içerisinde Mardin'de, çeşitli tarihlerde adı sıklıkla şekavet olaylarına karışan aşiretler mevcuttur. Mardin aşiretlerinden Sürgücü, Ömeryan, Sincarlu, Şeyhanlu, Daysi, Milli, Kiki, Behramki vs. gibi aşiretlerde, isyan hareketleri ile eşkıyalık¹¹⁸ faaliyetlerinin yoğun olarak yaşandığı görülmektedir. Yerel güç unsurları olarak adlandırılan aşiretlerin isyan hareketlerine teşebbüs etmelerindeki en önemli etken, Mardin idaresinde söz sahibi olmak istemeleridir.

Bu dönemde bölgede asayişin temin edilmesinin zorluğu, ulaşımı güç hale getirmekteydi. Mardin ile Bağdat arasındaki mesafe beş günlük yol olduğu halde, posta tatarları bu mesafeyi ancak 25 günde alabilmekteydiler¹¹⁹.

XIX. Yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'ni en çok uğraştıran meselelerden biri göçebe bir şekilde varlığını sürdüren aşiretlerin iskân edilmesi idi. Bu amaçla Mardin ve çevresindeki göçebe aşiretler iskâna tabi tutulmuştur. Bu konuda Sivas Valisi Mehmed

¹¹⁸ Eşkıya, şakinin çoğulu olup, üçü beşi bir araya gelerek, toplum güvenliğini tehdit eden, silahlı saldırılarda bulunan, yol kesip adam öldüren zorbalara denilmektedir. Eşkıyalık hareketleri ile ilgili çalışmalar için bkz. Osman Köse- Türkmen Törel, "18. Yüzyıl Sonlarına Doğru Adana ve Çevresinde Eşkıyalık Hareketleri", *Tarihte Adana ve Çukurova*, c. II, (Editörler: Prof. Dr. Yılmaz Kurt- M. Fatih Sansar), Adana, 2016, s. 99-112; İbrahim Yılmazçelik-Özcan Tatar, "Adana ve Çevresinde İdarecilerin Yolsuzlukları (1700-1750)", *Tarihte Adana ve Çukurova*, c. II, (Editörler: Prof. Dr. Yılmaz Kurt- M. Fatih Sansar), Adana, 2016, s. 113-146; Mustafa Öztürk, "Antakya ve Çevresinde Aşiretlerin İskânı", *I. Hatay Tarih ve Folklor Sempozyumu Bildirileri*, Ayı Basım, Antakya, 1992, s. 1-17; Mustafa Öztürk, "XVIII. Yüzyılda Antakya ve Çevresinde Eşkıyalık Olayları", *Belleten*, c. LIV, S. 211, Ankara, 1991, s. 963-993; Özcan Tatar, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çukurova'da Eşkıyalık Olayları ve Aşiret İskânı (1691-1750)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2005; Süleyman Demirci- Hasan Arslan, "Osmanlı Türkiye'sinde Bazı Aşiret, Cemaat ve Taifelerin Eşkıyalık Faaliyetleri ve Bunların Merkez – Taşra Yazışmalarındaki Yansımaları Maraş Eyaleti Örneği", *Turkish Studies*, Volume 7/3, Summer, 2012, s. 887-914; Mehmet Öz, "Modernleşme Öncesinde Osmanlı Toplumunda Eşkıyalık Hareketlerinin Niteliği ve Özellikleri", *SDÜ, Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan Özel Sayısı, Isparta, 2010, s. 226-233; Mehmet Karagöz, "XVIII. Yüzyılın Başlarında Malatya ve Çevresinde Eşkıyalık Hareketleri", *OTAM*, S. 5, 193-207; Faruk Söylemez, "XVIII. Yüzyıl Başlarından XIX. Yüzyıl Ortalarına Kadar Maraş ve Çevresinde Eşkıyalık Hareketleri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 22, Kayseri, 2007, s. 69-85; Doğan Yörük, "XVIII. Yüzyıl'da Konya ve Çevresinde Güvenlik Meselesi ve Derbentlerle İlgili Düzenlemeler", Prof. Dr. Nejat Göyünç Armağanı, Konya, 2013, s. 249-266.

¹¹⁹ Fatih Gencer, "Sivas Valisi Reşit Mehmet Paşa Döneminde Doğu Eyaletlerinde Merkezileşme Çabaları (1833-1836)", *Musa Çadircı'ya Armağan Yazılar*, (Yay. Haz.: Doç. Dr. Selda Kılıç, Doç. Dr. Bekir Koç, Yrd. Doç. Dr. Tülay Ercoşkun), Ankara, 2012, s. 125-144.

Reşid Paşa'nın faaliyetleri önem arz etmektedir. 1835 senesinde Mardin'de meydana gelen aşiret isyanını¹²⁰ bastıran Reşid Paşa, birçok aşiretin iskân edilmesini sağlamıştır. Mesela Döğër boyuna mensup olan Milli aşireti¹²¹, Urfa bölgesine iskân edilirken; Nusaybin bölgesinde başına buyruk bir halde göçebe hayat süren Arap Tayy¹²² aşireti de Nusaybin tarafında iskân edilmiştir¹²³.

Mardin'de iskâna tâbi tutulan bazı aşiret ve cemaatler aşağıdaki tabloda görüldüğü gibidir. (Bkz. Tablo 1.) Mardin ve çevresinde yaşamını sürdüren bu aşiretler; konar-göçer Türk, Kürt ve Arap aşiretlerinden oluşmaktaydı.

¹²⁰ 1832-1835 yılları arasında Mardin'de önemli bir isyan hareketi ortaya çıkmıştır. Milli aşireti ileri gelenlerinden Hacı Esad Bey'in başını çektiği bu isyan hareketinin sebebi, Sultan II. Mahmud'un yenilikleridir.

¹²¹ Milli aşireti ile Ak keçili aşiretlerinin sakin oldukları Kuyu Kışlağı karyesi, önceden beri Diyarbakır mukataasına 77 kuruş mal ile tâbi bulunmaktaydı. Ancak karyenin harap bir vaziyette bulunması sebebiyle yeniden şenlendirilmesi, dağınık bir vaziyette bulunan karye ahalisinin ise bir araya getirilmesi istenilmiştir. BOA, *Cevdet, Maliye*, 30389. Milli aşireti hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Rezzan Ekinci, *Osmanlı Devleti Döneminde Milli Aşireti XVIII-XIX. YY*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2016.

¹²² 1766 senesinde araştırma gezisi için Bağdat, Musul, Mardin, Diyarbakır, Urfa ve Halep'te bulunan seyyah Karsten Niebuhr; Arap Tayy aşireti şeyhinin, kendisinin de içinde bulunduğu kervanı 200 süvari ve 100 piyade kuvvetiyle karşıladığını; Musul Paşası, Tayy aşireti şeyhi ve Mardin voyvodasının kervandan para kazanmak niyetinde olduklarını ifade etmiştir. Aynı zamanda Tayy şeyhinin, kervan gelir gelmez bir yük kahve, tütün, pirinç, tereyağı ve diğer yiyeceklerden kendi hesabına alıkoymadığını, kendi adamlarına ve Kürt şeyhlerine dağıtmak için 50 adet Arap giysisi aldığını bildirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İlhan Pınar, "Karsten Niebuhr'un Gözüyle 1760'larda Mardin ve Diyarbakır", *Tarih ve Toplum*, c. 27, S. 161, s. 299.

¹²³ Fatih Gencer, "Sivas Valisi Reşit Mehmet Paşa Döneminde Doğu Eyaletlerinde Merkezileşme Çabaları", s.139-140. Göçebelerin sebep olduğu güvenlik sorunları çok sayıda köyün tahrip olmasına ve ziraatle meşgul olan nüfusun azalmasına sebep olmuştu. Bu bölgeleri yeniden şenlendirmenin tek yolu göçebe aşiretleri iskân etmekten geçiyordu.

Tablo 1. Mardin’de Meskûn Aşiret ve Cemaatler¹²⁴

Sayı	Aşiretler	Bağlı Olduğu Topluluk
1	Acurlu	Konar-göçer Türkman taifesi
2	Anterlü	Konar-göçer Türkman taifesi
3	Bamran	Ekrad taifesi
4	Bazküri Ömer	Ekrad taifesi
5	Beni Hatab	Arap taifesi
6	Bervan	Göçer ulus ekrad taifesi
7	Birkânlu	Konar-göçer ekrad taifesi
8	Bozanlı	Ekrad taifesi
9	Cebur	Arap taifesi
10	Dinayi	Ekrad taifesi
11	Divri	Ekrad taifesi
12	Esmenen	Konar-göçer ekrad taifesi
13	Gökce	Yörükân taifesi
14	Gurs	Ekrad taifesi
15	Harbendelü	Konar-göçer Türkman taifesi
16	Hasenan	Konar-göçer ekrad taifesi
17	Karadereli	
18	Karakeçilü	Türkman yörükânı taifesi
19	Karilan	Konar-göçer taifesi
20	Kiki	
21	Malolu	Konar-göçer ekrad taifesi
22	Merdisi	Göçebe ekrad
23	Mikâilan	Konar-göçer ekrad taifesi
24	Milli ¹²⁵	Göçer ekrad ulus taifesi
25	Milli Akkeçilü	Ekrad taifesi
26	Mukri	Ekrad taifesi
27	Ömerkânlu	Göçer ekrad taifesi
28	Pazküri	Ekrad taifesi
29	Rakuri	
30	Rikâlan	
31	Silvan	Konar-göçer ekrad taifesi
32	Sühürkân	Ekrad taifesi
33	Sürgücü	Konar-göçer ekrad taifesi
34	Şah Ali Beğ	Ekrad taifesi
35	Şarkıyanlu	Konar-göçer ve yezidi ekrad taifesi
36	Şeyhanlu	Konar-göçer ekrad taifesi
37	Şeyhbizini	Ekrad taifesi
38	Tayy	Arap taifesi
39	Turaclu	Ekrad taifesi
40	Vamran	Ekrad taifesi
41	Zağfiranlu	Ekrad taifesi
42	Zirkanlu	Ekrad taifesi
43	Zoli	Ekrad taifesi

¹²⁴ Cevdet Türkay, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Oymak Aşiret ve Cemaatler*, İstanbul, 2012.

¹²⁵ Milli aşireti Döğer boyuna mensuptur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Halaçoğlu, *Anadolu’da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)*, c. I, TTK, Ankara, 2009, s. 109.

İsyan hareketine girişen bazı aşiretlerin devlet kontrolü altında bulundurulması için aşirete mensup kişilerin bazı hizmetlerde istihdam edildikleri görülmektedir. Mesela Dayşi aşiretine mensup olan kişiler, Mardin'e atanan voyvodalara karşı devamlı surette isyan etmeye meyilli bir tavır sergilediklerinden dolayı, tüfenkcibaşılık¹²⁶ hizmetinde istihdam edilmişlerdir. Ancak bir hizmette görevlendirme yöntemi de fayda sağlamamış, aşiret mensupları isyan etmeye devam etmişlerdir. 1799 senesinde Bağdat Valisi Süleyman Paşa tarafından voyvoda olarak atanan Abdullah Ağa'ya karşı ayaklanan Dayşi aşiretinden Fettah Bey, yandaşlarıyla birlikte bir başarı elde edemeyerek Mansuriye'ye kaçmıştır¹²⁷.

Bazı aşiretler birbirleri ile sürekli olarak mücadele içerisinde oldukları halde, bazıları birbirlerine destek olmak suretiyle faaliyet göstermişlerdir. Mesela Kiki aşireti, Behramki aşireti tarafından desteklenmiştir. Mardin voyvodası Ali Ağa tarafından Bağdat Valisi Ali Paşa'ya gönderilen 14 Haziran 1804 M.(5 Rebiü'l-evvel 1219 H.) tarihli kaimeye göre; Kiki aşiretinden Yusuf Ağa ile oğlu Sadun yakalanarak hapsedilmiş, köylerinde bulunan malları da zapt edilmiştir. Ancak Behramki aşiretinden bazı süvari ve tüfenkçilerin dağdan üzerlerine gelerek emval ve eşya yüklü deve ve davarları zapt etmeleri üzerine, bu süvarilerden 40 neferin yakalandığı ancak bu emvallerin karadan kurtulan aşiretlerin elinde yağma ve telef edildiği bildirilmiştir. Bu aşiretlerin Diyarbekir kapısına vardıklarında atlarını sürerek aşirete mensup mahpus edilenlerin salıverilmesi istenilmiş, aksi takdirde memleketi tahrip edeceklerini bildirmişlerdir. Diyarbekir valisi azledilerek Kürdistan ahalisinden Behram Bey Diyarbekir mütesellimi nasb olunmuştur. Behram Bey tarafından Diyarbekir'de bulunan Tahir Ağa mütesellim vekili olmuştur. Yusuf Ağa'nın salıverildiği, oğlu Sadun'un ise hala rehin olarak Diyarbekir'de bırakıldığı ve Diyarbekir fukarasının perişan bir halde olduğu bildirilmiştir¹²⁸.

¹²⁶Tüfenkcibaşı, sarayın itibarlı mensuplarından birinin adıdır. Hazine, kiler ve seferli ağalarının seçkinlerinden alınarak, tüfenkci yamağı adı verilen teşekkülün başı olarak görev yapardı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri*, c. III, s. 536.

¹²⁷ *Abdüssalam Efendi'nin Mardin Tarihi*, s. 91. Mardin voyvodası Abdullah Ağa'nın herhangi bir aşirete bağlı olmadığı bilinmektedir. Bağdat Valisi Süleyman Paşa'nın ölümünden sonra yerine tayin edilen Ali Paşa'nın valiliği esnasında Abdullah Ağa'nın kaçtığı görülmektedir. Ali Paşa da kendi kapı halkından seçtiği kişiler arasından voyvoda tayin etmiştir. Bağdat Valisi'nin 1805 senesinde zehirlenerek öldürülmesi neticesinde İsa Bey'in oğlu Milli-zade Sadık Bey göreve getirilmiştir. Böylece bir aşirete mensup kişinin voyvoda olarak tayin edilmesi aşiretler arasındaki husumeti yeniden gündeme getirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Abdüssalam Efendi'nin Mardin Tarihi*, s. 91-92; İbrahim Özcoşar, *Merkezileşme Sürecinde Bir Taşra Kenti Mardin*, s. 26-27.

¹²⁸BOA., *Hatt-ı Hümayun*, 79 / 3288.

Aşirete mensup bir kişinin Mardin idaresinde söz sahibi olması, aralarında anlaşmazlık olan diğer aşiret mensuplarının isyan hareketini başlatmaları için yeterli bir sebep olarak görülmekteydi. Nitekim 1805 yılında Milli aşiretinden Sadık Bey'in voyvoda olarak atanması, Dayşi aşiretine mensup kişilerin isyan hareketine girişmelerine sebep olmuştur¹²⁹. Bu isyan teşebbüsleri daha sonraki yıllarda da kendini göstermiş ancak başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Bağdat Valisi Davud Paşa tarafından gönderilen 27 Ağustos 1823 M.(19 Zi'l-hicce 1238 H.) tarihli kaimeye göre; Mardin aşiretlerinden Daşi aşiretine mensup Halil, Ahmed el Haşman ile Yusuf el Ali isimli kişiler, daha önce tüfenkcibaşılık hizmetinde bulunmalarına rağmen, bir müddetten beri memleket içerisinde eşkıyalık hareketlerinde bulunarak, fitne ve fesat çıkarmaya devam etmişler, voyvodaların hükümetlerini infaz ve yağma etmekten geri durmamışlardır.

Aşiret eşkıyalarının tedibi için, Mardin voyvodasının maiyetine tayin edilen askerin de yardımıyla bu eşkıyaların üçü bir yerde baş başa iken üzerlerine hücum edildiği, kaçmalarına fırsat verilmeden akrabalarıyla birlikte 9 neferin yakalandığı ve elebaşları olan 3 kişinin başları kesilmek suretiyle cezalandırıldığı bildirilmiştir¹³⁰. Ancak aşiret mensuplarının yakaladıkları ilk fırsatta yeniden ayaklandıkları görülmektedir. Nitekim aynı aşiretin 1825 senesinde asi bir şekilde hareket etmelerinden dolayı, Bağdat Valisi Davud Paşa'nın kethüdası Ahmed Paşa komutasında üzerlerine asker sevk edilerek, asilerin cezalandırılması sağlanmıştır¹³¹.

Musul ile Mardin arasında faaliyet gösteren Sincarlu ve Şeyhanlu aşiretlerinin öteden beri yol keserek, tatar vs. gibi gelip geçenlerin mallarına yağma ve çapulculuk yapmayı âdet haline getiren eşkıya taifesinden oldukları bildirilmiştir. Fesatlık çıkaran bu eşkıyaların verdiği zararların artması üzerine bu tarafa bir miktar asker tayin edilmek suretiyle kefare kılıçtan geçirilmiş; kesilen başlardan biri ibret olması amacıyla İstanbul'a gönderilmiş ve bölgede asayiş sağlanmıştır¹³².

¹²⁹ İbrahim Özcoşar, *Merkezileşme Sürecinde Bir Taşra Kenti Mardin (1800-1900)*, Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, Mardin, 2009, s. 27.

¹³⁰BOA.,HAT, 1562 / 43.

¹³¹ Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, I, (Eski Yazıdan Aktaran: Ahmet Hezarfen), YKY, İstanbul, 1999, s. 86.

¹³²BOA, HAT, 390 / 20711-D, Davud Paşa tarafından 15 Aralık 1830 M. (29 Cemaziye'l-ahir 1246 H.) tarihinde bildirilmiştir. HH, 390 / 20711-E "... Sincarlu yezid ve Şeyhanlu kefereleri öteden berü kutta'-ı tarik iyad ve tevarüd iden tataran ve sair ebna-yı sebili nehb ve teslib itmiş bir taife-i şekavet nihad olduklarından ona gaflet ve ağmaz olunur ise müfsidet ve ızrârlarımüzdâd olageldiğinden bu aralıkdapa-yı mazarratlarıyla temin taraf ve inha zımında ol havalıye bir mikdar asker tayin ve fırsatları ittihaz olunarak kefare-i mersumeden bir fırka-i dalleye tesadüf ile habiselerikahr ve tedmîr ve hengâmında

31 Mart 1814 M. (9 Rebi'ül-âhir 1229 H.) tarihli belgeye göre; Diyarbekir Eyaleti'ne bağlı kaza ve nahiyelerin ahalisinin kendi başına buyruk hareket ettikleri tespit edilmiş olup, bölgedeki Kürt aşiretlerinin birbirleriyle ittifak ederek, Diyarbekir'e atanan valilerin nüfuzlarının kırılması ve hükümetlerinin düşürülmesi için sürekli olarak isyan çıkardıkları bildirilmiştir. Bunlardan Behramki kazasında isyan eden Bekir adlı kişinin Kürt ve yezit eşkıyasıyla beraber hareket ettiği, Diyarbekir ve Mardin'i istila ederek bölge ahalisinin emval ve hayvanlarını gasp ettikleri, aynı zamanda “*tekâlif-i şer'iyye, örfiye ve hazariye*” gibi vergileri vermedikleri gibi gayrimüslimlerin ödemekle mükellef oldukları cizyenin ödenmesine de engel oldukları anlaşıldığından iki bin nefer süvari ve piyade askeriyle üzerlerine hücum edilerek bin nefer kadar eşkıya kılıçtan geçirilmiştir. Kurtulanlar ise yer ve yurtlarını terk etmişlerdir¹³³.

Mardin Sancağı'nda meskûn ekrağ eşkıyasının isyan ve taşkınlıkları öyle bir hal almıştır ki, Mardin muhasara altına alındıktan sonra buraya kimsenin gelmeye cesaret gösteremediği yani asayişsizliğin had safhaya ulaştığı bildirilmiştir. Asayiş ve güvenliğin tam olarak sağlanması için Mardin voyvodası Mehmed Said Ağa'nın yardımına birkaç yüz süvari gönderilmiş ve Mardin'deki isyancılardan olan Pıkar? Ali Aşireti eşkıyası üzerine de hücum edilmiş, hane ve çadırları basılarak ateşte yakılmıştır¹³⁴.

Amid kadısı El-hac Seyyid Abdullah tarafından gönderilen 1 Nisan 1814 M. (10 Rebiü'l-âhir 1229 H.) tarihli ilam kaydına göre; Behramki nahiyesinde Diyarbekir ile Mardin arasındaki eşkıya ve aşiretlerin cezalandırıldığı bölgede asayiş ve güvenliğin sağlandığı bildirilmiştir¹³⁵.

Mardin'de meskûn Milli aşiretinin eşkıyalık faaliyetlerine karıştığı görülmektedir. Milli aşiretinin iskânbaşı olan Timur, Rakka ve Diyarbekir'in kasaba ve köylerini ele geçirerek, tımarlı ve vazifelileri maaşlarından mahrum ettiği gibi, askeri ve mali kuvveti bulunduğu valileri baskı altında tutmaktaydı. Bu sebeplerden

kefere-i mersumenin ekseri tu'me-i şir-i şemşir ve kaç neferleri destgir olmak müteyessir ...” olduğu ifade edilmiştir. MŞS. 253, s. 83, b. 233. 10 Mart 1835 M. (10 Zi'l-kade 1250 H.) tarihli fermana; memleket içerisinde zuhur eden eşkıya takımından kimselerin eşkıyalık faaliyetlerine devam etmeleri durumunda evlatlarıyla birlikte cezalandırılacakları bildirilerek, halkın can ve mal güvenliğinin sağlanması gerektiğine dikkat çekilmekteydi.

¹³³ BOA., HAT, 497 / 24394-D. HAT, 497 / 24394-B, HAT 499/ 24474. 14 Haziran 1814 M. (25 Cemaziye'lahir 1229 H.) tarihli belge. 30 seneden beri Diyarbekir ile Mardin arasında eşkıyalık faaliyetlerinde bulunan Behramki ismindeki kürt aşiretlerinin şiddetle cezalandırıldığı, 500-600 kişinin öldürüldüğü, Karabaş tabir edilen Asıllu ismindeki başlarıyla diğer reislerinin kafaları kesilmek suretiyle cezalandırıldıkları bildirilmiştir.

¹³⁴BOA., HAT, 497 / 24394-B.

¹³⁵BOA., HAT, 497/ 24394-D.

dolayı 1789 M. (1204 H.) yılı ortasında Bağdat Valisi Süleyman Paşa yeteri kadar askeri kuvvetle Timur'un üzerine gönderilmiştir. Ancak Timur kaçarak kurtulmayı başarmıştır. 1790 M. (1205) yılında Süleyman Paşa kuvvetleri tarafından Milli aşiretinin birçok malı ve hayvanları yağma edilmiştir. Timur yeniden Halep tarafına kaçarken, Timur'un kardeşi İbrahim Bey, Süleyman Paşa tarafından iskânbaşı olarak tayin edilmiştir¹³⁶.

Devletin bölgedeki otoritesini tehdit eden unsurların başında Kürt hanedanları gelmekteydi. Özellikle Revanduz Beyi Mehmed Paşa, Mardin-Musul bölgesini hükmü altına almış bir vaziyette idi¹³⁷. 1835 senesinde Sivas Valisi Reşid Mehmed Paşa'nın itaati altına girmeyerek, nizam askeri ve vergi vermek istemeyen Mardin'deki aşiretler, Revanduz beyinin tahriklerine uyarak isyan hareketine girişmişlerdir¹³⁸. Ömeryanlı aşiretinin başını çektiği isyan Reşid Paşa tarafından bastırılarak, bölgede asayiş temin edilmeye çalışılmıştır¹³⁹.

Genel olarak Mardin bölgesinde meskûn edilen aşiretlerin isyan hareketine girişmelerinde, Mardin idaresinde söz sahibi olmak istemeleri etkili olmuştur. Elde mevcut bulunan belgeler ışığında Mardin'deki aşiretlerin önemli asayişsizliklere sebebiyet verdikleri anlaşılmaktadır. Ancak devlet bölgede asayişin temin edilmesi hususunda gerekli tedbirleri almıştır.

1.1.3. XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Mardin'e Bağlı Köyler

İncelenen dönemde Mardin'e bağlı köyler, idari taksimat içerisinde değerlendirilerek ele alınmıştır.

¹³⁶Mardin bölgesinde Timur'un adamlarından birçok eşkıya ile Timur'un kardeşi Sadun Bey ve amcaoğlu Mahmud Bey idam edilmiştir. Sultan III. Selim, Timur yakalanmadan Süleyman Paşa'nın Bağdat'a geri dönmemesini emretmiş, ancak Bağdat'ta Vahhabi isyanı ortaya çıkınca Süleyman Paşa geri dönmek zorunda kalmıştır. 1209 senesinde Bağdat'a gelerek Süleyman Paşa'ya sığınan Timur, Osmanlı Devleti'nden affını talep etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, s. 1504-1507.

¹³⁷ Fatih Gencer, "Sivas Valisi Reşit Mehmet Paşa Döneminde Doğu Eyaletlerinde Merkezileşme Çabaları", s. 126.

¹³⁸ BOA, HAT, 450 / 22347-A. 29 Temmuz 1835 M.(3 Rebi'ü'l-ahir 1251 H.); HAT, 450 / 22347-B. 12 Ağustos 1835 M. (17 Rebi'ü'l-ahir 1251 H.) tarihli belge.

¹³⁹ BOA, HAT, 446 / 22295. 8 Temmuz 1835 M. (12 Reb'ü'l-evvel 1251 H.).

Tablo 2. XVII ve XVIII. Yüzyıllarda Mardin'in Merkeze Bağlı Köyleri

Sıra No	Köy Adı	Yeni Adı
1	Ağbakar	
2	Ali Gevran	Güran
3	Araban	Karalar
4	Arpaçay	
5	Arpadere	
6	Aşağı Şatih	Yaylabası
7	Atikiyetü'z-Zikr	
8	Aynberud	
9	Ayn-ı Sinca	
10	Bafva	
11	Behramki	
12	Bellokan	
13	Bilaliye	Alımlı
14	Bodire	
15	Burhan	
16	Cevzat	Cevizli
17	Deyrû's-Süfla	
18	Dükük	Yoncalı
19	Emincik	
20	Gölasiye	
21	Göllü	Göllü
22	Gursü'l-Ala	
23	Gursü'l-Edna	
24	Gursü'l-Evsat	Yüceli
25	Habbaze	
26	Henderlü	
27	İstiliyle	
28	Kabala	
29	Kalatilmera	Eskikale
30	Karadere	
31	Kefertut	Koçlu
32	Kesme	
33	Kılıt	Dereiçi
34	Koçhisar	Kızıltepe
35	Köse	
36	Mağaracık	
37	Mansuriye	Yalım
38	Mendilan	İkisu
39	Resul-i Deyrik	
40	Reyhaniye	Fesliğin
41	Rışmil	Yeşilli
42	Şahinler (Şahnigar)	
43	Şamrah	Mazıdağı
44	Şatih ed-Deyr	
45	Şeyh Zoli	
46	Şeyhan	
47	Şuayb	
48	Tarin	Gümüşpınar
49	Telnişir	Araköy
50	Tel Şair	Arpatepe
51	Tizyan	Elmabahçe
52	Tohum	
53	Tuffahiye	Elmalı

Tablo 3. XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Mardin'in Merkeze Bağlı Köyleri¹⁴⁰

Sıra No	Köy Adı	Yeni Adı
1	Ağras Selase (Akras)	Akbağ
2	Araban (Urban)	Karalar
3	Ayn Berud	
4	Behfesini	
5	Beloka	Uzunkaya
6	Benabil	Bülbül
7	Bilali	Alımlı
8	Biranalı (Biran)	Üçkuyu
9	Birki	İşıkyağa
10	Bodire	
11	Bunseri	
12	Buzkatrı	Bozkatır
13	Cevzat	Cevizli
14	Daşı	Kocatepe
15	Deyr Hiliye	İşıkören
16	Deyrik Meşki (Meşkinan)	Bozok
17	Dinabi	
18	Dokani	Damlalı
19	Gölü	Göllü
20	Haruk	Atalar
21	Harisi	Kayatepe
22	İbrahimiyye	İşıklar
23	İstilil	
24	Kabala	Kabala
25	Kal'atılmera (Kalitmara)	Eskikale
26	Kalenderan (Kalenderani Cebel)	Uzunköy
27	Karadere	
28	Kasr-ı Mezruk	
29	Kavir	
30	Kavus	Yaylı
31	Kıllit	Dereiçi
32	Kıvrık	
33	Koçhisar	Kızıltepe
34	Mansuri	Yahm
35	Mendilan	İkisu
36	Mezra	Ekinlik
37	Mikar	Karalanı
38	Mir Sinan	
39	Musagevri	Karademir
40	Müsiki	Avcılar
41	Pirkân	Doğanyazı
42	Resm-i Hamam	İlıcak
43	Rışmil	Yeşilli
44	Salah	Gökçe
45	Suhergan	
46	Şabani	Dirim
47	Şağlan	Çalışlı
48	Şahpesend	
50	Şamrah	Mazıdağı
51	Şeyh Zoli	Şeyhan
52	Tarin	Gümüşpınar
53	Tavsi	Derecik
54	Tel Ermen	
55	Tel Şair	Arpatepe
56	Telfeyiz	Eskin
57	Timar Meşki	
58	Tizyan	Elmabahçe
59	Tohum	
60	Tuffahi	Elmalı

¹⁴⁰ Tablo salyane tevzi defterlerinden tespit edilmek suretiyle alfabetik olarak düzenlenmiştir. Köylerin yeni adı için bkz. *Köylerimiz 1981*, İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü, Ankara, 1982.

Tablo 4. XVI. Yüzyılda Mardin Köyleri¹⁴¹

Sıra No	Köy Adı	Sıra	Köy Adı	Sıra	Köy Adı
1	Adesiyye		Hamduni		Telgöran
2	Agçe Ziyaret		Harab al-Derb		Reyhaniyye
3	Ahmedi		Harab al-Ma		Sadeddinlü
4	Akziyaret		Harrincük		Tel Yakup
5	Amışmiş		Harsi		
6	Amude		Hücceti		
7	Anbarcı		Halitviranı		Tezeklü
8	Arapkendi		Kabala		Serçehanı
9	Arban		İbrahimiyye		Tel-Beşme
10	Arbete		İsapınarı		
11	Avine		İşkeftiyan		
12	Ayn Devle		Kal'at al-İmra		Rışmil
13	Ayn Ferd		Kaluk		Salah
14	Baba Haki		Kızılmescit		Tel Ermen
15	Bafava		Karadere		
16	Bağistan		Karakuyu		
17	Balluca		Oğlakçı		Şurlu
18	Baloti		Mahlebiye		Ribat
19	Bektaş-ı Büzürg		Nerkisli		Sinnara
20	Benabil		Kasr-ı cerran		Şoklan
21	Berman		Kasr-ı Rebia		
22	Bernişt		Kavs		
23	Birtava		Kefertut		Tami
24	Bozçalı		Kelbin		Tel Harzem
25	Bozdoğan		Kıllıt		Tel Şair
26	Celepdar		Pazarcık		
27	Cevzi		Kartal		Tarin
28	Cürnik		Kızılkend		
29	Çamurlu		Narluca		Teffi
30	Çatal		Kodeh		Sumaklı
31	Çekem		Latifiyye		Şatıh
32	Demürlü		Kertuvin		Yaban Haşeri
33	Deyr Basiyye		Koruk		Tel Tarık
34	Deyr Hiliye		Kurs-ı Evsat		Tel Cafer
35	Diği		Mansuriyye		Selme
36	Dükük		Meşkok		Tel Habeş
37	Ebu Katara		Mukbile		Tel Kar'a
38	Ebu-kale		Katar		Telalin
39	Erbil		Mehaşni		Şeyh Zoli
40	Ernebi		Melkiş		Tizyan
41	Eydo		Keberlü		Yaban
42	Feyz		Köpeklü		Tibyat
43	Gazale		Pekmezli		Tuffahiyye
44	Göllü		Pirmir		Zarraga
45	Habezben		Nohut-viranı		Şifistan
46	Hacı Halil		Püzreş		Zeydiye
47	Hacı Hasan				Yenice
48	Haçuk		Ömeran		Tel Şeham
49	Hadide		Kurumşalu		Reyhani
50	Haldah		Karakuzu		Raşidi
51	Halif		Merhand		Toğancık

¹⁴¹ Tablo Nejat Göyünç'ün eserinden alınarak alfabetik olarak düzenlenmiştir. Nejat Göyünç, XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı, s. 202-203.

1.2.Ümera (Ehl-i Örf)

1.2.1.Voyvoda ve Şehir Yönetimindeki Yeri

Voyvoda Slavca bir kelime olup; lider, şef, yönetici anlamına gelmektedir. İncelenen dönem içerisinde birçok köy, nahiye, kasaba ve şehirlerin idaresi voyvodalara bırakılmış durumdaydı¹⁴².

Sancağın bağlı bulunduğu eyalet yöneticisi konumunda bulunan beylerbeyi tarafından gönderilen bir buyruldu¹⁴³ ile voyvodalar bir seneliğine idari, adli, mali, askeri, beledi ve sosyal konularda tam yetkili olarak atanmışlar¹⁴⁴ ve Mardin voyvodası unvanını taşımışlardır. Mardin voyvodaları, Bağdat eyalet valileri tarafından atanarak, göreve tevcih edilmekteydiler.

Sancak yöneticilerinden olan voyvodalar arasında başka bir yerde mütesellim iken azledilerek bir müddet sonra Mardin'e voyvoda olarak atananlar olduğu gibi¹⁴⁵, başka görevlerden tayin edilenler de vardı. Mesela Hazine Kâtibi olan İbrahim Efendi 10 Mayıs 1782 (27 Cemaziye'l-evvel 1196 H.), Kerkük Mütesellimi Abdullah Ağa 20 Temmuz 1784 M. (2 Ramazan 1198 H.), Enderun memurlarından Mühürdar Şerif Mehmed Efendi 7 Şubat 1785 M. (27 Rebi'ü'l-evvel 1199 H.), Silahdâr Mustafa Ağa 25 Ekim 1786 M. (2 Muharrem 1201 H.), Silahdar Ahmed Ağa 24 Şubat 1819 M. (28 Rebi'ü'l-âhir 1234 H.) tarihinde¹⁴⁶ Mardin voyvodası olmuşlardır.

Mardin'e atanan voyvodaların yöre halkı ile iyi geçinmek zorunda oldukları, aksi halde görevden alınacakları bildirilmiştir. 15 Nisan 1782 M. (2 Cemaziye'l-evvel

¹⁴² Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, c. II, Ankara, 1999, s. 64; Rifat Özdemir, "Osmanlı Döneminde Antakya Sancağı'nın İdari Taksimatı (1700-1867)", *XII. Türk Tarih Kongresi*, TTK., Ankara, 1999, s. 809.

¹⁴³MŞS. 266, s. 49, b. 153. "...Mardin voyvodalığı sana tevcih ve kâffe-i umuru uhde-i sadakatine ihale ve tefviz olunmağla kendini müstakil voyvoda ve hâkim bilüb bi'l-cümle umur-ı hükümeti şer'e tatbik iderek zabt u rabt-ı memleket ve himayet ve siyanet fukara-i ahali ve reâyâ ve tenfiz-i umur-ı belde ve te'dib ve temin-i sekene ve katine hususlarına kemal-i i'tina ve dikkat itmekle cümle ibadullahın da'vat-ı Hayriyelerin canib-i hazret-i zıllullah ve tarafımıza isticlaba mezid-i himmet itmek babında işbu buyuruldu ..." gönderilmiştir.

¹⁴⁴Rifat Özdemir, "Osmanlı Döneminde Antakya Sancağının İdari Taksimatı, s. 811.

¹⁴⁵Sabık Kerkük Mütesellimi Abdullah Ağa 30 Ağustos 1784, Kerkük Mütesellimi Hüseyin Bey 16 Şubat 1785, Sabık Basra Mütesellimi İbrahim Efendi 18 Ağustos 1788, Sabık Kerkük Mütesellimi Mustafa Ağa 22 Eylül 1812 tarihinde Mardin voyvodası olarak tayin edilmişlerdir. MŞS. 227, s. 29, b.102; MŞS. 266, s. 50, b. 158. "...birkaç seneden berü tarafımızdan Mardin'e gönderilen voyvodaların bazıları hal-i ahaliye ve bazıları keyfiyet-i memlekete işna olmadıklarından nizam-ı memleket muhtel ve reâyâ ve ahali-i fukarayı birahatolmağla sen öteden berümemleketden ve her türlü umurundan haberdar ve hüsn-ı imtizac-ı ahali ve himayet ve siyanet-i reâyâ ile şöhet şiar ve hassaten hizmet ve sadakatin dahi tarafımızda sabit ve aşikâr olduğundan başka şen ve imaret-i memleket murad ve maksudumuz olduğuna binaen bu defa Mardin voyvodalığı tarafımızdan sana tevcih ve kâffe-i umuru uhde-i sadakatine ihale ve tefviz ..." kılınmıştır.

¹⁴⁶MŞS. Nr. 227, 64/222, 45/133, 49/153, 54/169, 54/170. Voyvodaların Mardin'e atandıklarını bildiren buyruclarda; Mardin kadısı, müftüsü, dizdarı ve ileri gelenlere hitap edilerek, atanan voyvodayı üzerlerine hâkim bilmeleri ve onunla ittifak halinde olmaları istenilmekteydi.

1196 H.) tarihli buyrulduya göre; Mardin Voyvodası İsa Bey “...*ahali ve aşâir ile hüsn-i imtizacı olmadığından ...*” dolayı görevden alınarak yerine Ömer Ağa tayin edilmiştir¹⁴⁷. Daha sonra yeniden iş başına getirilen Milli-zade İsa Bey’in 6 Ekim 1786 M. (12 Zi’l-hicce 1200 H.) tarihinde azledildiğini bildiren buyrulduda, ahaliye zulüm etmek suretiyle ahaliyi perişan bir hale getirdiği bildirilmektedir¹⁴⁸.

5 Şubat 1788 M. (27 Rebi’ü’l-ahir 1202 H.) tarihli bir başka buyrulduda Mardin Voyvodası Mustafa Ağa’nın voyvodalık işlerini idareye muvaffak olamadığı bildirilerek görevinden azledildiği kadı, müftü, nakibü’l-eşraf kaim-makamı, müderrisler ve ileri gelenlere ilan edilmektedir¹⁴⁹.

Bir seneliğine atanan voyvodaların görevlerinde başarılı olmaları ve ahali ile aralarının iyi olması durumunda ise voyvodaların görev süreleri ibka edilerek görevlerine devam etmeleri sağlanmıştır. Mesela Mardin voyvodası Mustafa Ağa’nın “1228 senesi martı için” Mardin voyvodalığı ibka edilmiştir. Bu durum Bağdat kaymakamı tarafından Mardin naibi, müftüsü, nakibü’l-eşraf kaim-makamı, müderrisler, azeb ağası vs. görevlilere bir buyrulduyla bildirilmiştir¹⁵⁰.

Mardin voyvodalığı iltizam yoluyla idare edilmektedir. 1785 (1200)senesinde Milli-zade İsa Bey’in 73000 iltizam malı ile yeniden voyvoda olarak tayin edildiği ilan edilirken¹⁵¹; 25 Nisan 1789 M. (29 Receb 1203 H.) tarihinde Voyvoda İbrahim Efendi, öteden beri sadakat sahibi ve işgüzar olması münasebetiyle yeniden göreve getirilmiştir¹⁵². Aynı şekilde Mardin voyvodası Yunus Ağa’ya gönderilen 18 Mart 1816 M. (18 Rebi’ü’l-âhir 1231 H.) tarihli buyrulduya göre; Mardin voyvodalığı “*ber vech-i iltizam*” yoluyla idare edilmek üzere ibka edilmiştir¹⁵³.

İdari ve mali işlerin aksatılmaması için Mardin’e voyvoda gelinceye kadar bu göreve vekâleten atananların olduğu görülmektedir. Nitekim Enderun memurlarından Mühürdar Şerif Mehmed Efendi’ye gönderilen 7 Şubat 1785 M. (27 Rebi’ü’l-evvel 1199 H.) tarihli buyrulduda; Mardin voyvodası Abdullah Ağa’nın görev süresi sona erdiğinden dolayı azledildiği, yerine Abdi Bey’in tayin edildiği belirtilerek, voyvoda gelinceye kadar Şerif Mehmed Efendi’nin voyvoda vekili olarak görevlendirildiği

¹⁴⁷MŞS. Nr. 241, s. 32

¹⁴⁸MŞS. 227, s. 52, b. 165.

¹⁴⁹MŞS. 227, s. 55, b. 172.

¹⁵⁰MŞS. Nr. 227, s. 30, b. 106.

¹⁵¹MŞS. 227, s. 52, b. 162.

¹⁵²MŞS. Nr. 227, s. 43, b. 127.

¹⁵³MŞS. Nr. 227, s. 36, b. 131.

bildirilmiştir¹⁵⁴. Aynı şekilde 21 Şubat 1819 M. (25 Rebi'ü'l-âhir 1234 H.) tarihli buyrulduyla Mehmed Said Ağa'nın memleket nizamını sağlayamadığından dolayı voyvodalıktan azledildiği, yerine voyvoda tayin oluncaya kadar, belde ileri gelenlerinden İbrahim Efendi-zade Ahmed Efendi'nin voyvoda vekili olarak atandığı ilan edilmiştir¹⁵⁵.

Voyvodalar başka bir yerde görevlendirildiklerinde ise yine kendisinin yerine bakacak bir vekil tayin ediliyordu. Mesela Mardin voyvodası Ahmed Ağa'nın bazı aşiretlerin fesatlık çıkarıp, eşkıyalık hareketlerinde bulunmaları sebebiyle onların tedibine görevlendirilmesi¹⁵⁶ üzerine Mardin'de Azablar Ağası olan El-hac Hüseyin Ağa, Voyvoda Ahmed Ağa'nın “ ... *erbâb-ı şikakı gereği gibi te'dib itdirüb bu meram üzere nizâm virülüb Mardin'e duhûlüne değin ...* ” , hükümet işlerinin boş kalmaması için Mardin voyvodalığına vekâleten atanmıştır¹⁵⁷. Temmuz 1786 (Şevval 1200 H.) tarihinde Mardin Voyvodası İsa Bey'in başka bir yerde görevlendirilmesi üzerine Bağdadi Mehmed Ağa'ya Mardin voyvodalığına vekâleten atandığına dair bir buyruldu gönderilmiştir¹⁵⁸.

Her sene Mardin'den İstanbul saray kilerine¹⁵⁹ gönderilmesi âdet haline gelen 120 batman kuru eriğin nakledilmesi için voyvodalar fermanla görevlendirilmiş ve voyvodanın kadı ile birlikte hareket etmesi istenilmiştir¹⁶⁰. Ancak gönderilen fermanlara rağmen görevini ihlal eden voyvodalara da rastlamak mümkündür. Mesela Memur Hacı Abdullah'ın takdim ettiği arzuhalinde, her sene Mardin'den gelmesi âdet haline gelen 120 batman kuru erik bedeli olan 872,5 kuruşun Mardin mukataası malından verilmesi gerekirken, Voyvoda Mehmed Said Ağa'nın bu meblağı vermediği gibi 590 kuruşunu da cebren aldığı ve eski voyvodanın da zimmetinde 165 kuruş bakaya kaldığını bildirmesi üzerine toplam 1626,5 kuruşun halef ve selef voyvodadan tahsil edilmesi için

¹⁵⁴MŞS. Nr. 266, s. 50, b.157.

¹⁵⁵MŞS. Nr. 227, s. 63, b. 220.

¹⁵⁶MŞS. Nr. 227, s. 64, b. 223.

¹⁵⁷MŞS. Nr. 227, s.75, b. 259, 13 Aralık 1808 M. (24 Şevval 1223 H.) tarihli buyruldu.

¹⁵⁸MŞS. 227, s. 52, b. 163.

¹⁵⁹Kılâr-ı âmire olarak ifade edilmektedir. Saray mutfağı için sarf olunacak malzemelerin konularak muhafaza edildiği yerdir. Para ile satın alınan ya da hediye gelen yiyecek maddeleri buraya teslim edilirdi. Bkz. Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul, 2011, s. 405.

¹⁶⁰MŞS. 266, s. 28, b. 23. Mardin kadısı ve voyvodasına gönderilen fermana; 1201 senesine ait “...*nefs-i nefis-i hümayunum için Mardin canibinden beher sene Enderun-ı hümayunum kılarlarına vürudu muteber olan yüz yirmi batman iccâsın icab iden baha ve ücret-i nakliyesi olmak üzere sekiz yüz yetmiş iki buçuk kuruş Mardin mukataası malından mahsuben olmak şartıyla voyvodalar tarafından i'ta olunarak ...*” gönderilmesi istenilmekteydi. 31 Mart 1787 M. (11 Cemaziyelahir 1201 H.) tarihli belge.

Mardin kadısına 24 Ağustos 1813 M. (26 Şaban 1228 H.) tarihinde ferman gönderilmiştir¹⁶¹.

Mardin'e atanan voyvodaların ahaliye zulmetmeleri, haksızlık yapmaları gibi durumların önüne geçilmeye çalışılmıştır. Halkın voyvodalar hakkında merkeze gönderdikleri arzuhallerinde bu durum açıkça ifade edilmiştir. Alınan tedbirlere ve yapılan uyarılara rağmen, bazı voyvodaların halka zulmetmek, eşkıyalık faaliyetlerine katılmak gibi usulsüz davranışlarda bulundukları tespit edilmiştir. Mesela Mardin'de voyvodalık yapmış olan Said Bey'in, biraderi Ali Bey ile birlikte Müslümanlara karşı “*haricde olan eşkıya ile ittifak*” yaptıkları, gelen geçen yolculara taarruz ederek eşkıyalık faaliyetlerinde bulundukları Ali Rıza Paşa'ya arz olunmuştur. Paşa'nın defalarca uyarılarına rağmen şekavet olaylarının arttığının bildirilmesi ve eşkıyalar tarafından Şehinşahi Kalesi'nin cephanes, zahire ve levazımat ile doldurularak zapt edilmesi üzerine ekradın cümlesine nizam verilmiştir¹⁶².

Voyvodalar, mukataa mahsulünden verilmesi gereken miktarı ödemedikleri veya geciktirdikleri takdirde şikâyet konusu olabilmekteydiler. Mesela Seyyid Hindi Efendi-zade es-Seyyid Hasan Efendi meclis-i şer'e gelerek, Mardin voyvodası İsa Bey'in kendisine 1793 (1208) senesine ait Mardin mukataası malından vermesi gereken yarım İstanbul müddü¹⁶³ buğdayını ödemediğini iddia etmiş ve hakkını almıştır¹⁶⁴.

Mardin'de cami, mescit, medrese gibi sosyal ve dini nitelikli vakıf kurumlarında görev yapan kişilere Mardin voyvodalığı malından belli bir miktar mahsul ve para verilmekteydi. Mesela Mardin'de bulunan Kasım Padişah evkafında ders-i amm olarak

¹⁶¹BOA, Cevdet Saray (C.SM), 3550. “... İccas bahası bakayası olduğunu beyan ile ceman 1626,5 gurusun halef ve selef muma-ileyhden tahsili için Bağdat valisine hitaben emr-i şerif sudurunu tahrir ve istida eder der kenara havale olundukdanefs-i nefis-i hümayun için beher sene Mardin canibinden gelmesi mutad olan 120 batman iccasın bahası olan 872,5 gurus Mardin mukataası malından voyvodası yedinden ahz olunarak 227 senesine mahsuben ala ve güzidesinden mübayaa ve cem ve tahsil ve der saadete nakil için sene-i merkume rebüül-evvelinde emr-i şerif verilmiş olduğu kuyudan-ı müsteban olmakla bu suretde bu husus mahalinde marifet-i şerle ruyet ve ihkak-ı hak olunmak üzere Mardin kadısına hitaben emr-i şerif isdarı iktiza edip ancak istida olunduğu üzere Bağdat valisine hitaben baş muhasebeden der kenar olunmuştur”.

¹⁶²BOA, HAT, 1271 / 49239-U. Mardin kadısı Mehmed Necib Efendi tarafından gönderilen 2 Aralık 1834 M. (30 Receb 1250 H.) tarihli ilam kaydı. “... bir müddetden beri etraf ve eknafımızda havze-i itaatden haric aşair ve ekradın nizam ve intizamları istida ve istirhamımıza mebni hala Şehrizar valisi devletli Mehmed Paşa hazretleri vürud ile etraf ve eknafımızda isyan üzere olan ekradın cümlesine nizam ...” verilmiştir.

¹⁶³Müdd, hububat ölçülerinden birini teşkil etmektedir. Her biri 4'er şinikten meydana gelen 20 kileye karşılık gelmekteydi. Miktarı bölgelere göre değişmekteydi. Mesela Amid'de 16 kile iken, Harput'ta 8 kile, Kütahya'da 20 kile idi. 1 kile = 20 okka veya yaklaşık 25 kg'dır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ünal Taşkın, *Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2005, s. 91-92.

¹⁶⁴MŞS. Nr. 266, s. 39, b. 118.

görev yapan ulemadan Hacı Mehmed Efendi'ye Mardin mahsulünden senelik 15 kile buğday ve 30 kuruş verilmesi için 1781(1195) senesinde Mardin voyvodası görevlendirilmiştir¹⁶⁵.

Ayrıca bazı kimselere maddi durumu göz önünde bulundurularak yardım yapıldığı görülmektedir. 16 Haziran 1782 M. (5 Receb 1196 H.) tarihinde Mardin ahalisinden fakiru'l-hâl olan Âma Seyyid Hafız Abbas, Bağdat divanına arzuhal göndererek maddi durumunu bildirmesi üzerine, Mardin voyvodalığı mukataası malından alınmak üzere senelik 6 kile buğdayın verilmesi için kendisine berat gönderilmiştir¹⁶⁶.

Mardin'e atanan voyvodalar, bölgeleri dâhilindeki yolların güvenliğini sağlamakla görevli oldukları gibi, yol güzergâhı üzerinden geçecek mühimmat için gereken yük hayvanlarının temin edilmesinde de yetkiliydiler. İstanbul'dan gemiyle İskenderun İskelesine gönderilen mühimmatın, Mardin üzerinden Musul'a nakledilmesi için, 1200 mekkâre¹⁶⁷ devenin veya bir deve yerine iki adet katırın Mardin voyvodası ve naibi tarafından acilen tedarik edilmesi gerektiği 1785 (1200) tarihli fermanla bildirilmiştir¹⁶⁸.

Tatarların geçtikleri yolların emniyetli olması gerekmektedir. 1804 yılında Mardin'den Bağdat'a giden Tatar Hacı Ali'ye ait silahların, eşkıya tarafından alıkonulması üzerine, Mardin voyvodası tarafından kendisine Bağdat'a kadar refakat edecek silahlı birkaç süvari tahsis edilmiştir. Yine Eşkîyalık faaliyetlerinde bulunarak Sincar tarafına firar eden Tay Aşireti'nin üzerine birkaç süvari birliğinin gönderilmesi için Mardin Voyvodası İbrahim Efendi görevlendirilmiştir¹⁶⁹. Aynı şekilde Necid aşiretlerinden Elceya adı verilen aşiretin Elcezire bölgesinde gidip gelen yolculara taarruz ederek, eşkıyalık faaliyetlerinde bulunmaları üzerine Mardin voyvodasının maiyetine bir miktar asker verilerek eşkıyaların yerlerinden çıkarılmaları sağlanmıştır¹⁷⁰.

¹⁶⁵MŞS. 241, s.2.

¹⁶⁶MŞS. 266, s. 34, b.91.

¹⁶⁷Belgelerde "mekkâri" olarak da geçen mekkâre, nakliyat işlerinde çalıştırılan hayvanlar hakkında kullanılan bir tabirdir. Askeri teşekküllerde ordu ağırlıklarının nakledilmesi için at, deve, katır gibi hayvanlar bulundurulduğu gibi ordu birliklerinin bir yerden bir yere nakilleri sırasında ve daha ziyade harp zamanlarında halkın hayvanları ordu hizmetinde bulundurulmak üzere satın alınır ve sahiplerine mahallerince tayin olunan ücretler verilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, s. 451.

¹⁶⁸MŞS. 227, s. 86, b. 294.

¹⁶⁹MŞS. 227, s. 52, b. 164.

¹⁷⁰BOA., HAT, 803 / 37119-J. 23 Aralık 1813 M. (29 Zi'l-hicce 1228 H.) tarihli belge.

Voyvoda ağalar, hizmetlerine karşılık olarak tahsildarlık adı altında belli bir ücret almaktaydılar. 1798 senesinde altı ayda 3000 kuruş alan voyvoda ağanın bu tahsildarlığı, masraf defterine eklenerek halk tarafından karşılanmaktaydı¹⁷¹.

Tablo 5. Mardin Kazasında Görevli Voyvodalar (1782-1831)¹⁷²

Sıra No	Voyvodalar	Görev Tarihi	Görev Süresi
1	Hazine Kâtibi İbrahim Efendi	10 Mayıs 1782	11 ay
2	Hazine Kâtibi İbrahim Efendi (İbka)	1783	
3	Mehmed Ağa	11 Nisan 1783	16 ay
4	Mehmed Ağa (İbka)	27 Aralık 1783	
5	Mustafa Ağa (vekil)	20.07. 1784	1 ay
6	Kerkük Mütesellimi Abdullah Ağa	30.08.1784	5 ay
7	Mühürdar Şerif Mehmed Efendi (vekil)	7 Şubat 1785	
8	Kerkük Mütesellimi Hüseyin Bey	16 Şubat 1785	9 ay
9	Milli-zade İsa Bey	Aralık 1785	9 ay
10	Bağdadi Mehmed Ağa (voyvoda vekili)	Ağustos 1786	2 ay
11	Osman Efendi	6 Ekim 1786	
12	Silâhdar Mustafa Ağa	25 Ekim 1786	
13	Milli-zade İsa Bey (3.defa)	5 Şubat 1787	
14	Eski Basra Mütesellimi İbrahim Efendi	1788 -1789	24 ay
15	Milli-zade İsa Bey (4.defa)	1790 – 1791	24 ay
16	Milli-zade Mehmed Necib Bey	1792	4 ay
17	Sarı Mehmed Ağa (2. Defa)	1792 – 1793	12 ay
18	Bağdatlı Ali Bey	1795	6 ay
19	Milli-zade Mehmed Necib Bey (2. Defa)	17 Şubat 1797	
20	Derviş Ağa	1799	3 ay
21	Kerkük Mütesellimi Mustafa Ağa	5 Eylül 1802	6 ay
22	Abdullah Ağa	1802-1803	17 ay
23	Ali Ağa	1803 – 1805	24 ay
24	Milli-zade Mehmed Sadık Bey	1805-1807	18 ay
25	Osman Ağa	1807 İkinci Yarı	5 ay
26	Mustafa Ağa	1808 İlk Yarı	
27	Ahmed Ağa	1808 İkinci Yarı	

¹⁷¹MŞS. 227, s. 64, b. 224.

¹⁷²Tablo sırasıyla şu belgelerden istifade edilerek düzenlenmiştir: MŞS. 266 50/157; MŞS. 227 39/116, 64/222, 78/272, 45/133, 49/153, 50/157, 54/169, 54/170, 51/159, 51/162, 52/163, 52/165, 53/166, 54/169, 54/170, 55/172, 56/176, 94/321.

28	Ahmed Ağa (ibka)	1809	10 ay
29	Azap ağası El- Hac Hüseyin Ağa	1809	6 ay
30	Mehmed Said Ağa	1809-1812	36 ay
31	Ömer Ağa	1812	3 ay
32	Mustafa Ağa	1813	6 ay
33	Mehmed Said Ağa (2. Defa)	1813-1816	29 ay
34	Mehmed Said Ağa (ibka)	1 Mart 1830	
35	Yunus Ağa	1816	7 ay
36	Abdulkadir Ağa	1817	12 ay
37	Mehmed Said Ağa (3.defa)	1818-1819	12 ay
38	Silahdar Ahmed Ağa	24 Şubat 1819	12 ay
39	İbrahim Efendi-zade Ahmed Efendi (vekil)	12 Mart 1819	
40	Davud Ağa	1820-1821	12 ay
41	Abdulkadir Ağa (2. Defa)	1821 – 1824	36 ay
42	Halil Efendi	1824	12 ay
43	Mehmed Said Ağa (4. Defa)	1825	5,5 ay
44	Azap Ağası Davud Ağa	1825 – 1826	16 ay
45	Mehmed Ağa	1827	6 ay
46	Gürcü Abdullah Ağa	1827- 1828	12 ay
47	Tatar Ağası Mehmed Said Ağa	1828	3 ay
48	Müftü Ahmed Efendi	1829- 1831	34 ay
49	Kilisli Zeynel Bey	1831	5 ay
50	Ebubekir Ağa	1831	2,5 ay
51	Hacı Mehmed Ağa	1831	4 ay

Tablodan da anlaşılacağı üzere, Mardin’e atanan voyvodaların görev süreleri değişiklik arz etmektedir. İdarede Milli-zadelerin aktif rol oynadıklarını, bazı voyvodaların çeşitli zaman aralıklarında aynı göreve birkaç defa atandıklarını, 2-3 sene gibi uzun bir süre görevine devam edenlerin yanı sıra, 2-3 ayda görevi sona eren voyvodaları da tespit etmek mümkündür.

1782-1831 tarihleri arasında Mardin’e voyvoda olarak ataması yapılan kişilerin sayısı 51’dir. Ağa, bey gibi unvan alan bu voyvodalar arasında Bağdatlı, Kerküklü, Kilisli gibi farklı şehirli olan kişiler arasından da atamalar gerçekleştirilmiştir.

Görev değişikliklerinde halkın memnuniyeti göz önünde bulundurulmuştur. Ahali ile iyi geçinen voyvodanın yeniden voyvoda olarak atandığı, tersine bir durum söz

konusu ise azledildiği görülmektedir. Birçok idari ve mali görevi icra eden voyvoda ağaların aylıkları 500 kuruş civarında bulunmaktaydı.

Mardin Sancağı'nın idaresinde voyvodalık kurumunun tesiri 1831 senesine kadar devam ettiği görülmektedir. Bu tarihten sonra voyvodaların yerine mütesellim ve muhafız olarak adlandırılan kişiler görevlendirilmiştir.

1.2.2. Mütesellim ve Şehir Yönetimindeki Yeri

Mütesellimlik kurumu, 16. Yüzyılın ikinci yarısından sonra ortaya çıkıp, Tanzimat'ın ilanına kadar olan dönemde Osmanlı ülke yönetiminde varlığını sürdüren ve sancak yöneticiliği olarak ifade edilen bir kurumdur¹⁷³.

Eyalet valileri kendilerine bırakılan bütün sancakları tek başlarına idare etmeleri mümkün olmadığından, bu sancakları kendileri adına idare edecek kapı halkından güvendikleri kişileri veya yöre halkından ileri gelenleri mütesellim olarak atıyorlar, atama işlemi padişahın onayı alındıktan sonra tamamlanıyordu. Eyalet valileri mütesellim olarak atadıkları kişileri bir “*buyruldu*” ile sancağın kadı ve ileri gelenlerine bildirirlerdi¹⁷⁴. Bu atama yazısı mahkemede ileri gelenlerin hazır bulundukları toplantıda okunarak ilan edilir ve şer'iyye siciline geçirilirdi. Bu şekilde sancağı eyalet valisi veya devlet hazineleri adına yönetmesi için atanan mütesellimler, kendilerine “*kapucubaşılık*” rütbesi verilerek göreve nasb olunmuşlardır.

Mardin'e atanan mütesellimler eyalet valisi adına görev yapmaktaydılar. 18 Eylül 1840 M. (21 Receb 1256 H.) tarihli buyrulduya göre; Mardin mütesellimi Dergâh-ı Ali kapucubaşlarından Hacı Süleyman Ağa'dır¹⁷⁵. Aynı şekilde 14 Ocak 1842 M. (1 Zilhicce 1257 H.) tarihli buyruldu ile Musul Eyalet Valisi Mehmed Paşa tarafından mütesellim tayin edilen Mehmed Ağa'nın da “*kapucubaşılık*” rütbesi ile görevlendirildiği görülmektedir¹⁷⁶.

Mütesellimlerin görevleri şu şekilde belirlenmiştir: Sancak sınırları içinde bulunan ve hazineye gelir sağlayan bütün kaynakların işletilmesi, denetim altında tutulması, vergilerin dağıtımı ve toplanması, iç güvenliğin sağlanması ve gerektiğinde asker yazılması gibi halkı ilgilendiren hizmetlerin yürütülmesidir.

¹⁷³ Musa Çadircı, Türkiye'de Yönetim (1826- 1839), s. 1229.

¹⁷⁴ Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK, Ankara, 1997, s. 24.

¹⁷⁵ MŞS. 253, s. 24, b. 86

¹⁷⁶ MŞS. 253, s. 118, b. 288.

Sancağın büyüklüğüne göre 150-200 kadar sekban, tüfenkçi veya kavas denilen askeri kuvvetle asayiş korumak, kurulu düzene karşı hareketleri önlemek, zalimler ve eşkıya ile mücedele ederek kimsenin haksızlığa uğramasına engel olmak görevleri arasında idi. Ancak 1836 senesinde eyaletlerde müşirliklerin¹⁷⁷ kurulması ile birlikte redif askeri teşkilatı¹⁷⁸ yeniden düzenlenmiş ve iç güvenlik hizmetleri bu teşkilata bırakılmıştır. Bu dönemde mütesellimler sadece hazine gelirlerini toplamakla yükümlü mültezimler durumuna gelmişlerdir¹⁷⁹.

Mardin Sancağı'nı eyalet valisi adına yöneten birer memur durumunda bulunan mütesellimlerin görev süresi bir tam yıl olarak belirlenmiştir. Ancak bu süreye genellikle uyulmadığı görülmektedir. Göreve başladığı tarihten birkaç ay sonra azledilenler olduğu gibi, görev süresi ibka edilerek görevine devam edenler de vardır.

Mardin'de 1837-1840 tarihleri arasında mütesellim yerine *muhafız* adıyla anılan kişiler görev almışlardır. Mütesellimler, voyvodalar gibi ağa unvanını taşıırken, muhafız olarak görev yapan kişiler bey, paşa vs. gibi unvanlar taşımışlardır. Muhafızların da görev süreleri değişkendir. 21 Temmuz 1837 M. (17 Rebi'ü'l-âhir 1253 H.) tarihli hükümet buyrulduğuna göre; Mardin muhafızı olarak görev yapan Mehmed Bey görev süresi dolmadan azledilmiş, yerine sabık Midyat Mütesellimi Mehmed Ağa tayin edilmiştir¹⁸⁰.

Muhafızlar öncelikle asayiş ve güvenliğin sağlanması noktasında tam yetkili idiler. Mardin Muhafızı Mehmed Ağa ile müftü efendi, esnaf şeyhleri vs. iş erlerine hitaben Musul eyalet divanından Mardin ve İmadiye Sancaklarına gönderilen Arapça buyrulduya göre; Mardin Sancağı dâhilinde faaliyette bulunan Ömeryan aşiretinin uygunsuz davranışlarda bulunarak ahaliye eziyet edip, kan döktükleri anlaşıldığından

¹⁷⁷ Sayısı gün geçtikçe artan askerin masraflarını karşılamak ve gereği gibi eğitim-öğretim yapmalarını sağlamak amacıyla devrin ileri gelenleri padişahla birlikte çözüm yolu aramışlardır. Bunun için 1836 senesinde üst düzey yöneticilerle yapılan toplantıda Anadolu'dan başlamak üzere idari bölünmede değişiklik yapılması kararlaştırılmıştır. Böylece dağınık bir halde olan redif taburlarını bir elden yönetme imkânı sağlanmıştır. Valilik unvanı da bu teşkilat düzenlenirken "müşir" olarak değiştirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri*, s. 15-16.

¹⁷⁸ Redif Askeri teşkilatı oluşturulması kararı 1834 yılında toplanan "Meclis-i Şura'da" alınmıştır. Buna göre bütün sancaklarda subayları ile birlikte 1400'er kişilik tabur oluşturulmuştur. Eyalet ve sancak merkezlerinde güvenliğin sağlanması, vergilerin toplanması gibi hizmetlerde bu teşkilattan istifade edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Musa Çadırcı, "Tanzimat'ın İlanı Sırasında Türkiye'de Yönetim (1826-1839)", *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi*, Ankara, 2007, s. 105-106; Musa Çadırcı, "Anadolu'da Redif Askeri Teşkilatının Kuruluşu", *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 8, S. 14, Ankara, 1963, s. 63-75.

¹⁷⁹ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri*, s. 25.

¹⁸⁰ MŞS. 253, s. 5, b. 31.

cezalandırılmaları istenilmiştir¹⁸¹. Yine Musul Valisi tarafından Mardin kadısı ile Mardin mütesellimi Mehmed Bey, aşiret beyleri ve hanedanlarına hitaben gönderilen bir başka buyrulduda; ordudan kaçmak suretiyle Mardin'e sirayet eden askeri takımından bazı kimselerin uygunsuz hareketlerde bulunduklarının tespit edilmesi üzerine Musul Kaim-makamı Mehmed Ağa'nın bir miktar askerle Mardin tarafına gönderildiği ve birlikte hareket edilerek ahalinin asayiş ve güvenliğinin sağlanması gerektiği vurgulanmıştır¹⁸².

Mardin havalisinde özellikle aşiretlerin eşkıyalık faaliyetlerine devam ettikleri görülmektedir. Nitekim Urfa ve Diyarbakir havalisinden Mardin tarafına geçerek, burada dahi uygunsuz hareketler içerisinde bulunan *erbab- fesadın* aşiret ve ekrad makulesinden olduğu bildirilerek eşkıyaların bir an önce cezalandırılması gerektiğine dair Musul Valisi Vezir Mehmed Paşa ile Mardin kadısına ferman gönderilmiştir¹⁸³. Dergâh-ı âli kapucubaşlarından Mardin Mütesellimi Mehmed Ağa ile naib efendi ve iş erlerine gönderilen 1841 tarihli buyrulduda; Mardin havalisinde meydana gelen uygunsuzlukta fesatlık çıkaranlardan bazılarının firar ettiği, ele geçirilenlerin ise layık oldukları cezaya çarptırılarak kal'abend olundukları bildirilmiştir¹⁸⁴.

19 Şubat 1840 M. (15 Zi'l-hicce 1255 H.) tarihli bir başka belgede, Mardin kazasına bağlı Tel Ermen ve Resm-i Hamam adlı karyelerin ahalileri arasında çekişme meydana gelmesi üzerine Mardin Muhafızı El- Hac Süleyman Ağa tarafından görevlendirilen mübaşir vasıtasıyla arabuluculuk yapılmış ve iki tarafın anlaşması sağlanmıştır¹⁸⁵.

Mardin cizyesinin usulüne uygun olarak toplatılması muhafızların görevleri arasında bulunmaktaydı. 4 Ağustos 1840 M. (5 Cemaziye'l-âhir 1256 H.) tarihinde Mardin Muhafızı Abdülkerim Paşa tarafından toplam 63010 kuruş gebran cizyesi toplatılmıştır.

Muhafızlar görev yerine gelinceye kadar yerlerine muhafız vekili tayin edilmiştir. 19 Ağustos 1839 – 4 Mart 1840 M. (8 Cemaziye'l-âhir 1255 – 29 Zi'l-hicce 1255 H.) tarihleri arasında Mardin muhafızı olan Mirza Paşa'nın vekili Ebubekir Efendi idi. Paşanın görevi sona erdiğinde elinde kalan belirli miktar bakaya, Mardin muhafızı olarak yerine tayin edilen Mir-liva Abdülkerim Paşa'ya Ebubekir Efendi tarafından devredilmiştir¹⁸⁶.

¹⁸¹ MŞS. 253, s. 108, b. 277. Tarihsiz Arapça buyruldu sureti.

¹⁸² MŞS. 253, s. b. 300.

¹⁸³ MŞS. 253, s. 83, b. 228. 10 Mart 1835 M. (10 Zi'l-ka'de 1250 H.) tarihli ferman sureti.

¹⁸⁴ MŞS. 253, s. 83, b. 229.

¹⁸⁵ MŞS. 253, s. 71, b. 202.

¹⁸⁶ MŞS. 253, s. 85, b. 239.

Tablo 6. Mardin Kazasında Görevli Mütesellim ve Muhafızlar

Sıra No	Mütesellim ve Muhafızlar		Görev Tarihi
	Mütesellim	Muhafızlar	
1	Hacı Süleyman Ağa ¹⁸⁷		15 CA 1255 (27 Temmuz 1839)
2		Mir-liva Mirza Paşa	8 C 1255 (19 Ağustos 1839)
3		Mehmed Bey	
4		Mehmed Ağa	17 R 1253 (21 Temmuz 1837)
5			
6	Hacı Süleyman Ağa		23 C 1256 (22 Ağustos 1840)
7			
8		Mir-liva Abdülkerim Paşa	5 M 1256 (9 Mart 1840)
9	Murad Neşet Efendi		7 Ş 1256 (4 Ekim 1840)

Mardin'e muhafız olarak atanan kişiler için tahsildarlık adı altında 6 ayda 5 bin kuruş ayrılmaktaydı. Bu ücret altı ayda bir tevzi edilen masraf defterine ilave edilmekteydi. Buna göre muhafızların aylıkları yaklaşık 833 kuruş civarında yüksek bir meblağa tekabül etmekteydi.

Önceleri Bağdat, sonraları Diyarbekir ve Musul valileri tarafından görevlendirilen mütesellim ve muhafızlar sancak merkezi konumunda bulunan Mardin şehrinde oturmaktaydılar. Mardin Sancağı'nın idaresinde sadece voyvoda ve mütesellimler değil, aynı zamanda yeniçeri serdarı, kale dizdarı, kethüda yeri, şehir ayanı ve esnaf şeyhleri gibi ehl-i örf mensupları da söz sahibi idiler.

1.2.3. Kale Dizdarı

Kale Dizdarı, kaleyi muhafaza altına alarak koruyan kişidir¹⁸⁸. Temmuz 1779 M. (Cemaziye'l-ahir 1193 H.) tarihinde Mardin kale dizdarlığına Bağdadi-zade Mehmed Ağa tayin edilmiştir¹⁸⁹.

Mardin Kalesi muhafızı olan kale dizdarları, görevlerinde başarısız olmalarının tespiti halinde görevden azledilmekteydiler. Mardin Voyvodası Osman Efendi'ye gönderilen 12 Ekim 1786 M. (18 Zilhicce 1200 H.) tarihli buyrulduya göre; Mardin

¹⁸⁷ MŞS. 253, s. 110, b. 286. Musul eyalet valisi tarafından gönderilen buyrulduya, “iş bu 1255 senesi cemaziye'l-evvelinin on beşinci gününden itibaren Mardin Sancağı uhde-i halisanemize ihale ihsan-ı hümayun buyrulmuş ve liva-i mezburun tarafımızdan bir mütesellim nasbı lazım ...” geldiği ifade edilerek aynı tarihte Hacı Süleyman Ağa'nın Mardin mütesellimi nasb olduğu ilan edilmiştir.

¹⁸⁸ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, II*, s. 144.

¹⁸⁹ MŞS. 241, s. 39.

Kale Dizdarı Mehmed'in, kendi halinde olmadığı ve dizdarlık hizmetini layıkıyla yerine getirmedeği anlaşıldığından azledildiği, yerine Mardin ahalisinden Hacı Abbas'ın görevlendirildiği ve kale muhafızlığını layıkıyla yapması gerektiği bildirilmiştir¹⁹⁰.

1.2.4. Alay Beyi

Alay Beyi, sancaktaki tımarlı sipahilerin en yüksek amiri konumunda bulunmaktaydı¹⁹¹. Mardin'de bulunan tımarların geliri Diyarbekir voyvodalarına ait olup, 21-30 Kasım 1777 M. (Evahir-i Şevval 1191 H.) tarihinde 5990 akçe muaccele ile Mardin Alay Beyi Seyyid Abdullah'a tevcih edilmiştir¹⁹². Alay Beylerinin maaşları salyaneye dâhil edilerek ödenmekteydi. 1788 (1203 H.) senesinde Mardin Alay Beyi için 50 kuruş ayrılmıştır¹⁹³.

1.2.5. Cizye Emni

Mardin keferesine ait cizye, iltizama verilerek "*ber vech-i emanet*" yoluyla idare edilmekteydi. 4 Kasım 1785 M. (1 Muharrem 1200 H.) tarihinde *Mardin keferesi cizyesi iltizamı* El-Hac Ali Ağa'ya tevcih olunarak cizyelerin tahsil edilmesi sağlanmıştır.

Gayrimüslim tebadan alınan cizyenin tahsil edilmesi görevi, cizye emni veya cizyedar olarak adlandırılan memurlara verilmekteydi¹⁹⁴. 15 Haziran 1780 M. (12 Cemaziye'l-ahir 1194 H.) tarihinde Mardin cizyedarlığına Bender-zade Hacı Mehmed Ağa tayin edilmiştir¹⁹⁵. 17 Aralık 1781 M. (1 Muharrem 1196 H.), 1 Aralık 1783 M. (6 Muharrem 1198 H.) ve 1784 (1199) tarihlerinde yine aynı kişinin bu görevi icra ettiği görülmektedir¹⁹⁶. Nitekim 27 Ağustos 1785 M. (21 Şevval 1199 H.) tarihinde Mardin Cizye Emni tarafından toplanan 5825,5 kuruş 5 para cizye malının Mardin Kadısı Abid

¹⁹⁰MŞS. 266, s. 53, b. 167. MŞS. 227, s. 53, b. 167. "...dizdarlık hizmetinde olanlardan sadakat ve emniyet-i matlub iken Mardin kal'ası dizdarı Mehmed kendi halinde olmayub üzerine lazım gelmeyecek mikyasda bulunduğundan azl ve bedeline yine Mardin ahalisinden hac Abbas nam sadakat ...". Adı geçen kişinin Kale Dizdarı olarak Mardin Kalesi'ni muhafaza ve müdafaa etmesi gerektiği bildirilmektedir.

¹⁹¹ Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, TTK, Ankara, 1989, s. 46.

¹⁹² MŞS. 241, s. 37.

¹⁹³ MŞS. 227, s. 57, b. 177. 13 Ocak 1789 M. (15 Rebi'ü'lahir 1203 H.) tarihli salyane tevzi defteri.

¹⁹⁴ Cizye olarak adlandırılan baş vergisi, Tanzimat'ın ilanına kadar cizyedar, tahsildar veya mübaşir tayin edilmek suretiyle hazine adına toplatılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cevdet Küçük, "Tanzimat'ın İlk Yıllarında Erzurum'un Cizye Geliri ve Reaya Nüfusu", s. 199.

¹⁹⁵ MŞS. 241, s. 12-13.

¹⁹⁶ MŞS. 227, s. 61, b. 196; s. 48, b. 150.

Efendi ile Müftü El-hac İsmail Efendi'nin huzurlarında teslim edildiği beyan edilmiştir¹⁹⁷.

10 Nisan 1842 M. (28 Safer 1258 H.) tarihinde ehl-i zimmiyan taifesinin ödemekle mükellef oldukları cizyelerin *esnaf-ı selase* itibariyle tahsil olunması gerektiği bildirilerek; Diyarbekir Eyaleti Müşiri Hafız Paşa zamanında 74 bin kuruş olarak hesaplanan cizyelerin Mardin'e ait olan kısmının ödenmesi istenilmiştir. Mardin'de cizye ödemekle mükellef olan bazı kişilerin firar ettikleri bazılarının ise Diyarbekir ve Derik tarafına gittikleri tespit edilmiştir. Ellerine tezkere verilerek seyahat etmesine müsaade edilenlerin ise cizyeleri gittikleri yerlerde tahsil edilmesi gerektiği bildirilmiştir¹⁹⁸.

Cizyedarların görevlerini güvenli bir şekilde yaparak, tahsil ettikleri cizyeleri zamanında teslim edebilmeleri için bazı önlemlerin alındığı görülmektedir. Mesela 30 Mart 1787 M. (10 Cemaziye'l-ahir 1201 H.) tarihinde Bağdat güzergâhında bir süreden beri eşkıyalık faaliyetlerinin arttığının haber alınması üzerine cizyedarın maiyetine bir miktar süvari ve piyadenin verilmesi için Mardin Voyvodası Mustafa Ağa görevlendirilmiştir¹⁹⁹.

1.2.6. Defter Nazırı ve Jurnal Kâtipleri

1.2.6.1. Defter Nazırı

Osmanlı Devleti'nde modern anlamda ilk nüfus sayımı, 1830 senesinde II. Mahmud döneminde yapılmıştır. Bu dönemde eyalet ve sancak merkezlerinde nüfus işlerini yürütmek amacıyla “*Defter Nazırlığı*” oluşturulmuştur. Bu nazırlık, hükümet merkezinde kurulan Ceride Nezareti'ne bağlanmıştır. Nüfus işlerinden sorumlu olan ve belgelerde nüfus nazırı olarak da adlandırılan defter nazırı, memleket hanedanından “*ehliyet ve liyakatı olan emin ve mutemed*” kişilerden seçilerek, eyalet valisi tarafından atanmaktaydı.

Defter Nazırları, bulundukları bölgede doğan ve ölenleri, başka bir yerden gelip o bölgeye yerleşenleri günü gününe nüfus defterlerine işlemekle vazifeliydiler²⁰⁰. Ayrıca yeni sayımların yapılmasında görev alan kişilere yardımcı olmak, men-i

¹⁹⁷ MŞS. 227, s. 51, b. 161.

¹⁹⁸ MŞS. 253, s. 111, b. 285.

¹⁹⁹ MŞS. 227, s. 54, b. 171.

²⁰⁰ Rifat Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, s.164; Ahmet Aksın, *XIX. Yüzyılda Eğin (İdari, Fiziki, Sosyal ve İktisadi Yapı)*, İstanbul, 2003, s. 76.

mürur'un²⁰¹ uygulanmasını kontrol edip, iç göçün önlenmesini sağlayarak güvenliğin korunmasını kolaylaştırmak da defter nazırlarının görevleri arasındaydı²⁰².

Defter Nazırlığına tayin edilen kişilerin, görevlerini yerine getiremeyecekleri anlaşıldığında görevlerinden azledilmekteydiler. Mesela 14 Nisan 1842 M. (3 Rebi'ü'l-evvel 1258 H.) tarihli Musul Eyaleti'nden gönderilen buyrulduya göre; Mardinli Ali Bey'in İmadiye'deki ihtilali sebebiyle Emmi-zadesi Abdulkadir Bey, nüfus nazırlığından azledilerek, yerine Mardin Müdürü Hacı Süleyman Ağa²⁰³ istihdam edilmiş ve maaşının aydan aya ödenmesi istenilmiştir²⁰⁴.

Nüfus nazırının maaşı, senede iki defa alınan salyaneye dâhil edilerek karşılanmaktaydı. 21 Eylül 1836 M. (9 Cemaziye'l-ahir 1252 H.) tarihinde nüfus nazırı efendiye²⁰⁵ 6 aylık 1800 kuruş ödenmiştir. Buna göre nüfus nazırının aylık maaşı 300 kuruştur. Nüfus kâtibi olarak görev yapanlar ise nazırın aldığı maaşın yarısı kadar maaş almaktaydı.

1.2.6.2. Jurnal Kâtipleri

Osmanlı Devleti'nde Sultan II. Mahmud tarafından kurulan defter nazırlığı ve mukayyidlik teşkilatları gibi devlet içerisinde ilk defa kurulan teşkilatlardan birisi olan Jurnal teşkilatının kuruluş amaçlarını şu şekilde belirlemek mümkündür: Eyalet ve sancaklarda yaşayan insanların sayılarını ve niteliklerini tespit etmek, gidiş- geliş ve yer değiştirmeleri denetleyerek, iç seyahati kontrol etmek, iç güvenliği sağlamak amacıyla gerekli istihbarat bilgilerini toplamak, başıboş dolaşan insanları kontrol altında tutmak, eyalet ve sancaklarda meydana gelen her türlü dava ve olaylardan haberdar olmak, nüfus bakımından doğan ve ölenlerin istatistikî bilgilerini toplamak ve tarımsal üretim

²⁰¹ Osmanlı Devleti'nde iç güvenliğin sağlanması ve büyük şehirlere göçün önlenmesi için alınan tedbirlerden biri de men-i mürur uygulaması idi. Buna göre iç seyahat izne bağlanmıştı. Kendilerine mürur tezkeresi verilenler ancak seyahat edebilirlerdi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Musa Çadircı, "Tanzimat Dönemi'nde Çıkarılan Men-i Mürur ve Pasaport Nizamnameleri", *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi*, Ankara, 2007, s. 153-172.

²⁰² Musa Çadircı, "Tanzimat'ın İlanı Sırasında Anadolu'da İç Güvenlik", *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi*, Ankara, 2007, s. 131-132.

²⁰³ Mardin Mütesellimi Mehmed Ağa, kadı, müfti efendi, eşraf, nüfus defteri nazırı, ulema, tüccarlar, esnaf şeyhleri ve memleket içerisinde yaşayan sakinler, aşiret ve köy ağaları ile ihtiyarlarına hitaben gönderilen 23 Ağustos 1841 M. (5 Receb 1257 H.) tarihli Arapça buyrulduya toplumda fesatlık çıkarmanın önüne geçilmesi hususu dile getirilerek; içte ve dışta memleket çıkarlarını koruyup gözetecek, bir şahıs tayin etmek istediklerini ve bu konuda Hacı Süleyman Ağa'nın Mardin Müdürü olarak tayin edildiği bildirilmiştir. Hacı Süleyman Ağa'nın memleket çıkarlarını koruması, ahali üzerindeki şerri def etmesi, ahali ve fukarayı koruma altına alarak memleket intizamını sağlaması emredilmiştir. Musul Eyalet Valisi tarafından gönderilen buyruldu.

²⁰⁴ MŞS. Nr. 253, b. 289.

²⁰⁵ Nüfus nazırının aylık maaşı 300 kuruştur. Kâtibi ise 150 kuruş almaktadır. MŞS. Nr. 253, s. 38, b. 127.

hakkında bilgi sahibi olmaktadır²⁰⁶. Devlet, bu teşkilat vasıtasıyla önemli olaylar ve gelişmelerden haberdar olmayı amaçlamıştır.

Redif-i Mansure Sivas Müşiri Vezir Hafız Paşa'ya²⁰⁷ gönderilen 4 Ağustos 1828 M. (13 Cemaziye'l-evvel 1254 H.) tarihli fermana; Osmanlı memleketlerine sirayet eden veba illetinden korunmak için karantina usulünün yaygın hale getirilmesine dikkat çekilerek, hastalık vuku bulur ise jurnalden haber alınması; o yerin vali, mütesellim ve voyvodası tarafından hastalığın yerinde tespit edilmesi, hastalıklı kişilerin ortalıkta dolaşmaması emredilmekteydi. Aynı zamanda ellerine mürur tezkeresi verilerek, seyahatine izin verilenlerin de gidecekleri yerlerde veba hastalığının olup olmadığını kontrol etmeleri istenilmekteydi²⁰⁸.

Mardin kazasına maaşlı olarak atanan jurnal kâtiplerinin görev değişiklikleri, görevlerini sağlıklı bir şekilde yerine getirmemeleri veya vefatları sebebiyle gerçekleşmekteydi. Sivas Eyalet Müşiri Vezir Hafız Paşa tarafından, Mardin kazası Jurnal Kitabetine aylık 400 kuruş maaş tahsis olunarak, bu göreve 24 Eylül 1838 M. (5 Receb 1254 H.) tarihinde Mehmed Hulusi istihdam edilmiştir²⁰⁹. 25 Haziran 1840 M. (24 Rebiü'l-âhir 1256 H.) tarihinde Müşir-i azam Sadullah Paşa'dan Mehmet Ali Efendi'ye gelen buyrulduya göre, Mardin'de Jurnal Kâtibi olan efendinin vefatı sebebiyle Jurnal Kitabetine Mehmed Ali Efendi tayin edilmiştir²¹⁰.

1.2.7. Gümrük Emmini ve Kâtipleri

Mardin voyvodalarına bağlı olarak görev yapan gümrük emmini ve kâtipleri bulunmaktaydı. Bunların tayin, azil ve görev süreleri hakkında belgelere yansıyan bilgiler tespit edilememekle birlikte, Mardin voyvodalığı mukataasının önemli gelir kalemleri arasında yer alan gümrük resminin belirlenmesine dair belgeler, gümrük emmini ve kâtiplerinin görevleri hakkında fikir vermektedir. Musul Valisi Mehmed Paşa ile Mardin gümrük memurlarına hitaben gönderilen 22 Eylül 1840 M. (25 Receb 1256

²⁰⁶Rifat Özdemir, *Ankara*, s. 166-167.

²⁰⁷ Hafız Mehmed Paşa, Çerkesdir. Kuvvetli olduğundan pehlivanlıkla şöhret almıştır. Saraydan yetişerek tebdil hasekisi olmuştur. Nizamiye ordusunun kuruluşunda binbaşı, Şevval 1243'te (nisan-mayıs 1828) miralay ve sonra süvari livası oldu. 1249 yılında feriklikle İşkodra mutasarrıfı, 1836'da (1252) vezir rütbesiyle Kürdistan ve Sivas Valisi olarak görev yapmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, Osmanlı Ünlüleri 2, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, s. 557-558.

²⁰⁸ MŞS. 253, s. 77, b. 224. 4 Ağustos 1838 M. (13 Cemaziye'l-evvel 1254 H.) tarihli fermana, veba hastalığı hakkında şöyle denilmektedir: "... bu illet münevvere-i İslamiyede süryan ile niçe kere büyük kıranlar vuku' bularak birer kıranda büyük bir nüfus telef olmakda olduğu derkâr ...".

²⁰⁹ MŞS. 253, s. 75, b. 217.

²¹⁰ MŞS. 253, s. 23, b. 88.

H.) tarihli fermana göre, devlet-i aliyyenin birçok mahallinde icra edilen Tanzimat-ı Hayriye usulünce bütün teba ve reayanın refah ve asayişlerinin sağlanması gerektiği bildirilerek, gümrük tarifelerinin yeni nizama göre alınması istenilmekteydi²¹¹.

1791 senesi Şuhudu'l- Hal kaydında Gümrükçü Ömer Ağa ile Amid Gümrük Kâtibi Mesud Efendi ve Mardin Gümrük Kâtibi Seyyid Abdulmennan Efendi'nin isimleri geçmektedir²¹². Ayrıca gümrük memurları ağa, efendi vs. gibi unvanlarla anılmaktaydılar.

1.2.8. Ayanlar

Bir şehir, kasaba, zümre ve dönem içerisindeki ileri gelen kimseler anlamında kullanılan bir tabir olan ayan²¹³, Mardin idarecileri ile birlikte asayişin temin edilmesi hususunda görev almaktaydı.

Mardin ayanı, asayişin temin edilerek halkın can ve mal güvenliğinin sağlanması hususunda Mardin mütesellimi ile birlikte görevlendirilmekteydi. 1839 senesinde Mardin havalisinde bazı neferlerin isyan ettikleri, mütesellim konağına saldırarak emval ve eşyaları yağmaladıkları ve aynı zamanda çarşı ve Pazar yerlerini kapatmak suretiyle ahaliyi esir ettiklerinin anlaşılması üzerine, fukara ve reayanın korunması ve memleket intizamının sağlanması için Mardin kaim-makamı Mehmed Ağa ile birlikte Mardin ayanı Ali Bey de görevlendirilmiştir²¹⁴.

20 Kasım 1839 M. (13 Ramazan 1255 H.) tarihli Musul eyalet divanından gelen ve Mardin kadısı, cümle hanedan ve iş erleri ile ayanlara hitaben yazılan buyrulduya göre; Mardin Sancağı'na ayan olarak, Mardin hanedanından Ali Bey tayin edilmiştir²¹⁵.

²¹¹ MŞS. 253, b. 97, 65.

²¹² MŞS. 266, s. 4, b.10.

²¹³ Özcan Mert, "Osmanlı Devleti Tarihinde Ayânlık Dönemi", *Osmanlı*, 6. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 174-180. Ayrıca bkz. Mustafa Akdağ, "Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni Devri 1730-1839", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. VIII-XII, İstanbul, 1975, s. 51-61.

²¹⁴ MŞS. 253, s. 44, b. 142. Musul eyalet valisi tarafından gönderilen 22 Kasım 1839 M. (15 Ramazan 1255 H.) tarihli buyruldu. Ali Bey'in atanma buyrulduzu ise belge 184'te kayıtlıdır. 22 Kasım 1839 M. tarihli belgede; müteferrik olan askerlerden bazı neferlerin memleket içinde isyan hareketine girişerek, mütesellim konağına saldırdıkları; müderrislerden Nüfus Nazırı Ebubekir Efendi, Hacı Mehmed Efendi, Gurslu İbrahim Ağa ve oğlu Faris'i katlettikleri bildirilmekteydi. Aynı zamanda adı geçenlerin konak ve hanelerine girilerek, eşyalarının yağmalandığı ifade edilmekteydi.

²¹⁵ MŞS. 253, s. 60, b. 184.

1.2.9. Esnaf Temsilcileri

Osmanlı şehirlerinde her meslek teşekkülünün Lonca²¹⁶ teşkilatına bağlı olarak faaliyet gösterdiği bilinmektedir.

Yüzyılın ilk yarısında Mardin’de çarşı ve pazarlarda faaliyet gösteren pek çok esnaf grubu kendi aralarında teşkilatlanarak, kendi idarecilerini kendileri seçmekteydiler²¹⁷. Attar, neccar, kuyumcu, kazancı, tüccar, debbağ, göncü, demirci, serrac, penbeci, culhacı, palancı, ekmekçi, helvacı, boyacı, nalbant vb. esnafının kendileri tarafından seçilen ve *Şeyh* adı verilen idarecilerinin bulunduğu görülmektedir.

9 Mart 1779 M. (20 Safer 1193 H.) tarihinde koyuncu debbağları taifesi üzerine Mevlana Seyyid El-Hac Abdulhadi, kazancı ve kalaycı esnafları üzerine ise Mevlana Seyyid Halil b. Seyyid Mehmed şeyh olarak tayin edilmişlerdir²¹⁸. 30 Ekim 1780 M. (2 Zi’l-kade 1194 H.) tarihinde Attarlar Şeyhi Ali’nin yerine Mevlana Seyyid Mehmed’e berat verilmiştir²¹⁹.

Mensup olduğu esnaf grubunun yöneticisi konumunda olan Şeyhler, esnafın her türlü sorununa çözüm arayarak, haklarını gözetmekteydiler²²⁰. 15 Eylül 1783 M. (17 Şevval 1197 H.) tarihinde Babuccular Şeyhi Şeyh Halil ve ihtiyarlarından Molla Hasan ile Hacı Hasan ve Debbağlar Şeyhi Seyyid Musa ile El-hac Abdulhadi adlı kişiler mahkemeye gelerek çarşı içerisinde sahte esnafların dolaştığını bildirmeleri üzerine gerekli tedbirlerin alınması sağlanmıştır²²¹.

1840 senesinde Mardin esnaflarından kuyumcuyan, kazancıyan, tüccaran, debbağan, göncüyan, demirciyan, serracan, penbeciyan, culhacıyan, palancıyan, etmekciyan, helvacıyan, boyacıyan ve nalbandanesnafının şeyhleri ve temsilcileri Süleyman Ağa’dan alacaklı olduklarını bildirmişler ve haklarını almışlardır²²².

²¹⁶ Lonca teşkilatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Rifat Özdemir, *Antakya Esnaf Teşkilatı (1709-1860)*, Antakya, 2007.

²¹⁷ Rifat Özdemir, *Antakya Esnaf Teşkilatı (1709-1860)*, Mustafa Kemal Üniversitesi Yayın: 7, Antakya, 2002, s. 17.

²¹⁸ MŞS. 241, s. 55; MŞS. 266, s. 33, b. 83.

²¹⁹ MŞS. 241, s. 38.

²²⁰ Esnaf sorunları hakkında bkz. Yücel Özkaya, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Esnaf Sorunları”, IX. Türk Tarih Kongresi, (21-25 Eylül Ankara 1981), Kongreye Sunulan Bildiriler, II. Cilt, TTK, Ankara, 1988, s. 1037-1048; Ayrıca bkz. Mehmet Demirtaş, *Osmanlı Esnafında Suç ve Ceza*, Ankara, 2010.

²²¹ MŞS. 227, s. 60, b. 193.

²²² MŞS. 253, s. 86, b. 239. 20 Ocak 1840 M. (15 Zi’l-ka’de 1255 H.) tarihli hüccet sureti.

Aynı şekilde Palancıyan Şeyhi Seyyid İsmail, kendi esnaf gurubunun hakkını gözeterek, 1841 senesinde alacaklı olduğu Mardin Muhafızı Mehmed Ağa'dan palan bahası olarak 280 kuruş temin etmiştir²²³.

Esnaf temsilcileri ve yöneticilerinin esnafın hakkını korumak için gerektiğinde mahkemeye başvurdıklarını görmekteyiz. Mesela haffafan ve çizmeciyen esnafının şeyhleri Yahya ve Şeyhmus adlı kişiler meclis-i şerde nalçacı sınıfının yüz seneden beri tekâlif-i örfiye hususunda kendi sınıflarına tâbi olduğunu, ancak bunu inkâr ettiklerini ifade etmeleri üzerine açılan davada nalçacıyan esnafının haffafana dâhil olduğuna şerh verilmiştir²²⁴.

Bakkalan esnafının yöneticilerine ise *Bazarbaşı* adı verilmekteydi. 11 Mayıs 1777 M. (3 Rebi'ü'l-ahir 1191 H.) tarihinde Bazarbaşı Mehmed'in vefatı üzerine Yunus adlı kişiye berat gönderilmiştir²²⁵. 2 Temmuz 1839 M. (19 Rebi'ü'l-ahir 1255 H.) tarihinde bazarbaşılık görevini yürüten Ali b. Hacı Hasan'ın atık beratının yenilenmesi istenilmiştir²²⁶.

1.3. Ulema (Ehl-i İlim)

1.3.1. Kadı – Naib ve Şehir Yönetimindeki Yeri

Arapça kaza kökünden türetilen kadı, ıstılah manasında toplumda meydana gelen davaları şer'i hükümlere göre çözümlemek için yetkili makamlar tarafından tayin edilen kişiyi ifade etmektedir. Kadı tarafından yargılama yapmak üzere görevlendirilen kişiye de naib²²⁷ adı verilmektedir²²⁸.

İncelenen dönemde idari açıdan Bağdat Eyaleti'ne bağlı olan Mardin'in, şer'i taksimatta Diyarbekir Eyaleti'ne bağlı olduğu ve naib atamalarının Amid kadısı tarafından yürütüldüğü görülmektedir. Nitekim Mardin'e adli işlerin yürütülmesi için

²²³MŞS. 253, s. 113, b. 295. 24 Aralık 1841 M. (10 Zi'l-ka'de 1257 H.) tarihli kayıt.

²²⁴MŞS. 253, s. b. 169.

²²⁵MŞS. 241, s. 54.

²²⁶MŞS. 253, s. b. 245. 2 Temmuz 1839 M. (10 Rebi'ü'l-ahir 1255 H.) tarihli berat sureti.

²²⁷Vekil anlamına gelen naib, kadıların kendi yerlerine davaya bakmak üzere görevlendirdikleri şahıslar anlamına gelmektedir. Kadılar, tayin edildikleri yere bizzat gitmeyerek naib görevlendirebilecekleri gibi, kaza merkezlerine tabi nahiyelere de naib tayin edebilmekteydiler. Nahiyelere tayin edilenlere kaza naibleri denilmektedir. Naibler kadıların kaleme aldığı niyabet müraselesi ile tayin edilmekteydiler. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, 1. Kitap, İstanbul, 1990, s. 232.

²²⁸Fahrettin Atar, "Kadı", *DİA*, c. 24, İstanbul, 2001, s. 66.

devamlı surette Amid kadısı tarafından yazılan bir mürasele ile naibler tayin edilmekteydi²²⁹.

Mardin naibi, Amid kadısı tarafından yazılan bir mürasele-i şer'iyye ile bir seneliğine atanmaktaydı. Mardin naibi Mevlana Seyyid İsa Efendi'nin Aralık 1799 M. (Şaban 1214 H.) tarihinde Amid kadısı Mehmed Efendi tarafından Amid naibi olarak görevlendirildiği; 7 Haziran 1800 M. (14 Muharrem 1215 H.) tarihinde ise Mardin kadılığının kendisine nasb olunduğu bildirilmiştir. Önce Amid naibi daha sonra kadı olarak atandığı görülmektedir²³⁰.

16 Ocak 1812 M. (1 Muharrem 1227 H.) tarihinde Amid kadısı Şefik-zade Şerif Mehmed Sadullah Efendi tarafından yazılan mürasele kaydında, Mevlana Seyyid Abdürrahim Efendi Mardin kadısı olarak atanmıştır.

Osmanlı adli teşkilatının temel taşı olan kadılar, bulundukları yerin hem hâkimi, hem belediye başkanı, hem emniyet amiri ve hem de halkın her konuda müracaat edebileceği sosyal güvenlik makamıydı²³¹.

Amid kadısı Müftü-zade Şerif El- hac Abdullah tarafından gönderilen 20 Aralık 1797 M. (1 Receb 1212 H.) tarihli bir mürasele kaydında; Diyarbekir Valisi Vezir Hacı Salih Paşa'ya gönderilmesi gereken 1212 senesine ait imdâd-ı hazariyenin ikinci taksitini oluşturan 10 bin kuruşun ödenme zamanı geldiği belirtilerek, bu meblağdan Mardin'e ait olan 1000 kuruşun bir an önce şehir esnafından tarh ve tevzi edilmesi Mardin kazası naibinden istenilmiştir²³².

Kadı ve naiblerin görev süreleri değişkendir. Bazen aynı kişi yeniden göreve getirildiği gibi görev süresi dolmadan azledilenler de vardı. Amid kadısı El- Hac Abdulkadir Efendi tarafından yazılan 1 Eylül 1810 M. (1 Şa'bân 1225 H.) tarihli mürasele kaydında, Mevlana Seyyid İsa Efendi'ye Mardin naibi olarak yetki verildiği; bir sene sonunda ise kendisinin yeniden naib olarak atandığı bildirilmiştir²³³. 25 Temmuz 1812 M. (15 Receb 1227 H.) tarihli bir kayıta, Mevlana Seyyid Abdurrahim

²²⁹ İbrahim Özcoşar, *Merkezileşme Sürecinde Bir Taşra Kenti Mardin (1800-1900)*, Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, Mardin, 2009, s. 86.

²³⁰ MŞS. Nr. 227, s.16, b.

²³¹ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, 1. Kitap, İstanbul, 1990, s. 227.

²³² MŞS. Nr. 227, s. 15, b. 52. "... buyruldu emr ve üslubları mucibince taksit-i sani olan meblağ-ı mezkur marifet-i şer ve cümle marifetiyle Medine-i Amiddenbi'l-cümle kaza ve nevahimdennefs-i şehir esnafına tevzi ve taksim olundukda tevzi-i mezkurdan Mardin hissesine dahi ber mutad bin gurus isabet birle savb-ı şer'i kadimden iş bu mürasele tahrir ve isdâr ...".

²³³ MŞS. Nr. 227, s. 66, b. 229-230.

Efendi'nin²³⁴ Mardin kadısı olarak atanmasına rağmen hemen görevine gelmediği, yine Seyyid İsa Efendi'nin 6 ay kadar daha bir süre kaza işlerini idare ettiği bildirilerek, kendisine aylık 70'er kuruştan 6 aylık toplam 420 kuruş ödenmiştir²³⁵.

Görev süresi henüz tamamlanmadan görevden azledilen naiblerin genellikle ahalinin şikâyeti üzerine görevlerine son verildiği görülmektedir. Nitekim Amid kadısı İmam-zade Ebubekir Efendi tarafından yazılan 17 Aralık 1783 M. (22 Muharrem 1198 H.) tarihli bir mürasele kaydında; Mardin Naibi Seyyid Ebubekir Efendi'nin ahali ile iyi geçinemediği gerekçesiyle 20 Aralık 1783 M. (15 Muharrem 1198 H.) tarihinde azledildiği ve yerine Mardin naibi olarak El-Hac Abdulkadir Efendi'nin tayin edildiği bildirilmektedir²³⁶. Seyyid Ebubekir Efendi 7 ay kadar bir süre Mardin Naibliği görevini yapabilmiş, ahali kendisinden hoşnut olmadığından görevden alınmıştır. 17 Mart 1790 M. (1 Receb 1204 H.) tarihinde ise Mevlana Seyyid Abdurrahim Efendi Mardin naibi olarak görevlendirilmiştir²³⁷.

Mardin'de 20 ay gibi uzun bir süre naiblik görevinin ifa edildiği tespit edilmekle birlikte, bir sene içerisinde 3 defa görev değişikliğinin gerçekleştiğine de rastlanılmaktadır. Mesela 15 Mayıs 1839 M. (1 Rebi'ü'l-evvel 1255 H.) tarihinde Amid Kadısı Seyyid Mehmed Efendi tarafından göreve tevcih edilen Mevlana Seyyid Şeyh Osman Efendi, 3 ay gibi kısa bir süre sonra azledilerek yerine 12 Ağustos 1839 M. (1 Cemaziye'l-ahir 1255 H.) tarihinde Mevlana Müfti-zade Seyyid Mehmed Şerif Efendi tayin edilmiştir²³⁸. Ancak Şerif Efendi'nin de atanma tarihinden 5 ay sonra görevinden azledilmesi üzerine, 6 Ocak 1840 M. (1 Zi'l-ka'de 1255 H.) tarihinde Amid Kadısı Seyyid El-hac Hafız İbrahim tarafından göreve tevcih edilen Mardin kazası naibi Mehmed Ali Efendi, uygunsuz hareketlerinden dolayı şikâyet edilerek, göreve atanma tarihinden 4 ay sonra azledilmiştir²³⁹. Yerine tayin edilen Şeyh Osman Efendi'nin 1256 senesi rebiülevvel ayının ilk gününden itibaren Mardin naibi olarak tayin edildiği Amid Kadısı Seyyid Abdulhamid tarafından bir mürasele ile bildirilmiştir²⁴⁰.

²³⁴Mardin Kadısı 16 Ocak 1812 M. (1 Muharrem 1227 H.) tarihinde göreve tevcih edilmiştir. Ancak göreve altı ay sonra 11 Temmuz 1812 M. (1 Receb 1227 H.) tarihinde başlayabilmiştir.

²³⁵MŞS. Nr. 227, s. 66, b. 232.

²³⁶MŞS. Nr. 227, s. 61, b. 196. 17 Aralık 1783 M. (22 Muharrem 1198 H.) tarihli mürasele kaydı.

²³⁷MŞS. 227, s. 59, b. 183.

²³⁸MŞS. Nr. 253, s. 43, b.139-140.

²³⁹MŞS. Nr. 253, s. 43, b. 141.

²⁴⁰MŞS. 253, s. 44, b. 143. Naib atamalarında kadıların naiblere hitaben gönderdikleri müraselelerde aynı ifadelerin kullanıldığı görülmektedir. "... beyne'l-ahâli ahkâm-ı şer'i âlide say baliğ idüv vaki olan muhallefât-ı mevtâ-yı askeriyenin mucebtahrîr olanları kalem-i şer'i mübeyyintahrîr ve beyne'l-verese

Bazen de kadı ve naiblerin kendi istekleri doğrultusunda görevlerine son verildiği görülmektedir. 1 Ekim 1837 M. (1 Receb 1253 H.) tarihinde Amid Sancağı'na tabi Mardin Kazası'nın naibi Seyyid Mehmed Mesud Efendi'nin istifa etmesi üzerine, Mevlana Seyyid Hacı İsmail Hakkı Efendi, Amid Kadısı Seyyid Mehmed Efendi tarafından Mardin niyabetine tayin edilmiştir²⁴¹.

Kadılarının yargısal görevleri dışında pek çok görevleri bulunmaktadır. Her sene Mardin'den İstanbul'a saray mutfağı için en alasından 120 batman²⁴² eriğin mekkâre davalarına yükletilerek gönderilmesi kadıdan istenilmesi âdet haline gelen bir durumdu²⁴³. Mardin kadısı ve voyvodasına hitaben gönderilen fermanlar bunu açıkça ortaya koymaktadır. Nitekim 10 Nisan 1788 M. (4 Receb 1202 H.) tarihli Mardin Kadısına gönderilen fermana; Mardin'den gönderilen 120 batman iccas bahası olan 870 kuruş meblağın, voyvodalar marifetiyle Mardin mukataa malından karşılanması, Enderun kilerinden tayin edilen Mübaşir Abdullah'a teslim edilmesi ve mekkâre davalarına yükletilerek der saadete nakledilmesinde yine tam yetkili olan kişi kadıdır²⁴⁴.

Aynı şekilde 18 Eylül 1804 M. (12 Cemaziye'l-âhir 1219 H.) tarihli fermana göre; “... *nefs-i nefis-i hümayunum için beher sene Mardin canibinden Enderun-ı hümayun kilarına gelmesi mu'tad olan yüz yigirmi batman iccâsın*²⁴⁵ *tahsis kılınan sekiz yüz yetmiş iki buçuk gurus bahası Mardin mukataası malından ve voyvoda yedinden ahz ...*” edilerek bu yılki mahsulün en âla ve güzidesinden seçilerek toplanması, kiler-i hümayun tarafından tayin edilen mübaşir el-hac Abdullah Ağa'ya teslim edilmesi ve “*mekkâri bargirlerine*” yükletilerek Enderun-ı hümayun kilerine gönderilmesi hususunda

ala mafarizullahü'l-kadir tevzi ve taksim idüb cadde-i şeriat-ı ahmediyeden ser-i mu inhirâfa cevaz göstermeyesin ...” denilmektedir.

²⁴¹MŞS. 253, s. 43, b.134.

²⁴²Batman 2 okkadan 6 okkaya kadar olan bir ağırlık ölçü birimi olup, şehirden şehre ve tartılacak mallara göre farklılık arz etmektedir. Mardin'de 12 nügi idi. (Her biri 78 dirhem değerindedir.) Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, s. 174-175; Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, s. 96.

²⁴³MŞS. 266, s. 32, b.79. 29 Mart 1788 tarihli Mardin Kadısına gönderilen fermana bu durum açıkça ifade edilmiştir. “... *nefs-i nefis-i hümayunum için beher sene Mardin canibinden gelmesi mu'tad olan yüz yirmi batman iccasın gayet a'lasından cem' ve tahsil ve mübaşir-i merkum mekkari bargirlerine tahmil südde-i saadetime irsal ve kilar-ı hümayunuma teslimi...*” istenilmiştir. BOA, Cevdet, Saray, 8475. 6 Mayıs 1789 M. (10 Şaban 1203 H.) tarihli Mardin voyvodası ve kadısına gönderilen hüküm.

²⁴⁴MŞS. 266, s. 32, b. 80 “... *sen ki kadı-yı mûmaileyhsin sen dahi iş bu emr-i şerifimle amel ve hareket eylemek babında ferman-ı alışanım sadır olmuştur buyurdum ki hükm-i şerifim ...*”. İccâsın nakledilmesi ile ilgili fermanların her yıl düzenli olarak gönderildiği görülmektedir.

²⁴⁵İccâs erik, armut kurusu anlamına gelmektedir. Bazı yerlerde zerdali, armut olarak ifade edilir. Bkz. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara, 2000, s. 407; Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul, 2011, s. 339.

Mardin kadısı Mevlana Seyyid Abdurrahim Efendi'nin görevlendirildiği görülmektedir²⁴⁶.

Tablo 7. Mardin Kazasında Görevli Kadı ve Naibler (1789-1845)²⁴⁷

Sıra No	Kadı ve Naibler	Atanma Tarihi	Görev Süresi
1	Mevlana Seyyid Ömer Efendi	7 Kasım 1782	
2	Müderri Seyyid Abid Efendi	Ocak 1783	
3	Hacı Abdulkadir Efendi	27 Kasım 1783	
4	Seyyid Ebubekir Efendi	4 Haziran 1784	
5	Mevlana Seyyid Abid Efendi	4 Mart 1786	
6	Mevlana Seyyid Abdullah Efendi	Ekim 1786	
7	Mevlana İsa Efendi	4 Mart 1787	
8	Mevlana Seyyid Abdurrahim Efendi	Mayıs 1787	
9	Mevlana Seyyid Abdullah Efendi	Mart 1788	
10	Mevlana Seyyid Abdurrahim Efendi	28 Aralık 1789	
11	Mevlana Seyyid Abdurrahman bin Seyyid Yusuf Efendi	13 Ocak 1789	
12	Seyyid Abdullah Efendi	1808	
13	Seyyid Abdullah Haki Efendi	1809	
14	Mevlana Seyyid İsa Efendi	1 Eylül 1810	12 ay
15	Mevlana Seyyid İsa Efendi (2. Defa)	21 Ağustos 1811	11 ay
16	Mevlana Seyyid Abdurrahim Efendi	16 Ocak 1812	
17	Seyyid Abdullah Efendi	20 Şubat 1816	
18	Mevlana Mehmed Efendi	1826	
19	Mevlana Seyyid Mehmed Mesud Efendi	1837	18 ay
20	Mevlana Seyyid Hacı İsmail Hakkı Efendi	1 Ekim 1837	20 ay
21	Mevlana Seyyid Şeyh Osman Efendi	15 Mayıs 1839	3 ay
22	Müftizade Seyyid Mehmed Şerif Efendi	12 Ağustos 1839	5 ay
23	Mevlana Seyyid Mehmed Ali Efendi	6 Ocak 1840	4 ay
24	Mevlana Müfti-zade Seyyid Şeyh Osman Efendi	1842	
25	Mevlana Şeyh Osman Efendi	1843	
26	Mevlana Mehmed Necib Efendi	1844	
27	Mevlana Hindi-zade Şeyh Osman Efendi	1845	

²⁴⁶MŞS. Nr. 227, s. 76, b. 263.

²⁴⁷Tablo tarih sırasına göre şu belgelerden istifade edilerek yapılmıştır; MŞS. 266 62/200, 62/198, 61/196, 60/195, 59/182, 59/179; MŞS. 227 66/229-230, 66/231; 59/179, 39/116, 57/177, 73/255, 66/231, 93/316; MŞS. 253, 43/138, 43/139, 43/140, 43/141, 44/143, 44/144.

Tabloda görüldüğü üzere 1789-1845 yılları arasında Mardin’de 29 kadı ve naibin görev yaptığı tespit edilmiştir.

Kadılar, ifa ettikleri yargı görevi karşılığında belli vergiler alırlardı. *Resm-i kısmet*²⁴⁸, *resm-i hüccet*²⁴⁹, *resm-i nikâh* vb. bu neviden vergilerdir²⁵⁰.

1.3.2. Mahkeme Görevlileri

1.3.2.1. Başkâtip

Osmanlı mahkemesinde kâtiplerin reisi durumunda olan başkâtip, naibden sonra gelen ikinci otorite idi. Başkâtipler, kadı veya naiblerin görev süreleri sonunda mülazemet için İstanbul’a gittiklerinde, istifa veya vefat etmeleri durumunda mahkemeye vekâlet etmekte, tam yetkiyle haklaştırma işlerini yürütmekteydiler²⁵¹.

Kadı veya naib tarafından yazılan bir mürasele ile mukayyidlik görevine gelen bilgili ve becerikli bir kişinin, kademe kademe yükselerek başkâtiplik görevine atandığı bilinmektedir²⁵². 9 Ekim 1776 M. (25 Şaban 1190 H.) tarihinde Mardin mahkemesinde başkâtip olan Seyyid Yusuf’un vefatı üzerine oğlu Seyyid Abdurrahim’e görev tevcih edilmiştir²⁵³.

1.3.2.2. Kâtip ve Mukayyidler

Mardin mahkemesinde görevli kâtip ve mukayyidler bulunmaktaydı. Kâtipler, başkâtipten sonra ikinci ve üçüncü kâtip olmak üzere sıralanmaktaydı. Kâtiplerin göreve tevcih edilmeleri, naibin çeşitli nedenlerle boş kalan kâtipliği arz etmesi üzerine yapıldı. 25 Kasım 1800 M. (8 Receb 1215 H.) tarihinde Mardin mahkemesinde *kâtib-i sani* olan Said Mehmed Reşid’in vefat etmesi üzerine, Mardin naibi İsa Efendi’nin arzıyla Davud b. El-hac Hüseyin’e görev tevcihi yapılmıştır²⁵⁴.

Mahkemede, vefat etmiş olan bir kimsenin terekesini varisleri arasında taksim eden bir şer’i memur durumunda olan ve *Kassam Kâtibi* adıyla anılan kişiler de vardı. Kadıların maiyetlerinde bulunan 55imarhan, kanunen askeri sınıftan olmayan halkın

²⁴⁸ Resm-i kısmet, kadılar ile miras taksim işlerine bakan kassamların aldıkları harçtır. Bkz. Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, s. 563.

²⁴⁹ Resm-i hüccet, kadılar tarafından yazılan hüccete karşılık alınan vergidir. Bkz. Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, s. 562.

²⁵⁰ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, s. 191.

²⁵¹ Rifat Özdemir, *Ankara*, s. 186.

²⁵² Ayrıntılı bilgi için bkz. Rifat Özdemir, *Ankara*, s.187. Mukayyidlik görevinde birkaç sene çalıştıktan sonra sırasıyla Üçüncü ve İkinci Kâtipliğe atanmakta, daha sonra başkâtip olmaya hak kazanmaktaydılar.

²⁵³ VGMA, *HD*, 1151, s. 35-36.

²⁵⁴ VGMA, *Hurufat Defteri*, 562, s. 62.

miras işlerine bakıp, resm-i kısmetleri tahsil etmekteydiler. Vefat eden şahsın tereke adı verilen emval ve eşyası kassam tarafından tutulan kassam defterine kaydedilir ve bilirkişi marifetiyle kıymeti belirlendikten sonra varislerine taksim edilirdi²⁵⁵. Mardin mahkemesinde 2. Kâtip görevini yürüten kişinin aynı zamanda kassam kâtipliği görevini de yaptığını tespit etmekteyiz. 25 Kasım 1800 M. (8 Receb 1215 H.) tarihinde 2. Kâtip olarak göreve başlayan Davud adlı kişi, kassam kâtipliği görevini de yürütmekteydi²⁵⁶.

1.3.2.3. Muhzırbaşı ve Muhzırlar

Osmanlı mahkemesinde adli polis müessesesi olarak kabul edilen *Muhzırbaşılık* ve *Muhzırlık* örgütü bulunmaktaydı. Davalı, davacı ve şahitleri mahkemeye getirmekle görevli olan muhzırlar, berat-ı şerif²⁵⁷ ile tayin edilirler, hizmetlerine karşılık olarak taraflardan ve ilgililerden belirli bir ücret alırlardı. Muhzırlar bu görevlerini bizzat yürütebildikleri gibi, iltizam usulüyle seçerek ellerine temessük verdikleri kişiler aracılığıyla da yapabilirlerdi²⁵⁸.

Muhzırların görevleri, vefat etmeleri ya da bir başkasına görevlerini bırakmaları sebebiyle sona ermekteydi. Mesela 14-24 Aralık 1774 M. (Evasıt-ı Şevval 1188 H.) tarihinde Mardin mahkemesinde Kassam Muhzırı olan Mustafa'nın vefat etmesi üzerine yerine Seyyid İbrahim Halife tayin edilmiştir. *Resm-i ihzariye* adında aldığı ücret yüzde iki akçe olarak belirlenmiştir²⁵⁹. 28 Nisan 1787 M. (10 Receb 1201 H.) tarihinde muhzırbaşı olan Seyyid Feyzi b. Seyyid İsmail'in kendi rızasıyla görevinden feragat ettiği ve Feyzullah bin Ramazan'a berat verildiği görülmektedir²⁶⁰. Aynı şekilde Mardin mahkemesinde muhzırbaşı olarak görev yapan Süleyman adlı kişinin vefat etmesi üzerine Seyyid Abdulfettah adlı kişiye berat gönderilmiştir. Ancak adı geçen kişi, görevinden feragat ettiği için Ağustos 1780 M. (Şaban 1194 H.) tarihinde Seyyid İsmail'e berat gönderilmiştir²⁶¹.

²⁵⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, TTK, Ankara, 1988, s. 123-124.

²⁵⁶ VGMA, HD, 562, s. 62.

²⁵⁷ Berat-ı Şerif, Divân-ı Hümayûn tarafından kadıya gönderilen resmi yazıdır. Lugat manası yazılı kâğıt ve mektup anlamına gelen berat, Osmanlı devlet teşkilatında bazı vazife, hizmet ve memuriyetlere tayin edilenlere vazifelerini icra etmek üzere padişahın tuğrası ile verilen tayin emirleridir. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri I*, s. 205.

²⁵⁸ Abdullah Demir, *Osmanlı Mahkemesi*, İstanbul, 2010, s. 50-51; Ayrıca bkz. Mehmet Akman, *Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması*, İstanbul, 2004, s. 46.

²⁵⁹ MŞS. 241, s. 14.

²⁶⁰ MŞS. 266, s. 35, b. 100.

²⁶¹ VGMA, HD, 1151, s. 39-40.

Mardin mahkemesinde Ekim 1781 M. (Zilkade 1195 H.) tarihinde Muhzır İsmail, Muhzır Seyyid İsmail, Muhzırbaşı Ramazan ve mahkeme kâtibi Monla Abdurrahim görev yapmaktaydı²⁶². Nisan-Mayıs 1788 M. (Evahir-i Receb 1202 H.) tarihli davada görevli olan Muhzır başı Halil ve Muhzır Çabuk İsmail Şuhudu'l-hal içerisinde yer almışlardır²⁶³.

1.3.3. Müftü

Mardin'de müftü olarak görev yapan kişilerin daha çok Hanefi mezhebine göre ifta görevini icra ettikleri görülmektedir.

Müftülük görevini layıkıyla yürütemeyeceği anlaşılan kişiler görevden alındığı gibi, görevini başarıyla yürütmüş olanlar da yeniden müftü olarak tayin edilmiştir. Görev değişikliğinde daha çok yaşlılık ve hastalık gibi sebepler göz önünde bulundurulmuştur. 15 Haziran 1780 M. (12 Cemaziye'l-ahir 1194 H.) tarihinde Mardin Müftüsü Ahmed Şakir Efendi vefat ettiğinden yerine Mardin'deki müderrislerden Hacı İsmail Efendi tayin edilmiştir²⁶⁴. 8 sene kadar bir süre Mardin müftülüğü görevini icra eden Hacı İsmail Efendi hastalığı sebebiyle azledilmiştir. Nitekim Mardin voyvodası İsa Bey'e gönderilen bir buyrulduda; Mardin müftüsü El-hac İsmail Efendi'nin hastalığı sebebiyle 57imarha azledildiği; Mardin müftülüğünün 16 Ocak 1788 M. (7 Rebiü'l-âhir 1202 H.) tarihinde Hanefi mezhebinde ifta etmek şartıyla Mardinli Müderris Seyyid Mahmud Efendi'ye tevcih edildiği bildirilmekteydi²⁶⁵. 30 Ekim 1788 M. (29 Muharrem 1203 M.) tarihinde ise Seyyid Ahmed Haki Efendi'ye gönderilen müraselede; 8 ay kadar bir süre Mardin Müftülüğü görevini icra eden Seb'a-zade Seyyid Mahmud Efendi'nin vefat etmesi üzerine kendisinin ifta görevine atandığı bildirilmekteydi²⁶⁶.

Aynı şekilde Mardin voyvodası Mehmed Necib Bey'e gönderilen 26 Şubat 1798 M. (10 Ramazan 1212 H.) tarihli bir başka buyrulduda; Müftü Haki Ahmed Efendi'nin görev yapamayacak kadar yaşlandığı için azledildiği ve onun yerine eski Müftü Mehmed Efendi'nin 57imarh kabiliyetli olduğundan Hanefi mezhebinde fetva vermek şartıyla yeniden atandığı bildirilmiştir²⁶⁷.

²⁶²MŞS. 241, s.14.

²⁶³MŞS. 266, s. 2, b. 6.

²⁶⁴MŞS. 241, s. 12.

²⁶⁵MŞS. 266, s. 55, b. 173; MŞS. 227, s. 59, b. 184.

²⁶⁶MŞS. 227, s. 59, b. 185.

²⁶⁷MŞS. 227, s. 15, b.53, "... Müftü Haki Ahmed Efendi pir-u ihtiyar ve emr-i itfada aczi zahir ve nemudâr olduğundan azl ve müftü-i sabık Mehmed Efendi fazl ve der ile mevsuf ve emr-i itfada kabiliyeti

Aynı zamanda müftülerin görevlerini layıkıyla yapmaları görev sürelerinin ibka edilerek yenilenmesini de sağlamıştır. Mesela Mardin Müftüsü El-hac İsmail Efendi'nin görevi 23-30 Şubat 1783 M. (Evahir-i Rebi'ü'l-evvel 1197 H.) tarihinde ibka edilmiştir²⁶⁸.

Müftüler görev yerlerine gelinceye kadar bu görev, vekilleri vasıtasıyla yürütülmüştür. 2 Mayıs 1785 M. (22 Cemaziye'l-âhir 1199 H.) tarihinde Mardin'de fetva emini olarak görev yapan Seyyid Mahmud Efendi'ye hitaben gönderilen buyrukduda; yeni tayin edilen Müftü İsmail Efendi gelinceye kadar kendisinin vekâleten ifta makamını idare etmesi gerektiği bildirilmiştir²⁶⁹.

Müftülük görevini icra ederken aynı zamanda başka vazifelere de mutasarrıf olan kişilere rastlamak mümkündür. Mesela Mardin Müftüsü Seyyid Abdüsselam Efendi, müftülük göreviyle birlikte Kasım Padişah Vakfından almak üzere yevmi 10,5 ve 1 sülüs akçe vazife ile *fevkani ve tahtani* Şafi müderrisliğinin yanında; yevmi 7,5 akçe ücretle müfettişlik ve duagu vazifelerini de icra etmekteydi. Toplam olarak 25,5 1 sülüs akçe ücretli bu vazifeler, 3 Şubat 1843 M. (3 Muharrem 1259 H.) tarihinde kendisinin vefatı üzerine oğulları Seyyid Nizameddin ile Seyyid Ömer'e müştereken tevcih edilmiştir²⁷⁰.

Bir başka örnek 17 Ekim 1824 M. (23 Safer 1240 H.) tarihli olup; Mardin Müftüsü Seyyid El-hac Ahmed Efendi tarafından aynı vakıfta duagu vazifesinin kendisine tevcih edilmesi için arzuhal gönderildiğine dairdir²⁷¹.

Müftü efendilerin maaşları altı ayda bir tevzi edilen salyaneye dâhil edilerek ödenmekteydi. 1837 tarihinde Müftü efendiye altı aylık 500 kuruş ödenmiştir.

olmakdan naşi esahhu ekval-i eimme hanefiyye ile ifta eylemek üzere Mardin müftüsü nasb olunmakla ...”

²⁶⁸ MŞS. 227, s. 60, b. 189.

²⁶⁹ MŞS. 266, s. 46, b. 137.

²⁷⁰ BOA., *Cevdet Maarif*, 3935.

²⁷¹ VGMA, *HD*, 563, s. 50-51.

Tablo 8. Mardin’de Görev Yapan Müftüler

S Sıra No	Müftü	Atama Tarihi	Önceki Görevi
1	Seyyid Mahmud Efendi ²⁷² (vekil)	2 Mayıs 1785	Fetva emini
2	Hacı İsmail Efendi ²⁷³	12 C 1194	Müderris
3	Mardinli Seb’a-zade Seyyid Mahmud Efendi	7 Rebi’ü’lahir 1202	Müderris
4	Seyyid Ahmed Haki Efendi	29 Muharrem 1203	
5	Hacı İsmail Efendi (2.defa)	2 Rebi’ü’lahir 1203	Müftü
6	Mehmed Efendi	10 Ramazan 1212	Müftü
7	Seyyid Abdüsselam Efendi ²⁷⁴	?-1259	

Tablodan da anlaşılacağı üzere, Mardin’de daha önce fetva eminliği, müderrislik gibi görevleri icra eden ilmiye mensuplarının müftü olarak atandıkları görülmektedir.

1.3.4. Nakibü’l- Eşraf Kaim-makamı

Osmanlı Devletinde, Hz. Peygamber (A.S.) soyundan gelen kişiler, seyyid ve şerif²⁷⁵ adıyla anılmaktaydı. Seyyid ve şerifler arasından seçilen ve onları temsil ederek, hak ve hukuklarını gözeten *Nakibü’l- Eşrafın*²⁷⁶ eyalet, sancak ve kazalardaki temsilcisine *Nakibü’l- Eşraf Kaymakamı* adı verilmekteydi²⁷⁷.

Nakibü’l- Eşraf kaymakamları, İstanbul’da oturan Nakibü’l- eşraf tarafından yazılan bir mektupla atanmaktaydılar²⁷⁸. Mardin’e atanan kaymakamların atama mektupları, Amid Nakibü’l- Eşrafı tarafından yazılan bir mürasele ile bildirilmekteydi. 4 Mayıs 1783 M. (1 Cemaziye’l-ahir 1197 H.) tarihinde Seyyid Hasan Efendi²⁷⁹; 13

²⁷² MŞS. 266, s. 46, b.137.

²⁷³ MŞS. 241, s. 12.

²⁷⁴ BOA., C. MF. 3935.

²⁷⁵ Hz. Ali’nin oğullarından Hz. Hasan’ın soyundan gelenlere şerif, Hz. Hüseyin’in soyundan gelen kola ise seyyid adı verilmektedir. Şerif; yükselmek, üstün olmak, necip ve asil olmak manalarına gelmektedir. Seyyid ise köle nazarında efendi anlamına gelir.

²⁷⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Seyyid Hüseyin Ağaçkiran (Zerraki)- İbrahim Yılmazçelik, *Hz. Peygamberin Sevgili Torunları Seyyidler Şerifler ve Nakibü’l-Eşrafılık Müessesesi*, İstanbul, 2016, s. 9.

²⁷⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s. 161.

²⁷⁸ Rifat Özdemir, *Ankara*, s. 208.

²⁷⁹ MŞS. 227, s. 60, b. 191.

Ekim 1787 M. (1 Muharrem 1202 H.) tarihinde Mardin kazasına sadat-ı kiram el-hac Abdulgafur Efendi Nakibü'l- Eşraf Kaymakamı olarak tayin edilmiştir²⁸⁰.

3 Ağustos 1837 M. (1 Cemaziye'l-evvel 1253 H.) tarihinde sadat-ı kiramdan Şeyh Abdulfettah Efendi'ye Mardin kazasının nakibü'l-eşraf kaim-makamlığı, Amid nakibü'l-eşraf kaim-makamı Abdurrahim el Hüseyin Ali tarafından tevcih edilmiştir. Şeyh Abdulfettah Efendi'nin hizmeti süresince istikamet üzere olması, seyyidliği ispat edilmiş olanlardan *tevcihiyye* ve *arusiyye* namıyla bir akçe dahi aldirmaması istenilmiştir²⁸¹.

Nakibü'l- Eşrafların görevlerinin başında, seyyidliği sabit olanlara hüccet vermek, seyyid olanla olmayanı ayırmak ve seyyidlerin tekâlif-i örfiye ve avarız-ı divaniye adı verilen vergilerden muaf tutulmasını sağlamak gelmekteydi²⁸². Mardin'de bazı seyyidlerin gönderdikleri arzuhallerde, seyyid oldukları halde bu türdeki vergileri ödemeye maruz kaldıkları ve neseplerinin sahih olup olmadığının incelenerek bu vergilerden muaf tutulmak istedikleri görülmektedir. Mesela Mardin Seyyidlerinden Seyyid Şeyh Mehmed, Seyyid Şeyh Ömer, Seyyid Şeyh İbrahim, Seyyid Şeyh Ali ve Seyyid Şeyh Said isimli kişiler, Mardin kazasına bağlı Mansuriye karyesinin zabiti tarafından "*resm-i raiyyet*"e tabi edilerek zulüm içerisinde olduklarını arzuhallerinde bildirerek, neseplerinin sahih olduğunu ve sadât-ı kiramdan olduklarının ispat edilmesini istemeleri üzerine 26-30 Mayıs 1837 M. (Evahir-i Safer 1253 H.) tarihinde Mardin kazası naibine hitaben ferman gönderilmiş ve bu husus üzerinde çalışılması ve sadat-ı kiramdan olduklarının ispatı halinde bu "*teaddinin ref edilmesi*" yani raiyyet vergisinin kaldırılması emredilmiştir²⁸³.

²⁸⁰MŞS. 266, s. 59, b. 181; MŞS. 227, s. 59, b. 181. Amid Nakibü'l-eşrafı Hafız Asım Efendi tarafından yazılan mürasele kaydı. "... sadat-ı kirama ihtiram idüb kuzzat ve kaimmakam senedleri ile teseyyüd ve izhar ile allame-i hazara idenlerin hakkında dikkat ve canibinizden kimesne alamet-i hazara mücanebet ve iddia-i neseb siyadet idenleri tarafımıza havaleye mübaderet idüb iş bu emanet-i kübrada kemal-i iffet ile tevcihiyye ve arusiyye ve muhdesat-ı saireye mevfur zımında şevketlü muhabbetlü padişah-ı İslam edemallahu Teala ila yevmü'l-gıyam hazretlerinin devam-ı ömr-ü devletleri için sadat-ı kiramın Hayriyeleri isticlab idüb her umurda şer'i şerife imtisar ile mutahhar ve hazret-i seyyidü'l-enam aleyhi efdalü'l-tahiyye ve kemalü'l-islam olası ve's-selam".

²⁸¹MŞS. 253, s. 58, b. 176. Eba Eyyub El-Ensari halkasından Cezireli Şeyh Abdulfettah Efendi'nin Mardin'de iskân ettirilerek, kendisine Göllü ve Bodire karyelerinin temlik olarak verildiği ve biraderleriyle birlikte cümle tekâliften muaf tutuldukları bildirilmiştir. Aynı zamanda Mardin kazasının Nekâbet-eşraf Kaim-makamlığı nekâbet mektubuyla kendisine ihale olunmuştur. Sivas Valisi Vezir Hafız Paşa tarafından dergâh-ı âli kapıcı başlarından Mardin Mütesellimi ve Mardin Naibi'ne gönderilen buyruldu.

²⁸²Murat Sarıcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Nakibü'l-Eşraflık Müessesesi*, TTK, Ankara, 2003, s. 137.

²⁸³MŞS. 253, s. 64, b. 194.

Nakipler vasıtasıyla bütün seyyid ve şeriflerin isimlerini havi defterler tutulmaktaydı. Böylece seyyidlerin şecereleri kayıt altına alınarak, sahte seyyidlik iddiasında bulunanların önüne geçilmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda Osmanlı sultanlarının seyyidlere hürmetinin bir nişanesi olarak seyyidlik silsilesinin muhafazası sağlanmış olmaktadır.

Mardin’de sahte seyyidlik iddiasında bulunan kişilerin örneklerini çoğaltmak mümkündür. 15-25 Şubat 1761 (Evasıt-ı Receb 1174 H.) tarihinde Mardin Nakîbü’l-Eşrafı Seyyid Şeyhi Çelebi tarafından, Seyyid Hasan b. Seyyid Mehmed ve Seyyid Mehmed b. Seyyid Hasan ile Seyyid Hasan b. Seyyyid Buhti ve diğerlerinin seyyid olmadıkları halde başlarına yeşil giymek suretiyle seyyidlik iddiasında bulunduklarını ifade etmesi üzerine görülen davada adı geçenlerin seyyid oldukları şahitler huzurunda ispat edildiğinden Nakîbü’l-Eşraf Seyyid Şeyhi Efendi’nin davası düşmüştür²⁸⁴.

Tablo 9. Mardin’e Atanan Nakîbü’l-eşraf Kaim-makamları

Sıra No	Nakîbü’l-Eşraf Kaim-makamı	Atanma Tarihi
1	Hacı AbdulgafurEfendi ²⁸⁵	1 Muharrem 1202 (13 Ekim 1787)
2	Hacı Abdulgafur Efendi ²⁸⁶	Safer 1224
3	Şeyh Abdulfettah Efendi ²⁸⁷	1 Cemaziye’l-evvel 1253

1.3.5. Müderrisler

Mardin’de çeşitli medreselerde görev alan müderrislerin atamaları diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi kadı veya naibin arzı, Anadolu kadı askerinin ilamı, şeyhülislâmın işareti ve bunun sonucunda verilen padişah beratı ile yapılmaktaydı. Bu beratta müderrisliğin hangi mezhebe göre icra edileceği de belirtilmekteydi.

Bu dönemde müderrislerin bazıları, müderris sayısının fazla olmasından dolayı “*nısf hisse*” yani yarı hisse ile bu görevi yürütmekte idiler. 12 Nisan 1790 M.(27 Receb 1204 H.) tarihli bir beratta, Kasım Padişah vakfından alınmak üzere günlük 32,5 akçe vazife ile Hanefî müderrisi olan Abdurrahim bin Abdulfettah adlı kişi vefat ettiğinden

²⁸⁴ MŞS. 195, s. 7 b. 20. Bkz. Seyyid Hüseyin Ağaçkiran- İbrahim Yılmazçelik, *Hız. Peygamberin Sevgili Torunları*, s. 250.

²⁸⁵ MŞS. 266, s. 59, b.181.

²⁸⁶ MŞS. 227, s. 96, b. 330.

²⁸⁷ MŞS. 253, s. 58, b. 176.

boş kalan müderrisliğin yarı hissesi Ahmed bin es-Seyyid İbrahim'e Şeyhülislam Mevlana Hamidi-zade Mustafa'nın işaretiyle tevcih edilmiştir²⁸⁸.

Mardin naibinin arzıyla tevcih gerçekleştiği gibi vakıf mütevellilerinin arz etmesi durumunda da kişiler müderris olarak atanmaktaydılar. Mesela Mardin'de bulunan Kasım Padişah Vakfından almak üzere yevmi 21 ve 2 sülüs akçe²⁸⁹ vazife ile “zıl'ı fevkani ve zıl'ı tahtani” müderrisliğinde Seyyid Mehmed Said adlı kişi görevli iken vefat etmesi üzerine, boş kalan müderrisliğin yarı hissesi, vakfın mütevellisi Seyyid Mahmud'un arzıyla yevmi 10,5 ve 1 sülüs akçe vazifeyle 9 Kasım 1817 M. (29 Zi'l-hicce 1232 H.) tarihinde Seyyid İbrahim'e tevcih edilmiştir²⁹⁰.

Atamaları yapılan ve müderrislikte kademe kademe yükselen müderrislerin görev sürelerinin kesin bir kurala bağlı olmadığı bilinmektedir²⁹¹. Bununla birlikte kişinin vefatı sebebiyle görev değişikliği olduğu gibi, kendi isteğiyle görevinden ayrılanlar da vardı.

Yüzyılın başlarında Mardin'de bir müderris nakdi ve ayni olmak üzere belli bir ücret almaktaydı. Bu ücret vakıflar tarafından karşılanmaktaydı. Nakdi ücretini günlük olarak alırken, ayni ücretini senelik belli miktar hububatın kendisine verilmesi şeklinde almaktaydı. Mesela Cihangiriye Zaviyesi vakfından karşılanmak üzere yevmi 15 akçe vazife ve senede bir Amidi müdd²⁹² buğday karşılığında müderris olan Said Efendi'nin kendi rızasıyla mutasarrıf olduğu cihetini Mardin Müftüsü Mevlana Haki Ahmed Efendi marifetiyle Seyyid Abdullah'a feragat etmesi üzerine, Anadolu kadı askeri Mevlâna Mehmed Arif Efendi'nin ilamı ve Şeyhü'l-islam Mevlâna Mehmed Şerif'in işaretiyle 30 Ağustos 1787 M. (16 Zi'l-kâde 1201 H.)²⁹³ tarihinde kendisine berat verilmiştir²⁹⁴.

1787 senesinde günlük ücreti 15 akçe olan ve senelik olmak üzere kendisine vakıf malından yaklaşık 103 kg. buğday verilen bir müderrisin, yüzyılın ortalarına

²⁸⁸MŞS. 266, s. 10, b. 24.

²⁸⁹Günlük 21 akçe 2 sülüs alan bir müderrisin aylığı $21.6 \times 30 = 648$ akçe eder. 648 akçe = 5.4 kuruştur.

²⁹⁰BOA, *Cevdet, Maarif*, 4715.

²⁹¹İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, TTK, Ankara, 1995, s. 241; Rifat Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, s. 202.

²⁹²Amidi müd, 4 İstanbul kilesine karşılık gelen bir ağırlık ölçüsü birimidir. İstanbul kilesi 25,656 kg. olduğuna göre $25,656 \times 4 = 102,624$ kg. eder. Yani 1 Amidi Müdd = 102,624 kg. = 141,080 lt. dir. Bkz. M. Mehdi İlhan, *Amid (Diyarbakır)*, TTK, Ankara, 2000, s. 179.

²⁹³1787 senesinde bir müderris günlük 15 akçe ücret aldığı gibi senede vakıf malından karşılanmak üzere 102,624 kg. buğday almaktaydı.

²⁹⁴MŞS. Nr. 266, s. 36, b. 102

gelindiğinde vazifesinin yarısını icra etmesine karşılık olarak günlük 10.3 akçe²⁹⁵ ücret verilmekteydi.

1.3.6. Dini Görevliler ve Vakıf Görevlileri

Mardin şehrinde bulunan câmi, mescit, tekke, türbe, zaviye vs. gibi dini müesseselerde görev yapan imam, hatip, müezzin, vâiz, fethan, hafız, cüzhan, duagu, türbedâr, zaviyedâr, şeyh, ferraş, bevvab gibi görevliler dini görevlileri oluştururken; vakıf kurumlarında çalışan mütevellî, kâtip, nazır, câbi, tahsildar vb. görevliler ise vakıf görevlilerini teşkil etmekteydi.

Dini görevliler ve vakıf görevlileri, genellikle Amid Naibinin arzı üzerine, Padişah beratı ile atanmaktaydılar. Mesela 4 Mart 1840 M. (29 Zî'l-hicce 1255 H.) tarihinde Cami-i Kebir'in boş olan hitabetine Seyyid Abdurrahman Halife tevcih edilmiştir²⁹⁶. Amid naibinin yanı sıra vakıf mütevellisi ve Diyarbekirmukabelecisi gibi kişilerin arzıyla da tevcih gerçekleşmekteydi. Aynı tarihte Kale Caminin boş kalan hatipliği, Seyyid Hüseyin Halife'ye Diyarbekir mukabelecisinin arzı üzerine tevcih edilmiştir²⁹⁷.

Görev süreleri belli bir kurala bağlı olmamakla birlikte, hayatı boyunca görevine devam edenler olduğu gibi, görevini bir başkasına bırakanlar da bulunmaktaydı. 13 Mayıs 1801 M. (29 Zî'l-hicce 1215 H.) tarihinde Şeyh Eminüddin Camii'nde imam ve hatip olan El-hac Abdulhadi Halife'nin²⁹⁸ 38 sene boyunca görevde kaldığı, vefatından sonra ise 15 Haziran 1837 M. (11 Rebi'ü'l-evvel 1253 H.) tarihinde yerine oğlu Taha Halife'nin günlük 2 akçe ile imamet ve 5 akçe ücret ile hitabet vazifesine vakıf mütevellisinin arzıyla tevcih edildiği görülmektedir²⁹⁹.

Bu görevliler, vakfedilen bazı gayrimenkullerin gelirinden de belli ücret almaktaydılar. Mardin'in Gurs karyesi sakinlerinden Hacı Ahmed adlı kişi tarafından, *Gafele* ismiyle meşhur olan değirmen vakfedilerek, bir senelik mahsulünden elde edilen gelir, çeşitli cami ve mescitlerde görev alan müezzin ve hatiplere 6'şar kuruş vermek üzere taksim edilmiştir³⁰⁰.

²⁹⁵ $10.3 \times 30 = 309$ akçe aylık almaktaydı. 120 akçe = 1 kuruş hesabıyla, müderrisin aylığı 2.575 kuruş olmaktadır.

²⁹⁶ BOA, HAT, 1628 / 54.

²⁹⁷ BOA, HAT, 1628 / 74.

²⁹⁸ BOA, HAT, 1480 / 47.

²⁹⁹ BOA, HAT, 1606 / 15.

³⁰⁰ MŞS. 227, s. 96, b.330. 18-28 Mart 1809 M. (Evail-i Safer 1224 H.) tarihli vakfiye sureti. Cami ve mescitlerde bil fiil ezan okuyan kimselere vakfedilmiştir. Cami-i Kebir hatibi, Şehidiye hatibi, Cami-i

Mardin’de emlak vekili olan Küçük El-hac Mehmed Ağa’nın hizmetinde kusuru bulunması hasebiyle görevinden azledildiği, emlak tevliyet ve vekâleti yeniden Ta’ma-zade Mahmud Ağa’ya verilmiştir³⁰¹.

1.3.7. Yakubi – Süryani Patrikliği

Mardin’de Süryani, Ermeni, Yahudi vs. gibi gayrimüslim milletlerin de dini yöneticileri ve ibadet yerleri bulunmaktaydı.

Osmanlı siyasi-idari sistemi içerisinde her cemaate örf ve âdetlerine göre bir düzen kurma imkânı verilerek, cemaatler her türlü dini ve dâhili işlerini düzenlemede serbest bırakılmışlardır. Ayinlerine müdahale edilmemesi gerektiği gönderilen fermanlarda açıkça dile getirilmiştir. Mesela ehl-i örf taifesi tarafından Süryani milletinin ayinlerine tutarsız bahanelerle müdahil olunmaması, kendilerine tahsis edilen kilise ve manastırlarını teftiş kaydıyla rencide edilmemeleri istenilmekteydi³⁰².

Devlet cemaatlerin dini işlerine karışmamakla birlikte, dini liderlerin aynı zamanda idari vazifelerinin de olması nedeniyle bunların seçimine müdahale etmekteydi. Her cemaat dini liderini ve ruhani meclisini serbestçe seçer ve devletin onayına sunardı. Padişahın onayını aldıktan sonra, kendisine berat gönderilir ve patrik görevine başlardı. Kayd-ı hayat şartı ile makamlarında oturan patrikler, devlete ihanet etmedikçe veya kendi topluluklarının kurallarına aykırı davranmadıkça görevden alınmazlardı³⁰³. Patriğin başkanlığında oluşan ruhani meclis, cemaatin her meselesi ile meşgul olmaktaydı. Evlenme, boşanma ve vasiyet gibi medeni hakları tamamen kendi dini ve hukuki sistemlerine göre idare ederlerdi.

Osmanlı belgelerinde “*Süryani Kadim Yakubi*” “*Yakubi Süryani taifesi*” şeklinde adlandırılan Süryani Kadimlerin en bilinen adlandırmaları “*Yakubi*”dir. 19. Yüzyılda ise Süryani Kadim tabirini kullanmışlardır. Ortodoks Süryaniler kendilerini

Kebir müezzini Enes Efendi, Şehidiye müezzini El-hac Kasım Efendi, Reyhaniye müezzini Molla Mehmed, Babı’s- Sur Cami müezzini, Zinciriye Cami müezzini, Latifiye Cami müezzini, Yusuf Çelebi Cami müezzini, Kal’a Cami müezzini, Tekye Cami müezzini, Şeyh Yusuf Cami müezzini, Şeyh Mehmed Zarrat Cami müezzini, Şeyh Çabuk Cami müezzini, Meşki Kapusu Cami müezzini ve Şehidiye Hatibi 6’şar kuruluş almışlardır. Bu taksimden sonra fazla kalan miktar ise değirmenin tamirine sarf olunmuştur.

³⁰¹ MŞS. Nr. 227, s. 45, b. 135.

³⁰² MŞS. 253, s. b. 179.

³⁰³ İbrahim Özcoşar, *Bir Yüzyıl Bir Sancak Bir Cemaat 19. Yüzyılda Mardin Süryanileri*, İstanbul, 2008, s. 40.

Katolik Süryanilerden ayırmak³⁰⁴ ve onlardan daha eski olduklarını vurgulamak için “*Süryani Kadim*” tabirini kullanmışlardır³⁰⁵.

Yakubi – Süryani Patrikliği, İstanbul Ermeni Patrikliğine tâbi idi. Yakubi – Süryani Patrikleri, “İstanbul Ermeni Patriğinin” arzuhali üzerine padişah beratı³⁰⁶ ile atanmaktaydılar. Mesela Ermeni patriği İstiban adlı rahip, dîvân-ı hümayûna mühürlü arzuhal yazarak, “*patrikliğine tâbi Deyrû’z-Zağferan Kilisesi ile Haleb, Şam, Rakka, Diyarbekir, Mardin, Musul ve Midyat’ın*” bağlı olduğu Yakubi – Süryani Patrikliği’nin bundan önce Gürkis adlı rahibe tevcih olunduğunu, ancak rahibin görevini bırakması üzerine boş kalan yerine İlyas Matran adlı rahibin patrikliği idare edebilecek iktidara sahip olup, bu göreve layık olduğunu belirtmiş ve her sene hazineye belli bir miktar para ödemek şartıyla atanmasını talep etmiştir. Bu talep üzerine patriklik 23 Haziran 1837 M. (19 Rebi’ü’l-evvel 1253 H.) tarihinde senelik 4800 akçe³⁰⁷ resm-i pişkeşin³⁰⁸ hazineye teslim edilmesi şartıyla İlyas Matran’a tevcih edilmiş ve berat gönderilmiştir³⁰⁹.

Patrikliğe dâhil olan yerlerdeki Yakubi – Süryani matranları³¹⁰, papas, keşiş vs. gibi din mensuplarının yeni tayin edilen patriği kendilerine patrik bilerek, ayinlerinde ve genel işlerinde ona müracaat etmeleri, manastır ve kiliselerindeki nasb ve azillerin ayinlerine göre uygulanması gerektiği bildirilmiştir. Aynı zamandaehl-i örf taifesinden hiçbir kimsenin onların işlerine müdahil olmaması, “... *şu papası şu kiliseye vir veya şu papası azlet yerine bizim tarafımızdan şu rahibi nasb eyle ...*” şeklinde bir müdahaleye maruz kalmamaları, eski nizamlarının korunması emredilmiştir³¹¹. Yakubi – Süryani

³⁰⁴ Hristiyan cemaatler arasında sürekli olarak yaşanan kargaşanın sebebi *Kur'an-ı Kerim*, Maide Suresi 14. ayet-i kerimede açıklanmıştır: “*Biz Hristiyanız diyenlerden de söz almıştık. Onlar da kendilerine hatırlatılan şeylerin çoğunu unutmuşlardı. Biz de onların arasına kıyamete kadar sürecek kin ve düşmanlık soktuk. Allah ne yapmış olduklarını onlara elbette haber verecektir.*” Bkz. *Kur'an-ı Kerim ve Meâli*, (Meali: Elmalılı M. Hamdi Yazır, İstanbul, 2012).

³⁰⁵ İbrahim Özcoşar, *Bir Yüzyıl Bir Sancak*, s. 52.

³⁰⁶ Beratta, patriğin seçiminin tasdik edildiği bildirilerek, patriğin topluluğun mallarını idare etmede ve ayinlerine dair hususlarda tam bir serbesti içinde oldukları yazılırdı. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Özcoşar, *Bir Yüzyıl Bir Sancak*, s. 41.

³⁰⁷ 1 kuruş = 120 akçe hesabıyla $4800 \div 120 = 40$ yani 4800 akçe = 40 kuruştur.

³⁰⁸ Pişkeş hediye manasına gelmektedir. Özellikle hükümdarlar arasında alınıp verilen veya hükümdarlara takdim edilen hediyeler bu isimle anılırdı. Bkz. Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, s. 549.

³⁰⁹ MŞS. 253, s. b. 221. Beratta; “... *patrikliğine dâhil mahallerde Yakubi Süryani taifesi üzerlerine öteden beri batrik olub Yakubi Süryani matranları ve papasları ve keşişleri ve rahipleri üzerlerine batrik bilüb manastır ve kiliselerine müteallik azl ve nasbmüstahik olan matranları ve papasları ve keşişleri Yakubi Süryani rahiplerine sahib çıkub şu kilisenin zabtı veyahud hizmetleri vekalet şu papas şu zimmiye virsün veya şu papası azl eyle şu rahibi nasb eyle deyü vs. bahane ile ...*” ayinlerine müdahale edilmemesi gerektiği vurgulanmıştır.

³¹⁰ Taç giymiş piskoposa matran denilmektedir.

³¹¹ MŞS. Nr. 253, s. 78, b. 226.

rahiplerinin kendi patriklerinin izni olmadan hareket etmeleri yasaktır. Kasaba ve karyelerde mahalle mahalle gezerek ayinlerine fesat karıştırmalarının tespiti halinde şer' en lazım gelen cezai uygulamanın icra olunacağı bildirilmiştir.

İstanbul'a bağlı olan Katolik Patriği tarafından padişaha takdim edilen mühürlü takirde; Diyarbekir ve havalisinde bulunan Süryani Katoliklerin ayin icraları sırasında üzerlerine Murahhasa (ermenî piskoposu) tayini gerektiğinin bildirilmesi üzerine, Mardin havalisi Süryani Katolik Murahhaslığı Anton adlı kişiye 10 bin akçe resm-i pişkeş ile tevcih edilerek kendisine berat gönderilmiştir³¹². Murahhaslığa tabi yerlerde Katolik mezhebine tabi olan Süryani taifesinin büyük küçük rahipleri, papazları ve keşişleri üzerlerine Murahhasa bilip; ayinlerinde Murahhas Anton'a müracaat etmeleri istenilmiştir.

Mardin'de bulunan Ermeni papaz, ruhban ve cemaatleri ile Süryani Katolik milleti arasında sürekli olarak anlaşmazlıkların olması dolayısıyla her iki milletin patrikleri uyarılarak, birbirlerinin kiliselerine ayak basmamaları hususunda 9-19 Ağustos 1840 M. (Evasıt-ı Cemaziye'l-ahir 1256 H.) tarihinde bir emir gönderilmiştir³¹³.

³¹²Berat-ı şerif tarihsizdir. *MŞS. Nr. 253*, s. 58, b. 182. 10000 akçe = 83.3 kuruştur.

³¹³ *MŞS. 253*, s. b. 194.

İKİNCİ BÖLÜM

2. MARDİN ŞEHRİNİN YERLEŞİMİ

2.1. Şehrin Konumu ve Önemi

Mardin şehri hakkında Ortaçağ'da Müslüman Arap coğrafyacıları, Yeniçağ'da Mardin'e uğrayan seyyahlar tarafından verilen bilgiler önem arz etmektedir. İncelenen dönemle karşılaştırma imkânı vermektedir. Müslüman coğrafyacılarından İstahri, Mardin şehrinin bir fersah yükseklikteki bir tepe üzerinde kurulduğunu; İbn Havkal, sur dışında yer alan çarşısının görkeminden bahsederek, yağmur sularının sarnıçlarda toplanarak kullanıldığını; Yakut, Mardin Kalesi'nin en sağlam kale oluşuna işaret ederek, şehir içindeki binaların merdiven şeklinde yükseldiğini, İbn Batuta, şehrin tepesinde yükselen sarp kalenin çok ünlü olduğunu; İbn Şeddad, şehir etrafının bir surla çevrildiğini, bu sur üzerinde 4'ü açık olmak üzere 6 kapı bulunduğunu kaydetmişlerdir³¹⁴.

İncelediğimiz dönemde, Mardin şehrini ziyaret eden seyyahlar³¹⁵, şehrin fiziki durumu hakkında oldukça kıymetli bilgiler vermişlerdir. 1807 yılında Mardin'e gelen Adrien Dupre, şehrin kaya yamacında kurulduğunu, girintili çıkıntılı bir şekli olduğunu ve bir amfi görünümü verdiğini belirterek; Mardin evlerinin beyaz kalker taştan inşa edildiğine işaret ederken³¹⁶; Saint Martin, şehrin Nusaybin'in kuzeybatısında dağın tepesinde bulunan bir kalenin içine inşa edildiğini bildirmektedir³¹⁷.

1827'de Mardin'i ziyaret eden James Silk Buckingham, Mardin evlerinin Roma tiyatrolarındaki oturma yerleri gibi birbirini üzerine yerleştirilmiş olduğunu, tepe boyunca uzanan sokakların aynı nedenden dolayı oldukça iyi teras ve caddelere sahip bulunduğunu, bunların daha küçük olan yan ara sokaklarının ise Malta'daki benzer çapraz sokaklar gibi abartısız uçan merdivenlere benzediğini kaydetmiş ve şöyle devam etmiştir: *“Evler, taştan yapılmıştır, fakat bazıları iyi bir duvar işçiliği sunar. Genellikle küçük ve süslemeden yoksundur. Terasların hepsi düzdür ve üst katların taş kaplı*

³¹⁴ Işın Demirkent, “Ortaçağ'da Mardin”, s. 80-81.

³¹⁵ XIX. Yüzyılın ilk yarısında Mardin şehrini ziyaret eden seyyahlar, daha çok misyonerlik faaliyetlerine katkı sağlamak amacıyla seyahatlerini gerçekleştirmişlerdir. Çeşitli tarihlerde Mardin'e gelen bu seyyahlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehtap Nasıroğlu, *Batılı Seyyahların Gözüyle Mardin Ve Çevresi (Mardin, Nusaybin Ve Hasankeyf)*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa, 2010.

³¹⁶ Adrien Dupre, *Voyage en Perse, fait dans les annees 1807, 1808 et 1809, en Traversant La Natolie et la Mesopotamie*, I, Paris, 1819, s.78-79.

³¹⁷ Mehtap Nasıroğlu, *Batılı Seyyahların Gözüyle Mardin Ve Çevresi (Mardin, Nusaybin Ve Hasankeyf)*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa, 2010, s. 58.

*alanların etrafı akşam davetlerinin verilmesi ya da yaz aylarında gece uyumak için tahta iskelelerle çevrilidir*³¹⁸.”

1837 yılında Mardin'e gelen Papaz Horatio Southgate, Mardin'in üzerinde bulunduğu kaya parçasını, şehir için bol bulunan ve çok iyi inşaat malzemesi sağlayan bir kireç taşı kütlesi olduğunu, bu taşın Bitlis usulü küp şeklinde bloklar halinde kesilerek, en iyi evler ile kamu binalarının yapımında kullanıldığını ifade etmiştir. Aynı zamanda Musul'da veba salgını yaygın olduğu halde, Mardin'de çok az vakanın görülmesinden dolayı Mardin şehrinin, Musul gibi terk edilmiş ve azalan evlerin yıkıntılarıyla yüklü olmadığını bildirmiştir³¹⁹.

1813 senesinde yolculuğuna başlayan Kinneir ise Mardin'in sarp ve kayalık bir dağın güney tarafında yer aldığına, zirvesinin bir kale ile taçlandırılmış olduğuna ve kasabanın yaklaşık iki kilometrelik bir taş duvar ile çevrili olduğuna işaret etmektedir³²⁰.

Mardin, taş mimarinin ön plana çıktığı bir şehirdir. Bu yönüyle Kuzey Suriye ile benzeştiği söylenmektedir. Sarı kalker taşının, yapı üretimine hâkim bir vaziyette olduğu Mardin'de arazinin eğimli bir yapıya sahip olması neticesinde Mardin yapıları teraslamalar şeklinde kendini göstermiştir. Mardin evlerinin, birbirlerinin cephesini kapatmadan merdiven gibi tasarlanarak, genellikle 2 veya 3 katlı olarak inşa edildiği bilinmektedir³²¹. Aynı zamanda Mardin evlerinde *eyvan*, *revak* gibi yarı açık mekânların bulunması da önem arz etmektedir.

Mardin evlerinin fiziki özellikleri ile ilgili olarak vakfiye kayıtları ile Arapça satış hüccetlerinden önemli bilgiler elde etmemiz mümkündür. Bu evler bir avlu ile sarılmakla birlikte genellikle içerisinde “*tek veya daha fazla mesalibli hücre, neccari, hamam, ahur, mutbah, kılar, eyvan, su kuyusu, havş, kenif ...*” adı verilen bölümler ihtiva etmekteydi. Mesela Seyyid Mehmed adlı kişi Medrese mahallesinde sınırları belli olan ve içinde “*üç mesalibli hücre, neccari, hamam, ahur, mutbah*” vs. bölümleri bulunan evini 15-25 Aralık 1841 M. (Evail-i Zi'l-ka'de 1257 H.) tarihinde vakfetmiştir³²².

³¹⁸ James Silk Buckingham, *Travels in Mesopotamia*, London, 1827, s. 190.

³¹⁹ Mehtap Nasıroğlu, *Batılı Seyyahların Gözüyle Mardin Ve Çevresi (Mardin, Nusaybin Ve Hasankeyf)*, s. 69-70.

³²⁰ John Macdonald Kinneir, *Asia Minor, Armenia, Koordistan*, London, 1818, s. 433.

³²¹ E. Füsün Alioğlu, “Geleneksel Mardin Evleri”, *Mardin Tebliğleri*, İstanbul, 2013, s. 45.

³²² MŞS. 253, s. 59, b. 180. 15-25 Aralık 1841 tarihli Arapça vakfiye sureti. Hasan Beğ b. Seyyid Hızır, doğusu Abo b. Muhammed Beğ'in mülkü, batı ve kuzeyi yol ile sınırlı olan evini İlyas Halebi'nin çocuklarına vakfetmiştir.

2.2. Mardin Kalesi

Mardin Kalesi³²³, Mardin'in en yüksek tepe noktasında kurulmuş olup; yaklaşık 1200 m. yüksekliğindeki bu tepenin kayalık doruk noktasından istifade edilerek inşa edilmiştir. Doğu-batı istikametinde mesafesi 800 metre, genişliği ise 30-150 m. arasında değişen bir düzlükte yer almaktadır³²⁴.

Anadolu'nun pek çok kalesinde olduğu gibi iç kale³²⁵ ve dış kale bölümlerinden oluşan yapılara bir örnek teşkil ettiği bilinmektedir³²⁶. Kalenin hangi dönemde inşa edildiğine dair net bir bilgi bulunmamakla birlikte Hemdanilerin bölgede hâkimiyet kurdukları dönemde³²⁷ Hemdan b. Hasan tarafından yeniden yaptırıldığı kabul edilen görüşler arasındadır.

Artuklu döneminde yeniden inşa ettirilen kale, surları ve kulesiyle Artuklu mimarisinin en önemli eserleri arasında yer almaktadır. 18. Yüzyıl ortalarında iç ve dış kaledaki yerleşmeler terk edilmeye başlanmış, 19. Yüzyılda iç kale tamamen boşaltılmıştır³²⁸. Dupre'ye göre şehrin etrafını çevreleyen surların, doğu'da *Muş*, *Sor* ve güneyde *Vairi* olmak üzere üçü açık 4 kapısı bulunmaktaydı³²⁹. 19. Yüzyıl sonlarında Cuinet tarafından yüksek bulunan surların kalıntılarına 1930 yılında Albert Gabriel tarafından ulaşıldığı bilinmektedir³³⁰.

Müstahkem bir mevkiye bulunan Mardin Kalesi'nin³³¹ fiziki özellikleri ve incelenen dönemdeki durumu hakkında elde mevcut bulunan belgeler önemli ipuçları

³²³ Mardin Kalesi, 10. Yüzyılda Al-Bâz (Şahin Kalesi), 14. Yüzyılda Kal'at al Şahba, Kal'at-ı Kuh, Kal'at-ı Gurab (Kargalar Kalesi) adıyla anılmaktaydı. Bkz. E. Fusun Alioğlu, "Tarihsel Süreçte Şehir Dokusu ve Geleneksel Mardin Evleri", *Taşın Belleği Mardin*, YKY, İstanbul, 2005, s. 183.

³²⁴ Adnan Gürbüz, "16-17. Yüzyıllarda Mardin Kalesi", *I. Uluslar arası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, (Editör: İbrahim Özcoşar-Hüseyin Haşimi Güneş), İstanbul, 2006, s. 303; Nejat Göyünç, *Mardin Sancağı*, s. 91; E. Fusun Alioğlu, "Geleneksel Mardin Evleri", s. 44.

³²⁵ İç kale, "surlarla çevrili bir kentin en yüksek yerinde hükümdarın, beyin veya komutanın ikameti için ayrılmış, en son savunma yeri olan kale bölümü" şeklinde tanımlanmaktadır. Şehrin etrafını çeviren surlar da dış kale bölümünü oluşturmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Boran, *Anadolu'daki İç Kale Cami ve Mescidleri*, TTK, Ankara, 2001, s. 8.

³²⁶ Ali Boran, *Anadolu'daki İç Kale Cami*, s. 9.

³²⁷ 10. Yüzyılda Hemdanilerin elinde bulunan kale *boz şahin* veya *kül renkli* adıyla anılmaktaydı. Bkz. Nazmi Sevgen, *Anadolu Kaleleri I*, Ankara, 1959, s. 259.

³²⁸ Ali Boran, *Anadolu'daki İç Kale*, s. 105.

³²⁹ E. Fusun Alioğlu, "Tarihsel Süreçte Şehir Dokusu", s. 185.

³³⁰ E. Fusun Alioğlu, "Tarihsel Süreçte Şehir Dokusu", s. 187. Sur duvarı kalıntılarına, Savurkapı (Babi's-Sur) Mahallesi'nin güneydoğusunda, sur üstü yerleşmelerin temellerinde rastlanıldığı bildirilmektedir.

³³¹ BOA., *Hatt-ı Hümayun, Dosya Nr. 446, Gömlek Nr. 22300*. 8 Temmuz 1835 M. (12 Rebi'ü'l-evvel 1251 H.) tarihli arzuhalde kalenin fiziki özellikleri ve genel durumu izah edilerek tamire ihtiyaç olduğu bildirilmiştir. "... bu kal'a dört tarafı kesme ve gayet yüksek yalçın kaya demek olub egerçi kayanın üzerinde divârları dahi var ise de mürur zaman ile ekser mahali harab olarak bayağı divâr eseri kalmamış gibi olub ancak bu kal'anın sarplığı divâr ile olmayarak mücerred yaradılışı öyle sa'b ve sarb bir hali olduğundan kâffe-i divârları zeminiyle beraber hedm olunsu yine metanetine hiçbir zarar

vermesi açısından önemlidir. 8 Temmuz 1835 M. (12 Rebi'ü'l-evvel 1251 H.) tarihli arzuhalde, kalenin fiziki özellikleri ve genel durumu izah edilerek, tamir edilmeye ihtiyacı olduğu bildirilmiştir. Oldukça sarp olan kalenin dört tarafı yalçın kayalık olduğundan bütün duvarları dahi tahrip olsa yine de metanetine bir gölge düşürmediği söylenmiştir. Ancak kalenin muhafaza edilmesi için içerisinde iki yüz yabancı tüfek bulundurulması gerektiği, bunun için de aylık 10-15 bin kuruş masrafa ihtiyaç duyulduğu bildirilmiştir. Bununla birlikte kendi haline bırakılarak terk edilmesi durumunda kürt aşiretlerinin eline geçeceği de ifade edilmiştir. Ayrıca yalçın kayanın delinerek, içerisine 160 kadar sarnıç yapıldığı; bu sarnıçların, 10 bin kişinin kale içerisine istihkâma çekilmesi durumunda, 10 senelik su ihtiyacını karşılayacak kapasitede bulunduğu bildirilmiştir.

Kalenin fiziki özellikleri ile ilgili olarak seyahatnamelerin verdiği bilgiler önem arz etmektedir. Bu seyyahlar arasında yer alan Evliya Çelebi; Mardin Kalesi'nin, Dicle Ceziresi içinde, Şatt Nehri'ne iki menzil yakınlıkta bir çöl içinde, göğe yükselmiş bulut renginde yüksek bir kaya üzerinde kudret eliyle yapılmış bir kale olduğunu ifade ederek, *"... bu kale o derece yüksektir ki, en yüksek yerinde bulunan yapıların burç ve kuleleri Samanyolu gibi mavi bulutlara erişir. Ta öğle vakti olunca, mavi bulutlar kaybolmadan kalenin yüksekindeki minare ve yüksek binalar görünmez..."* demektedir.

Aynı zamanda Mardin kalesinin en yüksek yerine tam iki fersahta çıkıldığını, dört tarafından üç-dört menzillik yerlerden görüldüğünü, öyle ki bu kaleden Nusaybin ve Sincar Kaleleri ile Sencar Dağı ve Hamun Sahrası'nın apaçık görüldüğünü, kalenin fethedilmesi insan gücü dâhilinde olmadığını, sadece kuşatma yapılarak veya gizlice kaleye girmek suretiyle fethedilebildiğini, Yoksa başka bir şekilde ele geçirilmesinin

olmayacağından başka içinde yalçın kaya delinmiş ve ol vechile yüz altmış bu kadar sahrîc yapılmış olub hala yüz şu kadarı ... el-haletü hazihi on bin adam tahassun itmiş olsa yine on senelik idareye vaki suya mevcut ve bu sarnıcların hemdi dahi adimü'l-imkân idüğü zahir derunumuz olub bu surette kal'a-i mezkure hali üzere bırakılmak lüzum gelse ekrad ve aşair içinde olarak ale'l-husus Mardin kasabasının dahi üzerinde bulunduğuna ve bu cihetle herkesin gözü olduğuna binaen her kimin eline geçse çıkarılması ve bu takdirce muhafazası için daima içinde ulufeli olarak bir iki yüz yabancı tüfenk bulunması lazım geleceği bu da mahiye on on beş bin gurus mesarife muhtac olacağı tastir olub bu surette hedmi çaresine bakılsa fakat kalmış olan divârları indirilüb bir de kaffe-i sahrıcları taş ve toprak ile doldurulmaktan başka kolay olmadığı ve böyle olsa da yine tekraren bu sarnıcların tathiri dahi mümkün olub ancak o da beş altı aya muhtac olarak ekrad ve aşair takımı ise öyle bir şey ile altı ay uğraşamayacağı derkâr ve işte bu cihetle bir çaresi bulunub bundan başka kolay olmadığı aşikâr ise de Mardin ekrad ve aşair ve urban içinde olub hususiyle bağdad caddesi olduğuna ve böyle mahalde öyle metin ve müstahkem olan kal'anın hedmi irade-i seniyyeye muğayir düşeceği mülahaza kılındığına binaen mecburen arz ve istizan ibtidar olunmuş olmağın kal'a-i mezkurenin zikr olunduğu mertebe hedm ve tahribine mi irade buyrulur yoksa cadde üzerinde bulunduğundan hal üzere terk olunub bir iki yüz tüfenk ikamesiyle muhafazası sureti mi ne teseyyüb kılınur bu babda müteallik olacak irade-i seniyye ..." den emir istenilmiştir.

imkânsız olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca kale içinde çok sayıda mağaralar ile karanlık saklanma yerleri ve on sene kuşatmaya dayanacak su sarnıçları bulunduğunu, tepelerinin yalçın kayaları üzerine rahmet yağmurları indikçe, bir damlası dahi boşa gitmeyip hepsi kayalar yoluyla su sarnıçlarına gittiğini yazmaktadır.

Evliya Çelebi kalenin mühimmatı ile ilgili olarak şu bilgilere yer vermiştir: “*Bu kalede o kadar mühimmat ve levazımat, sayısız ve sınırsız türlü türlü cebehaneler var ki hesabını ancak Allah bilir. O kadar balya siyah barut, gülle, humbara ve top var ki, anlatmaya kalksak ayrı bir cild olur. Kalenin göğsü yükselmiş tepesinde nice eserler vardır. Asla hendeği yoktur. Zira bütün çevresi cehennem çukurundan nişan verir parlak ve cilalı kayalardır...*”³³².

1766 yılında Bağdat, Musul, Mardin, Diyarbakır, Urfa ve Halep’e seyahat eden Karsten Niebuhr, Mardin Kalesi ile ilgili olarak şu bilgileri vermiştir³³³: “*Mardin, yüksek ve oldukça dik bir kayalığın üzerine kuruludur; bir zamanlar kalesinin sağlamlığıyla ünlü bir şehirdi. Eski şehir surlarından tek tük parçalar kalmış, kalesi de bir yıkıntı halinde. Dar ve uzun olarak inşa edilen kale, şehrin hemen sırtındaki dik ve yüksek bir kayalığın üzerinde bulunuyor; en yüksek noktasını oluşturan kuzey köşesiye en sağlam yeri. Kalede su kaynağı da var, fakat yağmur suyu biriktirmek için çok büyük sarnıçlar da yapılmış ...*”. Ayrıca Mardin Kalesinin sağlamlığını kayaların çok dik olarak inmesine bağlayan seyyah, kalenin bazı kenarlarına sur bile örülmediğini, evlerin buralara kadar inşa edildiğini ifade etmiştir.

İngiliz seyyahı Buckingham ise seyahatnamesinde kalenin yapısı ile ilgili olarak önemli bilgilere yer vermiştir³³⁴. Şöyle ki “*... tüm bu tepelerin zirvelerinde kireçtaşı kayalar vardır ki bu tepeler bu materyalden oluşmuştur, zirveden kısa derinliklere doğru sarp kayalıklar oluşmuştur, bu yüzden toprak sarp fakat pürüzsüz bir oluşum gösterir, böylece tepelerindeki yuvarlak kütleler uzaktan bakıldığında yüksek kaleleri andırırlar. Mardin kalesinin inşasında bu durumdan faydalanılmıştır ki bu kale, onun etrafını çevreleyen dik bir falezden yükseltilmiş olan bir duvardır aslında ve bu nedenle ulaşılması son derece zordur. Aşağıdan, bir İslam eseri olarak belirir ve yapay korunma yapılaştırmalarından çok doğal durumundan dolayı aşılması zordur. Fakat*

³³² Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Bağdat- Basra- Bitlis- Diyarbakır- İsfahan- Malatya- Mardin- Musul- Tebriz- Van*, (Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman- Yücel Dağlı), 4. Kitap, 1. Cilt, YKY., İstanbul, 2010, s. 81-82.

³³³ İlhan Pınar, “Karsten Niebuhr’un Gözüyle 1760’larda Mardin ve Diyarbakır”, *Tarih ve Toplum*, c. 27, S. 161, İstanbul, 1997, s. 299-300.

³³⁴ James Silk Buckingham, *Travels in Mesopotamia*, s. 190.

çok az bombardıman silahı vardır ve kendisi orada yaşayan ve iç kalede yaşamak için hizmetinde olan ailelere izin veren mütesellimin kişisel koruması olarak yaklaşık elli asker bulunur...” diye ifade etmiştir.

Kâtip Çelebi, kalenin bir dağ üzerinde kurulduğunu, yerden zirvesine kadar 2 fersah³³⁵ bir yol mesafesi bulunduğunu ve yaklaşık bir dağın yarısını kapladığını belirterek, cebren fethedilmesinin mümkün olmadığını ifade etmiştir³³⁶.

Seyahatnameler, Mardin Kalesinin sağlamlığını ve kolay ele geçirilen bir kale olmadığını ortaya koymaktadır. Zamanla tahrip olan kalenin tamirine ihtiyaç duyularak, onarılması yönünde adımlar atıldığı görülmektedir.

İncelenen dönem içerisinde, harap bir vaziyette bulunan Mardin Kalesi, belirli zaman aralıklarında tamir edilmeye çalışılmıştır. Bağdat Valisi Vezir Süleyman Paşa tarafından yazılan tahriratta, Mardin Kalesi’nin zamanla tahrip olduğu ve etrafında bulunan aşiret eşkıyasından dolayı sakinlerin huzursuz bir hale geldiği bildirilmiştir. Mardin Kalesi tamir edilmedikçe, aşiretlerin eşkıyalık faaliyetlerine devam edeceği aşikâr olduğundan, kalenin tamire muhtaç olan yerlerinin tespit edilerek, onarımının yapılması için mimar halifesi görevlendirilmiş ve halifenin Mardin voyvodası ve ileri gelenlerle birlikte hareket etmesi istenilmiştir. Kalenin tamiri için gereken 50 bin kuruş masraf ise Mardin ve Nusaybin mukataasının 1790 (1205) senesi malından karşılanmıştır.

Altı ayda bir hesaplanan masraf defterleri incelendiğinde kale ve hisarın tamirleri için para ayrıldığı görülmektedir. 1838 senesinde kale ve hisarın tamir edilmesi için 2530 kuruş masraf kaydedilmiştir³³⁷.

Fransız seyyah Olivier, 1799 yılında Mardin’e geldiğinde, bir zamanlar kenti korumuş olan kalenin harabe bir vaziyette olduğunu, kenti çeviren surların ise yakın zaman önce Bağdat paşası tarafından onartıldığını bildirmiştir³³⁸.

³³⁵ Fersah, Farsça ferseng kelimesinden Arapça’ya geçmiştir. Kelime Ermenice’de hrasah, Süryanice’de prasaha’dır. Osmanlılarda genellikle Arap fersahı geçerli olmuştur. 1 fersah = 3 mil = 5985 m.dir. Buna göre Mardin kalesinin zirvesine ulaşmak için kat edilmesi gereken yol mesafesi 11970 metredir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Halaçoğlu, “Fersah”, *DİA.*, c.12, İstanbul, 1993, s. 412; Ünal Taşkın, *Osmanlı Devleti’nde Kullanılan Ölçü ve Tartılar*, s. 412.

³³⁶ Kâtip Çelebi, *Cihannüma*, (Yayın Editörü: Said Öztürk), s. 526.

³³⁷ MŞS. 253, s. b. 156.

³³⁸ Fransız hekim ve seyyah Olivier’in İran’a giderken geçtiği Güneydoğu Anadolu’nun dört merkezi Birecik, Şanlıurfa, Mardin ve Nusaybin hakkındaki 1799 tarihine ait gözlemleri için bkz. Ahmet Mümtaz Maden, *Olivier’e Göre Anadolu (Birecik, Şanlıurfa, Mardin, Nusaybin)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2001, s. 25.

Cephanelik kale içerisinde muhafaza edilmekteydi. Bu cephane Mardin Muhafızı Mehmed Mirza Paşa vaktinde yoklanmıştır. 24 Kasım 1838 M. (7 Ramazan 1254 H.) tarihinde sayımı yapılan bu cephanelikte “5 sandık fişek, 9 adet el kabzası, 80 adet ufak gülle, 26 batman kır kurşun, 500 adet tüfenk taşı, 24 adet barut, 316 top güllesi, 33 diğer top güllesi, 109 adet taş gülle, 5 adet kopuz güllesi, 15 adet büyük kopuz güllesi ve 7 adet top” sayılmıştır³³⁹.

Mardin Kalesi içerisinde bir zindan bulunmaktaydı. Bu zindanda bazı kişilerin kal’abend³⁴⁰ olunarak cezaya çarptırıldığı gönderilen emir ve fermanlarda görülmektedir. Mesela Amid Kadısı ve Diyarbakır voyvodası dergâh-ı muallam kapucubaşlarından Mehmed Emin ile Mardin kadısı ve dergâh-ı muallam gedüklülerinden Mustafa’ya gönderilen 28 Mart 1802 M. (24 Zi’l-ka’de 1216 H.) tarihli fermana; Diyarbakır Kaim-makamı Eski Silahşor İbrahim’in kendi halinde olmayıp halka zulmettiği ve haksız yere kişileri tutuklayarak öldürdüğü ve bu sebepten halktan cürüm parası aldığı bildirilmiştir. Ayrıca bölgede çıkardığı fesat ile halkı ikiye ayırdığı ve kendi yandaşı olan gruba destek vererek diğer gruba baskı ve şiddet uyguladığı anlaşıldığından bu şahsın yakalanarak, Mardin Kalesine hapsedilmesi emredilmiştir. Ayrıca İbrahim’in Mardin’e götürdüğü eşyaları da dâhil olmak üzere elinde bulunan bütün emval ve eşyası ile birlikte ekilebilir arazisi, hububatı, taşınır mal ve hayvanları elinden alınarak devlet adına kullanılmıştır³⁴¹.

Mardin Mütesellimi Murad Neşet Efendi’ye gönderilen 12 Ekim 1840 M. (15 Şaban 1256 H.) tarihli buyrulduya göre; Hacı Süleyman Ağa’nın konağına gece vakti giren iki hamalın, para ile birlikte altın ve gümüşten mamul kadın süs eşyasıyla dolu bir sandığı çaldıklarının anlaşılması üzerine, hırsızların yakalanarak kaleye gönderilmesi ve çaldıkları malların da ağaya teslim edilmesi istenilmiştir³⁴².

25 Temmuz 1838 M. (3 Cemaziye’l-evvel 1254 H.) tarihinde kalede bulunan iki demir pencerenin düşmek üzere olduğunun tespit edilmesi üzerine, Mardin Muhafızı Mehmed Mirza Paşa tarafından ölçtürülen toplam 358,5 kıyye demir Nusaybin’de inşa edilen kışlaya sarf olunmuştur³⁴³.

³³⁹ MŞS. 253, s. 10, b. 46.

³⁴⁰ Kal’abend cezası ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. Suha Oğuz Baytimur, *Osmanlı Devletinde Hapis ve Sürgün Cezaları (1791-1808)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2011.

³⁴¹ BOA., *Cevdet, Zaptiye, Nr: 2010*.

³⁴² MŞS. Nr. 253, s. b. 63. 12 Ekim 1840 M. tarihli Arapça buyruldu.

³⁴³ MŞS. 253, s. 74, b. 212.

2.3. Mahalleler

Osmanlı şehirlerinde mahalle; birbirini tanıyan, birbirlerinin davranışlarından bir ölçüde sorumlu ve sosyal dayanışma içinde olan kişilerden oluşan bir topluluğun yaşadığı yer olarak tanımlanmaktadır³⁴⁴. Aynı zamanda mahalle, aynı mescitte ibadet eden cemaatin aileleriyle birlikte yerleştikleri şehir kesimini oluşturmaktadır. Türk İslam şehirlerinin fiziki ve sosyal yönden en önemli özelliği, mahallelere bölünmüş bir vaziyette olmasıdır³⁴⁵.

Mardin’de XVI. Yüzyılda Bâb-ı Cedid, Zarraka, Kıssis, Babü’l-Hammara, Kölasıyye, Şemsiyye, Zeytun, Kâmil ve Bimaristan, Yahudiyan, Sündeک veya Sevindik adlarında olmak üzere toplam 10 mahalle³⁴⁶ bulunurken; XIX. Yüzyılın ilk yarısında bu sayı 13’e yükselmiştir. Bu mahalleler Cami-i Kebir, Babü’l-Cedid, Babü’s-Savur, Emüniddin, Gölasıyye, Kıssis, Latifiye, Medrese, Meşkin, Necmeddin, Sündeک, Şehidiye, Şeyh Çabuk, Şeyh Şeyhullah ve Tekye adını taşımaktaydı. Adı geçen mahallerden Sündeک ve Latifiye Mahallesi aynı mahalle olup, halk arasında iki mahalle isminin de kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Bu mahallelerde Müslümanlar ile gayrimüslimler bir arada yaşamaktaydılar. Mardin Mahallelerini, Müslim gayrimüslim şeklinde ayırarak, bir tasnife tabi tutmak mümkün olmamaktadır. Dini ve etnik gruplar şehirlerde birbirlerine tamamen kapalı ayrı topluluklar halinde değillerdi. Aksine birçok Osmanlı şehrinde³⁴⁷ olduğu gibi Müslümanlar ile gayrimüslimler rahat bir ilişki içerisinde yaşamlarını sürdürmekteydiler.

XVIII. Yüzyılda Mardin mahallelerinden Baş Ala, Maristan, Babü’l-Cedid, Zerraka, Gölasıyye, Edna, Kıssis, Zeytun, Sündeک adlı mahallelerde Müslümanlar ile gayrimüslimler bir arada yaşamaktaydılar³⁴⁸. Sadece Şemsiyan Mahallesi gayrimüslimlerden müteşekkildi. 25 Ekim 1781 M. (7 Zi’l-kade 1195 H.) tarihinde

³⁴⁴ Özer Ergenç, “Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, OA, c. IV, İstanbul, 1984, s. 69.

³⁴⁵ Doğan Kuban, “Anadolu-Türk Şehri, Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler”, VD, S. VII, Ankara, 1968, s. 54.

³⁴⁶ Nejat Göyünç, *Mardin Sancağı*, s. 97. Bu eserde Mardin’in XVI. Yüzyılda 9 adet mahallesinin olduğu bildirilmiştir.

³⁴⁷ Mardin’e komşu olan Urfa’da gayrimüslimlere ait ayrı mahallelerin olmasına rağmen şehir sakinlerinin etnik ve dini kimliklerine bakılmaksızın rahat bir ilişki içerisinde yaşamlarını sürdürdükleri bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Emin Üner, “Osmanlı’da Mahalle ve Çocuk”, *Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk*, I, (Editör: Prof. Dr. Osman Köse), Samsun, 2016, s. 624.

³⁴⁸ Veysel Gürhan, *XVIII. Yüzyılda Mardin Şehri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış DoktoraTezi, Ankara, 2012, s. 35.

Milli-zade İsa Bey tarafından adı geçen mahallelerde yaşayan gayrimüslimlerden belirli sayıda tüfek toplanarak Bağdat tarafına gönderilmiştir³⁴⁹.

2.3.1. Cami-i Kebir Mahallesi

Osmanlı dönemi Türk İslam şehirlerinde genellikle *Cami-i Kebir* adıyla anılan bir mahalleye tesadüf etmek mümkün olmaktadır³⁵⁰. Bu şehirler içerisinde yer alan Mardin'deki Cami-i Kebir Mahallesi, XVI. Yüzyılda Babü'l-Cedid mahallesinin sınırları içerisinde yer almaktaydı. İncelenen dönemde Mardin'in en büyük çarşı ve camisini çerisine alan mahallenin ayrı bir mahalle olarak teşkil edildiği görülmektedir. İncelenen dönemde Müslüman nüfusun ağırlıkta olduğu bir mahalledir. Aynı zamanda mahalle içerisinde Süryani Kadim, Süryani Katolik, Ermeni Katolik gibi Hristiyan nüfusun barındığı bilinmektedir³⁵¹.

2.3.2. Babü'l- Cedid Mahallesi

Mardin şehir kapılarından birinin adını taşımakta olup, XVI. Yüzyılda şehrin büyük çarşısı ile Cami-i Kebir bu mahallenin sınırları içerisinde yer almaktaydı. İncelenen dönemde mahalle sınırlarının daralarak Cami-i Kebir'in ayrı bir mahalle olarak teşkil edildiği bilinmektedir. Aynı zamanda mahalleden Şehidiye ve Tekye mahalleleri de oluşturulmuştur³⁵². Mahalle içerisinde aynı isimle anılan bir hamamın bulunduğu ve 1915 senesinde Evkaf memuru Şükrü Efendi tarafından restore edildiği bilinmektedir³⁵³.

İncelenen dönemde mahallede 16. Yüzyılda olduğu gibi Müslümanlar çoğunluğu oluşturmaktaydı. Yahudilerin bir kısmının ise bu mahalle sakini oldukları bilinmektedir³⁵⁴.

³⁴⁹ MŞS. 241, s. 63-64.

³⁵⁰ İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, TTK, Ankara, 1995, s. 34; Mehmet Ali Ünal, *Harput Sancağı (1518-1566)*, Ankara, 1989, s.201; Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, TTK, Ankara, 2006, s. 58, Orhan Kılıç, *XVI. Ve XVII. Yüzyıllarda Van (1548-1648)*, Van, 1997, s. 244; Enver Çakar, *Doğu Akdeniz Sahilinde Bir Osmanlı Sancağı: Trablus (1516-1579)*, TTK, Ankara, 2012, s. 131; Feridun Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara, 1989, s. 50-51; Galip Eken, *Fiziki Sosyal ve İktisadi Açından Divriği (1775-1845)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1993, s. 10; Gökür Gögebakan, *XVI. Yüzyılda Malatya Kazası (1516-1560)*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Eğitimi Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Malatya, 1998, s. 78.

³⁵¹ İbrahim Özcoşar, *19. Yüzyılda Mardin Süryanileri*, s. 267.

³⁵² İbrahim Özcoşar, "13 Mahalle 7 Cemaat", s. 370.

³⁵³ Nejat Göyünç, *Mardin Sancağı*, s. 97.

³⁵⁴ İbrahim Özcoşar, *19. Yüzyılda Mardin Süryanileri*, s. 265.

2.3.3. Babü's- Savur Mahallesi

Mardin'in en güneydoğu ucunda bulunan bu mahalle, 16. Yüzyılda Şemsiyye mahallesi adını taşımakta olup, o dönemde sadece şemsilerden oluşmaktaydı³⁵⁵. 19 Yüzyılda Müslüman nüfusun yoğun olarak yaşadığı bir mahalle olarak karşımıza çıkmaktadır. Mahallede ikâmet eden gayrimüslim nüfusun başında Süryani Kadim ve Ermeniler gelmektedir³⁵⁶.

2.3.4. Emüniddin Mahallesi

16 ve 17. Yüzyıllara ait kayıtlarda “*Bimaristan*” adıyla geçen bu mahalle, 18. Yy sonlarında “*Maristan*” adıyla anılmıştır. 19.yy başlarında ise mahalle adını Şeyh Eminüddin Bimaristanı'ndan alarak yeniden değişmiştir. Mahalle içerisinde bulunan hamamın 4/1 hissesi 1841 senesinde Sarraf başı zimmi Hoce Murad'a 2000 Rumi Zolata kuruşa satılırken; hamamın bir başka hissesi 22 Ocak 1842 M. (9 Zi'l-hicce 1257 H.) tarihinde aynı bedelle Zeynep Hatun binti Abdullah'ın vekili Hacı Hıdır'a satılmıştır³⁵⁷. 15 Mart 1849 M. (15 Rebi'ü'l-ahir 1265 H.) tarihli Arapça vakfiye suretinde içerisinde küçük oda, eyvan, su kuyusu, mutfak vs. bulunan ev, Diyarbekirli Buğud oğlu Maksi Turmas tarafından Muksi ve kardeşi Evsul Cercuvani'ye yarı yarıya ortak olmak üzere satılmıştır³⁵⁸.

2.3.5. Gölesiyye (Kölesiyye) Mahallesi

Şehrin kuzey doğusunda bulunan mahallenin şimdiki adı Gül mahallesidir. 27-30 Ekim 1840 M. (Evail-i Ramazan 1256 H.) tarihli satış hüccetinde; bu mahallede içerisinde “*tek mesalibli kahve ocağı, buhari, kenef, su kuyusu ve avlusunda yıkılmış vaziyette mutbah*” bulunan taş yapılı ev, Esad b. Halil tarafından amcası Mahmud'un çocukları Mahmud, Hedle ve Zerk'e'nin nafakalarının ödenmesi için satılmıştır³⁵⁹.

2.3.6. Kıssis Mahallesi

Kıssis; keşiş, papaz anlamına gelmektedir. Mardin'in sur kapılarından birine *Bâb-ı Kıssis* adı verildiği bilinmektedir. Aynı adı taşıyan mahallede gayrimüslimler

³⁵⁵ Nejat Göyünç, *Mardin Sancağı*, s. 100.

³⁵⁶ İbrahim Özcoşar, *19. Yüzyılda Mardin Süryanileri*, s. 266.

³⁵⁷ İbrahim Özcoşar- H. Hüseyin Güneş -Fasih Dinç, *242 Nolu Mardin Şer'iyeye Sicili Belge Özetleri ve Mardin*, (Editör: Ahmet Kankal-Kenan Ziya Taş), İstanbul, 2006, s. 21.

³⁵⁸ MŞS. 253, s. b. 36.

³⁵⁹ MŞS. 253, s. 89, b. 246. 27-30 Ekim 1840 M. (Evail-i Ramazan 1256 H.) tarihli Arapça satış hücceti.

ikâmet etmekteydi. Özellikle Süryani Kadim, Süryani Katolik, Ermeni ve Keldanilerden oluşan Hristiyan topluluklar yaşamını sürdürmekteydi³⁶⁰. İncelenen dönemde özellikle Süryani cemaatler arasında meydana gelen anlaşmazlıklar, mahalle içerisinde kendini göstermekteydi³⁶¹.

Süryani Katoliklere ait olan Meryem Ana Kilisesini içinde barındıran bu mahalle, Mardin'in tek ana caddesi üzerinde ve Diyarbekir kapısına giden yolun sağ tarafında bulunmaktaydı. Bugün Mardin'in Şar Mahallesi bu mahallenin mevkii üzerinde bulunmakatadır³⁶².

Süryani Katoliklerin, mahalle içinde yer alan bu kilise havalisinde ölülerini defnetmek için ruhsat istemeleri üzerine kendilerine izin verilmiştir. Ayrıca Süryani Yakubilerin, Süryani Katolikler üzerinde herhangi bir müdahalesinin olmaması gerektiği bildirilmiştir³⁶³. Bu uyarılara rağmen Süryani Yakubiler tarafından Süryani Katoliklere ait kiliselere saldırıldığına haber alınması üzerine bu müdahalelerin önlenmesi için 13 Haziran 1844 M. (26 Cemaziye'l-evvel 1260 H.) tarihinde yeniden buyruldu gönderilmiştir³⁶⁴.

2.3.7. Meşkin Mahallesi

16. Yüzyılda Babü'l-Hammara adı verilen mahallenin sonradan Diyarbekir kapıya dönüşen kısmının kuzey sınırında bulunmaktaydı. Adını Mardin şehir kapılarından birini teşkil eden Meşkin Kapısı'ndan almıştır.

2.3.8. Necmeddin Mahallesi

16-17 ve 18. Yüzyıllarda “*Suyu çok az olan kaynak*” anlamına gelen “*Zerraka*” adıyla anılmaktaydı³⁶⁵. Daha sonra Artukoğullarından Necmeddin İlgazi'nin adına itafen Necmeddin Mahallesi denilmiştir³⁶⁶.

³⁶⁰ İbrahim Özcoşar, “13 Mahalle 7 Cemaat (19. Yüzyıl Mardin’de Cemaatler Arası Sosyal Uyuma Örnekler)”, I. Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu, (20-22 Nisan Erciyes 2006).

³⁶¹ Nejat Göyünç, *Mardin Sancağı*, s. 98. Bkz. 1846 (1262 H.) tarihli belge. “... *Mardin kasabasında mütemekkin Süryani Katolik milleti mine'l-kadim ölülerini Yakubi ermeni milleti kilisalarının havlılarına müştereken defn edegelürler iken, bir vakitten berü Yakubiler taarruz ederek beynlerinde vuku' bulan münâzaa imtidâd bulmuş ve ba'dezin Katolik Süryanileri ölülerini kasaba-i mezbure mahallatından Kassis mahallesinde kâin kadimden ve müstakilen kendüler yedlerinde olan Meryem Ana Kilisesi ta'bir olunur kilisalarının havlısına defn eyledikleri takdirde münâzaa-i mezkûre bi't-tabi'mündefti' olacağı ...*” ifade edilmiştir.

³⁶² Nejat Göyünç, *Mardin Sancağı*, s. 98.

³⁶³ BOA, A.MKT. MHM, 84. 23 Ekim 1845 M. (21 Şevval 1261 H.) tarihli belge.

³⁶⁴ İbrahim Özcoşar, *242 Nolu Mardin*, s. 29.

³⁶⁵ Nejat Göyünç, *Mardin Sancağı*, s. 98; Veysel Gürhan, *XVIII. Yüzyılda Mardin Şehri*, s. 38.

2.3.9. Sündek Mahallesi

Sündek veya Sevindik adıyla anılan mahalle, Latifiye Camiin güney kısmında yer almaktaydı³⁶⁷. İncelenen dönemde sicil kayıtlarında adına tesadüf edilen mahallenin³⁶⁸ Latifiye Mahallesi ile aynı mahalle olduğu ve halk arasında Sündek adıyla zikredilmeye devam edildiği anlaşılmaktadır.

2.3.10. Şehidiye Mahallesi

Şehidiye Mahallesi içerisinde oldukça fahiş bir fiyatta mülk alım satımlarına rastlanılmaktadır. Mesela Şeyh Abdulfettah Efendi bin Şeyh İbrahim Vakfına ait bulunan ve kuzeyi yol, doğusu Hacı Ahmed Cevzi, batısı İbrahim veledi Şemmas, güneyi Hacı Davud mülkleriyle sınırlı olan ve içerisinde “*eyvan, dört maslebeli hücre, kenif, mutbah*” bulunan iki katlı avlulu bir ev 19 Haziran 1842 M. (10 Cemaziye'l-evvel 1258 H.) tarihinde Mehmed Reşid b. Seyyid Ali'ye 14050 kuruş bedelle satılırken³⁶⁹; aynı mahalle içerisinde kuzey ve güneyi yol, doğusu Mardin eski voyvodası Mehmed Said Ağa'nın, batısı Molla Hasan Kâtib-zade mülkleriyle sınırlı; içerisinde eyvan, avlu, su kuyusu ile “*ahur, yazlığ, mutbah, kenif, neccari*” vs. bölümleri bulunan ev, 25 Ekim 1842 M. (20 Ramazan 1258 H.) tarihinde Hacı Süleyman Ağa tarafından 55000 Rumi kuruşa Zeynep Hatun binti Musa'ya satılmıştır³⁷⁰.

Bununla birlikte evin özelliklerine göre fiyatlar değişiklik göstermekteydi. Yine Şehidiye mahallesinde *Darü'l-Kâtib* adıyla meşhur olan konağın yanında bulunan bir ev, 2 Ocak 1841 M. (9 Zi'l-ka'de 1256 H.) tarihinde 600 Rumi Zolata kuruşa satıldığı görülmektedir³⁷¹.

Mahalle içerisinde bahçe ve bostanlara rastlamak da mümkündü. 25 Eylül 1848 M. (27 Şevval 1264 H.) tarihinde Hemo adlı kadın, kardeşinden kendisine intikal eden mahalle içindeki bostan ve ev için kocasının oğlu Şeyhmus b. Ahmed'i kendisine vekil tayin etmişti³⁷².

³⁶⁶ Abdulgani Efendi, s. 40.

³⁶⁷ Nejat Göyünç, *Mardin Sancağı*, s. 101.

³⁶⁸ MŞS. 253, s. b. 5. 19 Mart 1840 M. (15 Muharrem 1256 H.) tarihli Arapça satış hücceti.

³⁶⁹ İbrahim Özcoşar, *242 Nolu Mardin*, s. 17.

³⁷⁰ İbrahim Özcoşar, *242 Nolu Mardin*, s. 23.

³⁷¹ İbrahim Özcoşar, *242 Nolu Mardin*, s. 20.

³⁷² İbrahim Özcoşar, *242 Nolu Mardin*, s. 19.

1 Haziran 1841 M.(10 Rebi'ü'l-ahir 1257) tarihinde Şehidiye mahallesinde doğusu Hacı Mehmed el Cevzi'nin mülkü, batısı Bonan Kızıo mülkü, kuzeyi ise Hacı Davud el Haddad'ın mülkü ile sınırlı olan ve yol üzerinde bulunan ev vakfedilmiştir³⁷³.

2.3.11. Şeyh Çabuk Mahallesi

15 Temmuz 1839 M. (3 Cemaziye'l-evvel 1255 H.) tarihinde Şeyh Çabuk adlı mahalle ahalilerinin, mahkemeye gelerek mahallelerinde cami bulunmadığını ve kış günü Cuma namazlarını eda etmekte zorlandıklarını bildirerek, mahalledeki mescidin camiye tahvil olunmasını talep etmeleri üzerine, mescit camiye çevrilmiş ve camiin hatipliğine Seyyid Ahmed b. Seyyid Mehmed tevcih edilmiştir³⁷⁴.

Mayıs 1811 M. (Cemaziye'l-evvel 1226 H.) tarihinde Şeyh Çabuk İmamı Hacı Mehmed Efendi idi³⁷⁵.

2.3.12. Tekye Mahallesi

İncelenen dönemde Tekye mahallesinde normal düzeyde oturulan evlerin yanında konaklar da bulunmaktaydı. Hacı Taha Konağı, Dellal Bekir'in Konağı ve Bakkal Molla Bekir'in Konağı bunlar arasında yer almaktaydı³⁷⁶. Yine mahalle içerisinde yer alan ve *Bilçi-zade'nin Konağı* adı verilen konak hisseli olarak satılmıştır. Bu konak dâhilinde “*üç hücre, iki kılar, yazlığ, mutbah ile su kuyusunun yarısı*” kendi mülkü iken Hacı Mehmed'in burayı haksız yere tasarruf ettiğini iddia eden Mardin sakinlerinden Ahmed bin El-hac Hasan'ın açtığı davada; müstemilatın 10 sene önce 1000 kuruş kıymetle zevcesi Adile binti İbrahim'in elinde kaldığı ve Adile'nin ise 5 ay önce aynı bedelle Hacı Mehmed'e sattığı şahitlerin huzurunda anlaşıldığından 12 Ekim 1840 M. (15 Şaban 1256 H.) tarihinde dava düşmüştür³⁷⁷.

Mahalle içerisinde bazı evlerin hisseli olarak satıldığına şahit olunmaktadır. Mesela Hacı Mehmed Hanesi meşhur olup, hanenin 4/3'ü Bekko'nun oğlu Seyyid Şaban'a aitti³⁷⁸. 12 Nisan 1841 M. (19 Safer 1257 H.) tarihli bir başka satış hüccetinde; Esad b. Kâtib-zade'nin vekili olan Seyyid Ahmed b. Hafız Abbas, Tekye mahallesinde

³⁷³ MŞS. 253, b. 180.

³⁷⁴BOA., HH, 1621 / 22. Amid Kadısı Seyyid Mehmed tarafından yazılan 15 Temmuz 1839 M. (3 Cemaziyel-evvel 1255 H.) tarihli ilam kaydı.

³⁷⁵ MŞS. 237, s. 56. Mayıs 1811 M. (Cemaziye'l-evvel 1226 H.) tarihli hüccet.

³⁷⁶ MŞS. 253, s. 74, b. 218.

³⁷⁷ MŞS. 253, s. 107, b. 275.

³⁷⁸ MŞS. 253, s. 56, b. 166.

güneyi Hacı İbrahim b. Zülfü mülkü, doğusu ve kuzeyi yol ile sınırlı tamamı pencereli, su kuyusu, mutfak ve avluya sahip evinin 4/1 hissesini 140 kuruş bedelle satmıştır³⁷⁹.

2.3.13. Medrese Mahallesi

Sultan İsa olarak da adlandırılan Zinciriye Medresesi'ni içerisine alan mahallenin daha önceki yüzyıllarda adı geçmemektedir. 19. Yüzyılda Müslüman nüfusun yoğun olduğu, bununla birlikte gayrimüslimlerin de mahallede ikâmet ettikleri bilinmektedir³⁸⁰. Mahallede bazı evlerin vakfedildiği görülmektedir. 15-25 Aralık 1841M. (Evail-i ZA 1257 H.) tarihinde Seyyid Mehmed adlı kişinin, Medrese mahallesi sınırında bulunan ve içerisinde *üç mesalibli hücre, neccari, hamam, ahur, matbah* vs.bulunan evini vakfettiği anlaşılmaktadır³⁸¹.

2.4. Dini ve Sosyal Yapılar

Allah rızasını kazanmak amacıyla bir kimsenin taşınır veya taşınmaz mallarını dini, 80imar ve içtimai bir hizmete daimi olarak tahsis etmesi anlamına gelen vakıf, Türk – İslam şehirlerinde beledi ve sosyal hizmetlerin ifa edilmesinde aktif rol oynamıştır. 19 yüzyılda Osmanlı ulemasının gücünü kontrol altına almak isteyen II. Mahmud, kurduğu evkaf-ı hümayun nezareti vasıtasıyla vakıfların idaresini merkezileştirmiştir³⁸².

İncelediğimiz dönemde Mardin'de vakıfların, işlerliğini aktif bir şekilde devam ettirdiğini arşiv vesikalarından takip etmek mümkündür. Vakıflara bağlı dini ve sosyal nitelikli kurumlarda görev alacak kişilerin bu cihetlere³⁸³ tevcih edilmelerinde “*babadan evlada*” geçen bir usulün söz konusu olduğu ifade edilerek, evladı olmadığı takdirde işin ehli ve erbabına verilmesi gerektiği bildirilmiştir. Ancak bu usule riayet edilmeyerek ehil olmayan kişilerin mütesellim ve voyvodaların iltimasıyla çeşitli görevlere tevcih edildikleri ve hatta kendilerine harcırah verdikleri anlaşıldığından “... *bir akçe ve bir habbe talebine kim cesaret ider*” veya “... *hatır ve gönül için*” bu

³⁷⁹ İbrahim Özcoşar, *242 Nolu Mardin*, s. 24.

³⁸⁰ İbrahim Özcoşar, *19. Yüzyılda Mardin Süryanileri*, s. 270.

³⁸¹ MŞS. 253, s. 59, b. 180. 15-25 Aralık 1841 M. (Evail-i ZA 1257 H.) tarihli Arapça vakfiye sureti.

³⁸² Galip Eken, “19. Yüzyılda Mardin Vakıfları”, s. 467-468.

³⁸³ Cami, mescit, medrese gibi müessese vazifelilerine verilen göreve cihet adı verilmektedir. Bkz. İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, 4. Baskı, Ankara, 2012, s. 265.

duruma müsamaha gösterir ise cezalandırılacağı 14-24 Temmuz 1837 M. (Evasıt-ı Rebi'ü'l-ahir 1253 H.) tarihli fermanla bildirilmiştir³⁸⁴.

Aynı zamanda görev tevcihleri; Amid naibi, vakıf mütevellisi veya Diyarbekir mukabelecisinin³⁸⁵ arzıyla gerçekleşmekteydi. Mesela 26 Mart 1808 M. (28 Muharrem 1223 H.) tarihinde Şeyh Eminüddin evkafında yevmi 5 akçe vazife ile muid olan Osman'ın vefatı sebebiyle yerine tevcih edilen Ebubekir adlı kişiye, Amid naibi El-hac Şerif Abdullah Efendi'nin arzıyla berat gönderilmiştir³⁸⁶.

Vakıflarda görev alan bazı kişilerin sadece bir vakıfta değil, aynı anda birçok vakıfta görev aldıkları görülmektedir. Mesela Sultan Hamza-i Sağır Mescidinde yevmi 4 akçe vazife ile imam olan Seyyid Mahmud'un vefatı üzerine 4 Haziran 1788 M. (29 Şaban 1202 H.) tarihinde göreve tevcih edilen Seyyid Mehmed halife bin Hacı Zeyneddin; Sultan Hamza-i Kebir'de 3 akçeyle kâtip, 5 akçeyle nazır, 5 akçeyle bevvab, 2 akçeyle türbedar, 4 akçeyle müezzin, 3 akçeyle duagu, Hatuniye'de 2'şer akçeyle cüzhan ve ferraş, Cihangiriye'de 5 akçeyle nazır, Zeynelabidin'de 3 akçeyle keyyal, Sultan Hamza-i Sağır'de 5 akçeyle bevvab, Melik Nasiruddin Şehidiye'de 3 akçeyle cabi olmak üzere çok çeşitli vazifelerde bulunmaktaydı³⁸⁷.

1253 senesinde Mehmed Selim adlı kişi, Necmeddin Camisinde 3 akçe ile ferraş, Kasım Padişah Medresesi vakfında 2 müd Amidi buğday ile duagu, 2 akçe yevmiye ile kennas, 2 akçe ile cüzhan, Muzaferriye Medresesi'nde 2 akçe ile cüzhan, 1 akçe ile müezzin, 3 akçe ile mimar, Reyhaniye Camisinde yarı imamlık, 1 akçe ile bevvab, Maristan vakfında 2 akçe ile duagu, 2 akçe ile kâtip, 2 akçe ile sermahfel, Cihangiriye Medresesi'nde 4 akçe ile mimar, 2 akçe ile cüzhan, Cami-i Kebir'de 2 akçe ile cüzhan ve ihlashan cihetleriyle vazifelendirilmiştir³⁸⁸.

Aynı şekilde 18 Mayıs 1838 M. (23 Safer 1254 H.) tarihinde Mehmed b. Ahmed Çukadar-zade tarafından Seyyid Şeyh Osman Efendi'ye feragat edilen görevler çeşitli vakıfları kapsamaktaydı. Bunlar ise Kasım Padişah Evkafında 3 akçe ile nakib, 2 akçe

³⁸⁴ MŞS. 253, s. 70, b. 205. Kadı ve evkaf nazırlarına hitaben gönderilen fermana; imamet, hitabet, tevliyet vs. cihetlere atananlar için “*cihat-ı mahlulenin sahiblerinin evladı var ise evladına evladı yoğ ise ehil ve erbabına tevcihi usul-ı kadime-i mer'iyyeden iken bu usule dahi âdem-i riayetle na ehil makulelerinden harac ahzıyla ilam virübbala mucib eshab-ı hukuki ihrâra cesaret eylemeleri...*” şikâyet konusu olduğundan usulsüz hareket edilmemesi istenilmekteydi. Özellikle kadı ve naiblerin *ehil ve erbab olmayana erbab deyü heman külliyyetlü harac alub ilam* verilmesinin önüne geçilmesi istenilmekteydi.

³⁸⁵ Mukabeleci, maliyede gelirler ve masrafların hesaplarını karşılaştıran, askerlik işlerinde yoklama muamelelerini yapan memura verilen unvandır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, s. 574.

³⁸⁶ VA, *Hurufat Defteri* (Bundan sonra HD şeklinde kısaltılacaktır.), 561, s. 98.

³⁸⁷ MŞS. 266, s. 38, b. 110.

³⁸⁸ MŞS. 253, s. 3, b. 13.

ile cüzhan, 5 akçe ile muvakkıt, Zeynel Abidin Vakfında 5 akçe ile müfettiş, 5 akçe ile duagu, Hatuniye Mescidinde, 2 akçe ile cüzhan ve kâtip, Cihangir Evkafında 3 akçe ile duagu vazifeleridir³⁸⁹.

Mardin karyelerinin bir kısım gelirleri vakıflara, bir kısmı ise 82imar-ı hümayûna³⁹⁰ ayrılmıştır. Mardin kazasındaki hangâhda bulunan derviş fukarasından Şeyh Ahmed ve Hacı Derviş ibn Molla Mehmed adlı kişiler, Tel Ares karyesinin 4/1 (rub) hissesi Sultan Hatun vakfına, 4/3'ü havas-ı hümayuna ait olduğunu, Tel Ermil karyesinin ise harap bir vaziyette üç haneden ibaret kalmasından dolayı karyenin tahrip olan hanelerinin imar edilmesi için havas-ı hümayuna ait olan hisselerin de taamiye olarak temliklen kendilerine tevcih edilmesi için arzuhal göndermeleri üzerine, 4 Ocak 1841 M. (11 Zi'l-ka'de 1256 H.) tarihinde ferman gönderilmiştir. Buna göre; Mardin nahiyesine tabi Tel Ermil karyesinden elde edilen buğday, arpa, resm-i bağat (bağlar), resm-i bostan ve ispenç gelirlerinin 5/1'ini oluşturan toplam 12937 akçelik gelir Sultan Hatun zaviye ve medresesinin vakıf hissesine aittir. Buğday ve arpa ile *öşr-ü bostan*, *resm-i bağat*, *resm-i arus*³⁹¹, *resm-i tapu ve badihava*³⁹² gelirlerinden toplam 12167 akçenin divani hissesine ait olduğu ve mufassal defterde kayıtlı bulunduğu bildirilmiştir.

Göllü karyesinden elde edilen buğday, arpa, *öşr-ü bostan*ın 5/1 hâsılatı olan 15032 akçe gelir Cihangir Zaviyesinin vakıf hissesine aittir. Divani hissesine ait olan buğday, arpa, *öşr-ü bostan*, resm-i tapu ve ispenç olmak üzere toplam 70000 akçe gelir kayıtlıdır.

Eba Eyyub el Ensari neslinden ve Abdulkadir-i Geylani halkasından olan Şeyh Abdulfettah Efendi'nin yağma edilen emval ve eşyasına karşılık olarak kendisine Mardin'de yurt gösterilerek iskân ettirilmesi sağlanmıştır. Havas-ı hümayundan ayrılan Bodire karyesinin 4/3 (üç rub) hissesi de şeyhe temliklen verilmiştir.

Defter emini Ali Raik Bey'in arzıyla Tel Ermil karyesinin divana ait olan 4/3 hissenin taamiye olarak Sultan Hatun zaviye ve medresesine aktarılarak, Şeyh Ahmed ve Hacı Derviş bin Molla Mehmed'e berat gönderildiği bildirilmiştir³⁹³.

³⁸⁹ MŞS. 253, s. 71, b. 210.

³⁹⁰ Miri arazinin padişaha gelir olarak ayrılan kısmı havas-ı hümayûn olarak adlandırılmaktaydı. Bkz. Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı*, s. 91.

³⁹¹ Resm-i Arus, evlenen kadınların erkeklerinden alınan vergi çeşididir. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, MEB, s. 29.

³⁹² Badihava, uhdesinde arazi bulunmayıp, ticaretle meşgul bulunan kişilerden alınan vergidir. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri*, s. 29.

³⁹³ MŞS. 253, s. 21, b. 81.

Hurufat defterlerinin incelenmesiyle Mardin Kazası'na ait vakıf kurumlarında görev alan kişilerin kimliklerinin, hangi cihete tevcih edildiklerinin ve ücretlerinin tespit edilmesi mümkün olmaktadır. Aynı zamanda Mardin mahkemesine yapılan başkâtip, kâtipler, mukayyid, muhızır başı gibi görevliler ile esnaf teşekküllerinin Şeyh, kethüda, bazarbaşı gibi yöneticileri tespit edilebilmektedir³⁹⁴. Ayrıca bu görevlilerin genelde seyyid, el-hac vs. gibi unvanlar taşıdıkları görülmektedir.

1743-1829 M. (H. 1155-1244) tarihleri arasında Mardin Kazası'na ait toplam 1172 kayıt incelenmiştir. Buna göre Mardin'de 39 ayrı vakıf kurumu ile Mardin mahkemesi ve esnaf teşekküllerine yapılan görev tevcihlerinin dağılımı tablo 10'da görüldüğü gibidir. (Bkz. Tablo 10.)

³⁹⁴ Mardin Hurufat Defterlerine göre göreve tevcih edilenlerin ayrıntılı tablosu Ek 2'de verilmiştir. (Bkz. Ek 2.)

Tablo 10. Hurufat Kayıtlarına Göre 1743-1829 M. (1155-1244 H.) Yılları Arasında Mardin'deki Vakıf Kurumlarına Yapılan Tayinlerin Dağılımı³⁹⁵

Sıra No	Görevler / Cihet Tevcihi	Tayin Adedi	Yüzde Oranı
1	İmam	79	6.740
2	Hatip	34	2.901
3	Vaiz	16	1.365
4	İmam-ı Sani	14	1.194
5	Müezzin	38	3.242
6	Müezzin-i Sani	5	0.426
7	Müderris	3	0.255
8	Ders-i âmm	14	1.194
9	Muid	20	1.706
10	Muallim-i Sıbyan	9	0.767
11	Duagu	222	18.941
12	Cüzhan	122	10.409
13	Cüz-i Şerif-i Salis	3	0.255
14	Fetihhan	5	0.426
15	İhlashan	20	1.706
16	Cabi	47	4.010
17	Müteveli	55	4.692
18	Nazır (birun-enderun)	54	4.607
19	Müfettiş	35	2.986
20	Muhasebeci	22	1.877
21	Nakib	8	0.682
22	Başkâtip	5	0.426
23	Kâtip	40	3.412
24	Muhzır başı	7	0.597
25	Mukayyid	3	0.255
26	Kassam Muhzırı	1	0.085
27	Kassam Kâtibi	7	0.597
28	Kâtib-i Sani	3	0.255
29	Kâtib-i Salis	1	0.085
30	Cizye Kâtibi	2	0.170
31	Mimar	14	1.194
32	Vezzan-ı Harir	4	0.341
33	Bevvab (Kapıcı)	27	2.303
34	Ferraş (Hademe)	48	4.095
35	Seraydar	27	2.303
36	İbrikdar	7	0.597
37	Türbedar	3	0.255
38	Muvakkıt	9	0.767
39	Bimarhaneci	4	0.341
40	Sermahfel	11	0.938
41	Keyyal	13	1.109
42	Öşürhan	8	0.682
43	Vekil-i Harc	8	0.682
44	Kennas	19	1.621
45	Anbardar	8	0.682
46	Hamal	5	0.426
47	Arsa Kâtibi	2	0.170

³⁹⁵ VGMA, *HD*, 1148, s. 121-122-123-124-125-126-127-128-129-130-131-134-135; *HD*, 1149, s. 36; *HD*, 1150, s. 51-52-55-56; *HD*, 1151, s. 37-38-39-40; *HD*, 1154, s. 89-90-91; *HD*, 1155, s. 50-51-52-53; *HD*, 561, s. 95-96-97-98; *HD*, 558, s. 232-233-234-235; *HD*, 559, s. 52, *HD*, 560, s. 52-53-54-63-64-65; *HD*, 562, s. 60-61-62; *HD*, 563, s. 50-51-52; *HD*, 569, s. 85-86-87-88; *HD*, 1146, s. 49.

48	Saka	3	0.255
49	Zaviye Şeyhi	7	0.597
50	Zaviyedar (Zevaidhan)	2	0.170
51	Esnaf Şeyhi	17	1.450
52	Bazarbaşı	2	0.170
53	Haffaflar Kethüdası	1	0.085
54	Maarifet	3	0.255
55	Taamiyeci	6	0.511
56	Çerağdar	4	0.341
57	Loğkeş	1	0.085
58	Noktacı	5	0.426
59	Kandildar (Kandilci)	2	0.170
60	Kılarıcı	1	0.085
61	Seyfdar	7	0.597
62	Toplam	1172	100

Mardin’de vakıf hayrat kurumlarında çalışan görevliler; vakıfların idaresi, eğitim, sağlık, ibadet, sosyal yardım gibi alanlarda görev almaktaydılar. Vakıfların idaresinde mütevellî³⁹⁶, nazır, müfettiş gibi görevliler söz sahibi olurken; eğitim alanında müderris, muid, ders-i amm, muallim-i sıbyan; ibadet alanında ise imam, hatip, duagu, müezzin, vaiz, cüzhan vs. gibi görevliler söz sahibi idi.

Duagu vazifesi, % 18.941’lik bir oranla en fazla tayinin yapıldığı cihet olarak dikkat çekmektedir. Mardin’de bu vazifeye erkek görevlilerle birlikte kadın görevliler de tevcih edilmekteydi. Şehirdeki bazı mütevellîlerin sadece tevliyet görevini üstlendikleri görülmektedir.

Görev değişiklikleri, genellikle kişilerin vefatı sebebiyle olduğu gibi, “müceddeden” yani kişinin yeniden göreve tevcih edilmesi veya görevinden feragat etmesi şeklinde de yapılabilmekteydi. Aynı zamanda cihetin “*mahlul*” yani boş olması durumunda da görev tevcihi gerçekleşmekteydi.

³⁹⁶ Mütevellîlerin görevlerinin başında vakfiyede belirlenen şartlar dâhilinde vakfın mal varlığının koruma altına alınması gelmekteydi. Bunula birlikte vakıf görevlilerinin çeşitli sebeplerle boşluklarının doldurulması için şer’i şerife arzda bulunabilirlerdi. Bkz. Alpay Bizbirlik, “XVI. Yüzyılda Diyarbakır Şehri”, s. 144.

Tablo 11. Hurufat Defterlerine Göre Mardin Vakıf Kurumlarındaki Görevli Ücretlerinin Dağılımı

Sıra No	Günlük Ücret Nakdi (Akçe)	Görevli Sayısı	Oran %
1	0,5	5	0,426
2	1	45	3,839
3	1,5	5	0,426
4	2	200	17,064
5	3	180	15,358
6	4	72	6,143
7	5	244	20,819
8	5,5	1	0,085
9	6	21	1,791
10	6,5	5	0,426
11	7,5	2	0,170
12	8	16	1,365
13	9	3	0,255
14	10	93	7,935
15	11	2	0,170
16	12	3	0,255
17	13	2	0,170
18	15	23	1,962
19	20	7	0,597
20	29	1	0,085
21	Vazife-i Muayyene	35	2,986
	Senelik Ücret Ayni		
22	0,5 müd hınta	2	0,170
23	1 müd hınta	12	1,023
24	2 müd hınta	5	0,426
25	Ücret Belirtilmeyen	188	16,040
26	Toplam	1172	100

Tabloda görüldüğü üzere Mardin’e ait çeşitli vakıf kurumlarında çalışan görevlilerin yevmi olarak 0,5 akçe ile 29 akçe arasında değişen oranlarda ücrete tâbi oldukları; senelik ayni olarak ücret alanların ise 0,5-2 müd buğday aldıkları anlaşılmaktadır. Gelirlerine göre vakıf tarafından belirlenen bir ücrete tâbi olanlar ise “vazife-i muayyene” tabiri ile adlandırılmaktaydı. Bu ücreti alanlar % 2,986, günlük ücreti belirtilenler % 79,341, senelik ayni ödeme yapılanlar ise % 1,619’luk bir paya sahipti.

Mardin’de vakıf kurumlarında çalışanların ücretlerinin genellikle 10 akçenin altında olduğu görülmektedir. Bununla birlikte bir kişinin aynı anda birden fazla vakıfta görev alabildiği göz önünde bulundurulduğunda kişilerin aldıkları ücretlerin geçimlerini ancak sağladığını söylemek mümkündür.

Günlük ücreti 10 akçeden fazla olan görevler, gelir seviyesi yüksek olan vakıflara aitti. Bu vakıfların başında Kasım Padişah Medresesi Evkafı gelmekteydi. 28 Mayıs 1809 M. (13 Rebi'ü'l-ahir 1224 H.) tarihinde bu vakıftan günlük 29 akçe ücretle Duagu vazifesini yerine getiren Mehmed Hızır b. Abdurrahim adlı kişinin vefatı sebebiyle bu cihet, aynı ücretle Müderris-zade Seyyid Ebubekir'e tevcih edilmiştir³⁹⁷. Kasım Padişah Evkafını Cihangiriye ve Şehidiye vakıfları takip etmekteydi.

2.4.1. Camii ve Mescitler

2.4.1.1. Ulu Camii (Cami-i Kebir)

Mardin'deki ana caddenin güneyinde, çarşılar içinde doğu – batı doğrultusunda dikdörtgen bir alanı kaplayan ve Artuklu mimarisinin karakteristik özelliklerini taşıyan caminin en eski kitabesini, XI. Yüzyılda Selçuklu dönemine ait çiçekli kufi yazı oluşturmaktadır. Artukoğlu Necmeddin İlgazi adına tanzim edilen vakfiyesi ise Ali Emiri tarafından verilen 1177 M. (573 H.) tarihini taşımaktadır³⁹⁸.

Camii ile ilgili olmak üzere seyahatnamelerin verdiği bilgiler de önem arz etmektedir. 1827 senesinde Mardin'i ziyaret eden Buckingham, Mardin'de üç tanesi büyük olmak üzere 8 adet cami olduğunu, Arap taş işçiliğinin örneklerini bu camilerin kapı ve pencerelerinde gördüğünü ifade etmiş ve Büyük Camii olarak adlandırdığı bu camiin fiziksel özelliklerine dair şu bilgileri vermiştir³⁹⁹:

“... Büyük caminin minaresi de güzel bir yapıdır, yuvarlak bir düzlük üzerinde yükselmiş yuvarlak bir sütundan oluşur ki önünde de büyük bir kemer vardır; sütunun kendisi şekillendirilmiş dış kemerler ve zeminden ayrı olan yukarıya doğru çıkan bölümler üzerine konulmuştur ki açık hava taş işçiliği ile bu sivri yükselti bütünü meydana getirmektedir.

Bu yapının kubbesinde diğer camilerde olduğu gibi çarpıcı bir özellik görülür, zirveden aşağıya kadar inen taş işçiliği çıkıntılı ve olukludur ki bu da merkezden yayılan ışın hüzmesine benzer. Bu girinti çıkıntılar çukur bölümlerde yuvarlak değildir,

³⁹⁷ VGMA, HD, 560, s. 52-53.

³⁹⁸ Ara Altun, *Mardin'de Türk Devri Mimarisi*, İstanbul, 1971, s. 29; Alpay Bizbirlik, *16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbakır Beylerbeyliği'nde Vakıflar*, TTK, Ankara, 2002, s. 77; Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, c. I-II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s. 134. Abdulgani Efendi, Cami-i Kebir'in biri batı diğeri doğusunda olmak üzere iki minaresi ile birlikte Artukoğullarından Kutbeddin İlgazi tarafından M. 1176-77 senesinde yaptırıldığını bildirmektedir. Ayrıca Batıdaki minaresinin M. 1304 senesinde Mardin'i istila eden Timur tarafından yıkıldığı; doğudaki minaresinin ise M. 1887 senesinde yıldırım düşmesi neticesinde tahrip olduğu ve ancak ertesi sene hayır sahipleri tarafından tamir edildiği bilgisini vermektedir. Bkz. Abdulgani Efendi, s. 50.

³⁹⁹ James Silk Buckingham, *Travels in Mesopotamia*, s. 190-191.

ya da Corinthian kolonlarında olduğu gibi düz de değildir, hepsi keskin ve açısaldırlar. Tabandan yükselen parçalar oldukça kalındır, onların alt köşeleri aralarında sadece az bir alan bırakır üst köşeleri ise üç taraflı kiriş oluşturarak keskin bir köşeye ayrılırlar... ”.

İncelenen dönem içerisinde Cami-i Kebir evkafında görev alan birçok kişi bulunmaktaydı. Bunlar arasında imam, hatip, vaiz, duagu, cüzhan, fetihhan, ihlashan, kâtip, vezzan, bevvab, seraydar, ibrikdar, nazır, sermahfel, mütevellî⁴⁰⁰ vs. gibi görevliler yer almaktaydı.

Görevlendirmelerde, diğer vakıflardaki işleyişler gibi, genelde babadan oğla aktarılan bir usul söz konusudur. İmamet ve hitabet gibi hizmetlerde bulundukları müddet içerisinde kendilerinden vergi alınmadığı göz önünde bulundurulursa, böyle hizmetleri icra etmenin ne derecede önemli olduğu ortaya çıkmış olmaktadır. Böylece aile efradının vergiden muafiyeti⁴⁰¹ de sağlanmaktaydı. Cami-i Kebirde yevmi 8 akçe vazife ile imam ve hatip olan Seyyid Lütfullah bin Seyyid Mehmed’in vefatı üzerine, 7 Ağustos 1797 M. (13 Safer 1212 H.) tarihinde yerine oğlu Seyyid Mehmed Reşid tevcih edilerek kendisine berat gönderilmiştir⁴⁰².

Bu görevliler, hizmetleri mukabilinde nakdi olarak günlük ücret ya da aynı olarak senelik bir miktar mahsul almaktaydılar. Aynı zamanda maddi durumlarına göre ücretlerine artış yapılabilmekteydi. Mesela 8 Ocak 1822 M. (14 Rebi’ü’l- ahir 1237 H.) tarihinde dörder akçe yevmiye ile Cami-i Kebir’in imamet ve hitabet vazifesinde bulunan Seyyid Mehmed Reşid Efendi’nin, maddi durumunun iyi olmadığını bildirmesi üzerine, günlük olarak aldığı ücret iki katına yani 16 akçeye çıkarılmış ve bu ücretin Mardin cizyesi malından karşılanması sağlanmıştır⁴⁰³. Bu durum, Mardin cizyesi malından bir kısım paranın, ihtiyaç sahiplerine aktarılması için vakıflara ayrıldığını göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Cami-i Kebir evkafında görevli olan bir kişi, feragat bedeli ödemek şartıyla vazifesini kendi isteğiyle bir başkasına bırakabilmekteydi. 20 Nisan 1780 M. (15

⁴⁰⁰ Mütevellî ile ilgili olarak bkz. Alpay Bizbirlik, “XVI. Yüzyıl’da Diyarbakır Şehri Vakıflarında Mütevellîler ve Ücretleri Üzerine”, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, S. 21, Diyarbakır, 2013, s. 143-148.

⁴⁰¹ II. Mahmud dönemine ait H. 1236/ M 1820 tarihli bir kanunnâmede vergiden muafiyet ile ilgili olarak şu bilgiler yer almaktadır: “... Eimme (imamlar) ve hutaba (hatipler) hizmetinde oldukça resm-i raiyyet alınmaz. Resm-i bennak ve mücerred dahi alınmaz...”. Ayrıntılı bilgi için bkz. Murat Sarıcık, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Nakibü’l-Eşraflık Müessesesi*, s. 94.

⁴⁰² BOA, HH, 1467/ 28.

⁴⁰³ BOA, HH, 1559/ 25.

Rebi'ü'l-ahir 1194 H.) tarihinde vakıftan almak üzere yevmi 8 akçe ile vaiz, 2 akçe ile kılıçdar olan Seyyid Abdulgafur Efendi, kendi rızasıyla görevlerini El-hac İbrahim Efendi'ye feragat ederek, 150 kuruş bedelin mahkemeye ödenmesi karşılığında vaaziye ve kılıçdarlık beratını teslim etmiştir. Bu meblağın 100 kuruşu peşin olarak ödenirken, kalan 50 kuruşun 6 ay vadeyle ödenmesi için kendisine temessük verilmiştir⁴⁰⁴.

Tablo 12. 1792-1840 Yıllarında Mardin Cami-i Kebir Görevlileri⁴⁰⁵

Görevi	Görev Tarihi	Eski Görevli	Yeni Görevli	Ücreti (Günlük)
İmamet ve Hitabet	13 S 1212 H. 7 Ağustos 1797 M.	Seyyid Lütfullah bin Seyyid Mehmed	Seyyid Mehmed Reşid	8 Akçe (4+4)
Hitabet	29 Z 1255 H. 4 Mart 1840		Seyyid Abdurrahman Halife	
Vaiz	S 1195	Seyyid Abdulkadir	Seyyid Mehmed bin Hacı İbrahim	8 Akçe
Duagu	1254	Mehmed bin Ahmed Çukadarzâde	Seyyid Şeyh Osman Efendi	3 akçe
Muvakkıt	1254	Mehmed bin Ahmed Çukadar-zade	Seyyid Şeyh Osman Efendi	Vazife-i muayyene
-	Ağustos 1792 (Zilhicce 1206)?	Seyyid Hüseyin	Seyyid İbrahim bin Seyyid Mehmed	Vazife-i muayyene
Vezzan	Muharrem 1207 (Eylül 1792)	Seyyid Ahmed	Ahmed	4 akçe
Bevvab	"	Seyyid Mehmed	Ahmed	3 akçe
Seraydar	"	-	-	5 akçe
İbrikdar	"	Hasan	Mehmed	2 akçe
Fetihhan	Ramazan 1207 (Mayıs 1793)	İsmail	Abdurrahman	4 akçe
İhlashan	Receb 1208	-	Seyyid Mustafa bin İsmail	3 akçe
Mimar	19 B 1204	Seyyid Mehmed	Seyyid Abdurrahman	3 akçe
Kitabet-Cüzhan	1230	Seyyid Mehmed Reşid	Mahmud bin Ahmed	3+2 akçe
Ferraş	22 M 1218	Seyyid Ahmed	Seyyid Mesud Halife	4 akçe
Vaiz	29 S 1215	Seyyid Ahmed	Seyyid Mesud Halife	8 akçe
Kâtib- Sermahfel-Cüzhan- İhlashan	Safer 1175	Seyyid Mustafa	Seyyid Ebubekir	2+2+2+2 akçe
Cüzhan	Safer 1175	Seyyid Halil	Seyyid Şeyh Musa	2 akçe
İhlashan-Cüzhan	ZA 1211 (1795-1796)	Ebubekir	Hüseyin b. Ebubekir	4+2
Nazır-Cüzhan	29 Ş 1212 (16 Şubat 1798)	Said Ali	Said Mehmed	5+2 akçe
İhlashan	22 C 1209	Seyyid Mustafa	Seyyid Ali	3 akçe

⁴⁰⁴ MŞS. 241, s. 7.

⁴⁰⁵ Tablo sırayla şu belgelerden istifade edilerek düzenlenmiştir: VA. *Hurufat Defteri* Nr. 558, s. 232-233-234-235, Nr. 559, s. 52, Nr. 560, s. 65, Nr. 560, s. 63, Nr. 560, s. 64, Nr. 560, s. 53-54, Nr. 562, s. 61-62, Nr. 562, s. 61, Nr. 561, s. 89, Nr. 561, s. 95. Tablo içerisinde geçen hicri ayların kısaltmaları ise şu şekildedir: M Muharrem, S Safer, B Receb, Ş Şaban, C Cemaziye'l-ahir, L Şevval, Z Zil'l-hicce, ZA Zi'l-ka'de.

Kâtib- Cüzhan	15 Ş 1217	Seyyid Abdulhamid	Mehmed b. Sadullah	3+2 akçe
Kâtib- Sermahfel- Cüzhan- İhlashan	18 S 1224	Seyyid Ebubekir b. Seyyid Mustafa	Seyyid Mehmed Selim b. Hacı Abdulgafur	2+2+2+2 akçe
Vaiz	29 S 1215	Mehmed Reşid	Seyyid Ahmed	8 akçe
Şemdar?	8 B 1215 25 Kasım 1800	Seyyid Mehmed Reşid	Davud b. El- Hac Hüseyn	2 akçe
Muallim-i Sıbyan	11 L 1213	Seyyid Sadun	Seyyid Mehmed b. Seyyid Sadun	4 akçe
Kâtib- Cüzhan	"	Seyyid Sadun	Seyyid Abdullah b. Seyyid Sadun	3+2
Ferraş-İbrikdar	Şaban 1217	Seyyid Hafız	Seyyid Feyzullah	4+3
Muhasebeci	1218	Seyyid Mehmed b. Seyyid Abdulkirim	Ahmed b. Mehmed	5

2.4.1.2. Bimaristan Camii

Şeyh Eminüddin Bimarhanesi vakfına dâhil olan camii, aynı zamanda Şeyh Eminüddin Camii adını da taşımaktaydı⁴⁰⁶. Artuklu Şeyh Necmeddin İlgazi, kardeşi Eminüddin adına camii, medrese, darüşşifa, hamam ve çeşmeden oluşan bir külliye inşa ettirmiştir⁴⁰⁷.

20 Temmuz 1800 M. (27 Safer 1215 H.) tarihinde nazırı Seyyid Ahmed adlı birisi olup, yevmiye 1,5 akçe karşılığında görev yapmaktaydı⁴⁰⁸. Aynı tarihte camiin hitabeti Seyyid Abdulhadi Halife'ye vakıf mütevellisinin arzıyla tevcih edilmiştir⁴⁰⁹. 38 yıl boyunca görev yapan Abdulhadi Halife'nin vefatından sonra ise 15 Haziran 1837 M. (11 Rebi'ü'l-evvel 1253 H.) tarihinde yevmi 2 akçe ile imam ve 5 akçe ile hatiplik görevi oğlu Taha Halife'ye tevcih edilmiştir⁴¹⁰.

2.4.1.3. Şehidiye Camii

Nasır-ı Şehid⁴¹¹ adıyla da anılan Şehidiye Camii, M. 1214 yılında Artukoğullarından Melik Mansur Nasreddin Aslan tarafından medrese olarak inşa ettirilmiştir. Camii medresenin güney kısmında yer alır. Abdulgani Efendi, camiin minberinin ceviz ağacından yapıldığını, zamanla üzerindeki nakışların kısmen çürüdüğünü, minberin doğu tarafında kabatma suretiyle yazılan Arapça ibareli

⁴⁰⁶ MŞS. 195, s. 1, b. 4.

⁴⁰⁷ Adnan Çevik, "Üç Yüzyıllık Bir Başkent: Mardin", s. 70. XII. Yüzyılda Artuklu Necmeddin İlgazi döneminde Artukluların kale dışındaki ilk imar faaliyetleri başlamış ve Mardin, tam bir şehir hüviyetine kavuşmuştur. Ayrıca bkz. Hıdır Kadirhan Keskinbora, "Mardin'de Emüniddin Maristanı ve O Dönemdeki Darüşşifalar", *I. Uluslar arası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 2006, s. 213-219.

⁴⁰⁸ BOA, *Cevdet Sıhhiye, Orj. Kayıt* . 229.

⁴⁰⁹ BOA, HH, 1480 / 47.

⁴¹⁰ BOA, HH, 1606 / 15.

⁴¹¹ VA, HD., Nr. 562, s. 61.

kitabesinde, minberi inşa eden ustanın Bahaeddin Abdulvehhab b. Ali Bağdadi'nin şakirdi Ali b. Sencar olduğunu bildirmektedir⁴¹².

Şehidiye Camii ve medresesinde günlük 4 akçe vazife ile tevliyet görevini yürüten El-hac Ahmed'in vefatı üzerine, oğlu Şeyh Musa Halife'ye Amid naibi Mevlana Hafız Hulusi'nin arzı, evkaf-ı hümâyûn nazırı Ahmed Ziver'in ilamı, Şeyhülislam Mekki-zade Mevlana Mustafa'nın işaretleri ile 25 Temmuz 1837 M. (21 Rebi'ü'l-ahir 1253 H.) tarihinde berat gönderilmiştir⁴¹³.

Tablo 13. Mardin Şehidiye Camii Görevlileri⁴¹⁴

Görevi	Görev Tarihi	Eski Görevli	Yeni Görevli	Ücreti (Günlük)
Bevvab	1795-1796	Seyyid Ali (feragat)	Seyyid Abdulgafur b. Ali	6 akçe
Müezzin	“	Seyyid Yusuf (vefat)	Seyyid Ali	5 akçe
Ders-i âmm	1780	Seyyid Ali ve Seyyid Mehmed	El-hac Seyyid İbrahim	5 akçe
Ders-i âmm	1803	Seyyid Mehmed	-	12 akçe

2.4.1.4. Reyhaniye Camii

Ana caddenin güneyinde çarşı içinde Cami-i Kebir ile Şehidiye Medresesi arasında yer almaktadır. 1756 yılında Adile Hanım tarafından yaptırılan ve 8 köşeli minareye sahip olan camii bugünkü Hasan Ayar çarşısında bulunmaktadır. Camiinin önceleri mescit olarak kullanıldığı, 1761 senesinde ise camiye çevrildiği görülmektedir⁴¹⁵. Camii vakfına yapılan bazı tevcihler aşağıdaki tabloda görüldüğü gibidir. (Bkz. Tablo 14.)

⁴¹² Abdulgani Efendi, s. 59.

⁴¹³ MŞS 253, s.75, b. 221.

⁴¹⁴ Tablo sırasıyla şu belgelerden istifade edilerek oluşturulmuştur: VA. HD, Nr. 562, s. 61;1151, s. 39-40; 561, s. 95.

⁴¹⁵ MŞS. 195, s. 69, b. 129; s. 85, b. 169.

Tablo 14. Mardin Reyhaniye Camii Görevlileri⁴¹⁶

Görevi	Görev Tarihi	Eski Görevli	Yeni Görevli	Ücreti (Günlük)
İmam	1754	Seyyid Mahmud	Osman	4 akçe
Mütevelli				Vazife-i Muayyene
İmam	1776	Ali	Seyyid Ebubekir	"
İmam	1776	Seyyid Ebubekir	Seyyid Mustafa	"
Mütevelli	21 Mart 1801	Seyyid Hasan	Seyyid Mehmed	"
İmam	17 Ocak 1802	Seyyid Mustafa	Seyyid Ebubekir	"
Hatip	1 Nisan 1822	Seyyid Hasan	Seyyid Hindi	8 akçe

2.4.1.5. Melik Mahmud Camii

Bab-ı Savur'a yakın olması dolayısıyla Babu's-Sur Camii⁴¹⁷ adını da taşıyan bu camii, şehrin doğusunda Bab-ı Savur'un kuzeyinde yer almaktadır. CamiİN 1312-1362 tarihleri arasında Artuklu hükümdarı olan Melik Salih Şemseddin Mahmud tarafından yaptırıldığı tahmin edilmektedir⁴¹⁸.

Belgelerde Molla Mahmud Camii adıyla zikredilen bu camii vakfı, incelenen dönemde aktif bir şekilde işlemekteydi. Vakıfta günlük üçer akçe ücretle cüzhan ve cabi, 2 akçe ücretle hatip olan El-hac Ömer'in vefat etmesi üzerine bütün vazifeleri⁴¹⁹ 28 Haziran 1802 M. (26 Safer 1217 H.) tarihinde oğlu İbrahim'e Amid Naibi Seyyid Abdurrahim Efendi'nin arzıyla tevcih edilmiştir⁴²⁰.

2.4.1.6. Şeyh Mahmud Türki Camii

Abdulgani Efendi, Necmeddin mahallesinde bulunan camiİN 1925-1930 senelerinde sadece minaresinden bir kısmının kalmış olduğunu ve bir mescit olarak kullanıldığını ifade etmektedir⁴²¹.

⁴¹⁶ VA, HD, 1150 /52, 1151/ 35, 560/ 63, 64, 65.

⁴¹⁷ CamiİN mimari özellikleri ile ilgili olarak bkz. Ara Altun, "Mardin'de Türk Devri Anıtsal Mimarisine Genel Bakış", *Taşın Belleği Mardin*, İstanbul, 2005, s. 149-175.

⁴¹⁸ Alpay Bizirlik, *16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbakır*, s. 83; Nejat Göyünç, *Mardin*, s.108.

⁴¹⁹ Molla Mahmud Camii vakfındaki vazifelerinden başka, Sultan Hamza-i Kebir Tekyesi'nde 5 akçe ile imam ve 1 akçe ile seraydar, Sultan Hamza-i Sağır Mescidi'nde 2 akçe ile müezzin, Cami-i Kebir evkafında 3 akçe ile cabi, İbrahim Bey Camii'nde 2 akçe ile nazır, Sultan Hamza-i Kebir Zaviyesi'nde 4 akçe ile imam, İbrahim Ağa Mescidi'nde 3 akçe ile cüzhan, 2 akçe ile Nrktacı, Sultan Hamza-i Kebir evkafında 5 akçe ile cüzhan vazifeleri de bulunmaktaydı. Toplam günlük ücreti 35 akçe olan bir vakıf ehlinin aylığı 1050 akçe eder. 1 Kuruş = 40 para = 120 akçe hesabıyla 1050 akçe 8.75 kuruşa karşılık gelmektedir.

⁴²⁰ VA, HD, 561, s. 95.

⁴²¹ Abdulgani Efendi, s. 185.

Şeyh Mahmud Türki Mescid-i şerifi evkafından yevmi 5'er akçe vazife ile müfettiş ve muhasibi olan Seyyid Mehmed Reşid bin Seyyid El-hac İbrahim'in beratı zayı olduğundan yeniden tevcih olunarak kendisine Amid Kadısı Mevlana Müfti-zade Şerif El-hac Abidin Efendi'nin arzıyla 2 Aralık 1798 M. (23 Cemaziye'l-ahir 1213 H.) tarihinde berat-ı şerif verilmiştir⁴²². 14 Eylül 1800 M. (24 Rebi'ü'l-ahir 1215 H.) tarihinde camii vakfında cabi olarak çalışan Seyyid İbrahim'in vefat etmesi üzerine görevi Seyyid Abdullah'a 2 akçe yeviye ile tevcih edilmiştir⁴²³.

Tablo 15. Şeyh Mahmud Türki Camii Görevlileri⁴²⁴

Görevi	Görev Tarihi	Eski Görevli	Yeni Görevli	Ücreti (Günlük)
Ferraş	Eylül 1749	Seyyid Ali	Seyyid Hüseyin	2 akçe
Cabi		Seyyid Mehmed	Seyyid İbrahim	2 akçe
Mütevelli	Ocak 1752	Seyyid Ali	Seyyid Abdullah	2 akçe
Cabi		Seyyid İbrahim		2 akçe
Ferraş Seraydar	1775	Yusuf	Seyyid Mustafa	2+4 akçe
Bevvab	1781	Seyyid Ahmed		2 akçe
Ferraş Seraydar	26 Şubat 1805	Seyyid Mustafa	Seyyid Abdullah	2+4 akçe
İmam	16 Ekim 1820	Seyyid Şeyh İbrahim	Seyyid Şeyh Mustafa	4 akçe
Cabi	1828	Seyyid Abdullah	Seyyid Mehmed Emin	2 akçe

2.4.1.7. Yusuf Çelebi Camii

Cami evkafının gelirleri arasında dükkân kiralari da bulunmaktaydı. Babü's-Savur (Sur) Çarşısı yakınında bulunan ve güneyi yol, doğusu Seyyid İsmail mülkü, kuzey ve batısı zimmi Abdo veledi Yamhob mülkü ile sınırlı olan dükkânın senelik 45 akçelik kirası bu gelirler arasında yer almaktaydı⁴²⁵.

Temmuz 1792 M. (Zi'l-hicce 1206 H.) tarihinde Yusuf Çelebi Camiinin İmamı Seyyid Said'in vefatı üzerine oğlu Seyyid Abdullatif 5 akçe yevmiye ile imamet görevine tevcih edilmiştir⁴²⁶.

⁴²² MŞS. 227, s. 40.

⁴²³ VGMA, HD, 562, s. 62.

⁴²⁴ VA, HD, 1148, s. 130-131-132, 1150/ 53-54, 1151/ 39, 561/ 96, 569/ 87.

⁴²⁵ MŞS. 266, b. 2. 9 Şubat 1783 M. (6 Rebi'ü'l-evvel 1197 H.) tarihli belge.

⁴²⁶ VA, HD, 558, s. 233-234.

Tablo 16. Yusuf Çelebi Camii Görevlileri⁴²⁷

Görevi	Görev Tarihi	Eski Görevli	Yeni Görevli	Ücreti (Günlük)
Mütevelli	1751	Şeyh Hamit	Seyyid İsmail	5 akçe
Nazır-Kâtip		Abdullah	Seyyid Nizameddin	
Hatip	1751		Şeyh Mehmed Halife	Vazife-i muayyene
Mütevelli			Seyyid Zeynel	
Nazır-Kâtip	1762	Seyyid Nizameddin	Abdi	2+3 akçe
İmam	22 Temmuz 1796	Said	Seyyid Abdullatif	5 ak

2.4.1.8. Tekye Camii

Camii aynı adı taşıyan mahallede bulunmaktaydı. Bazı taşınmazların camiye vakfedildiği görülmektedir. Mardin sakinlerinden Adile binti Hacı Mehmed, mahkemeye gelerek Tekye mahallesinde bulunan evini kendi vefatından sonra Tekye Camii'ne vakfettiğini ve kendisine ulemadan Seyyid Muhammed Necib Efendi'nin vekil olduğunu ilan etmiştir⁴²⁸.

2.4.1.9. Şeyh Çabuk Camii

Mardin'de Meşkin Çarşısı yakınında bulunan camii⁴²⁹, ilk önce mescit olarak kullanılmaktaydı. 15 Ekim 1799 M. (15 Cemaziye'l-evvel 1214 H.) tarihinde camii vakfının mütevekkilisi Seyyid Ali b. Seyyid Ömer adlı kişi olup, 3 akçe yevmiye ücretle görev yapmaktaydı⁴³⁰.

2.4.1.10. Kal'a Camii

Mardin iç kalesinin Akkoyunlular'a geçmesiyle birlikte kalenin tamirden geçirildiği ve güney surlarından istifade edilerek bir camii inşa edildiği bilinmektedir⁴³¹.

4 Mart 1840 M. (29 Zi'l-hicce 1255 H.) tarihinde camiin hitabeti, Seyyid Hüseyin Halife'ye Diyarbekir mukabelecisinin arzıyla tevcih edilmiştir⁴³².

⁴²⁷ VA, HD, 1148, s. 131, 1149, s. 36, 558, s. 233.

⁴²⁸ MŞS. 253, s. b. 257.

⁴²⁹ Veysi Akay, 201 Numaralı Mardin Şer'iyye Sicili (1846-1854), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006, s. 117.

⁴³⁰ VA, HD, 562, s. 62.

⁴³¹ İç kale camiin fiziki özellikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Boran, *Anadolu'daki İç Kale*, s. 106-107. Kesme taş malzeme ile yapılan bu camiin mihrabı, dikdörtgen çerçevelidir. Bkz. Ali Boran, *Anadolu'daki İç Kale*, s. 235-236.

2.4.1.11. Şeyh Necmeddin Gazi Camii

Necmeddin⁴³³ Mahallesi'nde bulunan camii, Mardin Artuklu beyi I. Necmeddin İlgazi'nin gömülü olduğu kabul edilen ve *Cami el Asfar* adıyla tanınan Necmeddin Külliyesi'ne dâhil edilmiştir. Eminüddin Külliyesi'nin güneydoğusunda yer alan bu külliyenin ilk Artuklu eseri olduğu kabul edilmektedir. Günümüzde bu yapıdan birbirini kesen iki beşik tonozlu mekân kalıntısı durmaktadır⁴³⁴.

2.4.1.12. Şeyh Şeyhullah Camii

Şeyh Şeyhullah mahallesinde bulunan camii, Mart 1781 M. (Rebi'ül-ahir 1195 H.) tarihinde imamve hatibi Şyh Abdulfettah adlı kişi olup, günlük 4 akçe ücretle görev yapmaktaydı⁴³⁵. Yine camii evkafından almak üzere yevmi 2 akçe ile imam ve 2 akçe ile hatip olan Osman'ın vefatı üzerine yerine 1808 (1223 H.) tarihinde Ebubekir geçmiştir⁴³⁶. 4 Nisan 1808 M. (7 Safer 1223 H.) tarihinde nazırı Osman adlı kişi idi ve 5 akçe ücret almaktaydı⁴³⁷.

2.4.1.13. Latifiye Camii

Latifiye mahallesinde bulunan camii, MS. 1371 yılında Atukoğullarından Melik Salih'in adamlarından Abdullatif b. Abdullah tarafından yaptırılmıştır⁴³⁸. Haziran 1776 M. (Cemaziye'l-evvel 1190 H.) tarihinde camii vakfında kâtip olan Seyyid Mustafa Halife 2 akçe yevmiye ile ücretlendirilmiştir⁴³⁹. Aynı şekilde 17 Ocak 1802 M. (13 Ramazan 1216 H.) tarihinde kâtiplik görevi yapan Seyyid Mustafa'nın da aynı ücreti aldığı görülmektedir.

⁴³² BOA, HH, 1628 / 74.

⁴³³ Necmeddin Mahallesinin incelenen dönemdeki adı Meşkin Mahallesidir. Bkz. Hanna Dolapönü, *Tarihte Mardin*, s. 131.

⁴³⁴ MŞS. 195, s. 26, b. 59.

⁴³⁵ VGMA, HD, 1151, s. 39-40.

⁴³⁶ VGMA, *Evkaf Defteri*, 532, s. 37.

⁴³⁷ VGMA, HD, 561, s. 98.

⁴³⁸ Alpay Bizbirlik, 16. *Yüzyıl Ortalarında Diyarbekir*, s. 76; Kâtip Ferdi, *Mardin Mülük-ı Artukiyye Tarihi*, s. 58.

⁴³⁹ VGMA, HD, 1154, s. 89-90.

2.4.1.14. Hanefiye Mescidi

Kasım Padişah evkafına ait olan mescitte 2. İmam olan Mustafa'nın vefatı üzerine 7 Nisan 1778 M. (9 Rebi'ü'l-evvel 1192 H.) tarihinde 5 akçe vazife ile Seyyid Feyzullah b. Seyyid İsmail tayin edilmiştir⁴⁴⁰.

2.4.1.15. İbrahim Ağa Mescidi

Mardin'in Meşkin mahallesinde bulunan ve senelik geliri 383 kuruş olan İbrahim Ağa Mescidi'nde⁴⁴¹ 2 akçe yevmiye ile müteveli olmak isteyen Seyyid İsa Halife'nin arzuhalı üzerine, Şeyhülislam Mevlana Seyyid Said'in işaretiyle 13 Şubat 1805 M. (13 Zi'l-ka'de 1219 H.) tarihinde kendisine berat gönderilerek göreve tevcih edilmiştir⁴⁴².

2.4.2. Medreseler

2.4.2.1. Kasım Padişah Medresesi

Mardin'in güneybatısında Bab-ı Zeytun'un dışında yer alan medrese, Osmanlı devrinde Mardin'in en zengin ve geliri en yüksek vakfına sahipti. Medresenin Akkoyunlu Sultanı Cihangir'in oğlu Sultan Kasım tarafından tamamlandığı kabul edilmektedir. Şehir surlarının dışında inşa edilen medrese 12 üst kat, 11 alt kat olmak üzere toplam 23 hücre ile bir eyvan, türbe ve ambara sahiptir⁴⁴³. Aynı zamanda hem 96imarhane96 hem de şafilere mahsus olmak üzere 2 ayrı mescit de bulunmaktaydı⁴⁴⁴. 1902 yılına kadar tüccarlara has büyük bir çarşı olan Kayseriyye Çarşısı, bu vakfin gelirleri arasında yer almaktaydı.

Bu medreselerin yanında Hamza-i Kebir Zaviyesi, Cihangir Bey Zaviyesi, Hamza-i Sağır Zaviyesi, Şeyh Kasım Mescidi gibi eğitim kurumları da varlığını sürdürmektedir⁴⁴⁵. Mardin'deki bu zaviyeler genellikle şehir merkezi dışında bulunmaktadır. 19. Yüzyılda Mardin şehrinde üç tane zaviye vardır. Bunlar Şeyh Mahmud Türkî Zaviyesi, Necmeddin İlgazi Zaviyesi, Şeyh Mehmedü'l-Faris Zaviyesidir.

⁴⁴⁰ MŞS. 241, s.54.

⁴⁴¹ Abdulgani Efendi, s. 227.

⁴⁴² MŞS. 227, s. 44.

⁴⁴³ Abdulgani Efendi, *Mardin Tarihi*, s. 156; Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, s. 319.

⁴⁴⁴ VA, HD, 1148, s. 132, 133, 134, 135.

⁴⁴⁵ Banu Bilgicioğlu, "Mardin (mimari)", *DİA*, c. 28, Ankara, 2003, s.48-50; Kâtip Ferdi, *Mardin Müluk – i Artukkiye Tarihi*, s. 55.

İncelediğimiz dönemde Kasım Padişah Evkafı aktif olarak işlemekteydi. Vakıfta çalışan müderris, duagu, cüzhan, ihlashan, nakib, imam, müfettiş, anbardar, vekil-i harc vs. gibi görevliler ücretlerini günlük nakdi olarak aldıkları gibi, senelik ayni olarak alanlar da bulunmaktaydı. Vakıftan almak üzere senelik bir müd Diyarbekir buğdayı karşılığında duagu ciheti Müderris Seyyid Ahmed'e tevcih edilmiştir.

20 Nisan 1778 M. (22 Rebi'ü'l-evvel 1192 H.) tarihinde aynı vakıftan almak üzere yevmi üç akçe vazife ile ihlashan olan Mehmed Said vefat ettiğinden yerine Ahmed Halife bin İsmail'e vakfın mütevellisi Seyyid Abdurrahim'in arzıyla berat verilmiştir⁴⁴⁶.

Duagu vazifesi kişinin sadece erkek çocuklarına değil aynı zamanda kız çocuklarına da tevcih edilmekteydi. Aynı vakıfta, günlük 10 akçe yevmiye karşılığında duagu vazifesini ifa eden Seyyid Ahmed Efendi'nin vefatı üzerine, vakfın mütevellisi Seyyid Hafız Numan'ın arzı ve Şeyhülislam Mevlana Ömer Hulusi Efendi'nin işaretiyle 8 Mayıs 1801 M. (24 Zi'l-hicce 1215 H.) tarihinde kızı Kasisa'ya berat gönderilmiştir⁴⁴⁷.

Kasım Padişah Medresesi'nde hem Hanefi hem de Şafi müderrisliği bulunmaktaydı. Medresenin tevliyeti sülüs hisse ile kişilere tevcih edilmekteydi. Mesela medresenin mütevellisi Taceddin Gazi evladından Nakşibendî Şeyhi Seyyid Ahmed Efendi'nin vefat etmesi üzerine, 6 Ağustos 1804 M. (28 Rebi'ü'l-ahir 1219 H.) tarihinde tevliyet görevinin sülüs hissesi oğlu Seyyid Abdurrahman'a tevcih edilmiştir⁴⁴⁸.

Vakıfta çalışanların ücretleri icra ettikleri göreve göre 2-29 akçe arasında değişmektedir. En fazla ücreti duagu ve müfettiş vazifesini yerine getirenler almaktaydı. (Bkz. Tablo 17.)

⁴⁴⁶ MŞS. 266, s. 33, b. 84.

⁴⁴⁷ BOA., *Cevdet, Maarif*, 5341.

⁴⁴⁸ BOA., *C. MF.* / 2866.

Tablo 17. 1789-1841 Yılları Arasında Kasım Padişah Evkafı Görevlileri ve Aldıkları Ücretler⁴⁴⁹

Görevi	Görev Tarihi	Eski Görevli	Yeni Görevli	Ücreti (Günlük)
Duagu	16 Temmuz 1789 (11 Şevval 1203 H.)	Seyyid Mustafa	Numan	5 akçe
	4 Nisan 1790 (19 Receb 1204 H.)	Mehmed	Seyyid Abdurrahman	2 akçe
Cüzhan	15 Haziran 1791 (13 Şevval 1205 H.)	Mustafa	Mehmed b. Mustafa	4 akçe
Duagu	30 Mart 1792 (6 Şaban 1206 H.)	Seyyid Ali	Seyyid Abid	10 akçe
Keyyal	Mayıs 1792 (Şevval 1206 H.)	Salih	Hasan bin Ebubekir	5 akçe
Duagu	Ağustos 1792 (Zi'l-hicce 1206 H.)	Ömer	Ahmed	15 akçe
Duagu	“	Seyyid Abdullah	Seyyid Mehmed	5 akçe
Duagu	Ekim 1792 (Safer 1207 H.)	Mehmed	Seyyid Ramazan	10 akçe
Muhasib	Mayıs 1793 (Ramazan 1207 H.)	Hacı İsmail	Hüseyin	10 akçe
İmam-ı Sani	“	Hacı İsmail	Abdurrahman	5 akçe
Duagu	9 Şubat 1794 (8 Receb 1208 H.)	Mehmed Said bin Ebu Bekir	Seyyid Mustafa	10 akçe
Duagu	14 Ocak 1795 (22 Cemaziye'l-ahir 1209 H.)	Seyyid Mustafa	Seyyid Ali	10 akçe
Cüzhan	“	Abdullah	Mehmed Hızır	2 akçe
Duagu	“	Ali	Seyyid Kasım Halife	20 akçe
Duagu	“	Ahmed	Seyyid Kasım Halife	10 akçe
Cüzhan	Mayıs 1797 (Zi'l-hicce 1211 H.)	Mustafa	Hacı İbrahim	2 akçe
İmam-ı Sani	16 Şubat 1798 (29 Şaban 1212 H.)	Said Ali	Abid Halife	5 akçe
Duagu	11 Ekim 1799 (11 Cemaziye'l-evvel 1214 H.)	Seyyid Abdullah	Abdullah	Senelik 2 müd Amidi Hınta
Duagu	“	Hatun binti Hüseyin	Abdulkerim	10 akçe
Cüzhan	14 Temmuz 1800 (21 Safer 1215 H.)	Vaiz Seyyid Ahmed	Seyyid Mesud Halife	5 akçe
Müfettiş	22 Temmuz 1800 (29 Safer 1215 H.)	Said İbrahim		15 akçe
Duagu	15 Aralık 1800 (28 Receb 1215 H.)	Said Ali	Said Abdulkadir bin Mehmed	9 akçe
Anbardar	16 Mayıs 1801 (22 Zi'l-hicce 1215 H.)			2 akçe
İhlashan	28 Eylül 1801 (20 Cemaziye'l-evvel 1216 H.)	Ahmed Bin İsmail	Seyyid Abid	3 akçe

⁴⁴⁹ Tablo tarih sırası itibariyle şu belgelerden istifade edilerek düzenlenmiştir: VA. HD. Nr. 558, s. 232, Nr. 558, s. 233-234-235, Nr. 560, s. 64, Nr. 560, s. 54, Nr. 560, s. 52-53, Nr. 559, s. 52, Nr. 560, s. 65, Nr. 560, s. 63, Nr. 561, s. 89.

Vekil-i Harc	Ocak 1803 (Şevval 1217 H.)	Yusuf	Mahmud	4 akçe
Duagu	1803 (1218)	Mehmed	Ahmed ve Hızır	5 akçe
Vekil-i Harc	1803 (1218)	Seyyid Mehmed	Yusuf b. Mehmed	4 akçe
Duagu	Kasım 1808 (Şevval 1223 H.)	Nimet b. Seyyid Ahmed	Raide Hatun	5 akçe
Duagu – Duagu	1808-1809 (1223 H.)	Seyyid Ahmed Haki	Nimet- Raide Hatun	6+5 akçe
Cüzhan	18 Mart 1809 (1 Safer 1224 H.)	Seyyid Ebubekir b. Seyyid Mustafa	Seyyid Mehmed Selim b. Seyyid Hacı Abdulgafur	2 akçe
Nakib – Cüzhan	15 Eylül 1809 (5 Şaban 1224H.)	Müderriş-zade Seyyid Ebubekir	Ahmed b. Yusuf	3+2 akçe
Anbardash	1809-1810 (1224 H.)	Müderrişzâde Seyyid Ebubekir	Ahmed b. Yusuf	2 akçe
Duagu	1809-1810 (1224 H.)	Ömer b. İsmail	İsmail b. Ömer	10 akçe
Duagu	28 Mayıs 1809 (13 Rebi'ü'l-ahir 1224 H.)	Mehmed b. Abdurrahim	Müderriş-zade Seyyid Ebubekir	29 akçe (senede 1 müd Amidi hinta)
Nakib – Cüzhan – Anbardash	“	Mehmed b. Abdurrahim	Müderrişzâde Seyyid Ebubekir	3+2+2 akçe
Duagu	16 Nisan 1810 (29 Safer 1225 H.)	Seyyid Abdulgafur	Seyyid Hüseyin	Senelik 1 müd Amidi Hint
Duagu	9 Şubat 1812 (25 Muharrem 1227 H.)	-	Seyyid Abdurrahim b. Seyyid Yusuf	10 akçe
Cüzhan	“	Mehmed b. Abdurrahim	Vaiz Seyyid Ahmed	5 akçe
Duagu	31 Mart 1826 (21 Şaban 1241 H.)	Seyyid Abdurrahman	Seyyid Mehmed	10 akçe
Duagu	1 Haziran 1825 (14 Şevval 1240 H.)	Hafız Mustafa Necib	Seyyid Abdullah	10 akçe
Duagu	13 Şubat 1841 (21 Zi'l-hicce 1256 H.)	Abdulkadir b. Şeyh Süleyman	Seyyid Süleyman b. Abdulkadir	8 akçe

2.4.2.2. Şehidiye Medresesi

Melik Nasır-ı Şehid adıyla anılan medrese, Mardin ana caddesi ve caddenin alt tarafındaki yamaçlarda bulunmaktadır. Artuklular dönemine ait en büyük medrese olarak bilinen ve açık avlulu medreseler grubuna giren bu medrese, Necmeddin Gazi'nin babası Nasreddin Artuk Aslan tarafından yaptırılmıştır⁴⁵⁰. Medrese revaklı, avlulu ve eyvanlı medrese şemasına uygundur. Medresenin güneyinde küçük bir cami yer almaktadır⁴⁵¹.

⁴⁵⁰ Alpay Bizirlik, *16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbekir*, s. 306. Ayrıca bkz. Abdulgani Bulduk, *El-Cezire'nin Muhtasar Tarihi*, (Yayına Hazırlayanlar: Prof. Dr. Mustafa Öztürk, Prof. Dr. İbrahim Yılmazçelik), Elazığ, 2004, s. 48.

⁴⁵¹ Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, s. 224.

2.4.2.3. Hatuniyye (Sitti Radviyye) Medresesi

Mardin'in Gölasıyye (Kölasıyye)⁴⁵² mahallesinde bulunan ve bugün sadece bir kısmı cami olarak kullanılan medrese, Anadolu'da açık avlulu medreselerin en erken örneklerinden birini teşkil etmektedir. Anadolu'da eyvanlı- avlulu medrese plan şemasında yapılmış ilk medreseler, Artuklular döneminde inşa edilmiştir. Bunlardan iki veya üç eyvanlı- avlulu medreseler grubuna dâhil olan bu medrese⁴⁵³, Necmeddin Alp'in hanımı ve Kutbeddin İlgazi'nin annesi Sitti Radviyye Hatun tarafından yaklaşık 1185 tarihinde yaptırılmıştır⁴⁵⁴.

Hatuniye Medresesi vakfından almak üzere günlük 5 akçe ücretle müfettiş olan Seyyid Mehmed Emin'in vefatı üzerine, medresenin müfettişlik vazifesi 1 Mayıs 1837 M. (25 Muharrem 1253 H.) tarihinde kardeşi Seyyid Ömer bin Seyyid Abid Halife'ye tevcih edilmiştir⁴⁵⁵.

2.4.2.4. Cihangiriye Medresesi

Cihangir Medresesi müderrislerinden Taki-zade Seyyid Mustafa Efendi'ye gönderilen müraselede, 20 Kasım 1770 M. (1 Şaban 1184 H.) tarihinden itibaren kendisinin Mardin naibi olarak görevlendirildiği bildirilmiştir⁴⁵⁶.

Cihangir Medresesi'nin buk'adarlığı⁴⁵⁷ 25 Mayıs 1789 M. (29 Şaban 1203 H.) tarihinde Seyyid Mehmed Said'in vefatı üzerine arzuhal gönderen Hafız Seyyid Numan bin Mehmed' e vazife-i muayyene ile tevcih edilmiştir⁴⁵⁸.

2.4.2.5. Zinciriye (Sultan İsa) Medresesi

Mardin Kalesi yakınındaki medrese, günümüzde müze olarak kullanılmaktadır. Taç kapısındaki kitabesinden anlaşıldığı kadarıyla Artuklular'dan Şemseddin Davud'un oğlu Sultan Mecnüddin İsa tarafından 1385 yılında yaptırılmıştır. Medrese mahallesinin

⁴⁵² Gölasıyye, günümüzde Mardin'in Gül mahallesinin eski adını teşkil etmektedir.

⁴⁵³ Gönül Cantay, *Anadolu Selçuklu Ve Osmanlı Dariüşşifaları*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1992, s. 9.

⁴⁵⁴ Kâtip Ferdi, *Mardin Müluk –i Artukiyye Tarihi*, s. 29; Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, s. 218.

⁴⁵⁵ BOA., C. MF / 3282. 29 Mart 1841 M. (5 Safer 1257 H.) tarihli ilam kaydı.

⁴⁵⁶ MŞS. 227, s. 10.

⁴⁵⁷ Arz, toprak, ülke, memleket anlamına gelen buk'a kelimesinin buradaki karşılığı zaviyedir. Buk'adarlık ise zaviyedar anlamındadır. Bkz. Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul, 2011, s. 131.

⁴⁵⁸ BOA., C. MF / 7558.

kuzeyinde bulunmaktadır. İki kat olarak iki avlu etrafında düzenlenmiş, dilimli kubbeleri olan bir yapıdır⁴⁵⁹.

2.4.3. Tekke ve Zaviyeler

2.4.3.1. Sultan Hamza-i Sağır ve Hamza-i Kebir Zaviyesi

Bab-ı Savur'un dışında bulunan Sultan Hamza-i Kebir zaviyesinin banisi, Akkoyunlu Hamza b. Karayülük Osman'dır⁴⁶⁰. Hamza-i Sağır zaviyesinin banisinin ise Akkoyunlu Cihangir'in oğlu Hamza olduğu bilinmektedir. Büyük ve küçük zaviye olarak aynı mevkide bulunmaktadır⁴⁶¹.

İncelenen dönemde zaviye evkafının gelirleri müteveli tarafından korunarak, hakları gözetilmekteydi. Harisi karyesinin⁴⁶² ¼ geliri, Sultan Hamza-i Sağır'ın bütün evkafına aitti. Vakfın mütevellisi El-hac İsmail bin Seyyid Halil tarafından, kendisine Göllü ve Bodire karyeleri temlik olarak verilen Nakibü'l-eşraf Şeyh Abdulfettah Efendi üzerine açılan davada; karyeye bitişik bir vaziyette olan Göllü karyesinin ahalileri tarafından toprak tasarruf edildiği bildirilmiş; ancak Haki-zade Abdullah Efendi'nin kadı olduğu dönemde, iki karyenin sınırları belirlenerek, Göllü karyesinden 200 şerit çıkılmasına ruhsat verildiği 10-20 Temmuz 1841 M. (Evahir-i Cemaziye'l-evvel 1257 H.) tarihinde anlaşılmıştır⁴⁶³.

Sultan Hamza-i Sağır vakfında ferraş olan Seyyid Ahmed vefat ettiğinden yerine vakıftan almak üzere yevmi 2 akçe ile Seyyid Mehmed Reşid bin Seyyid El-hac İbrahim'e Amid Naibi Seyyid Abdulkadir'in arzıyla 11 Nisan 1780 M. (6 Rebi'ü'l-ahir 1194 H.) tarihinde tevcih olunmuştur⁴⁶⁴.

2.4.4. Hamamlar

2.4.4.1. Bimaristan Hamamı

Şeyh Eminüddin Zaviyesi evkafına ait olup, 21 Temmuz 1781 M. (29 Receb 1195 H.) tarihinde senelik 15 kuruş bedelle işletilmiştir⁴⁶⁵. En işlek zamanında

⁴⁵⁹ Abdulkadir Yuvalı, "Artukoğulları Döneminde Mardin'deki Maddi Kültür Unsurları", *I.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 2006, s. 33-34; Abdulgani Efendi, *Mardin Tarihi*, s. 86.

⁴⁶⁰ Nejat Göyünç, *Mardin*, s. 119.

⁴⁶¹ Nejat Göyünç, *Mardin*, s. 121.

⁴⁶² Mardin'e bağlı Harisi karyesinin yeni adı Kayatepe'dir.

⁴⁶³ MŞS. 253, s. 41, b. 129.

⁴⁶⁴ MŞS. 227, s. 12.

⁴⁶⁵ MŞS. 241, s.11.

hidroterapik suya sahip olduğu anlaşılan hamamın bimarhaneye yakınlığı, yakın çevredeki hamamlardan sağlık açısından istifade edildiğini göstermektedir⁴⁶⁶.

2.4.4.2. Cami Hamamı

Zeytun Mahallesinde Cami-i Kebir yakınında bulunan⁴⁶⁷ ve *Camii Hamamı* adıyla meşhur olan hamamın 3/1'i Cami-i Kebir Vakfına aitti. 1845 senesinde hamamın işlemez bir halde bulunmasından dolayı vakfa zarar verdiği bildirilerek, imar edilmesi istenilmiştir⁴⁶⁸.

2.4.4.3. Sitti Radviye Hamamı

Babu's- Savur mahallesinde bulunan hamam⁴⁶⁹, Mardin Savur Kapı Hamamı adıyla da anılmaktadır. Artuklu hamam mimarisinin önemli örneklerinden birini teşkil eden hamam⁴⁷⁰, bugün? Mardin şehir merkezinde Sitti Radviyye (Hatuniye) Medresesinin güneyinde yer almaktadır.

2.4.5. Bimarhane

Şifahane, darüşşifa, bimaristan, maristan ve tımarhane olarak da adlandırılan Bimarhane, Türk-İslam vakıf kültürü içerisinde önde gelen sosyal yardım kuruluşlarından birisidir. Toplumun sağlık gereksiniminin karşılanması amacıyla yapılan bu kuruluşlar varlıklarını vakıflar yoluyla koruyup devam ettirmişlerdir⁴⁷¹.

Kaynaklar, Anadolu Selçuklu mimarisi içinde ayrı bir önemi haiz olan darüşşifa yapılarının külliye anlayışıyla gerçekleştirilen kompleks yapılar olarak planlandığını göstermektedir⁴⁷². Vakıf gelirleriyle işleyen bu sağlık kuruluşlarında din, dil ve ırk farkı gözetilmeksizin halka sağlık hizmeti sunulmaktaydı⁴⁷³.

⁴⁶⁶ Gönül Cantay, *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları*, s. 33.

⁴⁶⁷ MŞS. 241, s. 14.

⁴⁶⁸ Veysi Akay, *201 Numaralı Mardin Şer'iyye Sicili (1846-1854)*, s. 116-117.

⁴⁶⁹ MŞS. Nr. 241, s. 52

⁴⁷⁰ Hamamın mimari özellikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Çetin, "Mardin Savurkapı (Sitti Radviye) Hamamı'nda Bulunan Figürlü Taş Plastik Süslemelerin Türk Süsleme Sanatı İkoNrgrafisi Açısından Bir Değerlendirmesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 6, S. 25, ss. 178-179.

⁴⁷¹ Ahmet Acıduman, "Darüşşifalar Bağlamında Kitabeler, Vakıf Kayıtları ve Tıp Tarihi Açısından Önemleri- Anadolu Selçuklu Darüşşifaları Özelinde", *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 63(1), Ankara, 2010, s. 9

⁴⁷² Gönül Cantay, *Anadolu Selçuklu Ve Osmanlı Darüşşifaları*, s. 27.

⁴⁷³ Gönül Cantay, *Anadolu Selçuklu Ve Osmanlı Darüşşifaları*, s. 2.

2.4.5.1. Şeyh Eminüddin Bimarhanesi

Mardin'in Bimaristan mahallesinde yapılan bu darüşşifa, Eminüddin Külliyesinin⁴⁷⁴ bir parçası olarak inşa edilen en erken tarihli örneklerden birini teşkil etmektedir⁴⁷⁵. Artuklu beyi Necmeddin İlğazi döneminde, kardeşi Eminüddin adına yapılmış olup, Anadolu'da yapılan ilk külliye'dir.

Bu külliye içerisine dâhil edilen bimarhane, arşiv kaynaklarında *Şeyh Eminüddin Timarhanesi* adıyla da geçmektedir. Mesela 18 Mayıs 1838 M. (23 Safer 1254 H.) tarihinde Mehmed b. Ahmed Çukadar-zade, Şeyh Eminüddin Timarhanesi'nde yevmi 4 akçe vazife ile tevliyetinin yarı hissesini kendi rızasıyla Mardin hanedanından Hindi-zade Şeyh Osman Efendi'ye yevmi 2 akçe ile feragat etmiştir⁴⁷⁶. Aynı zamanda Kasım padişah evkafında 3 akçe yevmiye ile nakib, 2 akçe ile cüzhan, 5 akçe ile muvakkit; Zeynel Abidin evkafında 5'er akçe ile müfettiş ve duagu; Hatuniye Mescidinde 2'şer akçe ile cüzhan ve kâtib; Cihangir evkafında 3'er akçe ile duagu ve cüzhan; Cami-i Kebir'de 3 akçe ile duagu, vazife-i muayyene ile muvakkit vazifeleri olmak üzere toplam 45,5 akçenin sülüsünden feragat edilmiştir⁴⁷⁷.

2.4.6. Kilise ve Manastırlar

2.4.6.1. Deyrû'z-Zafaran Manastırı

Süryani Kadim cemaatine ait olan *Deyrû'z-Zafaran Manastırı*, M.S. 5. Yüzyılın ilk yarısında Mor⁴⁷⁸ Şleymun adıyla kurulmuştur. Mardin metropoliti Mor Hananyo tarafından M. 793 yılında manastırın tadilattan geçirilmesinden sonra 15. Yüzyıla kadar Mor Hananyo adıyla anılan manastır, bu tarihten itibaren bahçesinde zafaran (safran) bitkisi yetiştirilmesinden dolayı Deyrû'z-Zafaran adını almıştır.

Mardin'e 5 km. mesafede bulunan ve bugünkü şeklini 18. Yüzyılda alan manastırın mimari yapısı dikdörtgen şeklinde olup, üç katlıdır ve iç avlusu eyvanlarla çevrilmiştir⁴⁷⁹. Bir süre Mardin Piskoposluğu merkezi olarak hizmet eden manastırın,

⁴⁷⁴ Halk tarafından Maristan adıyla anılan bu külliye; camii, namazgâh, medrese, hamam, çeşme ve bimarhaneden oluşmaktadır. Külliye'de büyük bir alanı kaplayan hamamın batısında yer alan avlunun güneyinde camii, kuzeyinde ise bir tarafı yamaca yaslanmış olan medrese yer alır. Caminin doğusunda ise namazgâh bulunur. Günümüzde darüşşifanın yerini gösteren herhangi bir kalıntıya rastlanılmamıştır.

⁴⁷⁵ Gönül Cantay, *Anadolu Selçuklu Ve Osmanlı Darüşşifaları*, s. 39.

⁴⁷⁶ MŞS. 253, s. 71, b. 209.

⁴⁷⁷ Feragat edilen toplam 45,5 akçenin sülüsü yani 3/1'i yaklaşık 15,5 akçe eder.

⁴⁷⁸ Mor, aziz anlamına gelmektedir.

⁴⁷⁹ Gabriyel Akyüz, "Mardin Merkezde Bulunan Süryani Kadim Kiliseleri", *Taşın Belleği Mardin*, YKY, İstanbul, 2005, s. 364.

1250 tarihli yazıta göre aynı yıllarda kapsamlı bir onarım geçirdiği, 20. Yy başına kadar Süryani Kadim Kilisesi Antakya Patrikliği merkezi olarak hizmet ettiği bilinmektedir⁴⁸⁰.

İngiliz seyyahı Buckingham manastırın, Cebel-i Sincar'ın güney düzlüğünün ve büyük güney çölünün manzarasına hâkim ve arkasında eski mezarların oyulduğu yüksek sarp kayalıklı bir tepe üzerinde inşa edildiğini ve sağlıklı bir konuma sahip olduğunu bildirmiştir. Manastırı ayrıntılı olarak inceleyen seyyah, manastırın fiziki özellikleri ile ilgili olarak şu bilgilere yer vermiştir: “... *Manastır, etrafında odalar bulunan merkezi yuvarlak bir alandan, bunun üstünde kilimler ve kasaba tarzından minderlerle döşenmiş papazlara ait odalardan oluşmaktadır. Tamamı yüksek taş bir duvarla çevrilidir ve demir levhalarla karşılıklı bulunan ve dikkatlice korunan küçük bir giriş kapısı ile güvenlik altına alınmıştır.*

Her biri birbirine Yunan hacı şeklinde bakan kemer ve dört köşeli sütunlardan oluşan ama yine de mükemmel şekilde hayatta kalmış bir yapı. Fakat bugün kilise olarak kullanılan bölümde hiçbir kolon bulunmuyor. Girişin kapıları, pencereler ve dış frizlerin (duvar süslemesi) bir bölümü aynı tarzda; fakat bina açıkça birçok tamirat görmüş, öyle ki orijinal yapı nicelik olarak eklenenlerden çok daha az...”

Manastırda bir Pazar ayinine katılan seyyah⁴⁸¹, buradaki ayin topluluğunun 1 patrik, 6 matran ve 12 catzee'den oluştuğunu; bunlardan patriğin yalnızca otuz yaşında olmasına rağmen evlenmesinin ve şarap gibi alkollü içecekler ile tütün kullanmasının yasak olduğunu; ikinci grupta yer alan matranların ise her Çarşamba ve Cuma günleri oruç tuttuklarını ve bu günlerde bedenlerinin yağ, süt ve yumurtadan uzak durduğunu, fakat Paskalya öncesi kırk günlük oruçlarında yasak olan balığı yiyebildiklerini, bunların bir kişiyle evlenmesine izin verildiğini, eğer bu kişi ölürse kocasının başka biriyle evlenemediğini ifade etmiştir. En son sınıf olan catzee'lerin sadece Cuma günleri oruç tuttuklarını ve Paskalya öncesi kırk günlük oruçlarında balık yiyebildiklerini, aynı

⁴⁸⁰ Metin Ahunbay, “Antik Mardin”, *Taşın Belleği Mardin*, YKY, İstanbul, 2005, s. 65.

⁴⁸¹ Süryani Ortodoks ayini hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir: “... *Pazar olduğu için Kilise'nin yaklaşık dört saat herkesin ayakta durduğu sabah ayinine diğer üyelerle katıldım. Ayin, altınla işlenmiş bir ipek kaftanı olan oldukça görkemli giyinmiş ve aynı şekilde giyinen alt kademe papazların eşlik ettiği Patrik tarafından şahsen verildi. Kendi dillerinde sunulan vaaz dışında her şey Süryanice okunduğu ve söylendiği için ayin anlaşılamazdı. Ayin bittiğinde hacılar ön tarafa çağırıldı ve başları çıplak olan bu hacıların hepsi ayin yapan papazlardan birinin bir cübbesi ile sarıldı. Sağ ellerine bir hac ve sol ellerine bir lamba verildi ve belirli bir uzaklıkta bekleyen kadınların dışındaki tüm cemaat onların arkasından yürüdü. Önce örtüleri, kitabı, şamdanları öperek sunağın etrafını dolandılar ve sonra hacıların ellerindeki hacları seksen yaşındaki en yaşlısından başlayıp on yaşından büyük olmayan en genciyle sonlandırarak öptüler...”*

zamanda evlenebildikleri gibi ilk karıları ölürse, bakire olması şartıyla ikinci kez evlenme haklarının olduğunu kaydetmiştir⁴⁸².

2.4.7. Çarşı ve Pazar Yerleri

İncelenen dönemde diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi aynı mesleğe sahip olan esnafın bir arada bulunduğu çarşılar mevcuttu. Bu çarşılar arasında *Babı's-Sur*, *Suku't-Tavil* (Uzun Çarşı), *Suku'l-Attarin* (Attarlar Çarşısı), *Suku'l-Hayyatin* (Terziler Çarşısı), *Suku'd-Dakik*⁴⁸³ vs. çarşıların yanında, Cami-i Kebir avlusu sınırında *Kayseriyye Çarşısı* adı verilen büyük bir çarşı da bulunmaktaydı. Abdulgani Efendi, bu çarşının 1902 senesine kadar tüccarlara yönelik büyük bir çarşı olarak hizmet ettiğini ifade etmektedir⁴⁸⁴. *Bazar-ı Dakik* (Un Pazarı), *Bazar-ı Rişte* (İplik Pazarı) gibi pazarların yanında at pazarı da faaliyette idi.

Seyyahlar da Mardin çarşı ve Pazar yerleri ile ilgili bazı bilgiler vermektedirler. Bunlar arasında yer alan Buckingham; Mardin'de gördüğü tek kervansarayın küçük olduğuna, pazarların ise oldukça fazla olmalarına ve üstleri kavisli çadırlarla kubbelendirilmesine rağmen son derece dar oluşlarına ve kasabanın ihtiyacı olan maddeleri neredeyse hiç bulundurmadıklarına dikkat çekmiştir. Çarşı ve pazarların yetersizliğini, burada yaşayanların genel fakirliğine ve buradaki durumun pek de iyi olmayan ticaret isteğine bağlamıştır.

Esnaflara ait bazı dükkânların gelirleri vakıflara aktarılmaktaydı. Mardin'de Tavil adı verilen çarşıda bulunan 4 adet dükkân 133 kuruş bedelle satılarak Cami-i Kebir Vakfına aktarılmıştır⁴⁸⁵.

2.4.8. İdari Mekânlar

2.4.8.1. Mütesellim Konağı

İncelenen dönemde Mardin şehrinde, merkezin en yetkili idari temsilcisi konumunda bulunan mütesellimlerin, kiralanarak tahsis edilen bir konakta ikamet ettikleri görülmektedir. Aynı zamanda mütesellimlerin aynı mahalle içerisinde birden fazla konak kiraladıkları da olurdu. Nitekim Mardin'de Tekye mahallesinde bulunan Hacı Taha Konağı 100 kuruş, Dellal Bekir'in Konağı 50 kuruş ve Bakkal Molla

⁴⁸² James Silk Buckingham, *Travels In Mesopotamia*, s. 183-184.

⁴⁸³ MŞS. 195, s. 50-51-52; MŞS. 195, s. 25, b. 58.

⁴⁸⁴ Abdülğani Efendi, *Mardin Tarihi*, s. 156.

⁴⁸⁵ MŞS. 266, s. 3, b.8. 7 Ocak 1789 M. (9 Rebi'ü'l-ahir 1203 H.) tarihli Arapça belge.

Bekir'in konağı 100 kuruş olmak üzere senelik toplam 250 kuruş bedelle Mehmed Mirza Paşa tarafından 25 Temmuz 1838 M. (3 Cemaziye'l-evvel 1254 H.) tarihinde kiralanarak tahsis edilmiştir⁴⁸⁶.

Mardin'de mütesellim konağı adı altında özel olarak bina inşa edildiği bilinmektedir. Bu konak, Milli aşiretinden Necib Bey tarafından kale içerisinde sağlam bir yapı olarak inşa edilmiştir⁴⁸⁷. Seyyah Buckingham, Mardin'i ziyaret ettiği dönemde kale içerisinde sadece 50 askeriyle birlikte mütesellimin ikâmet ettiğini bildirmektedir⁴⁸⁸. Konağın yeri Albert Gabriel tarafından tespit edilmiştir⁴⁸⁹.

Konağın zaman zaman ortaya çıkan tamir masrafları ile konak içerisinde görev alan kethüda, sarraf, kâtip vs. vazifelilerin ücretleri de altı ayda bir toplanan salyaneye dâhil edilmekteydi. 1837 yılında hastanenin tamir masraflarının da ilave edilmesiyle toplam 3756 kuruş masraf çıkarılmıştır. Saray kâtipleri için 1798'de 250, 1836 senesinde 400 kuruş ayrılmıştır⁴⁹⁰. 1837 (1253) senesinde Mardin muhafızı kethüdalarına 1000 kuruş tahsis edilmiştir.

Yöneticilerin halka zulmetmeye başlamaları ikâmet ettikleri sarayların tahrip olmasına sebep olmuştur. Nitekim 1824 (1240) senesinde Mardin voyvodası Bağdatlı Halil Efendi'nin Mişkin ve Daşi aşiretleri arasında mukavemete sebep olması, yük başına vergi almaya başlayarak beygirden 20, deveden 40 para vergi alması ve halka zulmetmesi neticesinde halk ile voyvoda arasında çatışma çıkmış; ahali, Milli-zade Necib Bey tarafından yaptırılan voyvoda ağının sarayını kuşatmaya almışlardı⁴⁹¹.

2.4.8.2. Mahkeme Binası

Mardin'de yargılamanın yapıldığı ayrı bir mahkeme⁴⁹² binasının olup olmadığı tam olarak tespit edilememiştir. Bununla birlikte birçok Osmanlı şehrinde⁴⁹³ olduğu gibi kadının ikamet ettiği evin veya konağın bir kısmının mahkeme olarak kullanılabildiğini

⁴⁸⁶ MŞS. 253, s.74, b. 218.

⁴⁸⁷ Abdulgani Efendi, s. 212.

⁴⁸⁸ James Silk Buckingham, *Travels In Mesopotamia*, s. 190.

⁴⁸⁹ E. Füsün Alioğlu, "Tarihsel Süreçte Şehir Dokusu", s. 184.

⁴⁹⁰ MŞS. 253, s. 38, b. 127.

⁴⁹¹ Abdulgani Efendi, *Mardin Tarihi*, s. 212.

⁴⁹² Mahkeme hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Halil İnalçık, "Mahkeme", *İ.A.*, MEB, c. VII, s. 146-151. Sultan II. Mahmud şer'iyye mahkemeleri ve kadılar konusunda değişiklik yaparak, ilk defa İstanbul kadısına resmi mahkeme binası tesis etmiştir. Bkz. Ahmet Akgündüz, *Şer'iye Sicilleri*, c. I, İstanbul, 1988, s. 77.

⁴⁹³ Rifat Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, s. 46; Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, TTK, Ankara, 1989, s. 51, Hilmi Bayraktar, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Urfa Sancağı (İdari, Sosyal ve EkoNrmik Yapı)*, Elazığ, 2007, s. 25.

söylemek mümkündür. Altı ayda bir hesaplanan masraf defterleri incelendiğinde mahkeme ve konak kirası için para ayrıldığı görülmektedir.

Mahkeme ve konak kirası için 1836'da 300, 1837 ve 1838 yıllarında 150 kuruş masraf kaydedilmiş ve salyaneye dâhil edilerek ödenmiştir. 7 Nisan 1837 M. (1 Muharrem 1253 H.) tarihli masraf defterinde ise mahkeme kirası ve masrafları için 6 aylık 250 kuruş ayrılmıştır⁴⁹⁴.

İncelenen dönemde mahkeme binasının haricinde hastaların tedavi edildiği bir hastane binası bulunmaktaydı. Bu hastanede ilaç alınan bir eczanın varlığı söz konusudur. 2 Haziran 1839 M. (19 Rebi'ü'l-evvel 1255 H.) tarihinde eczaya⁴⁹⁵ verilmesi gereken 70 kuruş ilaç parası masraf defterine ilave edilmiştir⁴⁹⁶.

⁴⁹⁴ MŞS. 253, s. 48, b. 151.

⁴⁹⁵ Ecza ile ilgili olarak bkz. Nuran Yıldırım, "Osmanlı Eczacılığının Gelişme Sürecinde İlaç Hazırlayıp Satan Esnaf ve Sağlıkçılar", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 11(1-2), s. 291-304.

⁴⁹⁶ MŞS. 253, s. 71, b. 203.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. MARDİN ŞEHRİNİN NÜFUSU

3.1. Mardin Şehri'nde Yaşayan Müslüman ve Gayrimüslimlerin Toplam Nüfusu

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nde ilk nüfus sayımı⁴⁹⁷ 1831 senesinde gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde nüfus kayıt işleri düzenli bir şekilde başlatılarak, Kırım Savaşı'nın yapıldığı 1853 senesine kadar işlerliğini devam ettirmiştir⁴⁹⁸. Kazalarda görev alan nüfus memurlarının görevleri başında, kaza içerisindeki bütün doğum, ölüm ve göçleri kayıt altına almak ve bu kayıtları düzenli olarak merkeze göndermek gelmekteydi⁴⁹⁹. 1831 nüfus sayımının⁵⁰⁰ amacı, askere alınması gereken erkek nüfusu tespit etmeye yöneliktir. Cizye ödemekle mükellef olan gayrimüslim erkek nüfus ise Reaya, Ermeni, Yahudi ve Kıpti olarak tasnif edilmiştir⁵⁰¹.

XVI. Yüzyılda Mardin nüfusu tahrir defterlerine göre incelenerek; Mardin şehir merkezinde Hristiyanların, kazalar ve köyler dâhil olmak üzere sancağın tamamında ise Müslümanların çoğunlukta olduğu tespit edilmiştir⁵⁰².

İncelenen dönemde Mardin şehir nüfusunun tespit edilmesi 1835-1836 senesine denk gelmektedir⁵⁰³. Zira 1836 senesine ait Salyane tevzi defterinde nüfus nazırı ve kâtiplerine ödenen ilk altı aylık maaşları kaydedilmiştir⁵⁰⁴.

⁴⁹⁷Osmanlı Devleti'nin demografik yapısı ile ilgili olarak bkz. Numan Elibol, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfus Meselesi ve Demografi Araştırmaları", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, c. 12, S. 2, Isparta, 2007, s. 135-160; Hasan Yüksel, "Osmanlı'da Modern Anlamda Yapılan İlk Nüfus Sayımına Göre Divriği'nin Demografik Yapısı", *Nüfusbilim Dergisi, Turkish Journal of Population Studies*, S. 28-29, 2006, s. 73-89; Selahattin Döğüş, "Kayseri'nin 25 Nr'lu Şer'iye Sicili Işığında Şehrin Nüfus Yapısı (1624-1625)", *III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (06-07 Nisan 2000)*, Kayseri, 2000, s. 125-128; Musa Çadırcı, "1830 Nüfus Sayımına Göre Ankara Şehir Merkezi Nüfusu Üzerinde Bir Araştırma", *Osmanlı Araştırmaları I*, İstanbul, 1980, s. 109-132; Ali Güler, "Osmanlı Devleti'nin Son Yıllarında Türkiye'nin Demografik Durumuna Genel Bir Bakış", *Osmanlı*, c. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 567-576.

⁴⁹⁸ Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, II. Baskı, Ankara, 1997, s. 8.

⁴⁹⁹ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, İstanbul, 2010, s. 66.

⁵⁰⁰ 1831 senesinde gerçekleştirilen ilk genel nüfus sayımında sayımı yapmakla görevlendirilen memurlar rical, ulema, kapıcıbaşı ve ketebe arasında seçilmişlerdir. Bkz. Ahmed Lütfi Efendi, *Tarih-i Lütfi*, c. 3, İstanbul, 1292, s. 142-143.

⁵⁰¹ Mutullah Sungur, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Nüfus ve Nüfus Sayımları", *Osmanlı*, c. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 558-566.

⁵⁰² Mardin şehrinin nüfusu, XVI. Yüzyılda şu şekilde tespit edilmiştir: 1518'de 8200, 1526'da 10712, 1540'da 13943, 1564'de 18714 kişi olmak üzere artarak devam etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nejat Göyünç, XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı, s. 102.

Seyahatnameler, Mardin şehir nüfusu ile ilgili olarak önemli bilgiler ihtiva etmektedir. 1814 senesinde Kinneir, Mardin şehrinin Türk, Arap, Keldani, Nesturi, Ermeni, Yahudi ve Süryanilerden oluştuğunu; aynı zamanda 100 aile civarında ateşe tapan bir etnik grubun varlığına da işaret etmektedir⁵⁰⁵. Aşağıdaki tablo seyyahların tahmini olarak verdikleri bilgiler ışığında düzenlenmiştir. (Bkz. Tablo 18.)

⁵⁰³ 1835 senesinde Köse Paşa lakabıyla tanınan Mehmed Bey, Mardin Mütesellimi olarak tayin edilince Mardin’de ilk nüfus sayımını gerçekleştirmiştir. Bkz. Abdulgani Efendi, s. 220.

⁵⁰⁴ MŞS. 253, s. 38, b.127.

⁵⁰⁵ Mehmet Alaaddin Yalçinkaya, “Avrupalı Seyyahlara Göre Mardin”, s. 480; Nejat Göyünç, XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı, s. 102.

Tablo 18. Mardin’de Yaşayan Müslüman ve Gayrimüslimlerin Tahmini Nüfusu

Seyyahlar	Tarih	Müslüman	Yakubi (Süryani Kadim)	Ermeni Katolik	Süryani Katolik	Keldani (Nesturi)	Yahudi	Musevi	Şemsi	Ermeni Ortodoks	Toplam Nüfus
Adrien Dupre	1807	20000	3200	2000		400	800		800	40	27240
Kinneir	1816			1500							11000
J. Buckingham	1827	13333	2000	1000		300		400	1000	500	20000
Southgate ⁵⁰⁶	1837	8700	2000	2500	1250	500		50			15000

⁵⁰⁶ Southgate, Mardin şehir nüfusunun 3000 aile olarak tahmin edildiğini, bunun 500 hanesi Ermeni Katolik, 400 hanesi Yakubi, 250 hanesi Süryani Katolik, 100 hanesi Keldani, ve 10 hanesi Musevi aileden oluştuğunu, geri kalan nüfusun ise Müslümanlardan müteşekkil olduğunu ifade etmektedir. 1 hane = 5 kişi hesabıyla 3000 hane 15000 kişi eder.

James Silk Buckingham, 1827 senesinde tahmini Mardin nüfusunu 20000 olarak verip, bu nüfusun 3/2'sinin Müslüman olduğunu kaydederken; H. Southgate, 1837 senesinde Mardin'de 8700 Müslüman, 6300 gayrimüslim olmak üzere toplam 15000 kişinin yaşadığını bildirmektedir. Buna göre toplam nüfus içerisinde Müslümanlar % 58, gayrimüslimler ise % 42'lik bir orana sahipti.

Mardin'i genişliğine rağmen bir şehirden çok köye benzeten Olivier, kent nüfusunu 3000 Kürt, 5000-6000 Arap ve Türk, 1500 kadar Yahudi⁵⁰⁷ ve Ermeni ile bir o kadar Nasturi'den ibaret olduğunu; Roma Kilisesi'ne bağlanan Nesturi cemaati metropolitinin Mardin'de, patriğinin Antakya'da oturduğunu; Yakubi patriğinin ise Diyarbakır'de bulunduğunu bildirmektedir⁵⁰⁸.

Tablodan anlaşıldığı üzere, Mardin'in tahmini nüfusuna dair seyyahlar tarafından verilen bilgiler ışığında, incelenen dönemde Mardin'de Müslüman nüfusunun ağırlıkta bulunduğu; gayrimüslimler içerisinde nüfus yoğunluğu açısından en kalabalık grupları Süryani Ortodokslar ile Ermeni Katoliklerin oluşturduğu anlaşılmaktadır.

3.1.1. 1835 Senesinde Mardin'de Yapılan Nüfus Sayımı

Sultan II. Mahmud zamanında yapılan yeni bir uygulama ile ilk defa erkek nüfusun sayıldığı bir nüfus sayımı⁵⁰⁹ gerçekleştirilmiş ve bu sayımda Mardin'in Müslüman ve gayrimüslim nüfusu aşağıdaki iki ayrı tabloda görüldüğü üzere tespit edilmiştir. (Bkz. Tablo 19.)

⁵⁰⁷ Olivier, Mardin'de ikâmet eden Yahudilerin 20 hane kadar oldukları bilgisini vermektedir.

⁵⁰⁸ Ahmet Mümtaz Maden, *Olivier'ye Göre Anadolu (Birecik, Şanlıurfa, Mardin, Nusaybin)*, s. 25.

⁵⁰⁹ 1831 senesinde gerçekleştirilen ilk nüfus sayımında sadece erkek nüfus tesbit edilmiştir. Bu sayımın amacı, vergi eşitsizliklerinin giderilmesi ve askerlik hizmeti için uygun Müslümanların sayısının belirlenmesi idi. Bkz. Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, s. 68.

Tablo 19. Mardin’de Müslüman Nüfusun Mahallelere Dağılımı⁵¹⁰

Mahalle Adı	Yetişkin	Çocuk	İhtiyar	Toplam (Nefer)
Eminüddin	42	37	28	107
Latifiye	22	16	22	60
Necmeddin	32	25	26	83
Meşkin	83	79	59	221
Babü’l-Cedid	32	27	29	88
Şeyh Çabuk	14	20	21	55
Şeyh Şeyhullah	105	69	56	230
Cami-i Kebir	97	91	75	263
Tekye	214	131	122	467
Şehidiye	149	127	96	372
Medrese	75	56	53	184
Gölasiye	135	105	61	301
Babu’s-Sur	231	197	142	570
Toplam	1231	980	790	3001

Mardin’de incelenen dönemde Müslümanlar Eminüddin, Latifiye, Necmeddin, Meşkin, Babü’l-Cedid, Şeyh Çabuk, Şeyh Şeyhullah, Cami-i Kebir, Tekye, Şehidiye, Medrese, Gölasiye ve Babu’s-Sur veya Savur olmak üzere 13 ayrı mahallede ikâmet etmekteydi. En kalabalık Müslüman mahallelerini sırasıyla Babu’s-Sur, Tekye, Şehidiye, Gölasiye, Cami-i Kebir, Şeyh Şeyhullah ve Meşkin mahalleleri teşkil etmekteydi.

Mahallelerdeki Müslüman erkek nüfus; yetişkin, çocuk ve ihtiyar olmak üzere ayrı ayrı sayılarak, toplam 3001 nefer tespit edilmiştir⁵¹¹. Bunlar arasında en yoğun grubu oluşturan 12-40 yaş arasındaki grup, toplam 1231 kişi olmakla birlikte yetişkin iş yapabilen düzeyde bulunmaktaydı. Sağır olarak adlandırılan çocuk sayısı 980; müsinn yani yaşlı sayısı ise 790 idi.

⁵¹⁰ BOA., MAD. d. 23201, s. 17. 23201 Numaralı Maliyeden Müdevver Defteri, toplam 19 sayfadır. Defterde tarih bulunmamasıyla birlikte defterdeki mahalle sayısı ve adları incelenen dönemle aynı olduğundan nüfus sayımının yapıldığı tarih olan 1835 tarihini taşıdığı tahmin edilmektedir.

⁵¹¹ Nüfus sayımında Mardin Müslümanları; tuvana (güçlü), sağır (çocuk), müsinn (yaşlı) olmak üzere üç ayrı sınıfta kaydedilmiştir. Tuvana 12-40 yaş arasını, sağır 12 yaş altı çocukları ifade etmektedir. Konu ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu*, s. 68.

Hane⁵¹² sayısı olarak düşünüldüğünde, Mardin şehrinde tahmini Müslüman nüfusun 15005 kişi civarında olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 20. Mardin’de Gayrimüslim Nüfusun Dağılımı⁵¹³

Gayrimüslim Teba	Yetişkin	Çocuk	Toplam (Nefer)
Yakubiyan	717	351	1068
Süryani Katolik	334	193	527
Keldani Katolik	133	75	208
Ermeniyan-ı Katolik	911	486	1397
Yahudiyan	34	16	50
Toplam	2129	1121	3250

Mardin’de Müslümanlarla birlikte yaşayan gayrimüslim tebanın tespit edilmesindeki asıl faktör, askerlikten muaf olmalarına karşın 15-60 yaş arasındaki gayrimüslim erkeklerin ödemekle mükellef oldukları cizye vergisidir⁵¹⁴.

Toplam 3250 nefer olarak tespit edilen gayrimüslim nüfusun en yoğun olduğu Hristiyan cemaat, Ermeni Katoliklerdir. Bu cemaati sırasıyla Yakubi olarak da adlandırılan Süryani Kadimler ile Süryani Katolikler ve Keldani Katolikler takip etmekteydi. Nüfus yoğunluğunun en az olduğu gayrimüslim cemaatini ise Yahudiler oluşturmaktaydı. Cizye vergisini vermekle mükellef olan yetişkin grubu 2129 kişiden oluşmakla birlikte bu sayı içerisinde vergiden muaf olan yaşlı grubunun dâhil edilip edilmediği tesbit edilememiştir⁵¹⁵.

Kıpti taifesi olarak adlandırılan grubu ise tabloda yer almamıştır. Müslüman ve gayrimüslimlerden ayrı sınıflandırılan Kıpti taifesinin 10 yetişkin ve 6 çocuk olmak üzere toplam 16 nefer olarak tespit edildiği görülmektedir⁵¹⁶.

⁵¹² XVI. Yüzyılda tahrir defterlerinde geçen haneden kasıt, vergi hanesidir. XIX. Yüzyıla ait belgelerde ise “hane” deyiminden gerçek aile kast edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nejat Göyünç, “Hâne Deyimi Hakkında”, *TD*, S. 32, İstanbul, 1979, s. 346.

⁵¹³ BOA., *MAD. d. 23201*, s. 18.

⁵¹⁴ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu*, s. 67-68. Gayrimüslimler, ödemekle mükellef oldukları cizye vergisinin ödenmesinde âlâ, evsat ve edna olmak üzere gelirlerine göre sınıflandırılmaktaydı. 1831 senesinde cizye vergisi sınıflandırılması sırasıyla 48, 24 ve 12 kuruşa karşılık gelmekteydi. Cizye vergisi ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. Cevdet Küçük, “Tanzimat’ın İlk Yıllarında Erzurum’un Cizye Geliri ve Reaya Nüfusu”, *Tarih Dergisi*, S. 31, İstanbul 1978, s. 199-234.

⁵¹⁵ Nüfus sayımında gayrimüslimler Kebir ve Sağır olarak sınıflandırılmışlardır. Kebir grubunu oluşturan yetişkin sayısı 2129 olmakla birlikte bu sayı içerisinde yaşlı grubunun dâhil edilip edilmediği bilinmemektedir.

⁵¹⁶ BOA., *MAD. d. 23201*, s. 18.

Tablo 21. 1835 Senesi Tahmini Mardin Nüfusu⁵¹⁷

Dini Durumu	Hane Sayısı	Erkek Nüfus	Toplam Kişi Sayısı ⁵¹⁸
Müslüman	1816	2943	9080
Hristiyan	1809	3190	9045
Yahudi	18	50	90
Toplam	3643	6183	18215

Abdusselam Efendi'nin ve naklen Abdulgani Efendi'nin verdiği bilgilere göre; Mardin'de 1835 senesinde asker alımı için nüfus tespiti yapılmıştır. Nüfus Nazırı Ebubekir Efendi tarafından yapılan bu tespite göre; 1816 Müslüman, 1809 Hristiyan, 18 Yahudi olmak üzere toplam 3643 hane tespit edilmiştir. Bu hanelerde 9080'i Müslüman, 9045'i Hristiyan ve 90'ı Yahudi olmak üzere toplam 18215 kişi yaşamaktaydı⁵¹⁹. Tespit edilen erkek nüfus ise 6183 kişi olarak belirlenmiştir.

Müslüman hane sayısı, Hristiyan hane sayısından 7 hane fazla olmasına rağmen, Hristiyan erkek nüfusun sayı olarak daha fazla olduğu görülmektedir. Bu durum bazı Müslümanların askerlikten kaçmak için evlerini satmak suretiyle firar ettikleri bilgisiyle açıklanmıştır⁵²⁰.

Yukarıda verilen tablo, bir önceki tabloda verilen nüfus sayımı ile ilgili bilgilerle karşılaştırıldığında; defterde 3001 Müslüman nefere karşılık, Hristiyan ve Yahudi olmak üzere toplam 3250 gayrimüslim nefer sayısının bu tabloda yaklaşık bir sayı olarak verildiği tespit edilmektedir.

3.2. Mardin Şehir Nüfusunun Tahlili

3.2.1. Dini Gruplar

Mardin ve çevresinin nüfusunu çoğunlukla Müslüman halk oluşturmakla birlikte bu bölgede Süryani, Keldani⁵²¹, Ermeni, Yezidi⁵²², Şemsi⁵²³ ve Musevi gibi farklı inançlara sahip topluluklar da yaşamını sürdürmekteydi.

⁵¹⁷ Abdulgani Efendi, *Mardin Tarihi*, s. 220.

⁵¹⁸ Toplam kişi sayısı, 1 hane = 5 kişi hesabıyla bulunmuştur.

⁵¹⁹ 1 Hane = 5 kişi hesabıyla 3643 Hane $\times$ 5 = 18215 Kişidir.

⁵²⁰ Abdulgani Efendi, *Mardin Tarihi*, s. 220; İbrahim Özcoşar, *Bir Yüzyıl Bir Sancak Bir Cemaat 19. Yüzyılda Mardin Süryanileri*, İstanbul, 2008, s. 180.

⁵²¹ Keldaniler, yıldızlara taparlar; kâinatı idare edenlerin yıldızlar olduğunu, hayır ve şerrin onlardan geldiğini, semavi güçlerin yerdeki güçlerle birleşmesi sonucu mucizeler meydana geldiğini söylerlerdi. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, (Hazırlayanlar: Prof. Dr. Hayrettin Karaman, Prof. Dr. Ali Özek, Prof. Dr. İbrahim Kâfi Dönmez), TDV, Ankara, 2004, s. 15.

⁵²² Yezidiler, Türkistan kökenli Kurmanç Türkleri ile bir kısım oymak ve kabilelerden meydana geliyordu. Yezidi adıyla sahneye çıkan bu Türk topluluğunun temeli, İslamiyetten önceki eski Türk

İncelenen dönemde Mardin şehrinde yaşamını sürdüren gayrimüslimler arasında ilk sırayı Ermeniler ile Süryaniler almaktaydı.

3.2.2. Nüfus Hareketleri

Nüfus hareketliliğinin⁵²⁴ sebepleri arasında ilk sırayı Mardin ve çevresinde yaşanan karışıklıklara bağlı olarak yapılan göçler ile kıtlık, salgın hastalık⁵²⁵ gibi tabii afetler almaktadır. 1762 senesinde Diyarbakir Eyaleti'nde meydana gelen ve 50 bin kişinin ölümüyle sonuçlanan veba salgını, Mardin'e de sirayet etmiştir⁵²⁶. 1799-1800 tarihleri arasında Diyarbakir Eyaleti'nde, 1801-1802 tarihlerinde Bağdat'ta meydana gelen veba salgınları; şehir nüfusunun azalmasına, iktisadi faaliyetlerin zayıflamasına sebep olmuştur⁵²⁷.

Abdulgani Efendi'nin bildirdiğine göre Mardin'de 1758 senesinde kıtlık hadisesi meydana gelmiş, 1771 ve 1798 senelerinde veba salgını Mardin'i kırıp geçirmiştir⁵²⁸.

Mardin'de 1787 senesinde kıtlık hadisesi meydana geldiğinden, bu dönemde Bağdat Kalesi muhafazasında görevli olan yeniçerilerin erzak ihtiyaçlarının Mardin mukataası malından karşılanması gerekirken adı geçen mukataanın ihtiyaçlara cevap veremediği, bu hadise geçinceye kadar 3 senelik mukataa malının affedilmesi istenilmiştir⁵²⁹. Kıtlık; nüfusun azalması, iktisadi faaliyetlerin durması, çeşitli ölümcül hastalıkların ortaya çıkması gibi olaylara sebep olan bir hadisedir.

inançlarına dayanmaktaydı ve diğer bazı dinlerin tesiriyle karmaşık bir görüntü sergilemekteydi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hayri Başbuğ, *Yezidilik İnancı*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1987, s. 60.

⁵²³ Şemsiler, güneşe tapan bir topluluktur. Bkz. İbrahim Özcoşar, *Bir Yüzyıl Bir Sancak Bir Cemaat*, s. 253-254.

⁵²⁴ Nüfus Hareketliliği konusunda bkz. Mehmed Salih Erpolat, "XVI-XVII. Yüzyıllarda Diyarbakir Beylerbeyliğinde Gayrimüslim Nüfustaki Hareketlilik", *Birinci İktisat Tarihi Kongresi Tebliğleri*, İstanbul, 2010, s. 631-654.

⁵²⁵ Salgın hastalıklar ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*, (Çev. Serap Yılmaz), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997; Orhan Kılıç, *Genel Hatlarıyla Dünyada ve Osmanlı Devleti'nde Salgın Hastalıklar*, Elazığ, 2004.

⁵²⁶ İbrahim Yılmazçelik, "XVIII. Ve XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde (Anadolu'da) Meydana Gelen Tabii Afetler", *XIV. Türk Tarih Kongresi*, 9-13 Eylül 2002 Ankara, II. Cilt, I. Kısım, Ankara, 2005, s. 682.

⁵²⁷ İbrahim Yılmazçelik, "XVIII. Ve XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde (Anadolu'da) Meydana Gelen Tabii Afetler", s. 682-683.

⁵²⁸ Abdulgani Efendi, s. 191-192.

⁵²⁹ BOA., HAT ,24 / 1227-B. 27 Aralık 1787 M. (17 Rebi'ü'levvel 1202 H.) tarihli kaime.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. ŞEHRİN SOSYAL DURUMU

4.1. Mardin’de Ailenin Sosyo-Ekonomik Durumu

Başta karı-koca olmak üzere çocukların oluşturduğu küçük topluluğu aile olarak tanımlamak mümkündür⁵³⁰. Toplumun temelini oluşturan Türk aile yapısı, İslam hukuku ile örfi hukuktan⁵³¹ etkilenerek şekillenmiştir.

4.1.1. Mardin’de Sakin Müslim ve Zimmi Gruplar

İncelenen dönem Mardin şehrinde başta Müslümanlar olmak üzere Hristiyan, Musevi, Yahudi gibi çeşitli etnik ve dini gruplar bir arada yaşamaktaydılar. Hristiyan gruplar içerisinde Ermeniler, Süryaniler⁵³², Nesturi ve Keldaniler bulunmaktaydı.

Yakubi olarak da adlandırılan Kadim Süryanilerin⁵³³ sakin oldukları Mardin ve çevresinde Katolikler tarafından başlatılan misyonerlik faaliyetleri neticesinde, Ortodoks Süryaniler bölünmüşler ve 1782 senesinde *Süryani Katolik Patrikliği* oluşturulmuştur⁵³⁴. Süryani Kadimler; genellikle ticaret, el zanaatları ve esnaflıkla uğraşan bir toplum olmakla birlikte bağ ve bahçe tarımı yaparak da geçimlerini temin etmekteydiler⁵³⁵.

⁵³⁰ Aile ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Yılmazçelik, *XIX Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, TTK, Ankara, 1995, s. 262-263; Rifat Özdemir, “Antakya, Antalya, Afyon ve Manisa Şehirlerinde Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerine Bazı Bilgiler (1500-1919)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 7, S. 1-2, Elazığ, 1995, s. 173-228; Rifat Özdemir, “Tokat’ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1771-1810)”, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 1987, 81-144; Zülfiye Koçak, “Şer’iye Sicillerine Göre XVII. Yüzyılda Ayntab Şehrinde Ailenin Oluşumu (1600-1650)”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 44, Erzurum, 2010, s. 291-306.

⁵³¹ İslam hukuku yani şer’i hukuk; sosyal hayattaki problemlerin ayet, hadis, kıyas ve içtihad hükümlerine göre çözümlenmesi anlamına gelmektedir. Örfi hukuk ise devletin o güne gelinceye kadar geçirdiği aşamalar, tecrübeler ve geleneklerin kanuna yansımalarıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ethem Ruhi Fırlı, *Din ve Devlet İlişkileri*, Muğla, 1997, s. 16-17; Coşkun Üçok-Ahmet Mumcu-Gülnehal Bozkurt, *Türk Hukuk Tarihi*, Ankara, 1996, s. 48.

⁵³² Süryaniler, Kuzey Mezopotamya’da yaşayan ve Sami dil ailesinden Aramice konuşan bir toplumdur. Bu bölgede yayılan Hristiyanlığı ilk kabul eden topluluk oldukları bilinmektedir. Mehmet Çelik, *Süryani Kilisesi Tarihi*, c. 1, İstanbul, 1987, s. 2-3.

⁵³³ Kadim Süryaniler, Ortodoks mezhebine mensup olup, kadimden beri mezhep değiştirmeyen Süryanilerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Özcoşar, 19. Yüzyılda Mardin Süryanileri, s. 50-52; Mehmet Çelik, *Süryani Kilisesi Tarihi*, c. 1, İstanbul, 1987, s. 2. Süryani Kadimler, dinlerine ve kiliseye olan bağlılıklarının yanı sıra, yüzyıllardır Osmanlı yönetiminin ortaya koyduğu birlikte yaşama tecrübesi doğrultusunda hareket etmişlerdir. Bülent Özdemir, *Süryanilerin Dünü Bugünü*, TTK, Ankara, 2009, s. 42.

⁵³⁴ Bülent Özdemir, *Süryanilerin Dünü Bugünü*, s. 21.

⁵³⁵ Bülent Özdemir, *Süryanilerin Dünü Bugünü*, s. 49.

Diyarbakir şehrinde olduğu gibi Mardin şehrinde yaşayan gayrimüslimler de kilise ve manastırlarında dini ibadet ve ayinlerini tam bir serbestiyet içerisinde yerine getirmekte idiler. Ayinlerine karışılmaması için devlet tarafından güvence altında bulundurulmaktaydılar.

İncelenen dönemde bir kısım gayrimüslim tebanın Müslümanlar gibi ziraatle geçimlerini temin ettikleri görülmektedir. Alacak verecek veya mülk alım satımı⁵³⁶ gibi davalarda bunun örneklerine rastlamak mümkündür. 30 Haziran- 9 Temmuz 1842 M. (Evahir-i Cemaziye'l-evvel 1258 H.) tarihinde Mardin'e bağlı Nusaybin karyesinde sakin olan Mıgırđıç veled Aslan, İmam Zeynel Abidin Tekyesi yakınında bulunan, güneyi Ali b. Yusuf değirmeni, doğu ve batı tarafından adı geçen tekye toprağı ile sınırlı olan değirmenin yarı hissesini su nöbetleri ile birlikte 2000 kuruş bedelle Hoce Murad adlı zimmiye satmıştır⁵³⁷. Satış hüccetinden anlaşıldığı üzere Mardin'de Müslüman bir kişinin değirmeni ile gayrimüslim bir kişinin değirmeni yan yana iş görebilmekteydi.

Osmanlı toplumunda kadın, bizzat veya vekili vasıtasıyla mahkemeye başvurarak hakkını alabilmekteydi. Mardin şehrinde bunun sayısız örneklerini görmek mümkündür. Mesela 10-19 Haziran 1842 M. (Evail-i Cemaziye'l-evvel 1258 H.) tarihinde Mardin sakinlerinden Medine binti Hasan Çelebi Ağa-zade adlı kadın tarafından, Şeyh Ahmed Efendi ve kardeşi Hacı Derviş üzerine açılan davada kendilerine ait olan bağ ve bahçelerine el konulduğu iddia edilmiştir. Ancak davalıların daha önceden bağ ve bahçeyi 12200 kuruş bedelle müddeinin oğlu Mustafa b. Ali'den satın aldıklarının anlaşılması üzerine dava düşmüştür⁵³⁸.

Mardin'de bir kişinin vefat etmesi durumunda malları sayılarak varislerine taksim edilirdi. Kişinin varisi yok ise terekisi beytülmal'e gönderilirdi. Mesela 3 Temmuz 1839 M. (20 Rebi'ü'l-ahir 1255 H.) tarihli tereke kaydına göre; Saide binti İbrahim 'in veraseti kayıp olan kocası Hacı Mehmed ile küçük kızı Hazine ve oğlu Mustafa'ya intikal etmiştir. Toplam 436 kuruş tereke tutarından kocasına 239 kuruş, oğlu Mustafa'ya 131 kuruş ve kızı Hazine'ye 66 kuruş düşmüştür. Kayıp durumunda olan kocası bulununcaya kadar malına sahip olunması için kayyım ve vasi olarak Hasan adlı kişi görevlendirilmiştir⁵³⁹.

⁵³⁶ Mülk alım satımı ile ilgili olarak bkz. Mehmet Salih Erkek, "Kentın İktisadi Hayatına Katkı Bağlamında Mardin'de Mülk Alım-Satımı (1688-1750)", *Birinci İktisat Tarihi Kongresi Tebliğleri*, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul, 2010, 619-630.

⁵³⁷ İbrahim Özcoşar, *242 Nolu Mardin*, s. 19.

⁵³⁸ İbrahim Özcoşar, *242 Nolu Mardin*, s. 18.

⁵³⁹ MŞS. 253, s. 73, b. 209. 3 Temmuz 1839 M. (20 Rebi'ü'l-ahir 1255 H.) tarihli tereke kaydı.

28 Aralık 1789 M. (10 Reb'ü'l-ahir 1204 H.) tarihinde Mardin'de vefat eden Hazine Hatun binti Osman Ağa'nın verasetinin yarısı kocası El-hac Mustafa bin Ömer'e intikal ederken, başka bir varisi bulunmadığından dolayı terekesinin yarısı da beytülmale aktarılmıştır⁵⁴⁰. Aynı şekilde 5 Aralık 1852 M. (22 Safer 1269 H.) tarihinde Ustayan adlı zimminin varisi olmadığından dolayı terekesi tutarı olan 763 kuruş meblağ beytülmal'e aitti⁵⁴¹.

Tereke kayıtları, Mardin'de bir ailenin evinde kullanılan günlük eşyaları hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Buna göre Müslüman bir ailenin evinde bulunan günlük eşyalar genellikle döşek, yorgan, yastık, kazan, lengeri, sandık, atlas, entari, şal, hamam eşyası, şilte yüzü, yorgan yüzü, yelek, sim kemer, altın küpe, cacim (yolluk), teşt (leğen), hindkâri beyaz başmak, kına, tenbak, fes, su tası, kılıç, heğbe, tütün kesesi, bıyık tarağı, çizme, torba, aba, çuval, hurç, cepken, potur, gömlek, çorap, abdest ıbrığı, vs. gibi eşyalardan oluşurken; gayrimüslim bir ailenin evinde ise genellikle şalvar, yağmurluk, şal, aba, fes, heğbe, yemeni vs. eşyalar kullanılmaktaydı⁵⁴².

Mardin şehrinde yaşayan Müslim ve gayrimüslim unsurların terekelerine bakıldığında giyim kuşam, günlük kullanılan eşyalar vs. yönünden aynı olduğu görülmektedir. Bu durum şehirde yaşayan Müslüman ve gayrimüslim tebanın etnoğrafik açıdan kaynaştığını, Türk kültürünün gayrimüslim teba tarafından benimsendiğini göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

⁵⁴⁰ MŞS. 266, s. 39, b. 116. 28 Aralık 1789 M. (10 Reb'ü'l-ahir 1204 H.) tarihli tereke kaydı.

⁵⁴¹ Veysi Akay, *201 Numaralı Mardin Şer'iyye Sicili*, s. 47.

⁵⁴² MŞS. 253, s. 73, b. 209; s. 30, b. 107; Veysi Akay, *201 Numaralı Mardin Şer'iyye Sicili*, s. 47; MŞS. 195,

Tablo 22. Mardin’de Bazı Tereke Miktarları⁵⁴³

Sıra No	Tereke Sahibinin Adı	Tereke Tutarı		Tarih
		Kuruş	Para	
1	Çarşı Ağası Arapgirli Hacı Hüseyin Ağa	3198	15	21 Temmuz 1837
2	Hafız Paşa’nın harbende başısı Uzga Tay Usib	2375		13 Ağustos 1837
3	Sipahi Abdulkadir El-Hac Ali	705		21 Temmuz 1837
4	Sipahi Mehmed	479		21 Haziran 1837
5	Osman Efendi	736		4 Şubat 1838
6	Süleyman Ağa	2059		16 Eylül 1837
7	Sipahi Yusuf Ağa	398		4 Şubat 1838
8	Sipahi Salih Ağa	483,5		5 Ağustos 1837
9	Neccari Hacı Mehmed b. Numan	194		27 Mayıs 1839
10	Saide binti İbrahim	436		3 Temmuz 1839
11	Allaf Şemmas Hasan	3844		19 Şubat 1839
12	Ahmed Feyzi	4405,25		3 Ağustos 1837
13	Ali Ağa b. Abdullah	229,75		16 Mayıs 1800
14	Fatıma binti Hacı Ali	60		14 Nisan 1800
15	-	1011,5	8	12 Ekim 1797
16	-	413,5		14 Ekim 1798
17	Şeyh Süleyman	9,5		2 Ocak 1800
18	Mustafa	292,75		29 Aralık 1799
19	-	184	2	29 Mart 1800

Tabloda görüldüğü üzere Mardin’de ikâmet eden kişilerin tereke miktarlarına bakıldığında, ailelerin ekonomik durumlarına göre tereke miktarı değişmekle birlikte, genel olarak orta halli olduklarını söylemek mümkündür.

⁵⁴³ Tablo sırasıyla şu belgelerden istifade edilerek düzenlenmiştir. MŞS. 253, 14/57, b. 104, 107, 108, 110, 112, 113, 114, 121, 209, 274, 276; MŞS. 195, s. 114, b. 234; s. 113, b. 232; s. 109, b. 225; s. 109, b. 221; s. 120, b. 242; s. 118, b. 239.

Tablo 23. Tereke Kayıtlarına Göre Mardin’de Ailenin Eş ve Çocuk Sayıları⁵⁴⁴

Tereke Sahibinin Adı	Eşi veya Eşleri	Çocukları		Diğer Varisleri	Tereke Miktarı (Kuruş)	Tarih
		İsim	Sayı			
Tütüncü Abdulgafur bin Deli Ali	İmiş binti Hemo	Mehmed, Ali, Medine, Vesile, Finci ve Saide	6		2540	25.06.1842
Derviş bin Ömer Hülagü	Hini binti Hemo Hini binti Hacı Ali	Halef	1			06.07.1842
Bolos bin Kaspar	Keti binti Mihail	Hini, Hili	2	Borçlara gitmiş.		Aralık 1842
Molla Mustafa bin Hafız Abbas	Hatice binti Mehmed	Fatıma, Emine	2		3170	28.02.1843
Molla Ahmed bin Molla Mustafa	Züleyha binti Molla Mehmed	-			470	19.09.1842
Mehi veled-i Hanna Katmerci				Borcuna karşılık	1350	15.11. 1842
Tataroğlu Emin Ağa				Borç	5560,5	
Mustafa Çavuş bin Mehmed					1700	
Şerif b. Ömer	Güllü binti Beşar				144	01.05.1844
Abdülkadir Bey b. Muharrem Bey	Münteha Hanım binti İsmail Bey Fatıma Hanım binti Abdullah					28.11.1852
Arnavud İsmail Ağa	Hazne binti Rumizi	Ayşe	1			
Musa veled-i Zeyd	Selime binti Abdullah	Ali, Mehmed	2			
Seyyid Ahmed bin Mehmed Said Gümlüzade	Hacı Mustafa, Nesli binti Hüseyin, Seto binti Maho, Fatıma binti Yusuf	Zemzem, Emine, Hazne, Mehmed, Ali, Hüseyin, Mahmud, Numan, Fatıma, Aişe, Adile	11		14599	1852
Molla bin Seyyid Said	Gerdo binti Diriş	Abdurrahman, Meryem, Emine, Gazali	4			
Ahmed bin Ahmed	Esma binti İbrahim	Ahmed, Hasan, Halime, Hatice	4			

⁵⁴⁴ İbrahim Özcoşar, 242 Nolu Mardin Şer'iyye Sicili, s. 31-54; Veysi Akay, 201 Numaralı Mardin Şer'iyye Sicili, s. 47-117; MŞS, 266, s. 38, b. 112-113.

Ramo bin Mehmed	Adile	Ali Ramo, Sabriye	2			
Mehmed b. Seyyid Ahmed	Nuriye binti Molla Ahmed, Müdşi binti Seyyid Kasım					
İsa zimmi	Lusi	Meri ve Ketî	2			
Hüseyin bin Şemdin	Arzu binti Keçel	Mahmud, Ali, Hasan	3			
Cerco veled-i Bahoskeri	Meryem binti Kevkeb	Dervoşi, Neşri, Asi	3			
Şemmas Şemdun		Hanna, Meryem	2			
Hüseyin bin Temer	Behiye binti Ali	Temer, Musa, Nebi, Mehmed, Hatun, Hani	6			
Mehmed bin Halil	Şünuye	Faris, Abdulkadir, Bekir, Nuri, Müslim	5			
Abdal bin Mehmed	Emuşer binti Ali	Davud, Hasan, Hızır, Reşide	4		62	1783
El-Hac Ebubekir b. İbrahim		Mehmed, Mükye, Kadriye	3		73	16.06.1787

Tereke kayıtları incelendiğinde birçok Osmanlı şehrinde olduğu gibi Mardin şehrinde de monogaminin yani tek eşle evliliğin yaygın olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte Mardin’de birden fazla eşe sahip olan kişilere de rastlanılmaktadır. Bunların ekonomik durumlarının daha iyi bir seviyede olduğu söylenebilir. Nitekim 4 eşli Seyyid Ahmed Gümlî-zadenin çok sayıda bağ, bahçe, sulu tarla ile gayrimenkullere sahip olduğu görülmektedir. Ailelerin çocuk sayıları değişmekle birlikte genelde 2-5 çocuk aralığında seyretmekteydi.

4.1.2. Mardin’de Aile ve Evlilik Gelenekleri

4.1.2.1. Nikâh Akdi ve Ailenin Teşekkülü

Osmanlı Devleti’nde evlenecek kız ve erkek kendi hür iradeleri ile anlaşmak suretiyle mahkemeye müracaat ederek nikâhlarının kıyılmasını isterlerdi. Kadı, evlenmeye herhangi bir engel bulunmuyorsa kişilerin nikâhlarını kıyarak, nikâh akdi hüccetinin bir nüshasını Şer’iyye Siciline kaydeder, bir nüshasını da evlenen kişilere verirdi. Nikâh akdi mahkemede evlenecek kişilerin vekilleri vasıtasıyla yapılabildiği gibi, evlerde de nikâh kıyılabilirdi⁵⁴⁵.

İslam hukukuna göre nikâh akdinin yapılması sırasında *Mehr-i Muaccel* ile *Mehr-i Müeccel* olarak adlandırılan ve erkek tarafından kadına verilmesi gereken belirli

⁵⁴⁵ Rifat Özdemir, “Antakya, Antalya, Afyon ve Manisa Şehirlerinde Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı”, s. 178-179; İbrahim Yılmazçelik, *XIX Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, s. 266.

bir para ve para değeri taşıyan altın, gümüş, canlı hayvan, ev eşyası, bağ, bahçe vs. malların belirlenmesi gerekmektedir. Nikâh akdi sırasında verilmeyen para, boşanma veya ölüm halinde terekeden düşülmekteydi⁵⁴⁶. Mehir miktarı ise ailelerin ekonomik durumlarına göre değişkenlik göstermekteydi. Mesela 1852 M. (1269 H.) tarihinde mal varlığı iyi bir seviyede bulunan Seyyid Ahmed bin Mehmed Said Gümlü-zade'nin 14599 kuruş değerindeki terekесinden, dört eşinden her birine 600 kuruş düşerken, kızlarından Zemzem'e 2000 kuruş değerinde bir dükkân ile 500 kuruş, Emine ve Hazne'ye 2500'er kuruş hisse düşmüştü⁵⁴⁷.

Mardin'de sakin Leyla binti Ali ile İbrahim'in nikâh akitlerinde belirlenen bu mehir miktarı 60 kuruş ile boz bir merkepten ibaretken⁵⁴⁸; 21 Ağustos 1813 M. (23 Şaban 1228 H.) tarihinde Halil Ağa b. Ali Ağa ile Beyaz binti Ali'nin nikâh akdinde 70 vasat altın olarak belirlenmişti⁵⁴⁹. 1844 (1260) senesinde Rezo binti Abdullah ile Ali b. Seyyid Osman'ın nikâh akdi sırasında belirlenen mehr-i muaccel miktarı 100 kuruş idi⁵⁵⁰.

Yine Mardin sakinlerinden Tütüncü Abdulgafur bin Deli Ali'nin 25 Haziran 1842 M. (16 Cemaziye'l-evvel 1258 H.) tarihli terekесinden eşi İmiş binti Hemo'ya 130 kuruş mehr-i müeccel düşerken; aynı tarihte Molla Ahmed bin Molla Mustafa'ya ait terekeden eşi Züleyha binti Molla Mehmed'e 43,5 kuruş düşmüştü. 1 Mayıs 1844 M. (13 Rebi'ü'l-ahir 1260 H.) tarihinde Şerif bin Ömer'in 144 kuruş tutarındaki terekесinden eşi Güllü binti Beşar'a mehir olarak 73 kuruş verilmiştir⁵⁵¹. 15 Kasım 1753 M. (18 Muharrem 1167 H.) tarihli Kör Mehmed bin Seyyid Mehmed'e ait 401 kuruş tutarındaki tereke kaydında; Peri binti Abdullah, Fatıma ve Nergis binti Abdullah adlı üç zevcesinin mehr-i müeccel ve mehr-i muaccel miktarları sırasıyla 67, 45 ve 30 kuruş olarak hesaplanmıştır⁵⁵².

Mehir miktarlarına dair örnekleri çoğaltmak mümkündür. 17 Temmuz 1798 M. (3 Safer 1213 H.) tarihli tereke kaydında, Mardinli bir kişinin iki zevcesinden biri olan Huri'nin mehr-i müecceli 60, Zehra adlı diğer zevcesininki ise 61 kuruş olarak

⁵⁴⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Rifat Özdemir, "Antakya, Antalya, Afyon ve Manisa Şehirlerinde Ailenin Sosyo-EkoNrmik Yapısı", s. 181-182.

⁵⁴⁷ Veysi Akay, *201 Numaralı Mardin Şer'iyye Sicili*, s. 65-66.

⁵⁴⁸ MŞS. 237, s. 5. 5 Şubat 1756 M. (4 Cemaziye'l-evvel 1169 H.) tarihli hüccet kaydı.

⁵⁴⁹ MŞS. 227, s. 15.

⁵⁵⁰ Veysi Akay, *201 Numaralı Mardin Şer'iyye Sicili*, s. 89.

⁵⁵¹ İbrahim Özcoşar, *242 Nolu Mardin Şer'iyye Sicili*, s. 31-45.

⁵⁵² MŞS. 227, s. 49.

belirlenirken⁵⁵³; 16 Mayıs 1800 M. (21 Zi'l-hicce 1214 H.) tarihli Ali Ağa b. Abdullah'a ait 229,75 kuruşluk terekeden Mardin'de sakin olan zevcesi Mekkiye'ye 30 kuruş mehr-i müeccel düşmüştür⁵⁵⁴. Aynı şekilde 20 Şubat 1816 M. (21 Rebi'ü'l-evvel 1231 H.) tarihli tereke kaydında, Hadar El- hac Ali'nin zevcesi Hatice'nin 221 kuruş, iki küçük oğulları Molla Abdullah ile Molla Mahmud'un 773'er kuruş aldıkları görülmektedir.

Terekelerden düşülen mehr-i müeccel miktarı para olarak verilebildiği gibi altın olarak da verilebilmekteydi. Mesela 28 Aralık 1789 M.(10 Rebi'ü'l-ahir 1204 H.) tarihli tereke kaydına göre Mardin sakinlerinden Hazine Hatun binti Osman'ın mehr-i müecceli 462,5 kuruş değerindeki 50 adet altındı⁵⁵⁵. Genel olarak mehir miktarının ailelerin ekonomik durumlarına göre değiştiğini söylemek mümkündür.

4.1.2.2. Müslümanlarda Evlilik Gelenekleri

Mardin'de kadın kocasının vefat etmesi durumunda mahkemeye başvurarak, mehrini talep edebilmekteydi. Mardin ahalisinden Hazine Hatun binti Yusuf Ağa, vekili Hacı Ahmed bin Hasan ve Seyyid Ahmed Keçeciyan'ın şahitlikleriyle açtığı davasında; kocası Seyyid Zeyni Efendi'nin vefatı üzerine, onun zimmetinde olan *Mehr-i Muaccel* ile *Mehr-i Müeccel* olmak üzere toplam 1630 kuruş meblağın kendisine verilmesini talep etmiş ve hakkını almıştır⁵⁵⁶.

İslam hukukuna göre, ailenin reisi durumunda bulunan babanın; eşi ve çocuklarının günlük yiyecek, giyecek, barınma vs. gibi temel ihtiyaçlarını mutlak surette karşılaması gerekmektedir. Babanın bu vazifesini yerine getiremediği durumlarda mahkeme-i şer'e başvurularak "*nafaka ve kisve baha*" adı altında günlük veya aylık olmak üzere belirli bir ücret talep edilmekteydi⁵⁵⁷.

El- Hac Mahmud Kazancı'nın meclis-i şer'e gelerek, kızı Hacce ve Hacce'nin kızı Adile'ye nafaka talebinde bulunması üzerine belirlenen nafakaya göre kendilerine her gün 20 para ödenmiştir⁵⁵⁸.

⁵⁵³ MŞS. 195, s. 116, b. 236.

⁵⁵⁴ MŞS. 195, s. 114, b. 234.

⁵⁵⁵ MŞS. 227, s. 39, b. 116; MŞS. 266, s. 39, b. 116.

⁵⁵⁶ MŞS. 253, s. b. 39.

⁵⁵⁷ Rifat Özdemir, "Antakya, Antalya, Afyon ve Manisa Şehirlerinde Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı", s. 186-187.

⁵⁵⁸ MŞS. 253, s. b. 43. Şubat 1842 M. (Muharrem 1258 H.) tarihli Arapça hüccet.

Aileye ait malların koruma altına alınması için herhangi bir kayıp durumunda vekil tayin edilmekteydi. Mesela Mehmed Selim ve oğlu Abdülaziz'in kaybolmaları üzerine, mallarının koruma altına alınması için Molla Mehmed Salih b. Hacı Abdulgafur vekil tayin edilmiştir⁵⁵⁹.

İncelenen dönemde nişanlılık sürecinde verilen hediyeler para olabildiği gibi bazı eşyalar da nişan namıyla verilebilmekteydi. Mardin sakinlerinden Kasım b. Cuma tarafından Hatice binti Monla Abbas üzerine açılan davada, Kasım'ın Hatice'nin kızı Huri binti Ali'ye namzet olduğu ancak Huri'nin emmisi rıza göstermediğinden nişanın bozulduğu ve kendisi tarafından nişan namıyla verilen 14,5 kuruş para ile *ördekli sim kemer, keten gömlek, al zebun yüzü bir bohçadan* oluşan eşyalarını geri istemiş ve anlaşmaya varmışlardır⁵⁶⁰.

Kadın kocasının vefat etmesi durumunda çocukların haklarını gözetmek maksadıyla onlara vasi olabilmekteydi. Mesela Berfi binti Ali adlı kadın, iki oğlu Muhammed ile Yusuf b. İsa'ya buluş çağına gelinceye kadar tüm haklarının korunması için vasi tayin edilmiştir⁵⁶¹. Hüccet tarihinden sonra her gün nafaka olarak kendilerine 10 para verilmiştir.

30 Temmuz 1841 M. (10 Cemaziye'l-ahir 1257 H.) tarihinde Zeyni Efendi-zade Monla Esed adlı kişi; kız kardeşleri Hazne, İmiş ve Amşe'nin haklarını koruyup gözetmek amacıyla vasi tayin edilmiştir. Kızlar buluş çağına erinceye kadar onların haklarını koruyarak miraslarına sahip çıkacağını taahhüt etmiştir. Ayrıca günlük nafakaları göz önünde bulundurularak her birine doksan parça giyecek ve yiyecek verilmiştir⁵⁶². İsmail b. Hamza küçük kardeşleri Hamza ve Ali'ye vasi tayin olunmuştur⁵⁶³.

Yetim kalan çocukların hakkını gözetmek amacıyla vasi tayin edilen kişi, gerekli görülen bir durumda elindeki malları satma hakkına sahip bulunmaktaydı. Mesela 25-30 Mart 1841 M. (Evail-i Safer 1257 H.) tarihli bir hüccet kaydında, Mardin'e bağlı Rışmil Karyesi sakinlerinden Adile binti Süleyman, Molla Mehmed'in vekâletiyle Mahmud bin Haydar adlı şahsın üzerine açtığı davasında, kocasından kalan değirmenini Mahmud'un

⁵⁵⁹ MŞS. 253, s. b. 83. Aralık 1841 M. (Zi'l-kade 1257 H.) tarihli Arapça kayıt.

⁵⁶⁰ MŞS. 237, s. 114.

⁵⁶¹ MŞS. 253, s. b. 290. Nisan 1842 M. (Rebi'ü'l-evvel 1258 H.) tarihli Arapça vesayet hücceti.

⁵⁶² Her 120 parça 1 kuruşa tekabül etmekteydi. MŞS. 253, b. 187, 25-30 Temmuz 1841 M. (Evasıt-ı Cemaziye'l-ahir 1257 H.) tarihli Arapça vesayet hücceti.

⁵⁶³ MŞS. 253, s. b. 103. Mart 1841 M. (Safer 1257 H.) tarihli Arapça hüccet.

iki seneden beri gasp ettiğini iddia etmiştir. Adile'nin çocuklarına vasi tayin edilen Bekir bin Hacı Şemdin'in müteveffanın borçları için değirmeni 600 kuruş bedelle Mahmud'a sattığı şahitler huzurunda anlaşıldığından dava düşmüş ve değirmenin Mahmud'un mülkü olduğuna hüküm verilmiştir⁵⁶⁴.

4.1.2.3. Gayrimüslimlerde Evlilik gelenekleri

Osmanlı idaresi altında yaşayan gayrimüslimler dil, din ve gelenekleri yönünden serbest olup, aile hukuku ile ilgili meselelerini kendi cemaatleri arasında halletmekteydiler⁵⁶⁵.

Mardin'de ikâmet eden gayrimüslimlerin kendilerine ait evlenme gelenekleri bulunmaktaydı. Seyyahlar, evlenme gelenekleri ile ilgili olarak bazı bilgiler vermişlerdir. Buckingham, bir yüzyıl önce Hristiyanların evliliklerinin kiliselerinde kutlanması ve istedikleri gibi kutlamalarını gerçekleştirmelerini bu bölgenin bir âdeti olduğunu ancak bunun daha fazla sürdürülemediğini ifade etmiştir.

1800'lerde ise evlilik üzerine gruplar arasında sözleşme yapıldığında, gelinin sabah kendi evinde hazırlandığını, her iki tarafın arkadaşlarının da papazın evinde toplanarak ve niyetlerinin onaylanmasının bir göstergesi olarak papazın önünde ekmek böldüklerini⁵⁶⁶, gece yarısı gelinin yeni efendisinin evine getirildiğini, gelin ve damadın el ele tutuşturularak yapılan bir dua ile evliliğin resmileştirildiğini bildirmektedir. Topluluğun zenginliğine göre kutlamalar yapıldığını, en fakir ailelerde bile nadiren üç günden az sürdüğünü bildirmiştir.

Süryanilerde evlilik, kilisenin kutsal sırlarından birisi olarak görülmüştür. Ruhban sınıfından olan rahipler ile Episkopos, Metropolit ve Patriklerin evlenmeleri yasaktı. Ergenlik çağında bulunan erkek ve kızın, kendi rızaları ile cemaat tarafından meşru kabul edilen bir ruhaninin huzurunda nikâh merasimi gerçekleştirilirdi⁵⁶⁷.

⁵⁶⁴ MŞS. 253, s. b. 81.

⁵⁶⁵ İbrahim Yılmazçelik, *Diyarbakır*, s. 272; Rifat Özdemir, "Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı", s. 107.

⁵⁶⁶ James Silk Buckingham, *Travels*, s. 179. Ekmek bölme âdetiyle ilgili olarak şu bilgileri vermiştir: "... Manastırda yapılan ve üzerlerinde imza taşıyan üç büyük düz somun ekmek nakışlı bir örtüyle kaplanmış bir tepsiye yerleştirilmişti ve bunların üzerinde güzel beyaz şeker ile dolu yaldızlı bir kâğıt serilmişti. Sürekli yanında taşıdığı sağ elindeki mücevher dolu hacı ile Patrik onu ekmeğin üzerinde gezdirdi ve kutsadı. Sonra ekmek bir grup tarafından bölündü ve üzerinde küçük şeker kırıntıları olan parçalar her bir kişiye dağıtıldı. Bu sonlandıktan sonra, Süryani bir ilahi söylendi sıklıkla bu arada koronun "Halehuyah" nidası duyuldu ve atmosfer oldukça canlı ve duruma uygundu ..."

⁵⁶⁷ Zeynep Gül Küçük, *Mardin ve Çevresinde Süryaniler*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana, 2008, s. 37-38.

4.2. Mardin’de Müslüman ve Gayrimüslim İlişkileri

Mardin şehrinde yaşayan Müslümanlar ile gayrimüslimlerin birbirleri ile olan ilişkileri⁵⁶⁸ genelde iyi bir durumda olup, gayrimüslimler de Müslümanlar gibi mahkemeye başvurarak haklarını alabilmekteydiler. Mesela 4 Temmuz 1839 M. (21 Rebi’ü’l-ahir 1255 H.) tarihinde Mardin sakinlerinden Amus veled Yusuf Basmacı adlı zimmi 1270 kuruş alacağı olduğunu iddia etmesi üzerine açılan davada, davalının bu meblağı kardeşinin zimmetinde olduğunu, Usi bin Muro ve Anton Asi adlı kişilerin şahitlikleriyle ispat ettiğinden dava düşmüştür⁵⁶⁹.

Aynı zamanda gayrimüslimlerin kendi aralarında olan ve mahkemeye intikal eden herhangi bir anlaşmazlık durumunda davaya Müslümanlar şahitlik edebilmekteydiler. Mardin sakinlerinden zimmi İlo tarafından Amidi zimmi Mihail veled-i Fetmer üzerine açılan 13 Mart 1812 M. (28 Safer 1227 H.) tarihli alacak verecek davasında; sabık Naib İsa Efendi, Cizye Kâtibi Molla Mahmud, Şeyh Çabuk İmamı Hacı Mehmed Efendi ve Seyyid Abdalbaki Çelebi adlı kişiler şahitlik etmişlerdir⁵⁷⁰. Yine gayrimüslimlerin kendi aralarındaki Ekim 1804 M. (Receb 1219 H.) tarihli bir veraset davasında şahitlerin çoğunun Müslüman olması dikkat çekicidir⁵⁷¹.

Mardin’de gayrimüslim bir kadın, mahkemede görülen herhangi bir davada kendine vekil olarak Müslüman bir kişiyi tayin edebilmekteydi. Mesela Mardin sakinlerinden Şemmas Mesih adlı zimmi tarafından Heyli binti Şemmun adlı zimi kadın üzerine açılan alacak verecek davasında, davalı zimmi kadının vekili Molla Muhammed Şerrabi adlı bir Müslüman idi⁵⁷².

Aynı şekilde 21 Mayıs 1840 M. (19 Rebi’ü’l-evvel 1256 H.) tarihli bir ilam kaydında; Nure binti İlya Yahşi ismindeki zimmi kadın, erkek kardeşi Abraham üzerine açtığı davasında merhum babasının 19200 kuruş metrukâtı olduğunu ve kendisine düşen hissesini talep ettiğini beyan etmiştir. Molla Abdulkadir b. Berber Mustafa ile Mehmed

⁵⁶⁸ Müslüman- gayrimüslim ilişkileri hakkında bkz. Mehmet Emin Üner, “XVII. Yüzyılda Müslim-Gayrimüslim İlişkilerinin Olumlu Bir Örneği: Urfâ’da Müslüman-Ermeni İlişkileri”, *TD*, S. 43, İstanbul, 2006, s. 105-114.

⁵⁶⁹ *MŞS*. 253, s. b. 291.

⁵⁷⁰ *MŞS*. 227, s. 65, b. 226. 13 Mart 1812 M. (28 Safer 1227 H.) tarihli İlam kaydı.

⁵⁷¹ *MŞS*. 227, s. 46. Receb 1219 tarihli Şuhudü’l-Hal kaydında, Bezzaz Hacı Yusuf bin El-hac Halil, Hacı Haneî bin Şiar, Abdurrahman bin Molla Receb, Haşim Oğlu Seyyid İsmail, Emih Veled-i Yakos adlı kişiler bulunmaktaydı.

⁵⁷² *MŞS*. 253, s. 59, b. 181. Şemmas Mesih adlı zimmi kadın, Heyli binti Şemmun’un vefat eden kocası Hanna veledi Vanis’ten 2800 kuruş alacağı olduğunu iddia etmiş, ancak borcun davalı tarafından ödendiği anlaşıldığından dava düşmüştür.

Ağa b. Hacı Osman adlı Müslümanların şahitlikleri neticesinde pederleri İlya Yahşi'nin herhangi bir malı bulunmadığı ortaya çıkarılarak dava düşmüştür⁵⁷³.

Gayrimüslimlerin kendi aralarındaki alışverişlerine Müslümanların şahitlik ettiklerine dair belgelere, mülk alım-satımı ile ilgili sicil kayıtlarında sıklıkla rastlamak mümkündür. Mesela 5-15 Mart 1849 M. (Evasıt-ı Rebi'ü'l-ahir 1265 H.) tarihli bir satış hüccetinde; Bimaristan mahallesinde olup içerisinde küçük oda, eyvan, su kuyusu ve mutfak bulunan evin, Diyarbekirli Buğud oğlu Maksi Turmas tarafından Muksi Kulu ile kardeşi Evsul Cercuvani'ye yarı yarıya ortak olmak üzere satıldığına Hacı Mehmed Ağa oğlu Mahmud Ağa, Seyyid Han oğlu İbrahim ve Abdulber oğlu Ömer adlı Müslümanlar şahitlik etmişlerdir⁵⁷⁴.

Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında mülk alım satımının yapıldığına dair belgelere sıklıkla rastlamak mümkündür. Mesela 25-31 Ocak 1849 M. (Evail-i Rebi'ü'l-evvel 1265 H.) tarihinde Nusaybin'de bulunan ve "*Beyza değirmeni*" ismiyle meşhur olan harabe değirmen, Semas oğlu Anton adlı bir zimmi tarafından 1000 kuruş bedel ile Muhammed Ağa oğlu İsmail'den satın alınmıştır⁵⁷⁵.

24 Ocak 1841 M. (1 Zi'l-hicce 1256 H.) tarihli bir başka belgeye göre, Mardin sakinlerinden Adile ve Meryem binti Musa adlı kız kardeşler, Anto adlı zimminin üzerine açtıkları davada; Zünnar Vadisinde bulunan ve sınırları belli olan bahçenin, anaları Huri binti Seyyid Hüseyin'in mülkü iken onun rızası alınmaksızın biraderleri Süleyman bin Musa tarafından Sado veled Halid'e satıldığını iddia etmişlerdir. Bahçeyi satın alan Sado'nun daha sonra 1000 kuruş sümünle Anto'ya sattığı şahitler huzurunda anlaşıldığından, iki kız kardeşin bahçe üzerinde herhangi bir hakkı olmadığı ve bahçenin Anto'nun mülkü olduğuna hükmedilmiştir.

Mardin'de vefat eden gayrimüslimlerin yetim kalan çocuklarının hakları gözetilmekteydi. Mesela Mihail Davud adlı bir zimminin gönderdiği arzuhalde; babalarının vefatı üzerine yedi kardeşin yetim kaldığını, kendilerine kalan eşya ve malların babasının borçlu olduğu kişilere dağıtıldığını, kendilerinin sadece debbağhanede senelik 50 kuruşa kiraya verilen bir dükkânla geçinmek zorunda olduklarını ifade ederek, bu dükkânın Tob Yolu'nda bulunması hasebiyle yıkılmasına karar verildiği, eğer yıkılır ise yetimlerin zarara uğrayacaklarını ifade etmiştir. Bunun

⁵⁷³ MŞS. 253, s. b. 32. 21 Mayıs 1840 M. (19 Rebi'ü'l-evvel 1256 H.) tarihli ilam kaydı.

⁵⁷⁴ MŞS. 253, s. 7, b. 37.

⁵⁷⁵ MŞS. 253, s. 5, b. 29

üzerine Mardin naibine, Tob Yolu'nun tadilatı için yıkılan dükkânın kira bedeli olarak her sene kendilerine 50 kuruş verilmesi için emir gönderilmiştir⁵⁷⁶.

Mardin'de Müslümanlarla gayrimüslimler birbirlerine borç alıp verebilmekteydiler. Mesela 10 Mayıs 1819 M. (15 Receb 1234 H.) tarihinde Şemmas Yunan veled Said'in borçları terekesinden düşülerek, Hacı Yusuf Dayşı adlı bir Müslümana olan borcu için 300 kuruş ödenmiştir

Seyyahlar tarafından verilen bilgiler de Mardin'de Müslüman gayrimüslim ilişkileri hakkında bir fikir vermektedir. Buckingham, Müslümanlarla gayrimüslimlerin kıyafetlerine değindikten sonra, Hristiyanların ata bindiklerinden ve bu durumun başka bir yerde görülmeyen lütüfkâr bir davranış olduğundan ve Hristiyanların Müslümanlar tarafından verilen selamı “*Selamün aleyküm*” diyerek karşıladıklarından hayretle bahsetmiş ve bunu şu sözlerle ifade etmiştir⁵⁷⁷: “...Papazlığın en yüksek iki üyesinin boyut ve şekil olarak büyük bir karpuz benzeyen Türk uleması tarafından giyilenlerle aynı şekle sahip yuvarlak, kubbe tarzı türbanları var. Türkler beyaz muslin kumaştan yapılmışını takarlar, fakat Hristiyanlar genelde aynı materyalden yapılmışının mavisini takarlar.

Türk hükümetine tabi olan tüm Hristiyanların koyu renkler dışında diğerlerini takması yasaktır ve rahipler sınıfının bot ve ayakkabıları kesinlikle siyah olmalıdır. Din adamı olmayanların kırmızı giymesine izin verilir fakat sarı hiçbir şekilde iki grup tarafından giyilemez. Peygamber ya da Şereef soyundan gelenlerin dışında yeşil türban tüm Müslümanlara yasaktır. Tüm bu kısıtlamalar dikkatle uygulanır. Hristiyanların ata binmelerine izin verilir ki bu Memlûklüler zamanında Mısır'daki franklara bile verilmeyen bir lütuftur.

Mardin'de Hristiyanlar “Selamünaleyküm” diye selam verirler ve Shereef’ler tarafından bile bu şekilde karşılığını alır. Başka yerlerde bu durum en büyük hakaret olarak kabul edilebilir. Bazı kasabalarda türban belirli renklerin kullanılamayacağı bir parçadır, bazılarında sadece botlar bazılarında ise her giysi özel bir şekli vardır. Birçok yerde kıyafetin renkleri önemszenmez ve hatta yeşil bile giyilebilir, fakat bir at ya da eşeğe binilemez ya da hangi sınıf ya da mezhepten olursa olsun bir Müslüman ya da Hristiyan arasında selam alıp verilmez.”

⁵⁷⁶ MŞS. 253, s. 86, b. 243.

⁵⁷⁷ James Silkl Buckingham, *Travels In Mesopotamia*, s. 185.

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. İKTİSADİ YAPI

5.1. Mardin Şehrinin Gelirleri

5.1.1. Zirai Üretim

Osmanlı Devleti'nde kaza, merkezinde 3000-20000 arasında bir nüfusu barındıran şehir veya kasaba ile etrafındaki köylerden oluşan 40-60 kilometrelik bir alanı kapsamaktaydı. Zirai üretim, öncelikle bu kazanın ihtiyaçlarını karşılamak durumundaydı. Aksi halde üretimin kaza dışına aktarılması söz konusu değildi⁵⁷⁸.

Mardin ve çevresindeki halkın büyük bir çoğunluğu kırsal kesimde yaşamakta, tarım ve hayvancılıkla geçimini sağlamaktaydı. Yetiştirilen ürünlerin başında buğday, arpa, fasülye, mercimek pirinç, pamuk, tütün, üzüm, zeytin, badem gelmekteydi. Meyvelerin bir kısmı kurutulmak suretiyle ya da pestil yapılarak ihraç edilmekteydi. Yeşil fıstıktan kokulu bir yağ çıkarılarak sabun yapıldığı bilinmektedir.

Küçük ve büyükbaş hayvancılık yaygındı. Koyun ve keçi başta olmak üzere sığır ve deve yetiştirilmekteydi⁵⁷⁹.

Osmanlı iktisat politikasının amacı üretim ve tüketimin dengeli bir şekilde yapılmasını sağlamaktı. Dengenin bozulması durumunda kıtlık tehlikesiyle karşı karşıya kalmak mümkün olmaktadır⁵⁸⁰.

Kıtlık⁵⁸¹, tabiat ve iklim şartlarının özellikle yağış yetersizliğine bağlı olarak ortaya çıkan kuraklığın doğurduğu besin yetersizliği zamanlarında, gıda maddelerinde belirgin hale gelen aşırı fiyat yükselişi ve diğer maddelerin fiyatlarında meydana gelen düşüş nedeniyle kıtlığın meydana geldiği bölge halkını ekonomik açıdan etkilemiştir⁵⁸².

Osmanlı Devleti'nin birçok bölgesinde meydana gelen kıtlık olayları zaman zaman Mardin ve çevresini de etkisi altına almıştır. 27 Aralık 1787 M. (17 Rebi'ü'levvel 1202 H.) tarihli kaimeinden anlaşıldığına göre; bu dönemde Bağdat Kalesi

⁵⁷⁸ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve EkoNrmı*, İstanbul, 2012, s. 48-49.

⁵⁷⁹ Şemseddin Sami, *Kâmûs'l-Âlâm*, 4093.

⁵⁸⁰ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve EkoNrmı*, s. 50.

⁵⁸¹ Kıtlık, insanların hayatlarını devam ettirebilmeleri için ihtiyaç duyulan gıda maddelerinin temin edilememesi ve bu halin uzun sürmesi durumunda ölümlerin yaşanabileceği büyük bir felakettir. Kıtlık hadisesi başta olmak üzere tabii afetler ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz.İbrahim Yılmazçelik, "XVIII. Ve XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde (Anadolu'da) Meydana Gelen Tabii Afetler", XIV. Türk Tarih Kongresi, 9-13 Eylül 2002 Ankara, II. Cilt, I. Kısım, Ankara, 2005, s. 667-678.

⁵⁸² Mehmet Yavuz Erler, *Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtlık Olayları (1800- 1880)*, İstanbul, 2010, s. 31.

muhafazasında vazifeli olan dergâh-ı âli yeniçerilerinin zahire ihtiyaçlarından olup, 1787 (1202) senesine ait et bahasından 1145 kuruşu Mardin mukataası malından karşılanması gerekirken, bir müddetten beri Mardin mukataasında kıtlık hadisesi meydana geldiğinden “*fukara-yı memleketin hallerine merhamet*” edilmesi, mukataanın korunması ve bu bela gidinceye kadar 3 senelik malının affedilmesi istenilmiştir⁵⁸³. Aynı zamanda Diyarbekir Valisi Ebubekir Paşa tarafından talep edilen İmdâd-ı Seferiye akçesinden Mardin payına düşen 4000 kuruş için de “... *balada mezkur kaht u galadan naşi edasına fukara-yı esnafın liyakat ve imkânları ...*” olmadığı istirham edilmiştir⁵⁸⁴.

Mardin’den kuraklık ve kıtlığın yaşandığı yerlere zahire nakli yapılmaktaydı. Mesela Diyarbekir Valisi Mehmed Paşa tarafından Bağdat valisine gönderilen 29 Ekim 1803 M. (3 Receb 1218 H.) tarihli şukkaya göre; Diyarbekir’de kıtlık hadisesi meydana geldiğinden⁵⁸⁵, mahsul alınamadığı ve ahalinin çok perişan bir halde olduğu ifade edilerek, Mardin’den 1500 Diyarbekir kilesi⁵⁸⁶ yani 38. 4 ton arpa ve buğdayın para ile aldırılması için İstanbul’a arz edilmesi istenilmiştir⁵⁸⁷. Bu durum Mardin’in önemli hububat merkezleri arasında bulunduğunu ve ihtiyaçlara cevap verdiğini göstermesi açısından öneme haizdir.

Mardin’de buğday ve arpa başta olmak üzere önemli tahıl ürünlerinin üretiminin yapıldığı çeşitli seyyahlar tarafından ifade edilmektedir. Evliya Çelebi tahıl üretiminin önemine değinerek, “....*Yüzlerce adet mağaralarda 700-800 yıldan beri kızıl darı, kara seret darısı ve çeltikli pirinç ağızlarına kadar dopdoludur ki, sanki henüz harmandan yeni kaldırılıp ambara konmuş tahıllardır. Nice yüz adet mağaralarda şumna (tahıl ambarı) ve mahzenlerde danedar buğday, arpa ve diğer tahıllar doldurulmuş olarak*

⁵⁸³ BOA., HAT 24 / 1227-B. Bağdat Kalesi’nin tamir masrafları için alınması gereken 70906 kuruş ile Bağdat muhafazasında görevli olan yeniçeriler için zahire bahası olarak alınan 59138,5 kuruş meblağ Sayda ve Beyrut mukataaları mallarından karşılanması istenilmiştir. Ayrıca Beyrut için bkz. Kürşat Çelik, *Osmanlı Hâkimiyetinde Beyrut (1839-1918)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2010.

⁵⁸⁴ BOA., HAT 24 / 1227-B. 27 Aralık 1787 M. (17 Rebi’ü’l-evvel 1202 H.) tarihli kaime.

⁵⁸⁵ “... *bu sene-i mübarekede Diyarbekir ber-mertebe düçar kaht ü ğala olmuştur ki ğılal ve zehayir didikleri ism-i bi mesmî gibidir karyesi çifti hemm oldu hanesi viran döküldü*

⁵⁸⁶ Diyarbekir kilesi 12.828 kg. = 17.635 lt (10 okka) dır. 1 Diyarbekir kilesi ½ İstanbul kilesine eşittir. Mardin’den 19242 kg. (15000 okka), (1500 kile = 38. 4 ton), arpa ve buğdayın Diyarbekir’e gönderilmesi söz konusudur. Kile için bkz. M. Mehdi İlhan, *Amid (Diyarbakır)*, T.T.K., Ankara, 2000, s. 179; Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, s. 406; Ünal Taşkın, *Osmanlı Devleti’nde Kullanılan Ölçü Ve Tartı Birimleri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2005, s. 66.

⁵⁸⁷ BOA., HAT 127 / 5268.

hazır beklemededir. Her sene bu buğdayları halka padişah adına dağıtırlar, sonra yine yeni tahıl alıp ambarlara korlar.” demektedir⁵⁸⁸.

İngiliz seyyah Kinneir, Mardin’de bol miktarda tahıl ve keten yetiştirildiğini; tepelerin bağlarla, vadilerin çeşitli meyve ağaçlarıyla, bahçelerin ise kayısı, şeftali, dut ve ceviz gibi yine meyve ağaçlarıyla kaplı olduğunu ifade ederken; Southgate, yamaçların incir, armut, elma ve ceviz ağaçları ile dolu olduğunu bildirmektedir⁵⁸⁹.

Buckingham, Urfa üzerinden Mardin’e doğru yola çıktığında zeminin büyük bir bölümünün birçok açıdan Harran düzlüğüne benzediğini, Mardin’de zengin kahverengi bir toprakla karşılaştığını ve arazilerinde bol miktarda başta buğday olmak üzere mısır, karpuz ve ayçiçeği mahsulünün ekili olduğunu bildirmektedir⁵⁹⁰. Aynı zamanda Mardin’den Diyarbakir’e doğru yola çıktığında yol üzerindeki Zünnar adı verilen vadide üzüm bağları ile elma, kiraz ve nar ağaçlarının ekili olduğunu söylemektedir.

Fransız seyyah Olivier ise bağ ve fıstık bahçelerinin yanında; badem, kiraz, erik, elma, armut yetişen geniş meyve bahçeleri ile Avrupa’da gördüğü her çeşit meyvenin yetiştiği bahçelerin de Mardin’de bulunduğuna işaret etmektedir. Kış aylarının oldukça soğuk, yazların ise özellikle şehrin eteklerinde çok sıcak geçtiğini ifade eden seyyah, bu aşağı kısımlarda pamuk ve susamın yanında bol miktarda buğday ve arpanın da yetiştirildiğini ifade etmektedir⁵⁹¹.

Seyyahlar tarafından verilen bu bilgiler ışığında, Mardin’in tarım arazilerinde bol miktarda buğday, arpa, darı, ayçiçeği, mısır gibi zirai mahsuller üretildiğini; bağ, bahçe ve vadilerinde ise üzüm, elma, armut, kiraz, kayısı, şeftali, dut, ceviz gibi çok çeşitli meyve ağaçlarının yetiştirildiğini söylemek mümkündür.

Mardin incelenen dönemde “*iccas*” adıyla meşhur olan bir erik cinsinin yetiştirilmesi ve her sene “*matbah-ı amireye*” gönderilmesi bakımından önem arz etmekteydi.

Mardin’de havas-ı hümayun karyelerinin kâhyaları ve ihtiyarları tarafından gönderilen arzuhalde; buğday ve arpa mahsulünün Mardin ambarına teslim edildiği sırada bir kileden ziyade ambar faizi ödediklerini ve bundan dolayı perişan bir hale geldiklerini ifade etmeleri üzerine, Mardin Voyvodası Mehmed Ağa tarafından 8 Ekim

⁵⁸⁸ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, s. 82.

⁵⁸⁹ Mehmet Alaaddin Yalçinkaya, “Avrupalı Seyyahlara Göre Mardin ve Çevresinin Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Durumu (1800-1850)”, *I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 2006, s. 479.

⁵⁹⁰ Buckingham, *Travels in Mesopotamia*, s. 178.

⁵⁹¹ Ahmet Mümtaz Maden, *Olivier’ye Göre Anadolu (Birecik, Şanlıurfa, Mardin, Nusaybin)*, s. 25.

1783 M. (11 Zi'l-kade 1197 H.) tarihinde haksız yere fazla miktarda mahsul verilmemesi için tezkere verilmiştir⁵⁹². İncelenen dönem içerisinde Mardin'de buğday ve arpanın yanında, pamuk ve tütün üretimi de önemli bir seviyede bulunmaktaydı.

Fransız seyyah Adrien Dupre, Mardin ikliminin genellikle sağlıklı olmakla birlikte göz hastalıklarının çokluğuna değinerek, bazen kırıncı bir hastalık olarak kendini gösterdiğini ifade etmiştir. Bununla birlikte halkın “alep” adı verilen sivilcelerden kurtulamadığını da söylemektedir⁵⁹³. Seyyahlar Mardin'de sadece sarnıç suyu içildiğinden bahsetmektedirler.

5.1.1.1. Bağ ve Bahçe Tarımı

Mardin'de birçok vadi üzerinde bağ ve bahçe tarımı yapılmaktaydı. Zünnar Vadisi⁵⁹⁴ adıyla meşhur olan yerde üzüm bağları ile bahçelerin bulunduğu görülmektedir. Arazi anlaşmazlığı ile ilgili olan belgelerde bağ ve bahçelerle sıklıkla karşılaşmak mümkündür.

27 Mayıs 1840 M. (25 Rebi'ü'l-evvel 1256 H.) tarihli ilam kaydına göre; Mardin sakinlerinden Sürgücü Memo bin Hüseyin ve Allef Arfo bin Hacı Hıdır'ın Reşo bin Mustafa üzerine açtıkları davada Zünnar Vadisi'ndeki bahçelerini 13 yıldır fuzuli yere tasarruf eden Reşo'nun haksızlığı ortaya çıkarılmıştır⁵⁹⁵.

Bağ ve bahçelerde sulama yapılabilmesi için suyun nöbetleşe alınması söz konusuydu. Su nöbetinin gecikmesi veya gasp edilmesi halinde mahkemeye başvurularak hak talep edilebilmekteydi. 8 Mart 1841 M. (14 Muharrem 1257 H.) tarihinde Abdülkerim Faşuh-zade'nin, Halil b. Seyyid Mustafa üzerine açtığı davasında; Çarşamba gecesi alınması gereken su nöbetinin gasp edildiği ortaya çıkarıldığından davacı hakkı olan su nöbetini almıştır⁵⁹⁶. Bir başka örnek 19 Haziran 1842 M. (Evail-i Cemaziye'l-evvel 1258 H.) tarihlidir. Mardin sakinlerinden Yusuf Efendi el-Faşuhi, *Maho Bostanı* adıyla meşhur olan ve güneyi dere, doğusu Hacı Mehmed Faşuh-zade mülkü, batısı Hacı Mehmed ve Hacı Halil mülkleri, kuzeyi sulama arkı ile sınırlı olan bostandaki yarı hissesini ve bu bostanın Cuma gecesi güneşin batışından doğuşuna kadar olan su nöbetlerini 3000 Rumi kuruş bedelle kızı Züleyha'ya satmıştır⁵⁹⁷.

⁵⁹² MŞS. 227, s. 48, b. 144.

⁵⁹³ Adrien Dupre, s. 83.

⁵⁹⁴ MŞS. 253, b. 27.

⁵⁹⁵ MŞS. 253, b. 27.

⁵⁹⁶ MŞS. 253, b. 92. 8 Mart 1841 M. tarihli Arapça hüccet.

⁵⁹⁷ İbrahim Özcoşar, *242 Nolu Mardin*, s. 18-19.

5.1.2. Ticaret

Transit ticaret yolunun Sivas'tan güneydoğuya ayrılan bir kolu Malatya, Diyarbakir, Mardin ve Musul üzerinden Bağdat ve Basra'ya ulaşmaktaydı⁵⁹⁸. Mardin bu güzergâh üzerinde yer aldığından stratejik öneme haizdi. Canlı ticari hayat Mardin'in güneyindeki Koçhisar⁵⁹⁹ gibi yeni yerleşim merkezlerinin kurulmasına olanak tanımıştır.

Seyahatnameler, Mardin ticareti hakkında önemli bazı bilgiler sunmaktadır. Buna göre Mardin'e ithal edilen mallar arasında perde, çivit, ipek, hırdavat ve saten bulunmaktaydı. Önemli ihraç ürünlerinin başında gömleklik bez imalatında kullanılan pamuk gelmekteydi. İmal edilen gömlekler ise Kayseri, Halep, İzmir gibi önemli şehirlere gönderilmekteydi. Ayrıca boyalı ipek havlular, pamuk ve ipekten çok güzel yastık örtüleri imal edilerek, bu mallar Musul ve Bağdat üzerinden Hindistan'a kadar taşınmaktaydı. Önemli ticari meta olarak adlandırılan bu malların nakliyesinde bir at yükü başına birkaç kuruş vergi alındığı ifade edilmiştir⁶⁰⁰.

Olivier, Mardin'in Musul, Cizre ve Diyarbakır'dan Şanlıurfa, Halep ve Şam'a giden yolların dışında kalması nedeniyle ticari hayatının pek canlı olmadığına değinir. Bununla birlikte Pamuklu dokuma ve deri imalatının yapıldığı kuzeybatıdaki köyler için bir antrepo vazifesi gördüğünü, bu maddelerin Mardin'de imal edilerek, buradan Halep'e gönderildiğini bildirmektedir⁶⁰¹.

5.2. Mukataalar

5.2.1. Mardin Voyvodalığı Mukataası

Mukataa⁶⁰², hazineye gelir sağlayan vergi kaynağının adıdır. Zirai işletmelerin dışında devlete ait her türlü ticari ve sınai gelirin bir bedel mukabilinde kiralanması

⁵⁹⁸ Ahmet Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul, 2012, s. 172.

⁵⁹⁹ Türkmen göçlerinden sonra Anadolu'nun bazı yerleşim yerlerinin Koçhisar adıyla anıldığı bilinmektedir. Ancak birden fazla yerin aynı adla anılması karışıklığa sebep olduğundan dolayı Mardin Koçhisar'ı Kızıltepe, Çankırı Koçhisar'ı Ilgaz, Sivas Koçhisar'ı ise Hafik adıyla değiştirilmiştir. Bkz. Ahmet Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 180.

⁶⁰⁰ Adrien Dupre, s. 82-83.

⁶⁰¹ Ahmet Mümtaz Maden, *Olivier'ye Göre Anadolu (Birecik, Şanlıurfa, Mardin, Nusaybin)*, s. 26.

⁶⁰² Osmanlı Devletinde mukataalar; iltizam, emanet ve malikâne olmak üzere üç yöntemle işletilmekteydi. Mukataalar, müzayede usulüyle taliplerine ihale olunduğu gibi emanet suretiyle de idare edilirdi. Bedellerin bir kısmı peşin, bir kısmı da vadeli olarak tahsil olunarak, peşin olarak alınan paraya "muaccele", taksite bağlanana da "müeccele" denilirdi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)* İstanbul, 2003, s. 115; Mehmet Genç, "İltizam", *DİA*, c. 22, İstanbul, 2000, s. 158. Ayrıca konuyla ilgili olarak bkz. Özlem Başarır, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı Taşra Yönetiminin Mali-İdari Yapısına Bir Örnek: Arapgir ve Çemişgezek (Hasları) Mukataası", *TD*, S. 52, (2010/2), İstanbul, 2011, s. 13-26; Halil Sahillioğlu, "Bir Mültezim Zimem Defterine Göre XV. Yüzyıl

anlamına gelmektedir⁶⁰³. Devlet; gümrük, bac-ı bazar, ihtisab, hamam, dükkân, değirmen, darphane, ipek ve dokuma tezgâhları, madenler vs. gibi gelirleri kendi adına belirli bir meblağ karşılığında 1-3 yıl süreyle kesime vermektedir. Böylece devlet bu gelir kaynaklarını işlettiği gibi vergilerini de düzenli olarak almaktaydı⁶⁰⁴. Mardin Voyvodası Mukataası iltizam⁶⁰⁵ usulüyle işletilmektedir.

Mukataanın bir takım giderleri bulunmaktaydı. Bu giderler arasında ilk sırayı, her sene İstanbul saray kilerine gönderilen ve *iccas* adıyla meşhur olan eriğin masrafları almaktaydı. Bu nakledilme işinde bir memur görevlendirilerek, 120 batman iccasın bahası olan 872,5 kuruş masraf Mardin voyvodası mukataasından karşılanmaktaydı. Mesela Mardin voyvodası ve kadısına hitaben gönderilen 20 Kasım 1812 M. (15 Zi'l-ka'de 1227 H.) tarihli hükümde; her sene Mardin'den gelmesi âdet haline gelen ve mübaşir marifetiyle helvahan-e-i hassa ocağına nakledilen 120 batman iccasın bahası olan 872,5 kuruşun Mardin mukataası malından tahsil edilerek sözü edilen iccasın satın alınması, zarflara bırakılması, beygirlere yüklenerek der-saadete nakledilmesi işlerinde mübaşir görevlendirildiği bildirilmektedir⁶⁰⁶.

Aynı şekilde Mardin kadısı ve voyvodasına hitaben yazılan 8 Ekim 1838 M. (19 Receb 1254 H.) tarihli fermana; her sene Mardin'den gelmesi âdet haline gelen 120 batman eriğin bahası olan 872,5 kuruşun, Mardin mukataası malından “*ber vech-i ocaklık*”⁶⁰⁷ olarak tahsil edilmesi gerektiği bildirilmiştir. Ancak adı geçen meblağın

Sonunda Osmanlı Darphane Mukataaları”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XXIII /1-2, (1962-63), İstanbul, 1963, s. 145-218.

⁶⁰³ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. II, İstanbul, 1993, s. 578.

⁶⁰⁴ Mustafa Öztürk, “16. Ve 17. Yüzyılın Başlarında Antakya”, *VI. Hatay Tarih ve Kültür Sempozyumu* (19-20 Nisan 2002, Antakya), Antakya, 2003, s.104.

⁶⁰⁵ İltizam, devlet gelirlerinin belli bir bedel karşılığında özel teşebbüs tarafından tahsil edilmesi ve işletilmesi anlamına gelmektedir. Bu işi üstlenen kişilere ise mültezim adı verilmektedir. Bkz. Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, 1. Kitap, İstanbul, 1990, s. 201.

⁶⁰⁶ BOA, *Cevdet, Saray*, 3316. “... iş bu sene-i mübareke için dahî ocağ-ı mezburdan mübaşir tayin olunmuş olmağla merhumun memuriyetini havi sabıkı mucebince emr-i şerif isdarı için masraf hazret-i şehriyari kaleminden virilen kaimeden ma'lum-ı devletleri buyurduklarında der-kenarı mucebince iş bu sene-i mübareke için dahî emr-i şerif tahrir olunmak babında emr-ü ferman devletlü saadetlü sultanım hazretlerininindir.” Şeklinde yazılan arz üzerine şu emir gönderilmiştir: “Mardin voyvodasına ve kadısına hüküm ki, nefis-i nefis-i hümayûn hazret-i şehriyari için beher sene gelmesi mutad olan yüz yigirmi yedi senesine mahsub olmak üzere hassa kilarlarına nam kimesne tayin olunub gönderilmiştir. İnşallah-ı Teala vardıkda zikr olunan yüz yigirmi batman iccas bahası için Mardin mukataası malından ve voyvodası tarafından beher sene tahsis kılınan 872,5 guruş virilegelmekle sene-i mezbureye mahsub olmak üzere inayet-i ala derkenarında mübaya'a ve cem' ve tahsil ve mübaşir-i merkuma teslim olunub mekkârî bargirlerine tahmil ve kilar-ı Enderun-ı hümayûna teslim olunmak için şürûtuyla emr-i şerif tahriri babında mutad olan hazret-i şehriyari kaleminden iş bu kaime virildi.”

⁶⁰⁷ Ocaklık; tersane, saray mutfağı ile buna bağlı saray kilerinin çeşitli ihtiyaçlarına, sınır boylarındaki kalelerin muhafazasında bulunan askerler ile yerli ve gönüllü neferlerin mevaciplerine, mütekaid ve duagu vazifeleri için mukataa, cizye ve avarız gelirlerinden yapılan tahsisata denilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, s. 89.

1830 (1246) senesi sonuna kadar biriktiği ve 8 senelik toplam 6980 kuruşun hazineye teslim edilmediği anlaşıldığından, toplam meblağ 6980 kuruş ocaklık akçesinin ertelenmesine izin verilmeden, bir akçesi dahi geri bırakılmayarak Mardin mukataası malından acilen ödenmesi ve hazineye tesliminde ihtimam gösterilmesi hususunda yine Mardin kadısının voyvoda ile birlikte vazifelendirildiği görülmektedir⁶⁰⁸.

İccasın toplanarak hazır hale getirilmesi için iccas ağası görevlendirilmekteydi. 13 Ocak 1789 M. (15 Rebi'ü'l-ahir 1203 H.) tarihli masraf defterinde iccas ağasının hizmetine karşılık olarak 100 kuruş ayrılmıştı⁶⁰⁹.

Bazı vakıf kuruluşlarına da mukataa malından bir miktar para ayrılmaktaydı. 5 Aralık 1795 M. (23 Cemaziye'l-evvel 1210 H.) tarihli Musul Beylerbeyi'ne gönderilen fermana göre; Bağdat havalisinde bulunan Muazzeyn-i Cebel Tekkesi'ne *taamiye* (tekkelere bağlanan para) olarak verilmek üzere Mardin mukataası malından günlük 2 kuruş ve Musul gebran cizyesinden zamlı birlikte 3 kuruşun gönderilmesi için Mehmed Sadık Bayezid adlı kişi görevlendirilmiştir⁶¹⁰.

Mardin karyelerinden Tohum karyesine bağlı Bekiri adlı mezranın 4/1'lik kısmı vakfa ait olmakla birlikte 4/3'ü Âma Seyyid Abbas'a tevcih edilerek kendisine senelik 150 kuruş verilmesi ve mukataanın koruma altına alınması istenilmiştir⁶¹¹.

Mardin Kalesi'nde görevli yeniçerilerin maaşları ile aynı olarak ödenen bazı ihtiyaçları Mardin mukataası malından karşılanmaktaydı. 1817 (1233) senesinde Mardin Kalesi muhafazasında görevli yeniçerilerin ulufe ve aba bahası olarak toplam 50360,5 kuruş 5 para meblağ ile 462,5 kile 2 şinik buğday ve 223,5 kile arpanın Mardin mukataasından karşılanması için Mardin voyvodası Mehmed Said Ağa görevlendirilmiştir⁶¹².

Kaza dâhilinde dellaliye, kasaphane, kellehane ve mumhane mukataasından başka sabun ve tütün tekelleri de bulunmaktaydı. Mukataaların ve tekellerin iltizam bedelleri ödenirken ahalinin zarar görmemesi özellikle istenilmekteydi. 11 Mayıs 1839 M. (26 Safer 1255 H.) tarihinde Mardin kazası naibi ve muhafız vekiline gönderilen buyrulduya göre; mukataalar ve tekellerden fazla miktar akçe alınarak fukaranın rencide

⁶⁰⁸ MŞS. 253, s. 60, b. 187.

⁶⁰⁹ MŞS. 227, s. 57, b. 177.

⁶¹⁰ MŞS. 253, s. 61, b. 190.

⁶¹¹ MŞS. 227, s. 48, b. 143. 30 Haziran 1783 M. (29 Receb 1197 H.) tarihli Mardin Voyvodası Mehmed Ağa'ya gönderilen buyruldu.

⁶¹² MŞS. 237, s. 55. 9 Şubat 1819 M. (13 Rebi'ü'l-ahir 1234 H.) tarihli tahrir.

edildiği ihbar olunduğundan bundan böyle “*yeni şeylerin def edilmesi, bu nam ile bir akçe dahi alınmaması*” tembihlenmişti⁶¹³.

21-30 Kasım 1777 M. (Evahir-i Şevval 1191 H.) tarihli fermanda; Şam, Halep, Diyarbekir ve Mardin’de mukataaların çoğu devlet ricalinin üzerinde olduğundan bunların her biri senede birkaç adamını göndererek, ahaliden fazla akçe aldıkları ve halkı perişan bir hale getirdikleri belirtilerek, böyle davranarak halka zulmeden idarecilerin cezalandırılacağı bildirilmiştir⁶¹⁴.

Mardin Sancağı’na bağlı Nusaybin, Millü, Biran Ali, Şeyhan, Koçhisar, Kalenderan, Suhergan, Dinabi, Bunseri, Dukuri, Şamrah, Kiki vs. nahiyelerden belli miktar arpa ve buğday hâsılatı gelmekteydi. Aşağıdaki tablo 1841 senesi için Mardin çarşı ölçeğiyle verilen iltizam bedellerini göstermektedir. (Bkz. Tablo 21.)

Tablo 24. 6 Haziran 1841 M. (15 Rebi’ü’l-ahir 1257 H.) Tarihli Mardin’e Bağlı Bazı Nahiyelerden Gelen İltizam Bedelleri

Aşiret ve Nahiye Adı	İltizama Alan Kişi	Buğday (Kile)	Arpa (Kile)	Darı (Kile)
Biran Ali	Mehmed b. Hüseyin	220	175	
	Hindi-zade Efendi	35	35	20
Mardin Şehri	Mustafa b. Hacı Osman	60	50	
Nusaybin	Derviş b. Mehmed	350	250	
Millü, Berikan ve Şeyhan	Milli Ağası Ahmed Ağa	170	150	
Koçhisar Nahiyesi	Molla Ali	165	150	
Kalenderan	Timur Bey b. Fettah Bey ile Daşı İsmail Bey	85	85	
Suhergan ve Dinabi	Hindi-zade Şeyh Osman Efendi ve Şemdin	150	140	
Bunseri	Bunseri Ağası Osman	50	50	15
Toplam		1285	1085	35

5.2.2. Kellehane Mukataası

Şehir içerisinde kellehane mukataası işletilmekteydi. Kasapların boğazladıkları ağnam kelleleri üzerinden kellehane mültezimlerine verilenlerden başka, her kelleye bir

⁶¹³ MŞS. 253, s. 117, b. 305.

⁶¹⁴ MŞS. 241, s. 37.

akçe olmak üzere miriye maktu olarak vergi verilmekteydi⁶¹⁵. Ancak Kasap Abdullah ile fukara kasapların zarara uğradıkları anlaşıldığından, bu uygulamanın fena bir yenilik olduğu ve bundan sonra miriye kelle alınmaması için, 13 Mart 1809 M. (26 Muharrem 1224 H.) tarihinde Mardin voyvodası El-hac Hüseyin Ağa tarafından kasaplara tezkere verilmiştir⁶¹⁶.

5.2.3. Gümrük ve İhtisap Mukataası

Gümrük mukataası, ihtisap⁶¹⁷ ve bacalar da dâhil olmak üzere Mardin kazasının ileri gelenlerine iltizama verilmek suretiyle idare edilmekteydi. Mardin mukataasının önemli gelir kalemlerinden birini teşkil eden gümrük ve ihtisap mukataası, 1841 senesi mart başlangıcından itibaren, sene sonunda 1 yük 17070,5 kuruşun hazineye ödenmesi karşılığında Milli-zade Abdulkadir Bey'e iltizama verilmiştir⁶¹⁸.

Mardin'de bulunan gümrük ve mukataalarda güvenilir kimselerin görevlendirilmesi gerektiği, gönderilen ferman ve buyruclularda ifade edilmiştir. 13 Mart 1844 M. (23 Safer 1260 H.) tarihinde Mardin Muhafızı Mustafa Paşa'ya gönderilen buyrucluda, mal-ı gümrük, tamga ve ihtisap vergilerinin defterlere kaydedilerek toplanması gerektiği bildirilerek, güvenilir kişilerin görevlendirilmesi istenilmekteydi⁶¹⁹.

Mardin mukataasının gelir kalemleri aşağıdaki tabloda görüldüğü gibidir. (Bkz. Tablo 25.)

⁶¹⁵ Bu türden vergilerin “*bidat ve fukaraya mucib-i gadr*” olduğundan bunun ortadan kaldırılması istenilmiştir. Mardin voyvodası El-hac Hüseyin Ağa'ya gönderilen 26 Mart 1809 M. (9 Safer 1224 H.) tarihli buyruldu. MŞS. Nr. 227, s.77, b. 271.

⁶¹⁶ MŞS. Nr. 227, s.102, b.343.

⁶¹⁷ II. Mahmud döneminde 1826 yılında ihtisap işleri yeniden teşkilatlandırılarak, hazırlanan yeni nizamnameye göre ihtisap nezareti kurulmuştur. Taşrada ihtisap müdürlükleri oluşturulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Fahri Solak, “Osmanlılarda İhtisap Kurumu”, *İktisat ve Din*, Haz. Mustafa Özel, İstanbul, 1994, s. 104; Ziya Kazıcı, *Osmanlılarda İhtisap Müessesesi*, İstanbul, 1987, s. 20.

⁶¹⁸ MŞS. 253, s. 85, b. 235.

⁶¹⁹ İbrahim Özcoşar, Hüseyin Haşimi Güneş-Fasih Dinç, *242 Nolu Mardin Şer'iyi Sicili Belge Özetleri ve Mardin*, (Editör: Ahmet Kankal-Kenan Ziya TAŞ), İstanbul, 2006, s. 30.

Tablo 25. 1839 Senesi Gelir Kalemleri

Gümrük ve İhtisap Mukataası	Hâsılatı (senelik-kuruş)	Tekeller (Yed-i Vahid)	İltizam Bedeli (kuruş)
At Pazarı, Miri Tütün ve Gümrük Vergisi	93774,75	Dellaliye	7700
Yeni İhtisap Vergisi	161491	Kasaphane	9500
Nusaybin Gümrük Vergisi	15658	Mumhane	1500
Boyahane Mukataası	20500	Sabun	5250
Bazar-ı Rişte Mukataası	10525	Tütün	5000
... hane Mukataası	2300	Kahve	1500
Kirişhane Mukataası	1750	Nusaybin'de satılan Kahve, Sabun, Tütün vs.	8000
... Camuş Mukataası	1600		
Bazar-ı Dakik Mukataası	12500		
Toplam	320098.75		

Tablodan da anlaşılacağı üzere bir sene içinde 320098,75 kuruş Gümrük ve İhtisap mukataası bedeli ile 41450 kuruş tekellerin iltizam hâsılatı olmak üzere toplam 358548,75 kuruş gelire, mültezimlerin tekellere uyguladıkları 10451,25 kuruş zamla birlikte toplam 369000 kuruş gelir tespit edilmiştir⁶²⁰.

Gelir kalemlerinin başında 161491 kuruşla en yüksek hâsılatı sahip olan *yeni ihtisap vergisi* gelmekteydi. Bu gelir kalemini sırasıyla *At Pazarı*, *Miri Tütün ve Gümrük Vergisi* ile *Boyahane Mukataası*, *Nusaybin gümrüğü*, *Bazar-ı Dakik*, *Bazar-ı Rişte Mukataası* takip etmekteydi.

Mukataalar, sanayi ve ticaret kollarını göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Birçok Osmanlı şehrinde⁶²¹ olduğu gibi bu dönemde Mardin'de de en önemli iş kollarının başında boyacılık, iplikçilik, kasap ve tamga gelmekteydi. Aynı zamanda fiziki mekân olarak at, iplik ve un pazarının bulunduğu müşahade edilmektedir. Kahve, sabun, tütün, mum mukataası da devletin önemli gelirleri arasında yer almaktadır.

⁶²⁰ MŞS. 253, s. 103, b. 269. Mardin ve Nusaybin gümrüğüyle, ihtisap vergisi, boyahane, kirişhane, bazar-ı rişte (iplik pazarı), bazar-ı dakik (un pazarı) vs. mukataanın iltizam gelirleri ile tekellerin 1 Haziran 1839 M. (18 Rebi'ü'l-evvel 1255 H.) tarihli müfredat defteridir. Mardin muhafız vekili Bekir Efendi marifetiyle iltizam yoluyla idare edilmek üzere ihale olunmuştur.

⁶²¹ Mustafa Öztürk, "16. Ve 17. Yüzyılın Başlarında Antakya", s. 106.

5.3. Vergiler

5.3.1. Örfi Vergiler

5.3.1.1. İhtisap Vergisi

Yeni ihtisap vergisi⁶²², tüccar ve zanaatkârlar dâhil olmak üzere şehir ve kasabalarda faaliyette bulunan bütün iş kollarını kapsayan ve şehirden şehre esnafın gücüne göre değişen miktarlarda belirlenerek toplanan bir vergi çeşididir⁶²³. Genel olarak 1827 yılından itibaren uygulanmaya başlanan yeni İhtisap vergisinin⁶²⁴ Mardin’de uygulanmaya başlaması 1838 yılına tekabül etmektedir. Mardin şehir içinde bütün iş yerleri sayılarak, her esnaf grubu için günlük olarak miktarı belirlenen bu vergi aynı zamanda Bağdat, Musul, Halep ve Şam tüccarları tarafından getirilen kumaş ve emtia için her kuruştan 1 para olarak alınmıştır.

Ayrıca Han Pazarında 19 adet boş dükkân bulunmaktaydı. Odun yükünden alınan ihtisap vergisi ise beygir ve katır yükünden 4, merkep yükünden 2 para olmak üzere değişmektedir. Gurs ve Rişmil karyelerinde bulunan değirmenden 10’ar pare ihtisap rüsumu alınmıştır. Şehir içinde işleyen pamuklu kumaş ve emsali eşyalardan ise beher kuruştan 1 pare resm-i tamga alınmaktaydı.

Tamga ve ihtisap vergisinin uygulamaya konulması için Sivas Eyalet Müşiri Hafız Mehmed Paşa’ya 7 Ekim 1837 M. (7 Receb 1253 H.) tarihinde ferman gönderilmiştir. Buna göre; Diyarbekir ve Rakka havalisinde daha önceden ihtisap ve tamga nizamı icra edilmediği, ancak bundan sonra bu türden vergilerin uygulamaya konulacağı bildirilmiştir. Han, hamam, dükkân, değirmen vs. gibi iş yerlerinin sayılması, esnaf kethüdaları marifetiyle yevmiyelerinin yazılması, alım-satımı yapılan bütün emtia ve eşyadan icabına göre “*resm-i tamga ve ihtisab*” vergisinin alınması gerektiği ifade edilmiştir. Bu kayıtların tutulduğu defterlerin ise 2-3 ayda bir defa olmak üzere mansure hazinesine gönderilmesi istenilmiştir⁶²⁵.

1838 senesinde Mardin esnafı tarafından ödenen ihtisap vergisinin miktarları aşağıdaki tabloda görüldüğü gibidir. (Bkz. Tablo 26.)

⁶²² İhtisap vergisinin ihdas edilmesi şu şekilde açıklanmıştır: “... Balada muharrer olduğu vechile asâkir-i nizamiye mesarîfine karşılık tedariki devletin o esnada en başlı meşguliyeti olduğundan ibtida dersaadette ihdas olunmak ve ba’de taşralara tamim kılınmak üzere rüsumat-ı cihadiyye namıyla dükkânlardan ve erzakdan vergi alınmasına şüru ve müstakil nezaret teşkiliyle kapıcıbaşı Dede Ağa ihtisab nazırı tayin olundu.” Bkz. Ahmed Lütfi Efendi, *Vak’anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, I, YKY, İstanbul, 1999, s. 177.

⁶²³ Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve EkoNrmik Yapısı*, TTK, Ankara, 1997, s. 132.

⁶²⁴ Tokat, Bursa, Ankara ve Sivas esnaflarından alınan İhtisap vergisi ile karşılaştırmak için bkz. Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve EkoNrmik Yapısı*, TTK, s. 133-143.

⁶²⁵ MŞS. Nr. 253, s. b. 265.

Tablo 26. Mardin Esnafı Tarafından Ödenen 1838 Tarihli İhtisap Vergisi⁶²⁶

Esnaf Grubu	Dükkân Adedi	Her birinin günde ödeyeceği vergi (para)	Boş Dükkân	Toplam (para)
Allafan	12	2		24
Attaran	50	3	4	138
Basmacıyan	6	2		12
Baş bakkalan	12	4		48
Bazar-ı Rişte	18	4	1	68
Berberan	15	2		30
Bezzazan		3	78	
Bilezikciyan	2	2		4
Boyacıyan	12	2		24
Cerkciyan	44	20	27	340
Çubukcuyan	9	2		18
Debbağan	12	5	8	20
Denkciyan	3	2		6
Dest-gâh	339	1		339
Dökmeciyan	22	2	4	36
Etmekciyan	11	4		44
Göncüyan	19	4	2	68
Haffafan	106	3	9	291
Hamamcı	4	10	1	30
Helvacıyan	13	2		26
Kahveciyan	7	5	1	30
Kasaban	5	5		25
Kasaran	2	1		2
Kazancı	20	2		40
Kazzazan (Gazzaz)	14	3		42
Kebabciyan	2	2		4
Keçeciyan	13	2		26
Kılıçciyan	12	2		24
Lüleciyan	13	2		26
Mazu Değirmeni	3	5		15
Mutaf	2	3		6
Nalbandan	23	2		46
Nalçacıyan	3	2		6
	2	1		2
Nakkaş	1	2		2
Neccaran	17	3		51
Otrakciyan ala	7	3		21
Otrakciyan edna	16	2	2	28
Palancıyan	15	2		30
Penbe düzan	41	1		41
Sabuncuyan	2	2		4
Samancı	5	10		50
	6	2		12
	2	1		2
Serracan	18	2	6	24
	9	1		9
Taşçı ve Divarciyan		3		
Terziyan	2	2		4
	6	2		12
Timurcuyan	14	2		28
Tüfenkiyan	3	2		6
Toplam	994	158	143	2341

⁶²⁶ Bu sicil kaydı alfabetik sıraya konularak düzenlenmiştir. Mardin’de şimdiye kadar ihtisap ve damga nizamı icra olunmadığından bahisle, 5 Şubat 1838 M. (10 Zi’l-ka’de 1253 H.) tarihinde İhtisap vergisinin bu şekilde tevzi edildiği bildirilmiştir. *MŞS.* 253, s. 114, b. 30.

Tablodan da anlaşılacağı üzere çeşitli esnaf teşekküllerine ait toplam 652 adet dükkândan 143'ü boşaltılmış bir vaziyette idi. Geriye kalan 509 adet dükkân aktif olarak iş görmekteydi. Bununla birlikte 3 adet mazı değirmeni ile 339 adet Dest-gâh⁶²⁷ faaliyette bulunmaktaydı. Dest-gâh olarak adlandırılan dokuma atölyelerinden yevmi 1'er, mazı değirmeninden 5'er para ihtisap vergisi alınmıştır. Esnaflar tarafından ödenen ihtisap vergisinin miktarı ise günlük 1-20 para arasında değişmekteydi. En fazla vergi veren esnaf gruplarının başında cerkci, samancı ve hamamcı⁶²⁸ esnafları gelmekteydi.

5.3.1.2. İmdâd-ı Hazeriye ve İmdâd-ı Seferiye

Sefer zamanlarında savaş masraflarının karşılanması, barış zamanlarında ise bütçe açığının kapatılması için halktan alınan örfi nitelikli vergilerdir⁶²⁹. İncelenen dönemde paranın büyük değer kabetmesi ile birlikte, taşrada alınması gereken bazı divani vergiler valilere havale edilerek, *imdâd-ı hazeriye* ve *imdâd-ı seferiye* vergileri ihdas edilmiş ve geleneksel hale getirilmiştir⁶³⁰.

Diyarbakır eyaleti valilerinin sefere gittikleri zaman kendilerine “*İmdâd-ı Seferiyye*” adı altında, değişen miktarlarda bir gelir kaynağı daha tahsis edildiği görülmektedir. Miktarı belirlenen seferiye akçesi, Amid'in cümle kaza ve nahiyelerine taksim edilerek tevzi edilme yoluna gidilmiştir. Mardin'in idari olarak Diyarbakır'e bağlı olmadığı bu dönemde dahi Diyarbakır valileri için ayrılan bu türden vergiler salyaneye dâhil edilmek suretiyle halk tarafından karşılanmıştır.

Diyarbakır Valisi ve Seraskeri Abdi Paşa'ya verilmek üzere 1789 (1203) senesine ait *imdad-ı seferiye* akçesinden Mardin esnafına 4 bin kuruş isabet etmekteydi⁶³¹.

Amid kadısı Mehmed Salih Efendi tarafından gönderilen 29 Ağustos 1800 M. (8 Rebi'ü'l-ahir 1215 H.) tarihli bir mürasele kaydında; Diyarbakır Valisi Şehzade İbrahim Paşa'nın sefer giderlerinde kullanılmak üzere kendisine tahsis edilen 44 bin kuruş

⁶²⁷ Dest-gâh; tezgâh, dokuma aleti, atölye anlamına gelmektedir. Bkz. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Lugat*, s. 179.

⁶²⁸ Hamamcı esnafı için bkz. Saim Yörük, “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Üsküdar Hamamları ve Hamam Esnafı”, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, S. 21, Diyarbakır, 2013, s. 105-130.

⁶²⁹ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri*, II, s. 63. Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, s. 347.

⁶³⁰ Mustafa Öztürk, “Osmanlı EkoNrmisinde Meydana Gelen Değişimlerin Müesseselere Tesiri”, *Birinci İktisat Tarihi Kongresi Tebliğleri 2*, Marmara Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi (7-8 Eylül 2007 İstanbul), İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2010, s. 255.

⁶³¹ MŞS. 266, s. 13, b. 32.

İmdâd-ı Seferiye akçesinin eyalet dâhilindeki sancak ve kazalardan toplatılması gerektiği bildirilmiştir. Bu vergiden Mardin payına düşen 4000 kuruş İmdâd-ı Seferiye akçesine, 150 kuruş mübaşir hizmeti, 60 kuruş voyvoda ağaya taamiye, 50 kuruş voyvoda tarafından gönderilen hizmet-i mübaşir, 40 kuruş kadı efendi, 25 kuruş mahkeme kâtipleri ve hüddâmiye ilave edilerek toplam 4325 kuruşun Mardin esnafı tarafından ödenmesi sağlanmıştır⁶³². Mardin'in ödenen bu vergi içerisindeki payı % 9.1'dir. İncelenen dönemin sonlarına gelindiğinde, bu oranın bir hayli arttığını tespit etmek mümkündür. 12 Mart 1837 M. (4 Zi'l-hicce 1252 H.) tarihinde Mardin kazasından talep olunan İmdâd-ı Seferiye 30150 kuruşa çıkmıştır⁶³³.

5.3.1.3. Salyane Vergisi

19. yüzyılın başlarından Tanzimat'ın ilanına kadar geçen süre içerisinde özellikle şehir halkının ödediği salyane türünden vergilerin neler olduğunu, nasıl saptanıp bölüştürüldüğünü tespit etmeden şehrin sosyal ve ekonomik yapısını ortaya koymak oldukça güçtür⁶³⁴. Salyane vergisinin tespit edilmesi için salyane tevzi defterlerinin⁶³⁵ incelenmesi gerekmektedir.

Altı ayda bir hesaplanan giderlerin önemli bir kısmı şehir merkezindeki esnaf tarafından ödenmekteydi. Kalanı ise köylerden tahsil ediliyordu. Mardin'in 1837 (1252) senesinin son altı ayında saptanan giderleri toplam 165863 kuruş olarak belirlenmiştir. Bu paranın 30150 kuruşu Mardin kazasından talep olunan imdâd-ı seferiye, 2500 kuruşu imdâd-ı hazariye taksidi, 5000 kuruşu Mardin muhafızı beye tahsildarlık olarak ayrılmıştır⁶³⁶.

Salyane türünde alınan vergilerin, hangi masrafların karşılanması için kullanıldığına örnek olması açısından aşağıdaki tablo düzenlenmiştir. (Bkz. Tablo 24.)

⁶³² MŞS. 227, s. 76, b. 265; s. 60, b.

⁶³³ MŞS. 253, b. 128. Mardin kadısı Seyyid Mehmed Mesud Efendi tarafından tutulan 12 Mart 1837 M. (4 Zi'l-hicce 1252 H.) tarihli salyane tevzi defteri.

⁶³⁴ Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri*, s. 148.

⁶³⁵ Salyane defterleri ile ilgili olarak bkz. Ali Açikel- Abdurrahman Sağırılı; "Tokat Şer'iyye Sicillerine Göre Salyâne Defterleri (1771-1840)", *TD*, S. 41, İstanbul, 2005, s. 95-145.

⁶³⁶ MŞS. 253, s. 41, b. 128.

Tablo 27. Mardin’de Tahsil Edilen Salyane Vergisi

Giderler	1790 ⁶³⁷	1798 ⁶³⁸ (masraf kuruş)	1836 ⁶³⁹ ilk 6 ay (masraf kuruş)	1837 ⁶⁴⁰ İlk 6 ay (masraf kuruş)	1837 ⁶⁴¹ İkinci 6 ay (masraf kuruş)	1838 ⁶⁴² (ilk yarı) (masraf kuruş)
Kirahaneye satın alınan davar ve masraflar			35234	40030	10000	10247
Mardin ve Nusaybin Menzillerine	15000	20000				
Mardin menzilhaneşine iane		500				
Misafirhaneye 6 aylık masraflar			10050		8500	
Cezireye giden tüccarların yevmiyeleri			750			
Kirahaneye satın alınan davarın mirisi			780		1200	
Asakir-i Mansure 143imarhane143a ve toplara alınan kendir			3615			
Asakir-i Mansure ve cephaneye verilen kira			6994			
Mardin katırcıları mansure ve topcuyan elbisesi			5000			
Hastaneye yapılan masraflar			480	414	6769	
Mardin muhafızı efendiye tahsildarlık			5000	5000	5000	5000
Gelir-gider masraflar	2500	2500	2500	2500	2500	
Hâkim efendiye ve mahkeme kâtiplerine	185	285	2750	3300	3300	3475
Mahkeme ve konak kirası			300	250	150	150
Müftü efendiye			300	500	500	
Mardin muhafızı kethüdasına			1350	1000	1000	1000
Nüfus nazırı Efendiye 6 aylık			1800	1800	1800	
Nüfus kâtibi 6 aylık			900	900	900	
Saray kâtiplerine	250		400	400	400	500
Diyarbakır valilerine tahsis edilen İmdad-ı hazariye	2150	2300		1700	2500	1700
Ağaya hizmet	550	1000				
Voyvoda Ağanın tahsildarlığı	3000	3000				
İccas ağasına		100				
Mardin kazasından talep olunan imdat					30150	
Saray sarraflarına				250	250	
Saray kâtiplerine	250	250			250	
Hizmetler						21978
Ömer Ağa çeşmesi caddesinde aşçı ustaların ücreti						10633
Şehir kâhyası eliyle yapılan masraflar				6992	6220	1200
Memlekete dair esnafın verdiği levazımat						5552
İmdâd-ı Cihadiyenin ilk taksidi				15000	15000	15000

⁶³⁷ MŞS. 266, s. 38, b. 92.⁶³⁸ MŞS. 227, s. 64, b. 224⁶³⁹ MŞS. 253, s. 38, b. 127. 21 Eylül 1836 M. (9 Cemaziye’l-ahir 1252 H.) Tarihli salyane tevzi defteri.⁶⁴⁰ MŞS. 253, s. 48, b. 151. 7 Nisan 1837 M. (1 Muharrem 1253 H.) tarihli masraf defteri. Mardin Kadısı Seyyid Hacı İsmail Hakkı Efendi tarafından 160539 kuruş masraf kaydedilmiştir.⁶⁴¹ MŞS. 253, s. 50, b. 155. Toplamda 124655 kuruş olan bu masraflar önce esnaf zümresine daha sonra aşiret ve köylere tevzi edilmiştir.⁶⁴² MŞS. 253, s. 51, b. 156.

Redif rehinelerine ekmek bahası						1877,5
Kale ve hisarın tamirlerine						2530
Nizam hususuna karar eden bazı hanelerin salyane kesri						4700
Saray ve hastanelerin tamirleri					3756	2000
Ömer Ağa çeşmesi caddesinde aşçı ustalara ekmek						846
Safti Efendiye						500
Saray hinfetine						250
Saray kirasına					300	300
Mardin alay beyine	50	50				
Sandık Emni				1800	1500	
Nüfus nazırı efendiye ve kâtibine					4500	3300
Jurnal nazırı efendiye ve kâtibine					2400	800
Mürur Tezkeresi kâtibi Esad Efendiye					600	350
Nusaybin’de inşa edilen kirahane					31806	15000
Kirahane idaresi için				30000		30000
vs. masraf						30000
imza harcı				4000		1040,5

Salyane tevziinde, gayrimüslim tüccarların Müslüman tüccarlara göre % 50 daha fazla vergi ödedikleri görülmektedir. Nitekim 12 Mart 1837 M. (4 Zi’l-hicce 1252 H.) tarihinde Müslüman tüccardan 4000, zimmi tüccardan 6000 kuruş tevzi edilirken⁶⁴³; 7 Nisan 1837 M. (1 Muharrem 1253 H.) tarihinde Müslüman tüccardan 1200, gayrimüslim tüccardan 1800 kuruş tahsil edilmiştir⁶⁴⁴.

24 Nisan 1840 M. (21 Safer 1256 H.) tarihinde ise İslam tüccarı 1000 kuruş öderken, reaya tüccarı 1500 kuruş vergi vermiştir⁶⁴⁵. Ertesi sene indirimli olmak üzere Müslüman tüccardan 400, gayrimüslim tüccardan ise 600 kuruş salyane vergisi alınmıştır.

Ancak bu durum gayrimüslimler tarafından pek hoş karşılanmadığından şikâyet konusu olmuştur. Mardin reayasının⁶⁴⁶ 20 Nisan 1837 M. (14 Muharrem 1253 H.) tarihli arzuhallerine göre; birkaç seneden beri Mardin havalisinde tekâlif konusunda herhangi bir nizamın olmadığı ileri sürülerek, reayanın vergi vermekten dolayı perişan bir hale geldiği dile getirilmiştir. Bundan sonraki vergilerin ödenmesi ve masrafların karşılanmasında Müslüman ve gayrimüslimlerin birlikte vergi verecekleri tesellisiyle avundukları, ancak yeni yapılan salyanede yine eskisi gibi uygulama yapıldığı, yüz kuruş verilmesi gerektiğinde 40’ı Müslümanlara, 60’ı gayrimüslimlere tevzi olunduğu

⁶⁴³ MŞS. 253, b. 128.

⁶⁴⁴ MŞS. 253, s. 48, b. 151.

⁶⁴⁵ MŞS. 253, s. 62, b. 192.

⁶⁴⁶ İncelediğimiz dönemde reaya tabiri gayrimüslim nüfus hakkında kullanılan bir tabirdir.

bildirilerek, salyanenin ehl-i İslam ve reaya açısından yeniden düzenlenmesi ve toplanan verginin yarı yarıya bölünerek tevzi edilmesi padişahın istenilmiştir⁶⁴⁷.

5.3.2. Şer'i Vergiler

5.3.2.1 Cizye Gelirleri

İslam devletlerinde gayrimüslim tebanın erkeklerinden, askeri hizmetten muaf olmalarına karşın, baş vergisi olarak alınan cizye⁶⁴⁸, Osmanlı devletinin önemli gelir kaynakları arasında yer almaktaydı. Hasta, sakat ve işsiz olmamak kaydıyla cizye vermekle yükümlü olan zimmiler “âla, evsat ve edna” olmak üzere üç sınıfa ayrılarak, âladan 48, evsattan 24 ve ednadan 12 akçe cizye alınmıştır⁶⁴⁹. Cizye tahsil eden muhasebe kâtipleri için de ayrıca bir miktar para kesilmekteydi.

26 Kasım 1783 M. (1 Muharrem 1198 H.) tarihinde *ehl-i zimmet* yani Hristiyan ve Yahudilerden alınması gereken cizye evrakları 232 a’la ve 1611 evsat ve 644 edna olmak üzere toplam 2487 adet cizye evrakı, Bağdat Valisi Süleyman Paşa tarafından tayin edilen Cizyedar⁶⁵⁰ vasıtasıyla temin edilmesi; a’la itibarıyla 11 esedi kuruş, evsat itibarıyla 5 kuruş, edna itibarıyla 2,5 kuruş alınarak⁶⁵¹, esedi kuruş tedarikinde sıkıntı çeken olur ise zorlanmaması için “...ecnas-ı nukud dahi ne gûne akçe getirürler ise halisu’l-ibad ve tamu’l-vezn olanları rayic olduğu üzere İstanbul fındık altun dört gurus ve İstanbul zer-i mahbub üçer gurus ve mısır zermahbubi ile mısır zincirli altun iki buçuk gurus bir rub’ ve tuğralı sağ paranın her kırk adedi bir gurus hesabıyla altun mal ...” tedarik edilmesi gerektiği bildirilmiştir⁶⁵². Ayrıca aladan 12 ednadan 6 para cizye muhasebe ve kâtiplerine kesileceği de bildirilmiştir. Çocuk ve yaşlılardan cizye alınmaması, fakir olanlardan 4 taksitle toplanması istenilerek; zenginlerin orta halli

⁶⁴⁷ MŞS. 253, s. 26, b. 98.

⁶⁴⁸ Can ve mal güvenliğini, âdet ve hukuklarını koruma adı altında vuruşup savaşabilen, iş gücü yapabilen Hristiyan erkeklerden cizye adı altında bir baş vergisi alınmıştır. Kadın, çocuk ve hastalardan alınmadığı gibi vergi mükellefi olanların da ekonomik durumları göz önünde tutularak vergiler alınmıştır. Cizye hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Erkal, “Cizye”, *DİA*, c. 8, İstanbul, 1993, s. 42-45, Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü* I, s. 297- 302; Osmanlı’da cizye hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Halil İnalçık, “Cizye”, *DİA*, c. 8, İstanbul, 1993, s. 45-48. 1804 yılında aladan 12, evsattan 6, ednadan 3 esedi kuruş cizye alınırken, 1834 senesine gelindiğinde bu oran beş kat artarak aladan 60, evsattan 30 ve ednadan 15 esedi kuruş cizye vergisi tahsil edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Halil İnalçık, “Cizye”, s. 47.

⁶⁴⁹ Yavuz Ercan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler Ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar”, *Belleten*, c. 55, S. 213, TTK, Ankara, 1991, s. 371-373.

⁶⁵⁰ Cizye toplamakla görevli memurdur. Cizyedarlar geçimlerini temin için cizye mükelleflerinden aidat alırlardı. Bkz. Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, s. 154.

⁶⁵¹ Zengin olanlardan 11, orta halliden 5, fakir olanlardan 2,5 kuruş alınmaktaydı.

⁶⁵² MŞS. 266, s. 19, b. 47.

vermeleri veya orta halli olanların fakir gibi vermeleri gibi durumlarla karşılaşıldığında gereken cezaların verileceği de bildirilmiştir.

Kıtlık gibi doğal afet zamanlarında bu verginin tahsil edilmesinde bir takım müsamahalar gösterildiği görülmektedir. 27 Aralık 1787 M. (17 Rebi'ü'l-evvel 1202 H.) tarihli bir belgede “ ... *etraf ve eknafa perakende ve perişanîyetleri bir mertebeye deside olmuştur ki cizye keferesinin yedi bin kuruştan ziyadeye tahammülü olmadığı* ... ” ifade edilerek bu kıtlık zamanında kendilerini mazur görmeleri istenilmiştir⁶⁵³.

1 Muharrem 1201 M. (24 Ekim 1786 H.) tarihinde Mardin ve Nusaybin’de yaşayan gayrimüslimlerin cizyelerinin toplatılarak tahsil edilmesi görevi, Bağdat Valisi Süleyman Paşa’nın uhdesine verilmiştir. Ala 238, evsat 1661, edna 655 olmak üzere toplam 2554 cizye evrakı Süleyman Paşa tarafından gönderilen Cizyedara teslim edilmesi için ferman gönderilmiştir⁶⁵⁴.

Mardin kazasının 1835 (1251 H.) senesine ait cizyelerinin tahsil edilmesi görevi, Sivas Valisi Reşid Paşa’ya verilmiştir. Ancak paşa tarafından yazılan tahriratda, kazanın Bağdat Eyaleti’ne bağlı olması hasebiyle, Bağdat Valisi tarafından kaza ahalisinden bazı kişilere cizye malından aylık ve senelik olarak ellişer, altmışar veya otuzar, kırkar kuruş tahsis edildiği bildirilmiştir. Bu seneye ait 2574 adet cizye evrakı, toplam 71963,5 kuruş olarak hesap edilerek, sarraf taahhüdüyle teslim edilmiştir⁶⁵⁵. Bu cizye malından 3824,5 kuruşu mansure hazinesine, 4963 kuruşu hazine-i amireye, 9549 kuruşu tersaneye, 1062 kuruşu irsaliye ve kefillere, 4250,5 kuruşu Ocaklık akçesine, 121,5 kuruşu ise vazifelere ayrılmıştır⁶⁵⁶.

Cizye hususuna dair Mehmed Paşa tarafından gönderilen 20 Nisan 1842 M. (9 Rebi'ü'l-evvel 1258 H.) tarihli emirnamede; Süryani ve Yahudilerin birbirlerine karışmamaları, her milletin papaz ve reisleri tarafından esnaf-ı selase itibariyle vergilerin toplatılması gerektiği bildirilmiştir⁶⁵⁷. Aynı tarihte Süryani milletinden 35600 kuruş cizye akçesi tahsil edilmiştir.

⁶⁵³ BOA., HH. 24/ 1227 –B. 27 Aralık 1787 M. (17 Rebi'ü'l-evvel 1202 H.) tarihli belge.

⁶⁵⁴ MŞS. Nr. 266, s.32, b. 81.

⁶⁵⁵ BA, C. ML. 27112. 29 Ekim 1835 M. (7 Receb 1251 H.) tarihli tahrirat. “ ... *Sivas Valisi Reşid Paşa tarafından gönderilen tahriratda 1251 senesine mahsuben Mardin Kazasının cizye-i şer'iyet tahsil olunmakta ise de Mardin'in Bağdat'a merbut olması atufetli Bağdat Valisi cizye-i mezbure malından kaza-i mezbur ahalisine bir takımına mahiye ve senevi olarak ellişer altmışar bazısına otuzar kırkar kuruş sadaka ve atıye tahsis ...* ” olunması istenilmiştir.

⁶⁵⁶ BA, C. ML. 27112. MŞS. 266, s. 32, b. 81.

⁶⁵⁷ MŞS. 253, s. 111, b. 284. “... *bizim dahi efkârımız cümleyi teaddiden himayet ve sıyanetden ibaret bulunmuş olduğu bu takdirce her milletin papas ve rüesası tarafından esnaf-ı selase itibariyle cibayet ve tahsil ...* ” ettirilmesi istenilmekteydi.

Tablo 28. 25 Mayıs 1800 M. (1 Muharrem 1215 H.) Tarihli Mardin Kazası Cizye Evrakı Dağılımı⁶⁵⁸

Aylar	Alâ	Evsat	Edna	Toplam
Muharrem	8	100	20	128
Safer	39	61	40	140
Rebi'ü'l-evvel	0	100	100	200
Rebi'ül-ahir	0	200	0	200
-	0	100	60	160
Şaban	0	300	0	300
Şevval	0	200	80	280
Zi'l-ka'de	0	200	55	255
Toplam	47	1261	355	1663

Tablodan da anlaşılacağı üzere, Mardin'de cizye ödemekle mükellef olan gayrimüslim halkın gelir durumu genel olarak orta hallidir.

Tablo 29. 1778-1840 Tarihleri Arasında Mardin Kazası Cizye Evrakı Dağılımı⁶⁵⁹

Tarih	Alâ	Evsat	Edna	Toplam Evrak
1 Muharrem 1192 (30 Ocak 1778)	242	1605	546	2393
1 Muharrem 1194 (8 Ocak 1780)	232	1605	604	2441
1 Zi'l-ka'de 1194 (2 Kasım 1780)	232	1611	640	2483
1 Muharrem 1195 (28 Aralık 1780)	232	1611	644	2487
1 Muharrem 1196 (17 Aralık 1781)	232	1611	644	2487
1 Muharrem 1198 (26 Kasım 1783)	232	1611	644	2487
1 Muharrem 1201 (24 Ekim 1786)	238	1661	655	2554
1 Muhharrem 1217 (4 Mayıs 1802)	238	1661	655	2554
13 Zi'l-hicce 1255 (17 Şubat 1840)	426	860	2	1288

İncelenen dönemde cizye vergisinin toplanmasında bazı usulsüzlüklerin ortaya çıkması üzerine, Sultan II. Mahmud tarafından bu suiistimallerin ortadan kaldırılması

⁶⁵⁸ MŞS. 227, s. 79.

⁶⁵⁹ Tablo sırasıyla şu belgelerden istifade edilerek düzenlenmiştir: MŞS. 241, s. 36, s. 43, s. 47-48, 64-65; MŞS 227, s. 61, b. 197; MŞS. 266, s. 19, b. 47; 32/81; MŞS. 253, b. 256.

amacıyla 26 Nisan 1834 tarihinde bazı değişiklikler icra edilmiştir. Buna göre cizyenin 60, 30 ve 15 kuruş olmak üzere tahsil edilmesi gerektiği bildirilmiştir⁶⁶⁰.

28 Aralık 1780 M. (1 Muharrem 1195 H.) tarihli Mardin cizyesi için toplanan toplam 2487 adet evraktan 1392 adedi sarf olunmuş idi. Bu evrakın 70'i ala, 1205'i evsat ve 117'si edna evraklarından oluşmaktaydı. Toplam meblağ hesaplandığında ise 770 kuruş ala, 6627,50 kuruş evsat, 361,75 kuruş edna olmak üzere toplam 7719,25 kuruş Mardin cizye malı ortaya çıkmaktaydı. Bu meblağdan cizye bohçası getirip götüreren tatarlar için 70 kuruş; cizye emini, sarraf, kolcuyan ve kâtipler için ise 820 kuruş para ayrılmıştı. Aşağıda düzenlenen tabloda cizye evraklarının miktarları verilmiştir. (Bkz. Tablo 27.)

Tablo 30. Mardin'de Cizye Evraklarının Miktarları⁶⁶¹

Evraklar	Evrak Adedi	Evrak tutarı (kuruş)	Sarf Olunan Evrak	Evrak Tarihi
Alâ	232	770	-	1 Muharrem 1195
Evsat	1611	6627,50	-	"
Edna	644	361,75	-	"
Alâ	232	979	89	1 Muharrem 1196
Evsat	1611	6143	1117	"
Edna	644	658,25	239	"
Alâ	232	924	84	1 Muharrem 1197
Evsat	1611	6875	1250	"
Edna	644	332	121	"

Memleket dâhilinde sakin olan gayrimüslimlerden alınan cizyenin, her bir kazaya defter nazırı tayin edilerek, adaletli bir şekilde vergilerin tahsil edilmesi emredilmiştir. Ancak defter nazırlarının maaşlarına kanaat etmeyerek, evrak sınıfını değiştirdikleri; ala vermesi gerekenlerden evsat hesabıyla, evsat vermesi gerekenlerden de edna hesabıyla cizye tahsil ettikleri İstanbul'a gönderilen yoklama defterlerinin incelenmesi sonucunda anlaşılmıştır. Defterlerin muharrem ve recep ayı olmak üzere senede iki defa zamanında gönderilmesi istenilmiştir⁶⁶².

⁶⁶⁰ Boris Christoff Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Cizye (Baş Vergisi)", *Belleten*, c. VIII, S. 32, (Türkçeye Çeviren: Dr. Şinasi Altundağ), Ankara, 1944, s. 627.

⁶⁶¹ MŞS. 227, s. 61, b. 196.

⁶⁶² MŞS. 253, s. 19, b. 74.

Mardin reayasından⁶⁶³ 4 Ağustos 1840 M. (5 Cemaziye'l-ahir 1256 H.) tarihinde toplanarak, Mardin muhafızı Abdülkerim Paşa'ya teslim edilen gebran cizyesi⁶⁶⁴ senetlerine göre; Süryani milleti tarafından 32680 kuruş, Ermeni Katolikliğinden 18255, Süryani Katolikliğinden 7080, Keldani Katolikliğinden 2955, Yahudi milletinden 2040 kuruş olmak üzere toplam 63010 kuruş gebran cizyesi tahsil edilmiştir⁶⁶⁵.

25-30 Ocak 1840 M. (Evahir-i Zi'l-ka'de 1255 H.) tarihli fermanla Mardin cizyesinin Diyarbekir kalemine ait olduğu ve bu kalemin toplam 8 yük 60870 kuruş olarak tespit edildiği bildirilmiştir⁶⁶⁶.

5.4. Esnaf Grupları

Esnaf⁶⁶⁷, şehir ve kasabalarda mal ve hizmet üretimi ile ilişkili herhangi bir iş kolunun belirli bir alanında uzmanlaşmış olarak çalışanların meydana getirdiği mesleki örgütlenmelerdir⁶⁶⁸.

Ehl-i hiref adıyla da anılan her esnaf teşekkülünün kendine has gelenekleri ve her mesleğin bir piri bulunmaktaydı. Her esnaf birliğinin idare heyeti ayrı olmakla birlikte şeyh, kethüda, yiğitbaşı, nakib, duacı ve ihtiyar ustalarından oluşan heyetin başı şeyh⁶⁶⁹ unvanıyla anılmaktaydı. Esnaf şeyhi, esnaf birliklerince seçildikten sonra kadı tarafından merkeze ilam yazılarak berat istenmesiyle birlikte göreve tevcih edilirdi. Esnaf şeyhi, bu teşkilatın başı olarak esnafın bütün problemleriyle ilgilenmek zorundaydı⁶⁷⁰.

Mardin esnafının başında *şeyh* veya *baş* olarak adlandırılan yöneticiler bulunmaktaydı. Aynı zamanda her esnaf teşekkülünün bir ihtiyar heyeti vardı. Esnaf yöneticisi konumunda bulunan şeyhin vefatı ya da görevinden feragat etmesi gibi

⁶⁶³ İncelenen dönemde reaya kavramı sadece gayrimüslimler için kullanılan bir tabirdir. Daha önceki dönemlerde ise reaya, Müslüman gayrimüslim ayrımı yapılmadan bütün halkı ifade etmekteydi.

⁶⁶⁴ Gebran cizyesi, Hristiyanlardan alınan cizyedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, MEB, İstanbul, 1993, s. 303. 4 Ağustos 1840 tarihli belgede Yahudilerden alınan cizye miktarı da gebran cizyesine dâhil edilmiştir.

⁶⁶⁵ MŞS. 253, s. 4, b. 28.

⁶⁶⁶ MŞS. 253, s. 68, b. 197.

⁶⁶⁷ Esnaf, Arapça sınıf kökünden türetilmiştir. Osmanlılarda el sanatları ile uğraşanlarla geçimlerini mal ve hizmet üretimi, alım ve satım ile sağlayanların genel adını teşkil etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Kal'a, "Esnaf", *DİA*, c. 11, İstanbul, 1995, s. 423.

⁶⁶⁸ Esnaf örgütlenmesi, bütün iktisadi faaliyet dallarında her türlü mal ve hizmet üretiminin belirli zümrelerin tekelci hâkimiyetlerine tahsis edilmesi anlamına gelmekteydi. Bkz. Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, s. 294.

⁶⁶⁹ Şeyh esnaf zümresinin başkanı olup, esnaf arasından seçilmekteydi. Esnaf arasındaki anlaşmazlıklar onun tarafından giderilirdi. Bkz. Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul, 2000, s. 282.

⁶⁷⁰ Ahmet Kal'a, "Esnaf", s. 424-425.

durumlarda görev değişikliği yapılmaktaydı. Mesela Mardin’de Attar esnafı üzerine Şeyh olan Ali kendi rızasıyla görevini Hacı Mehmed adlı kişiye feragat etmiştir⁶⁷¹.

Esnaf şeyhi veya başı esnafların her türlü haklarını gözetmek zorunda idiler. Gerektiğinde ihtiyarlarından birkaç kişi ile birlikte mahkemeye başvurup ehl-i örf mensuplarından dahi hak talep edebilmekteydiler. Mesela 20 Ocak 1840 M. (15 Zi’l-ka’de 1255 H.) tarihinde Mardin esnaf taifelerinden bazarbaşı Seyyid Mustafa ile ihtiyarlarından El-hac Şeyhmus ve Seyyid Mehmed, Attaran Başı Seyyid Mehmed ile İsmail, Seyyid Mahmud ve zimmi Yusuf; Kuyumcu başı Mehmed ve ihtiyarlarından Mustafa, Ömer ve Şeyh Mustafa; Kazancılar Şeyhi Seyyid Ahmed ile El-hac Abdulkerim ve El-hac Mehmed; Tüccaran Şeyhi Mehmed ile Seyyid Abdulkadir ve El-hac Şeyhmus, Bazar-ı Rişte Şeyhi El-hac Ahmed ile Seyyid Mahmud ve Ali; Debbağan Şeyhi Mahmud ile Abdullah ve Şeyh Hasan; Göncüyan Şeyhi Sado ve zimmi Abraham; Hafafan Şeyhi Seyyid Yahya ile El-hac Ahmed, El-hac Salih ve zimmi Abraham; Demirciyan Şeyhi Salih ve ihtiyarlarından El-hac Davud ve zimmi İlya veled İšo; Penbeciyan Şeyhi Ali ile Seyyid Mehmed ve Seyyid Ali; Serracan Şeyhi İbrahim ile El-hac Mustafa ve Seyyid Mahmud; Culhacıyan Şeyhi El-hac Mehmed ile Seyyid Mehmed, Seyyid Ahmed ve zimmi Mesih; Palancıyan Şeyhi Seyyid Hamuş ile Seyyid Mehmed ve Seyyid İsmail, Mutaflar Şeyhi Abdo ile İskender; Etmekciyan Başı Mekko ile Ahmed, Seyyid Ramazan ve zimmi Usib; Helvacıyan Şeyhi Seyyid Ali ile El-hac Halil ve zimmi Ezhak, Kazzaz Şeyhi Monla Ali ile El-hac Şeyhmus ve El-hac Ahmed; Boyacıyan Şeyhi Hüseyin ile zimmi Ciro ve Miho, Nalbandan ihtiyarlarından Hana veled Miho ile Seyyid Ahmed, Seyyid Abdulkadir ve zimmi Sado adlı kişiler mahkemeye gelerek Mardin Mütesellimi El-hac Süleyman Ağa’dan alacaklı olduklarını bildirmişler ve haklarını almışlardır⁶⁷².

Mardin’in çarşı ve pazarlarında faaliyet gösteren esnafların Şeyh, Seyyid, Monla, El-hac vs. gibi unvanlar taşıdıkları görülmektedir.

Esnaf teşkilatı içerisinde ahiliğin önemi bilinmektedir⁶⁷³. Ahilik geleneğinin Mardin’de yaşatıldığını, çeşitli esnaf ve sivil kesimden bazı kimselerin *ahi* adını unvan

⁶⁷¹ VGMA, HD, 1151, s. 39-40, (Şevval 1194 tarihli berat).

⁶⁷² MŞS. 253, s. 86, b. 239.

⁶⁷³ Esnaf teşkilatı ve ahilik ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Ankara, 1974, s. 73-80; Rifat Özdemir, *Antakya Esnaf Teşkilatı (1709-1860)*, Antakya, 2002, s. 10-15; Ömer Demirel, “Sermaye, Borç ve Alacak İlişkileri Açısından Ankara Esnaf ve Tüccarı”, *Musa Çadircı’ya Armağan Yazılar*, (Yay. Haz.: Doç. Dr. Selda Kılıç, Doç. Dr. Bekir Koç, Yrd. Doç. Dr. Tülay Ercoşkun), Ankara, 2012, s. 87-100; Ömer Demirel, “Tereke Defterlerine Göre Kayseri Tüccar ve

veya lakap olarak kullandığını söylemek mümkündür. Mesela 1785 (1199 H.) tarihli Arapça satış hüccetinde, Ahi Şeyh Yusuf, Ahi Seyyid Salih, Ahi İsmail, Ahi Halil adlı kişilerin isimleri *Şuhudü'l-Hal* üyeleri arasında geçerken⁶⁷⁴; 27 Ocak 1756 M. (24 Rebi'ü'l-ahir 1169 H.) tarihli bir başka satış hüccetinde Ahi Seyyid Kasım, Ahi Abdulkadir, Attar Nakib-zade Ahmed Çelebi ve Attaran Şeyhi Mustafa Çelebi'nin isimleri bu üyeler arasında bulunmaktaydı⁶⁷⁵. Aynı şekilde 20 Ocak 1840 M. (15 Zi'l-kade 1255 H.) tarihli hüccet kaydında mahkeme kâtibi Monla Ali, Sürgücü Şemdîn Ağa ve cizye kâtibi Mahmud Efendi ile birlikte Ahi Şeyh Osman Efendi'nin de adı yer almaktaydı⁶⁷⁶. Birçok Osmanlı şehrinde olduğu gibi⁶⁷⁷ Mardin'de de *seyyid* ve *şeyhlik* sıfatı başında *ahilik* sıfatını da taşıyan kişilerin olduğunu tespit etmek mümkündür.

Mardin'de farklı şehirlerden gelerek bu şehre yerleşen ve esnaf işleriyle meşgul olan kişiler tespit edilmiştir. 2-10 Mart 1785 M. (Evahir-i Rebi'ü'l-ahir 1199 H.) tarihli bir hüccet kaydında Bağdatlı, Kerküklü, Mekkeli esnafların adı geçmektedir⁶⁷⁸.

Şehir halkına karşı sorumlulukları olan esnafın, kendi aralarında zaman zaman mahkemeye gelerek halkın mağdur edilmeyeceğine ve sahtekârlığa göz yumulmayacağına dair taahhütte bulundukları görülmektedir.

4 Nisan 1810 M. (28 Safer 1225 H.) tarihinde Bazarbaşı Ahmed Beşe ve tütüncülerden Hacı Emir, Seyyid Mustafa, Abdullah b. Hamid Beşe mahkeme huzuruna gelerek, bu tarihten sonra tütüncü sınıfından her kim duhan ağacı doğrayarak tütün içine karıştırıp satarsa, voyvoda ağaya 200 kuruş vereceklerini ve satan kişi dahi 200 değnekle ceza göreceğini taahhüt etmişlerdir⁶⁷⁹.

Kasap esnafının başında bir kasap başı bulunmaktaydı. 1217 senesinde Kasap başı ve kasaplar, sene sonuna kadar boğazladıkları hayvanlarla ilgili olarak birbirlerine kefil olmuşlardır. Bu tarihte kasap başı olan İlyas'ın haricinde Boğos, İbrahim b. Hacı Abdullah, Mehmed b. Seydili ve İlos Bato adlı kişilerin birer kasap dükkânlarının mevcut olduğu tespit edilmektedir⁶⁸⁰.

Esnafların Borç Alacak İlişkileri", *IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*, Kayseri, 2003, s. 139-150.

⁶⁷⁴ MŞS. 237, s. 5.

⁶⁷⁵ MŞS. 237, s. 6.

⁶⁷⁶ MŞS. 253, s. 86, b. 239.

⁶⁷⁷ Rifat Özdemir, *Antakya Esnaf Teşkilatı (1709-1860)*, s. 16.

⁶⁷⁸ MŞS. 237, s. 5. 2-10 Mart 1785 M. (Evahir-i Rebi'ü'l-ahir 1199 H.) tarihli Şuhudü'l-hal kaydında Bağdatlı Terzi Osman b. Abdullah, Bağdatlı Numan b. Mustafa, Kerküklü İsmail b. Circis, Mekkeli Seyyid Ahmed b. Seyyid Yusuf adlı kişiler bulunmaktaydı.

⁶⁷⁹ MŞS. 227, s. 102, b. 344.

⁶⁸⁰ MŞS. 227, s. 77, b. 268.

Tablo 31. Mardin’de Tespit Edilen Bazı Gayrimüslimlerin İsim ve Meslekleri⁶⁸¹

Sıra	İsim	Meslek
1	Şahin	Değirmenci
2	İskender	Katırcı
3	Abdal	Kapıcı
4	Âdem	Keçeci
5	Hacı	Nalbant
6	Şemsi	Kuyumcu
7	İlyas	Demirci
8	Musa	Çilingir
9	Murad	Nalçacı
10	Boğos	Kasap
11	İlos Bato	Kasap
12	Yusuf	Attar
13	Abraham	Göncü
14	İlya veled İšo	Demirci
15	Mesih	Culhacı
16	Usib	Ekmekçi
17	Ezhak	Helvacı
18	Ciro	Boyacı
19	Miho	Boyacı
20	Hana veled Miho	Nalbant
21	Sado	Nalbant

Mardin’de Müslümanlarla birlikte gayrimüslimler de çok çeşitli mesleklerde iş alanı oluşturmuşlardı. Nalbant, kuyumcu, boyacı esnafı bu mesleklerin başında yer almaktaydı. Gayrimüslim teba tarafından kullanılan isimler arasında Müslümanların da kullandığı isimlerin bulunması, Müslümanlar ile gayrimüslimlerin birbirleri ile kaynaştıklarının bir göstergesi olması açısından önemlidir.

Tereke kayıtları, Mardin şehrinin çarşı ve pazarlarında Müslüman ve gayrimüslim esnafra ait çeşitli dükkânların bulunduğunu göstermektedir. Aşağıdaki tablo buna örnek olması açısından düzenlenmiştir. (Bkz. Tablo 30)

⁶⁸¹ Tablo sırasıyla şu belgelerden istifade edilerek oluşturulmuştur: *MŞS. 241*, s. 61-62; *MŞS. 227*, s. 77, b. 268; *MŞS. 253*, s. 86, b. 239.

Tablo 32. Mardin’de Müslüman ve Gayrimüslimlere Ait Tespit Edilen Çeşitli Dükkânlar⁶⁸²

Esnaf Adı	Yeri	Dükkân Adı	Adet
Keçeciyan	Un Çarşısı	Zimmi Abdu	1
Keçeciyan	Un Çarşısı	Zimmi Sado	1
Allafan	Un Çarşısı	Ahmed Şeme	1
Allafan	Un Çarşısı	Arfo	1
Allafan	Un Çarşısı	Şemmas	1
Çulcuyan	Un Çarşısı	Semulcu	1
Çulcuyan	Un Çarşısı	Hamoş	1
Çulcuyan	Un Çarşısı Yakını	Molla Şerif	1
Çulcuyan	Bakır Çarşısı	SSeyyid Mehmed	1
Çulcuyan	Mardin Hanı	Sadık Ağa	1
Suyufcuyan	Kazancıyan Çarşısı		1
Suyufcuyan	Neccaran Çarşısı		1
Berber	Han Çarşısı		1
Bakkalan	Meydan Çarşısı		1
Çilingir	Mahkeme Yakını		1

Ayrıca Mardin’de vefat eden Abdulkadir Bey b. Osman Bey’e ait başka bir tereke kaydında⁶⁸³, Kuyumcular Çarşısında 11 adet dükkân, 2 adet kalaycı dükkânı, Ali Bali oğlu Hafız tarafından işletilen 1 adet bakkal dükkânı, İbrahim adlı kişi tarafından işletilen Otrakçı Mahmud’un dükkânı, Kahveci Hasan’ın bir adet dükkânı, rişte pazarında 5 adet dükkân, 1 adet Dürzi Boğos’un dükkânı, Babı’s-Sur Çarşısında 3 adet boyacı dükkânı, Suk-ı Kebirde bir adet tökmeci dükkânı tespit edilmiştir. Aynı zamanda Meşki Çarşısında iki adet dükkânı dahi bulunmakta olup, harabe durumunda olduğu kaydedilmiştir.

⁶⁸² MŞS. 227, s. 105, b. 355. Sabık Mardin Voyvodası Davud Ağa’nın dükkân ve emlakına dair Kasım 1817 M. (Muharrem 1233 H.) tarihli belge.

⁶⁸³ MŞS. 227, s. 72, b. 253. 10 Mayıs 1819 M. (15 Receb 1234 H.) tarihli tereke kaydı. Burada zikredilen çeşitli esnafalara ait dükkânların yanında, Saray yakınında bulunan hamamın 192 hissesinden 63’ü beytü’l-male aktarılırken, 108 hissesi Haremeyni’ş-Şerifeyn Vakfına ayrılmıştı. Bundan başka 1 adet Çukur Hamamı, Yenice ve Dağ değirmeninin yarı hissesi,

Tablo 33. Mardin’de Tespit Edilen Meslek Çeşitleri (1789-1840)

Sıra No	Meslek Adı	Düşünceler	Sıra No	Meslek Adı	Düşünceler
1	Allafan		18	Kasaban	
2	Attaran		19	Katmerci	
3	Bakkalan	Baharat vs. Satıcısı	20	Kazzaz	
4	Bazargân	Büyük Tüccar	21	Keçeciyan	
5	Bazar-ı Rişte	İplik Pazarı	22	Kürekciyan	
6	Bezzazan		23	Lüleciyan	
7	Boyacıyan		24	Nakkaş	
8	Cullahan		25	Nalbandan	Nalbant
9	Çerçiciyan	Kaba kumaş dokuyan	26	Neccaran	Marangoz
10	Çilingir		27	Palancıyan	
11	Çulcuyan	Çul işleyen	28	Sabuncuyan	
12	Debbağan	Deri işleyen	29	Samancı	
13	Demirciyan		30	Serracan	
14	Denkciyan		31	Suyufcuyan?	
15	Derziyan	Terzi	32	Taşçı ve Divarcıyan	Taşçı ve Duvarcı
16	Haffafan	Ayakkabıcı	33	Tütüncü	
17	Hamal		34	Tüfenkciyan	
			35	Yağcı	

Tabloda görüldüğü gibi, Mardin şehrinde allaf, attar, bakkal, bezzaz, boyacı, cullah, çerçici, çilingir, debbağ, terzi, haffaf, kasap, kazzaz, keçeci, kürekçi, lüleci, neccar, palancı, sabuncu, taşçı, duvarcı, tütüncü, yağcı vs. gibi çok çeşitli mesleklerde iş gören farklı esnaf teşekkülleri bulunmaktaydı.

Tablo 34. Salyane Tevzii Defterlerine Göre XIX. Yüzyılda Mardin'deki Esnaf Grupları⁶⁸⁴

1- Attaran	25- Kazzazan
2- Abacıyan	26- Kuyumcuyan
3- Basmacıyan	27- Kazancıyan
4- Bakkalan	28- Kalaycıyan
5- Bazar Seyyahi	29- Kahveciyan
6- Bazar-ı Rişte	30- Kavakan
7- Bazar-ı Dakik	31- Kılıçcıyan
8- Bezzazan	32- Kürekciyan
9- Boğçagızderan	33- Etmekciyan
10- Cullahan	34- Derziyan
11- Çarkcıyan	35- Mimarın ve Taşcı
12- Debbağan	36- Neccaran
13- Demirciyan	37- Sarracan
14- Dekkak ve Katırcı	38- Mutafan
15- Dikmecıyan	39- Nalbandan
16- Berberan	40- Göncüyan
17- Hamamcı	41- Kasaban
18- Haffafan	42- Tütüncıyan
19- Palancıyan	43- Helvacıyan
20- Penbe Vezzan	44- Sibahiyan
21- Lülecıyan	45- Boyacıyan
22- Keçecıyan	46- Cubukcuyan
23- Çulcuyan	47- Cıkırıkcıyan
24- Çilingaran	

⁶⁸⁴ MŞS. 253, s. 48, b. 151; MŞS. 227, s. 77, b. 268; MŞS. 253, s. 42, b. 134.

Tablo 35. Tevzii Defterlerine Göre Mardin'deki Esnaf Gruplarının İktisadi Güçleri

Esnaf Grubu	1759 Vereceği Vergi (Kuruş)	Toplam Vergi İçindeki Oranı %	1772 Vereceği Vergi (Kuruş)	Toplam Vergi İçindeki Oranı %	1837 ⁶⁸⁵ Vereceği Vergi (Kuruş)	Toplam Vergi İçindeki Oranı %	1840 Vereceği Vergi (Kuruş)	Toplam Vergi İçindeki Oranı %	1841 Vereceği Vergi (Kuruş)	Toplam Vergi İçindeki Oranı %	1843 Vereceği Vergi (Kuruş)
Haffafan	82	14.41			3200	9.55	3300	13.46	2900	10.15	2700
Cullahan					3500	10.44	2500	10.20	3000	10.50	2200
Göncüyan			52.50	1.90	3600	10.74	2300	9.38	2600	9.10	2400
Bezzazan	60	10.54	338.25	12.29	3000	8.95	1900	7.75	2400	8.40	1800
Boğçağizderan					2300	6.86	1600	6.53	1800	6.30	2000
Attaran	40	7.02	97.50	3.54	2000	5.97	1200	4.89	1600	5.60	1400
Debbağan			152.25	5.53			1150	4.69			2100
Basmacı ve Boyacı	20	3.51	120.75	4.38	1000	2.98	900	3.67	1000	3.50	1000
Demirciyan Çilingir	6	1.05	80.75	2.93	1300	3.88	900	3.67	1000	3.50	800
Kasaban	20	3.51	67.50	2.45	1300	3.88	850	3.46	1100	3.85	1300
Bazar Seyyahi							850	3.46			
Kazancıyan ve Kalaycıyan	10	1.75	?		1200	3.58	600	2.44	1000	3.50	1200

⁶⁸⁵ MŞS. 253, s. 48, b. 151.

Baş Bakkalan			338.25	12.29	800	2.38	500	2.04	700	2.45		500
Çerkciyan					700	2.08	500	2.04	600	2.10		600
Kazzazan	20	3.51	68.25	2.48	800	2.38	500	2.04	500	1.75		400
Palancıyan							450	1.83				800
Nalbandan	15	2.63	75.75	2.75	750	2.23	450	1.83	600	2.10		700
Keçeciyan	3	0.52	52	1.88			450	1.83	550	1.92		200
Hamamcı ve Berber	20	3.51	71.25	2.58	700	2.08	400	1.63	550	1.92		600
Bazar-ı Rişte	20	3.51	65.25	2.37	500	1.49	350	1.42	400	1.40		300
Mimarın ve Taşçı	5	0.87	83.25	3.02	350	1.04	300	1.22	280	0.98		250
Penbe vezzan			50.25	1.82			300	1.22	400	1.40		
Tütünciyan							250	1.02	380	1.33		400
Kuyumcuyan	20	3.51			300	0.89	250	1.02	240	0.84		250
Neccaran ve Çubukcuyan	4	0.70	63	2.28	350	1.04	200	0.81	280	0.98		300
Ekmekciyan	20	3.51	45	1.63	600	1.79	200	0.81	420	1.47		300
Abacıyan	30	5.27			300	0.89	200	0.81	200	0.70		150
Dekkak ve Katırcı					800	2.38	200	0.81	600	2.10		500
Helvacıyan					700	2.08	200	0.81	600	2.10		600
Kılıccıyan			97.50	3.54			150		240	0.84		200
Mutafan			60	2.18	150	0.44	100	0.40	70	0.24		100
Sarracan			68.25	2.48	250	0.74	100	0.40	200	0.70		200

Derziyan	20		68.25	2.48	150	0.44	100	0.40	100	0.35			100
Kahveciyan	10		45	1.63	150	0.44	100	0.40	100	0.35			100
Kürekciyan	15		50.25	1.82			100	0.40	70	0.24			100
Kavakan					200	0.59	50	0.20	150	0.52			100
Dökmeciyan	20						50	0.20	120	0.42			
Harirciyan (İpekciyan)	60		252	9.15									
Dellal ve Otrakciyan	30		27	0.98									
Alafan	20		67.50	2.45									
Çulcuyan	15		108	3.92	900				700	2.45			
Bilezikciyan			66	2.39									
Kebabciyan ve Aşçıyan			20.25										
Sipahiyan									1000	3.50			700
Kevkebciyan	3												
Penbe Düzan	1				400	1.19							
Lüleciyan					150	0.44			100	0.35			150
Bazar-ı Dakik					1100	3.28							
Toplam	569		2751.75		33500		24500		28550				

Tablo incelendiğinde esnaf teşekkülleri içerisinde iktisadi güç potansiyeli olarak ilk sıraları *Bezzazan*, *Göncüyan*, *Cullahan* ve *Haffafan* esnaflarının aldığı görülmektedir. 1772 senesinde *Bezzazan* ve *Baş Bakkalan* esnafları en fazla vergi ödeyen esnaf grubunu oluşturmaktaydı. Aynı tarihte *Göncüyan* esnafı tarafından ödenen verginin, toplam vergi içerisindeki payı % 1.90 iken 1837 yılına gelindiğinde % 10.74'e ulaşmıştır. Bu oran *Göncüyan* esnafının yıllara göre daha fazla geliştiğini göstermektedir. *Bezzazan* esnafının toplam vergi içerisindeki payı ise genelde yüksek seyretmiştir.

5.5. Üretim ve Ticaret

Sefer zamanlarında asâkir-i mansure ordusunun günlük zahire ihtiyacının bir kısmı, Mardin'in aşiret ve köylerine taksim edilerek karşılanmıştır. Bağdad, Basra ve Şehri Zor eyaletleri valisi Ali Paşa'nın 4 Ağustos 1805 M. (8 Cemaziye'l-evvel 1220 H.) tarihinde Sincar seferine görevlendirildiği esnada ordunun zahire ihtiyacının bir kısmı, Mardin'in aşiret ve köylerinden tedarik edilmiştir⁶⁸⁶. (Bkz. Tablo 33)

⁶⁸⁶ MŞS. Nr. 227, s. 82, b. 281.

Tablo 36. 1805-1807 Tarihli Aşiret ve Köylerden Tedarik Edilen Erzak Miktarları

Aşiret ve Köyler	Buğday (Kile)		Arpa (Kile)		Koyun (Adet)		Yağ (Batman)	
	1805	1807	1805	1807	1805	1807	1805	1807
Kiki	143,50		570,75	285,25	375	187	150	75
Sürgücü	65,25	32,50	277,50	138,50	128	64	117,50	59
Ağras-ı Selase	11,25	5,75	52,50	26,50	52	26	22,50	11,25
Dukuri	15	47,50	112,50	100	105	100	37,50	30
Tımar Meşki	5,25	2,75	26,25	13	22	11	7	4
Behfesini	1,25	0,75	3,75	2	3	2	2,25	1,25
Muski	2,25	1,25	11,25	5,50	18	9	9,50	4,75
Mıkri	1,25	0,75	9	4	9	5	0,75	0,50
Hendelü	1,25	0,75	3	1,50	2	1	1,50	0,75
Haruk	5	2,50	22	11	29	14	8,25	4
Havas Meşki	2,25	1	9	4,50	9	4	3,75	1,50
Deyrik Meşki	3	1,50	9,25	4,75	15	7	8	4
Kasr-ı Mezruk	3	1,50	11,25	5,50	15	7	11,25	5,50
Şeyh Osman	3,75		15		7		3,75	
Taraçlı	19,25	9,75	80	40	70	20	29,25	10
Şeyhanlı	7,25	3,75	37,25	18,75	30	15	12	6
Göçer Piranali	38	19	143,25	73	150	38	69	34,50
Şeyhpesend	7,25	3,75	37,50	31,50	23	11	7,50	3,75
Ekinci Piranali	15	7,50	63	31	63	31	26,25	13
Berikanlı	38	7,50	15	19,50	15	8	6	3
Karadere	11,25	5,75	52,50	26,25	53	27	17,75	9,50
Tohum	7,2	3,75	22,50	11,50	26	13	7,50	3,75
Remaki ve Aluca	7,2	3,75	22,50	11,25	30	15	7,50	3,75
Narlıca	7,50	3,75	22,50	11,25	26	13	7,50	3,75
Karahay Behdinlü	22,50	11,25	75	37,50	60	30	22,50	11,25
Dükük ve Tuffahiye	7,50	3,75	22,50	11,25	15	7	7,50	3,75
Selah	3,75	3,75	11,25	6	8	4	3,75	2
Kus ve Şefelan	3,75	1,75	11,25	5,75	8	4	3,75	1,75
Telfeyz	2,25	1,25	6	3	8	2	3,75	1
Kalenderan	7,50	3,75	22,50	11,25	26	13	7,50	3,75
Kal'atümera							18,75	5
Bevendi	15	7,50	38	19	38	19	11,25	5,50
Mansuriye	3,25	6,25	7					
Bilali	12	8	17	11,25	32	12	10,25	2
Aynberud	7,50	1,25	15	11,25	30	14	3,75	6
Mendilgan	7,50	3,75	13	32,50	15	17	3,75	9,50
Mezraa								
Gurs								
Dayşi								
Karye-i Kabala								
Benabil								
Maşrık								
Göllü								
Dirhiliyye								
Bodire								
Araban								
Rişmil								
Bellükan								
Koçhisar								
Telermen								
İbrahimiyye								
Cevzat								

Tablo değerlendirildiğinde Kiki ve Sürgücü aşiretlerinin ordu için en fazla miktarda erzak temin ettikleri görülmektedir. Dolayısıyla iktisadi güce en fazla sahip olan aşiretlerin başında Kiki ve Sürgücü aşiretleri gelmekteydi. Salyane tevzi defterleri de aşiretlerin iktisadi potansiyellerine ışık tutmaktadır. (Bkz. Tablo 34.)

Tablo 37. Salyane Tevzii Defterlerine Göre Aşiret ve Köylerin İktisadi Güçleri

Aşiret ve Köyler	1797 ⁶⁸⁷		1810 ⁶⁸⁸		1811 ⁶⁸⁹		1838 ⁶⁹⁰		1841 ⁶⁹¹	1813 ⁶⁹²
	Kuruş	Para	Kuruş	Para	Kuruş	Para	Kuruş	Para	Kuruş	Kuruş
Kiki	12746	5	16855		--	--	13000		17000	21291,5
Sürgücü	7494,75	7	9745		10714		13000		14000	12041
Ömeryan							13000			
Şahpesend	1295,75	5	572		627		350		500	703
Millü							700		5000	
Berikanlu	213	4	305,50		334,25		400		500	371,75
Biranali	510	7	749		820,75		3100		2500	
Şeyhanlu			449				200		500	
Dukuri	1276,75	3	2172		238		3200		3500	2821
Dinabi	411	9	592				2100		2000	435,50
Karadere	6801,50	1	1030,25		1129		1900			1259
Göllü	939,50	8	127,50	5	1392		700			1636,25
Salah	230,75	8	300,25				300			281,25
Dükük			279		305,75					362,25
Telfeyyaz	62,25	7	99,25		108,75		70			127,50
Kus	135,50	1	77		84,25		100			121,50
Dirhiliyye	72	9	113,50	6	124,25		150			141,25
Bodire	59,50	3	86,50	4	94,25		150			2140,50
Telermen	53,50	6	86				500		700	132,75
Kalenderan	478,25	3	724		793,25		1350		800	882
İbrahimiyye	223,50	7	255		279,50		150		300	
Araban	599,50	3	817		895,75		1700		1500	999
Ağras-ı Selase	1055,75	6	1582,50		1734,25		1450		2500	1938
Tımar Meşki	542,75	9	969,50				1450		800	1205
Havas Meşki ⁶⁹³	32,50	7	355							
Bozkatr	32	4								

⁶⁸⁷ MŞS. 227, s. 61, b. 217, 10-20 Aralık 1797 M. (Evahir-i Cemaziye'l-ahir 1212 H.) tarihli salyane tevzii defteri.

⁶⁸⁸ MŞS. 227, s. 97, b. 328. 13 Ocak 1810 M. (7 Zî'l-hicce 1224 H.) tarihli salyane tevzii defteri.

⁶⁸⁹ MŞS. 227, s. 95, b. 323. 30 Ocak 1811 M. (5 Muharrem 1226 H.) tarihli salyane tevzii defteri.

⁶⁹⁰ MŞS. 253, s. 50, b. 159. 9 Nisan 1838 M. (14 Muharrem 1254 H.) tarihli salyane tevzii defteri.

⁶⁹¹ MŞS. 253, s. 53, b. 162. Mart 1841 M. (Muharrem 1257 H.) tarihli salyane tevzii defteri.

⁶⁹² MŞS. 237, s. 83, b. 124. Mardin naibi Seyyid İsa Efendi tarafından tutulan 1813 M. (1232 H.) tarihli salyane tevzi defteri. Toplam 64378 kuruş masraf kaydedilmiştir.

⁶⁹³ Havas Meşki ve Bozkatr karyeleri 1813 tarihli tevzi defterinde boş karye olarak kaydedilmiştir.

Behfesini	81,25	3	146		160		200		200	179,50
Derik Meşki	151,25	6	352		385,75		1000		1500	449,50
Tarin	370,75	5	169		185,25		1000		500	
Haruk	?	9	577		632,25		1100		750	
Şamrak	806,75	6	967				2000		1000	
Belükan	186,25		231		253		250		200	282,50
Cevzat	196,75	6	265		290,25	5	1000		200	321
Mıkri	153,25	8	224				1000			
Rişmil	484	7	586,25		642,50		1700		800	716
Benabil	99,50		106		116		900		500	255
Kabala	180,50	1	242		265,25		1250		500	296,50
Remmaki	129,25	3	224		245,50					374
Tohum	286,75	1	412,50		452		700		300	506,75
Kasrımezruk	242,75	7	324		355		350		150	394,25
Mansuriye	214	6	260		285		650		500	315,50
Bilali	301,25	4	264,50		289,75	5	550		300	324
Aynberud	424,25	4	454		497,50		900		700	553
Koçhisar	256,25	8	240		263		300		300	295,50
Mendilkân	319,50		275		301,25	5	1000		500	
Mezra	57,50	5	79,50		98,25		100			126,50
Kalatümerä	215,75	3	301		330		800		500	275,25
Tebyase	60,50	5	153,50		168,25					185
Şefelan	26,75		111,50		122,25					410
Tuffahiye	81,25	1	139,50		153					203
Suherkan			601,50		658,25		2100		1500	730
Tavusi							550		350	
Maserfi							2300		1500	
Muski							400		300	
Bunseri							2600			
Daşi							900		500	
Şabani							900			
Biran							200			
İstilil							1000		500	
Mir Sinan							3200		1500	913,75
Mikar									750	
Birki									150	
Avrihan									100	
Toplam										

Salyane tevzi defterlerinden anlaşıldığına göre; Mardin aşiret ve köylerinin senede iki defa vermekle yükümlü oldukları salyane vergisinin yıllara göre değişiklik gösterdiği; en çok oranda Kiki, Sürgücü ve Ömeryan aşiretleri ile Karadere, Dukuri, Göllü, Ağras-ı Selase, Mir Sinan, Bunseri ve Suherkan köylerinin vergi verdikleri, dolayısıyla iktisadi yönden güçlü olduklarını tespit etmek mümkündür.

Tablo 38. Tevzi Defterlerine Göre Mardin’de Tevzi Edilen Salyane Vergisinin Toplam Miktarları⁶⁹⁴

Yıllar	Vergi Miktarı (Kuruş)	Dönem
1252 / 1836	1 Yük 12139	İlk Altı Aylık
1253 / 1837	1 Yük 60539	İlk Altı Aylık
1253 / 1837	1 Yük 24655	Son Dört Aylık
1254 / 1838	1 Yük 11353	İlk Altı Aylık
1255 / 1839	1 Yük ⁶⁹⁵ 11500	İkinci Altı Aylık ⁶⁹⁶
1257 / 1841	1 Yük 65863	İlk Altı Aylık
1258 / 1842	1 Yük 28792	İlk Altı Aylık

5.6. Mardin Menzilhanesi

Osmanlı devletinde merkezle yönetim birimleri arasında haberleşmeyi sağlamak amacıyla menzilhaneler⁶⁹⁷ teşkil edilmiştir. Hazine gelirlerinin büyük bir bölümünü oluşturan vergilerin zamanında toplanması, asker sevkıyatı gibi meselelerin çözümü genellikle merkezden gönderilen emir ve fermanlarla yaptırılmaktaydı. Bu emirlerin istenilen yere zamanında ulaştırılması için şehir ve kasabalarda uygun aralıklarla

⁶⁹⁴ Tablo şu belgelerden istifade edilerek düzenlenmiştir: MŞS. 253, b. 149,151, 123, 56, 155, 156, 193, 226, 128.

⁶⁹⁵ 1 Yük 100.000 akçedir.

⁶⁹⁶ İkinci altı aylık dönem, receb ayının başlangıcından zi'l-hiccenin sonuna kadar tutulan memleket masraflarını ifade etmektedir. İlk altı aylık dönem ise muharremden recebe kadar geçen ayları ifade etmektedir.

⁶⁹⁷ Menzilhane, hayvan değiştirilen yerdir. Özellikle posta atlarının değiştirildiği konak yerleridir. Düzenli postalar işlemediğinden dolayı gerek İstanbul’a ve gerekse diğer yerlere gönderilmesi gereken yazılar tatarlar eliyle ulaştırılmaktaydı. Bu nedenle her vezirin dairesinde bir tatar ağası ve bir tatar oda başısı ile bunların yönetiminde 40-50 tatar bulunması gerekmektedir. Bu görevi çok eskiden at koşturmakla ün kazanmış olan Tatar halkı yerine getirmekte olduğundan, daha sonra her türlü kişiler bu işi gördükleri halde tatar adı kullanılmaya devam edilmiş, posta işiyle uğraşan bütün kişilere tatar denilmiştir. Bkz. Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l-Vukuat*, c. III-IV, (Sadeleştiren: Prof. Dr. Neşet Çağatay), TTK, Ankara, 1987, s. 109-110. Menzilhanelerle ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. Nesimi Yazıcı, “II. Mahmud Döneminde Menzilhaneler: Ref-i Menzil Bedeli”, *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri*, 28-30 Haziran 1989, Bildiriler, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul, 1990, s. 157-191; Ali Açık, “Osmanlı Ulak-Menzilhane Sistemi Çerçevesinde Tokat Menzilhaneleri (1690-1840)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. XIX, S. 2, İstanbul, 2004, s. 1-33; Sema Altun, “Osmanlı Devletinde Haberleşme Ağı: Menzilhaneler”, *Türkler*, X, Ankara, 2002, s. 913-919; Hüseyin Çınar, “Osmanlı Ulak-Menzilhane Sistemi ve XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Antep Menzilleri”, *Osmanlı*, III, Ankara, 1999, s. 627-637; Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, Ankara, 2002; M. Hüdayi Şentürk, “Tanzimat Devrine Kadar Osmanlı Devleti’nin Ulaşım Teşkilatı ve Yol Sistemine Genel Bir Bakış”, *Türkler*, X, Ankara, 2002, s. 904-912; İlhan Yerlikaya, “Tanzimat’tan Önce Osmanlı Devletinde Belediye Hizmetleri”, *Osmanlı*, VI, Ankara, 1999, s. 130-144; Rıza Bozkurt, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Kollar, Ulak ve İaşe Menzilleri*, Ankara, 1996.

“*Menzilhane*” adı verilen durak evleri yapılmıştır⁶⁹⁸. Bu teşkilat, 16. Yüzyıldan itibaren posta teşkilatının oluşturulduğu 1834 senesine kadar işlerliğini devam ettirmiştir.

Anadolu’nun en uzun güzergâhını oluşturan ve İznik- Bağdat arasında uzanan yol, Anadolu’nun orta kolunu teşkil etmektedir. Bu orta kol üzerindeki menzilhaneler arasında yer alan Mardin Menzilhane’sinin 10 saat mesafede bulunan Nusaybin ile 15 saatlik mesafede yer alan Diyarbakır’e kadar uzanan iki kolu bulunmaktaydı⁶⁹⁹. İncelenen dönemde işlerliğini devam ettiren menzilhane için; zaman zaman Mardin’den Nusaybin’e, Nusaybin’den Mardin’e, Mardin’den Diyarbakır’e beygir gönderilmekteydi. Böylece menzilhanelerde yeterli miktarda beygir bulundurulması sağlanmış oluyordu.

Menzilhaneler; 1824 yılına gelinceye kadar mütesellim, mutasarrıf veya voyvodalar tarafından bir yıllığına şehrin ileri gelenlerinden birisine iltizama verilmekteydi. 1787-1788 (1202) senesi mart itibarıyla Mardin menzilhanesinin bir senelik idaresi, 6 bin kuruş bedelin 3 taksit halinde ödenmesi şartıyla Abdurrahim Ağa’ya iltizama verilmiştir⁷⁰⁰. Şartnamede iltizam bedelinin nakdi olarak ödenmesi yanında aynı ödemelerin yapılması gerektiği de bildirilmekteydi. Mesela 1198 senesinde Mardin menzilhanesi, 7 bin kuruş iltizam malı ile birlikte 50 kile buğday ve 100 kile arpanın ödenmesi şartıyla Mehmed Ağa, Nusaybinli Cuma ve Nusaybinli Mehmed Tahir’e iltizama verilmiştir⁷⁰¹.

Menzilhaneyi işletmek üzere iltizama alan bazı kişilerin daha sonraki dönemde de Nusaybin menzilhanesini işlettikleri görülmektedir. 1812 (1227) senesi mart başlarından şubat sonlarına kadar bir seneliğine işletilmek üzere Cuma adlı kişiye iltizama verilen bu menzilhanede 50 adet menzil beygiri bulundurulması istenilmekte; toplam 12000 kuruş olan iltizam malının 3 taksit halinde ödenmesi ve buna ilave olarak 150 kile arpa, 100 kile buğday, 25 kile pirinç verilmesi şartnamede bildirilmekteydi⁷⁰².

⁶⁹⁸ Musa Çadırcı, “Posta Teşkilatı Kurulmadan Önce Osmanlı İmparatorluğunda Menzilhane ve Kiracıbaşılık”, *VIII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 11-15 Ekim 1976, Kongreye Sunulan Bildiriler, II. Cilt, TTK, Ankara, 1981, s. 1359.

⁶⁹⁹ Cemal Çetin, *Ulak Yol Durak Anadolu Yollarında Padişah Postaları (Menzilhâneler) 1690-1750*, İstanbul, 2013, 143-144; Yusuf Halaçoğlu, “Ulaşım ve Yol Sistemi”, *DİA*, III, İstanbul, 1991, s. 127-128.

⁷⁰⁰ *MŞS. Nr. 266*, s. 37, b. 108.

⁷⁰¹ *MŞS. 227*, s. 70, b. 238. 7 bin kuruş iltizam malı, üç taksit halinde ödenmiştir. Aylık 2333.3 kuruş ödeme yapılmıştır.

⁷⁰² *MŞS. 202*, s. 9, b. 35.

Ağustos 1790 M. (Zi'l-hicce 1204 H.) tarihinde menzilhanelerin nizamı üzerinde durularak, menzil beygirlerinin tedarik edilmesi ve “*mekkâri başı*” adı verilen kişilerin görevlendirilmesi istenilmekteydi⁷⁰³.

İltizam yoluyla işletilen menzilhanelerin idaresini üzerine alan menzilciler, ulaşımın kolaylıkla sağlanması için menzilhanede belli sayıda beygir bulundurmak zorunda idiler. 1814 (1230) senesinde Mardin voyvodası Yunus Ağa tarafından menzilci Abdulfettah Ağa'ya bir seneliğine iltizama verilen Nusaybin menzilhanesinde⁷⁰⁴, 50 adet beygirin bulundurulması taahhüt edilmiştir. Böylece Mardin'den Nusaybin'e, Nusaybin'den Musul'a giden ulaklar için menzil beygiri tedarik edilmesi kolaylaştırılmaktaydı. Ancak bu şartlara rağmen ulakların beygir sıkıntısı çektikleri görülmektedir. Nitekim ehl-i örf ve ehl-i şer mensuplarına hitaben yazılan 4 Ağustos 1797 M. (10 Safer 1212 H.) tarihli fermanda; mühim işlerin halledilmesi için görevlendirilen ulaklara menzil beygiri verilmediği; verilen yerlerde ise bahşiş adı altında akçe alındığından bahisle “... *menzil bargirleri virilen mahallerde dahi didikleri mu'tad akçe ahzına irtikab olunub mültezim ma'kulesi ve a'yân voyvoda adamları deyü misillülerinden meramları üzerine icar ve bahşiş ahzına umur-ı mühime-i müsta'celeyle memur ulaklara takdim kılındıkları ihbar ...*” olunduğu ifade edilerek, bunun önüne geçilmesi ve işlerin zamanında yapılması için menzil beygirlerinin tedarik edilmesi emredilmiş, aksi takdirde gereken cezanın verileceği bildirilmiştir⁷⁰⁵.

Menzilhaneyi işletmek üzere bir yıllığına iltizama alan menzilcilerin yaptıkları masraflar şehir halkı tarafından karşılanmaktaydı. Ancak menzilcilerin, bu masrafların haricinde bir ücret talep etmemeleri gerekirken “*Mardin menzilhanesine iane*” adı altında salyaneye dâhil edilen bir miktar para aldıkları tespit edilmiştir. 1798 senesinde 500 kuruş olarak belirlenen bu meblağ, halktan vergi olarak alınmıştır⁷⁰⁶. Aynı tarihte Nusaybin menzilhanesi için 2500 kuruş aktarılmıştır. Ayrıca ayrı bir kalem olarak her iki menzilhane için toplam 20000 kuruş masraf çıkarılmıştır⁷⁰⁷. Menzilhanelere

⁷⁰³ MŞS. Nr. 266, s. 4, b. 9.

⁷⁰⁴ Nusaybin Menzilhanesi, 1814 senesinde Abdulfettah Ağa'ya 12 bin kuruşun 3 taksit halinde ödenmesi şartıyla bir seneliğine iltizama verilmiştir. Ayrıca 100 kile buğday, 150 kile arpa ve 25 kile pirinç mahsulü aynı olarak ödenmiştir. 1815 ve 1816 senelerinde de menzilhanenin yine aynı ağanın uhdesinde olduğu, iltizam bedelinin nakdi ve aynı olarak alındığı görülmektedir. 1815'te 13000, 1816'da 16998 kuruş iltizam bedeli üç taksite bölünmek suretiyle ödenmiştir. İltizam bedellerinin de giderek arttığını söylemek mümkündür. MŞS. Nr. 227, s. 15; s. 92, b. 311.

⁷⁰⁵ MŞS. Nr. 266, s. 13, b. 30.

⁷⁰⁶ MŞS. Nr. 227, s. 64, b. 224.

⁷⁰⁷ MŞS. 227, s. 64, b. 224. Mardin naibi Seyyid İsa Efendi tarafından kaleme alınan 1798 (1213) tarihli salyane tevzi defteri.

aktarılan hububat masrafı da salyane tevzi defterine dâhil edilmekteydi. 1798 senesinde Nusaybin menzilhane sine 50 kile hinta gönderilmiştir.

Aynı şekilde 1838 (1254 H.) senesi ilk 6 ayında satın alınan hayvanlar ve kirahaneye yapılan masraflar için belirlenen 10247 kuruş masraf salyaneye dâhil edilerek halk tarafından ödenmiştir⁷⁰⁸.

1824 senesinde II. Mahmud tarafından menzilhanelere yeni bir nizam verilerek, menzil usulünde düzenleme yapılmıştır. Bu nizama göre, bütün menzilhanelerin iltizama verilmeden “kira usulü” ile yönetilmesi sağlanmıştır⁷⁰⁹. Bu dönemde Mardin menzilhane sine “*kirahane*” adıyla anıldığı görülmektedir. 1836 senesinin ilk altı ayında kirahaneye satın alınan hayvanlar ve yapılan diğer masraflar için 35234 kuruş masraf çıkarılarak salyaneye dâhil edilmiştir⁷¹⁰. Aşiret ve köylerden satın alınarak kirahane de hazır bulundurulan hayvanların neler olduğuna örnek olması açısından aşağıdaki tablo düzenlenmiştir⁷¹¹.

Tablo 39. Kirahaneye Satın Alınan Binek Hayvanları

Hayvan Adı	Alındığı Yer	Fiyatı (Kuruş)
Doru Beygir	İbrahimiye Karyesi	400
Doru Kısarak	Sürgücü Aşiretinden Şemdin Ağa	380
Doru At	"	300
Doru Tay		300
Doru	Mir Sinan Ağası Yusuf Ağa	500
Doru Kısarak	Kiki Aşireti	450
Mavi İğdiş		350
Kır ve Al Beygir	Nusaybin Nahiyesi	1000
Kır Beygir	Rışmil ve Kabala Karyeleri	400
"	Bunseri Aşireti	650
Doru Beygir	Milli Aşireti	650
"	Koçhisar Karyesi	300
Beygir	Piran Ali Aşiretinden	500
Al Beygir	Kal'atü-mera, Daşı ve Mansuriye	400
Kır Kısarak	Ömeryan Aşireti	500
Kır Beygir	"	130
Yağız İğdiş		450
Doru Beygir	Şamrah Karyesi	400
Doru Katır	Ömeryan Aşireti	250

⁷⁰⁸ MŞS. Nr. 253, s. 51, b. 160.

⁷⁰⁹ Musa Çadırcı, “Posta Teşkilatı Kurulmadan Önce Osmanlı İmparatorluğu’nda Menzilhane ve Kiracıbaşılık” *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi*, (Derleyen: Tülay Ercoşkun), Ankara, 2007, s. 48. Ulaklara saati yirmişer paradan beygir kira ile verilmiştir. 1826 yılında saati 30 paradan verilmeye başlanmıştır.

⁷¹⁰ MŞS. Nr. 253, s. 38, b. 127.

⁷¹¹ MŞS. Nr. 253, s. 118, b. 307. 17 Haziran 1842 M. (8 Cemaziye'l-evvel 1258 H.) tarihli beygir ve davar defteridir.

5.7. Para ve Fiyatlar

Osmanlı Devleti'nde madeni para rejimi hâkimdi ve başlangıçta Osmanlı parasının esasını akçe teşkil etmekteydi. Ancak iktisadi bunalımlar ve uzun süren savaşlar sebebiyle paranın develüasyona uğradığı ve kuruş-para esasına geçildiği bilinmektedir. İncelenen dönemde kuruş-paranın yanında Cihadiye, Zolata, Riyal gibi gümüş sikkeler ile İstanbul Fındık Altını, İstanbul ve Mısır Zer-i Mahbupları, Macar ve Yıldız altınları tedavülde bulunmaktaydı⁷¹².

15 Kasım 1788 M. (15 Safer 1203 H.) tarihli Mardin kadısına gönderilen fermanla; bir müddetten beri akçe fiyatlarına riayet olunmadığından bahisle, yeni nizamın uygulanması istenilmekteydi.. Bu nizam “...İstanbul zer-i mahbubu üç buçuk guruş ve nisfiyye yetmiş para ve rub’iye elli para ve mısır zer-i mahbubu (silik) nisfiyesi altmış paraya ve fındık ve Macar altınları beş guruş ve yıldız altın on para ve kara guruş yüz paraya rayic ...” olarak fiyatlar belirlenmiş ve bir akçe eksik veya fazla alınmaması aksi takdirde cezai işlemin uygulanacağı bildirilmiştir⁷¹³. İstanbul zer-i mahbubu 3,5 kuruş ve nisfiyesi 70 para rub’iye elli para ve Mısır zer-i mahbubu 3 kuruş ve nisfiyesi 60 para ve fındık ve Macar altınları 5 kuruş ve yıldız altını 5 kuruş 10 paraya ve kara kuruş 100 para olarak belirlenmiştir.

5.7.1. Mardin’de Erzak ve Eşya Fiyatları

5.7.1.1. Mardin’de Gıda Maddelerinin Fiyatları

Mardin şehrinde ekmek, et, yağ, tuz gibi temel gıda maddelerinin yanı sıra diğer bazı gıda maddelerinin fiyatları incelenmiştir. Aynı zamanda eşya fiyatları da tespit edilmeye çalışılmıştır. Mardin sicillerinde, bütün yıllara ait narh defterlerinin bulunmaması fiyatların takibini zorlaştırmaktadır. Ancak tespit edilebilen narh defterleri

⁷¹² Mustafa Öztürk, “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Antakya’da Fiyatlar”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/2, Elazığ, 1989, s. 249-265; Mustafa Öztürk, “Trabzon’da Fiatlar (1771-1791)”, 2. *Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, (1-3 Haziran 1988), Samsun, 1990, s. 131-139; Mustafa Öztürk, “XVIII. Yüzyılın Sonlarında Orta Anadolu’da Fiyatlar”, *X. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 22-26 Eylül 1986, IV. Cilt, TTK, Ankara, 1993, s. 1821-1850. Ayrıca para ile ilgili olarak bkz. M. Özgür Yanardağ, “19. Yüzyıl Osmanlı Devleti Para Düzeni: Kâğıt Para Kullanımına Geçiş Aşamalarının İktisadi Analizi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 8, S. 36, Şubat, 2015, s. 918-933; Kaya Bayraktar, “Osmanlı Bankasının Kuruluşu”, *CÜ. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, c. 3, S. 2, Sivas, 2002, s. 71-88. Ayrıca fiyatlarla ilgili olarak bkz. Şevket Pamuk, “İstanbul ve Diğer Osmanlı Kentlerinde Fiyatlar”, *XIII. Türk Tarih Kongresi*, (4-8 Ekim 1999 Ankara), Kongreye Sunulan Bildiriler, II. Cilt, TTK, Ankara, 2002, s. 101-115.

⁷¹³ MŞS. Nr. 266, s.42, b.125; MŞS. Nr. 227, s. 41, b. 124. “...fiyat-ı muayyene mevzuasından bir akçe ziyade alub virildiği mesmu' olmak lazım gelir ise ziyade alub virüb her kim olur ise olsun bila eman cezasına tertib ve hakkından gelmek için isim ve şöhretiyle der akab der-aliyyeme i'lam olmak babında ...”. Bu konuya itina gösterilmesi kadıdan istenilmiştir.

ile tereke kayıtları esas alınarak fiyatlar incelenmiş ve bazı Osamnli şehirleri ile mukayesesi yapılmaya çalışılmıştır.

Yüzyıl başlarında bakkal hırfetine verilen bazı erzak ve malların fiyatları aşağıdaki tabloda görüldüğü gibidir⁷¹⁴. (Bkz. Tablo 36.)

Tablo 40. Bakkal Hırfetine Verilen Bazı Erzakların Fiyatları (Batman /Kuruş-Para)⁷¹⁵

Erzak Adı	Birimi	Kuruş	Para	Toplam Para ⁷¹⁶ Değeri
Yağ	Batman	4,5		180
Bal	"	3,5		140
Kahve	"	14		560
Pirinç	"	1		40
Kalın pekmez	"	1	8	48
Soğ pekmez	"		36	36
Kırmızı Üzüm	"	1	8	48
Siyah Üzüm	"		36	36
Fındık	"	1,5		60
İncir	"	1	8	48
Erik	"	1		40
Badem	"	4,5		180
Sabun	"	6		240
Çeriş	"	2,25	6	96
Kandilan Tütünü	"	3		120
Şeyhan Tütünü	"	2,25	6	96
Kendir	"	6		240
Şeb	"	3		120
Katran	"	2	8	88
Semaf	"	1,25		50
Nardan	"	0,75	6	36
Kudret düşabı	"	1,25		50
Hurma	"	2,5	6	106
Bademli	"	2,5		100
Ekşi nar	"	0,5	4	24
Cevizli Bastık	"	3,25	6	136
Kürt Bastığı	"	1	8	48
Çekirdeksiz kuru ürük	"	3		120
Çekirdekli kuru ürük	"	1,5		60
Armut kurusu	"	2,25	6	96

⁷¹⁴ MŞS. 266, s. 11, b. 26.

⁷¹⁵ MŞS. 266, s. 11, b. 26.

⁷¹⁶ Tablo para değeri olarak daha anlaşılır olması açısından 1 kuruş = 40 para hesabıyla düzenlenmiştir.

Bakkal esnafına verilen narha göre; gıda maddelerinin fiyatları değişiklik göstermektedir. En pahalı gıda maddeleri arasında ilk sırayı kahve, sabun ve kendir alırken; ekşi narın en ucuz gıdalar arasında olduğu tespit edilebilmektedir. Kahve 14 kuruşla (560 para) en pahalı gıda maddesidir. Mardin’de yüzyıl başlarında sadeyağın batmanı 4,5 kuruş iken 1840 senesinde 8 kuruş (320 para) yükselmişti. Aynı tarihte zeytinyağının kıyyesi 5 kuruş (200 para) idi.

Mardin’de sadeyağ, Antakya şehrinde olduğu gibi zeytinyağından daha pahalı bir seviyede bulunmaktaydı. Bu durum Mardin’de zeytin bahçelerinin bulunmasıyla açıklanabilir. 1827’de Antakya’da sadeyağın kıyyesi 8 kuruş (320 para) iken 1841’de 6.75 kuruş (270 para) gerilemişti. Aynı tarihlerde zeytinyağı ise 210 kuruşlarda seyreliyordu. Nitekim Antakya şehrinde zeytin yetiştirildiği bilinmektedir⁷¹⁷. 1847’de Tokat şehrinde zeytinyağının kıyyesi 300 para iken, sadeyağ 200 para civarındaydı⁷¹⁸.

1844 senesinde Ankara’da sadeyağın kıyyesi 220, ekmek 9, et 64, zeytinyağı 240, bal 160 para; Kayseri’de sadeyağ 208, et 60, zeytinyağı 280, bal 150, kahve 400 para idi. Sivas ve Harput’ta sadeyağ 200 para seviyesindeydi⁷¹⁹. Aynı tarihte Mardin’de sadeyağ 260 para iken, ekmek 20-26, zeytinyağı 200-240 para aralığında seyreitmekteydi. Mardin’de zeytinyağı hariç tutulursa gıda maddelerinin genelde Orta Anadolu şehirlerine göre daha pahalı olduğunu söylememiz mümkün olmaktadır.

1840 tarihinde Mardin’in bağlı olduğu eyalet merkezi Diyarbakır’da ekmek 17, et 80, sadeyağ 306.2, zeytinyağı 260, bal 180 paradan satılmaktaydı⁷²⁰.

⁷¹⁷ Mustafa Öztürk, “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Antakya’da Fiyatlar”, s. 256-258.

⁷¹⁸ Mehmet Beşirli, “19 Yüzyılın İlk Yarısında Tokat’ta Bazı Gıda Maddelerinin Fiyatları”, *Birinci İktisat Tarihi Kongresi Tebliğleri I*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları. İstanbul, 2010, s. 229-248. Ayrıca bkz. Mustafa Öztürk, “Tokat’ta Fiyatlar (1772-1823)”, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu*, (2-6 Temmuz 1986), Ankara, 1987; Mustafa Öztürk, “Bursa’da Hububat Fiyatları (1775-1840)”, XI. Türk Tarih Kongresi, Bildiriler, (5-9 Eylül 1990), Ankara, 1990, s. 1715-1736.

⁷¹⁹ Mustafa Öztürk, “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Antakya’da Fiyatlar”, s. 258.

⁷²⁰ İbrahim Yılmazçelik, Diyarbakır, s. 325.

Tablo 41. 1840 (1256) Yılında Mardin’de Erzak Fiyatları⁷²¹

Erzak Adı	Birimi	Muharrem Fiyat / para	Safer Fiyat / para	Rebiülevvel Fiyat / para	Rebiülahir Fiyat / para
Ekmek	Kıyye	20	24	26	20
Pirinç	"	70	80	80	42
Tuz	"	16	16	18	18
Şeker	"				12
Bulgur	"	30	40	40	46
Kuru Soğan	"	32	44	45	
Taze Soğan	"			16	8
Nohut	"	16	25	25	28
Peksimet	"			45	
Un	"	-	50	36	-
Sabun	"	400	400	400	400
Mum	"	200	200	200	200
Koyun Eti	"	90	90	60	56
Sığır Eti	"			40	
Buğday	"				
Arpa	"	14	20		27
Sadeyağ	"	320	320	240	
Zeytin Yağı	"	200	200	240	240
Saman	"	6	6		
Keten Tohumu	"				80
Odun	"	4		3,5	
Kömür	"	8			

Tablo değerlendirmeye tâbi tutulduğunda aynı yıl içinde ekmek, pirinç, tuz, bulgur, kuru soğan, nohut, un, koyun eti fiyatlarının aylara göre değişkenlik gösterdiğini; sabun, mum, sade ve zeytinyağın en pahalı ürünler olmakla birlikte fiyatlarının genelde aynı seyrettiğini söylemek mümkündür.

1840 senesinde Diyarbakır’da ekmek 17, et 80 para iken, Kayseri’de ekmek 22, et 50 para idi⁷²². Aynı tarihte Mardin’de mercimeğin kilesi yaklaşık 28 kuruştur⁷²³.

1801 senesinde Mardin’de koyun etinin kıyyesi 90 parayken, Gaziantep’te 14,4, Ankara ve Sivas’ta 10’ar paraydı. Bazı fiyat farklılıklarına rağmen Anadolu şehirleri arasında genel

⁷²¹ MŞS. 253, s. 3, b. 16, s. 4, b. 22.

⁷²² Mustafa Öztürk, “Güney-Doğu Anadolu’da Fiyatlar”, *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler*, TTK, Ankara, 1990, s. 110.

⁷²³ MŞS. 253, b. 288. 7 kile mercimek bahası 190 kuruştur.

olarak bir fiyat birliği söz konusudur. Mardin'in bu tarihte et fiyatları yönünden pahalı olduğunu tespit etmemiz mümkündür. 1838 senesinde Mardin'de 1 kile buğday 48, arpa 32, mercimek 60, nohut 48 kuruştu⁷²⁴.

Tablo 42. Mardin'de Gıda Maddelerinin Yıllık Ortalama Fiyatları (Kıyye / Para)⁷²⁵

Yıl	Ekmek	Koyun Eti	Sade Yağ	Zeytin Yağı	Pirinç	Nohut	Tuz	Soğan
1801	22	90	285	222	75	20,5	16	38
1840	28	56	260	240	42	28	18	8
1850	9	63,6	240,6	181	49,5	11	11	10
1851	8	55	232	182	40	7	7	

Tablo 43. 1845-1846 Yıllarında Mardin'de Erzak Fiyatları⁷²⁶

Erzak Adı	Birimi	Ocak (1845) Fiyat/Para	Temmuz (1845) Fiyat/Para	Ekim (1845) Fiyat/Para	Şubat (1846) Fiyat/Para	Mayıs (1846) Fiyat/Para	Eylül (1846) Fiyat/Para	Ekim (1846) Fiyat/Para
Ekmek	Kıyye	18	22	26	19	34	11	18
Et	"	60	50	50	44	60	44	50
Pirinç	"	60	60	70	90	90	90	102
Sadeyağ	"	200	240	280	200	200	200	200
Zeytinyağı	"		240	320	320	380	280	320
Sabun	"		240	280	300	400	320	320
Mum	"	160	160	200	200	200	200	200
Bulgur	"			40	44	60	44	35
Tuz	"	16	16	18	18	24	18	18
Nohut	"	12	15	22	20	20	20	20
Soğan	"	10	10	12	12	30	10	14
Sarımsak	"			60	-	120	60	60
Yoğurt	"	8	8	12	8	10	10	12
Buğday				40				
Arpa	"	16	20	30	15	40	16	17
Kömür	"	8	8	9	7	6	6	6
Odun	"	3	3	5	4	4	4	3
Saman	"	3	3	8	3	10	3	3
Patlıcan	"			7	8		4	3
Kabak	"			3	5		5	2
Acur	"				7		-	-

⁷²⁴ MŞS. 253, s. 74, b. 211. 6 Ocak 1838 M. (9 Şevval 1253 H.) tarihli Ali Efendi'nin malikânesine alınan gıda maddelerinin fiyatlarına dair belgede; 43 kile buğday 2064 kuruş, 48 kile arpa 1536 kuruş, 1.25 kile mercimek 75 kuruş, 2.5 kile Nrhut 120 kuruş idi.

⁷²⁵ Mustafa Öztürk, "Güney-Doğu Anadolu'da Fiyatlar", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler*, TTK, Ankara, 1990, s. 107.

⁷²⁶ Veysi Akay, *201 Numaralı Mardin Şer'iyye Sicili (1846-1854)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006, s. 148-158.

Siyah Biber	"	400	400		400		400	400
Kuru Üzüm	"			35	10		-	-
Pekmez	"	25		50	60	60	80	60
İccas	"				24	120	-	-
Şeker	"				-		420	415
Bal	"			240	-	200	220	220
Un		15	26					
Mercimek		12						
Zeytin				40				
Sumak				5				
İspanak						10		

5.7.1.2. Mardin’de Eşya Fiyatları

Mardin’deki eşya fiyatlarının tespit edilmesinde tereke⁷²⁷ kayıtları kullanılarak, serbest piyasa fiyatları tespit edilmeye çalışılmıştır. Aşağıda düzenlenmiş olan tabloda tereke defterlerinden tespit edilen çeşitli eşyalar ve fiyatları verilmiştir. (Bkz. Tablo 40.)

Mardin’de kullanılan bu eşyalar arasında çeşitli yerlerden gelen eşyalara da rastlamak mümkündür. Halep, Şam, Hint kumaşı entariler ile Mısır sarığı, Şam kılıcı, Halep kâğıdı bunlar arasında yer almaktadır. Bir giyim yeni beygir nalı 9.5 kuruş yani 380 para iken normal düzeyde beygir nalı 4.5 kuruş yani 180 para idi. Bir deste battal kâğıt 12 kuruş (1200 para), Bir deste Halep kâğıdı 100 para, mih 12 para, kaşağının fiyatı da 100 para idi.

⁷²⁷ Tereke, ölenlerden kalan menkul ve gayrimenkul her türlü mallar ile alacak, borç, vasiyet, hibe gibi tasarruflarla meydana gelen hakların teferruatlı bir envanteridir. Bu defterler, ölen kişinin tasarrufunda bulunan her türlü kılık kıyafetlerini, ev eşyalarını, mobilyalarını, çiftçilik ve hayvancılık ile ilgili malzemelerini vs. ile ilgili bilgileri tespit etmek mümkündür. Tereke kayıtlarına kassam kaydı adı da verilmektedir. Bkz. Ahmet Gündüz, “Şer’iyye Sicillerine Göre Antakya (1812-1853)”, *VI. Hatay Tarih ve Kültür Sempozyumu*, 19-20 Nisan 2002, Antakya, 2003, s. 141; Ayrıca tereke defterleri için bkz. Fatih Bozkurt, “Tereke Defterleri ve Osmanlı Demografi Araştırmaları”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 54, İstanbul, 2012, s. 91-120; Mevlüt Dede, “Osmanlı Kadı Sicillerinde Tereke Kayıtları”, 1. Sosyal Bilimler Genç Araştırmacılar Sempozyumu, 23-24 Mayıs 2009, Basılmamış Sempozyum Bildirisi; Ali İhsan Karataş, “Tereke Kayıtlarına Göre XVI. Yüzyılda Bursa’da İnsan- Kitap İlişkisi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 8, c. 8, Bursa, 1999, s. 317-328.

Tablo 44. 1800-1840 Tarihlerinde Mardin’de Eşya Fiyatları

Eşyanın Adı	1800 Fiyat/Kuruş	1807 ⁷²⁸ Fiyat/Kuruş	Birimi	1840 ⁷²⁹ Fiyat/Kuruş	Birimi
Neyzer kılıç			Adet	250	Adet
Şam kılıç			"	44	"
Meşhur kılıç			"	36	"
Tüfenk			"	56	"
Cukka entari ve cepken			"	70	"
Cukka botur ve yelek			"	74	"
Şam kumaşı entari			"	130	"
Beyaz botur			"	35	"
Fes	7	8,75	"	20	"
Cacim	35		"	50	"
Abdest İbriği			"	31	"
Hurc			"	29,5	"
Sim yaşlık			"	57,5	"
Kırmızı maşlah			"	90	"
Kâse			"	1,5	"
Köhne çizme		1			
Yağmurluk			"	20-41	"
Yemeni			"	2,5-6	"
Akik Taşı				6	7Adet
Matara				2-3	Adet
Köhne çizme	3			4	"
Don ve göynek	8			15	"
Çarkıd				10-22	"
Hindkâri beyaz başmak	11			13	"
Hindkâri entari		13			
Su tası				3,5	"
Kebir Çarkıd				45	2Adet
Beyaz başmak				21,5	2Adet
Beyaz çiçekli entari	6	9			
Demir rişme	12			15,5	Adet
Sim raht ve rişme		130			
Sim pišto		45,50			
Eski pišto		26			
Eski cukka		25			
Mıkrame kise		4			
Köhne şalvar				26	"
Tencere				22,5	2Adet
Teşt				46,5	4 Adet
Netre				11,5	Adet
Yatak				79,5	"
Döşek				33,5	"
Yorgan		4		75,5	2 Adet
Riş				24,5	Adet
Kilim				49,5	"
Şal				19	2 Adet
Takiyye				12	Adet
Beyaz sarık		5			
Mısır sarığı		24			
Göynek				14	3 Adet
Büyük tencere				43	Adet
Eğer		27			
At minderi		10,25			
Köhne heybe			"	1,5	"
Heybe			"	5	"
Sedir taht		15			
Fıkıh kitabı		1,25			

⁷²⁸ MŞS. 227, s.78, b. 272. 13-23 Ekim 1807 M. (Evasıt- Şa'ban 1222 H.) tarihli tereke defteri.⁷²⁹ MŞS. 253, s. 14, b. 60; s. 31, b. 113; s. 6.

Tablo 45. 1789 Yılında Mardin’de Eşya Fiyatları⁷³⁰

Eşyanın Adı	Birimi	Fiyatı	
		Kuruş	Para
Mavi çiçekli atlas penbuğlu-Mavi sandal	Adet	17,5	1
Mavi şal- sarı şal	"	6,5	9
Halebkâri şerbab- müstamel kürk	"	29	9
Köhne kabsız sarı kürk- Mavi çiçekli entari	"	18	2
Şerbab entari- beyaz şerbab entari- hindkâri entari	"	30	4
Beyaz hindkâri entari- melbes gömlek	"	12	
Keten gömlek- matla peştemal	"	15	5
Çakmaklı yaşmak- çiçekli yaşmak	"	9,5	3
Mücessem çit- yarım kesvet	4-5	29	9
Peştamal- mükemmel hamam çamaşırı	Adet	15	3
Peçe- kemerbend- cedid beneş- melbes	"	39,5	1
Yemeni çit- Halepkâri kuşak-	4-1	9	
Hamam döşemesi- keten boğça- çit bohça- köhne Halep bohçası	1-1-2-4	4	2
Kemer kolanı- Altın tılsım	Adet	21	
İnci altın küpe- altın küpe	"	28,5	6
Altın bilezik	"	110	
Altın zincir- sim kaşık	"	9	2
Kadife para kesesi- köhne entari- köhne mavi çiçekli entari	"	8	6
Köhne penbuğlu- keten gömlek- yarım leğen- tas	"	6,5	9
Yüz yastığı- koşuk yastığı- şilte	"	8,5	2

Aynı tarihte 44 adet Mısır altını 132 kuruş, 1 adet yıldız altını 5,5 kuruştur.

⁷³⁰ MŞS. 227, s. 39, b. 116. 28 Aralık 1789 M. (10 Rebi'ü'l-ahir 1204 H.) tarihli tereke defteri. Aynı tereke kaydı için bkz. MŞS. 266, s. 39, b. 116. 28 Aralık 1789 tarihinde Mardin’de vefat eden Hazine Hatun binti Osman Ağa’nın verasetinin yarısı kocası El-hac Mustafa bin Ömer’e farziyet yoluyla intikal etmiştir. Başka varisi olmadığından yarı veraseti de beytülmale aktarılmıştır.

5.7.2. Canlı Hayvan ve Taşınmaz Malların Fiyatları

Tablo 46. Canlı Hayvan Fiyatları⁷³¹

Hayvan Adı	Birimi	Fiyat (Kuruş)
İğdiş	Adet	600
Al At	"	600
Kır At	"	350-600
Doru At	"	300-500
Kara At	"	270
At	"	500
Al Tay	"	500
Beygir	2 Adet	900
Yağız At	Adet	300
Katır	4 Adet	2000
Kır Kısarak	Adet	500
Doru İğdiş	"	600
Al Kısarak	"	500

Mardin’de at, katır, kısarak, deve gibi binek hayvanlarının yanında; koyun, keçi, oğlak vs. gibi küçükbaş hayvanları yetiştirilmekteydi. Atların cinslerine göre fiyatları değişmekle birlikte, en pahalı olanlarının başında al ve kır at ile doru at gelmekteydi.

19 Mayıs 1839 M. (5 Rebi’ü’levvel 1255 H.) tarihinde Kalendaran kuralarından Bekiri adlı karyenin ahalilerinin itaatsizlikleri sebebiyle, Mardin Muhafızı Vekili Bekir Efendi tarafından Ömeryan Muhtarı İbrahim Ağa eliyle hayvanlarına el konulmuştur. Kasapların haricinde miriye ait olan toplam 414 adet ağnam aşağıdaki tabloda görüldüğü gibidir⁷³². (Bkz. Tablo 44.) Buna göre koyun ve keçi derisinin beheri 3 kuruş, kuzunun derisi 1,5 ve oğlağınki ise 1 kuruş olarak belirlenmiştir⁷³³.

⁷³¹ MŞS. 253, s. 17, b. 69.

⁷³² MŞS. 253, s. 6, b. 36.

⁷³³ MŞS. 253, s. 10, b. 47.

Tablo 47. Küçükbaş Hayvan Fiyatları

Ağnam	Kasap Mahmud'a Verilen	Kasap Ahmed'e Verilen	Miriye kalan	Toplam (adet hayvan)	Kıymet (Kuruş)
Koyun	38	22	137	197	3425
Keçi	24	45	164	233	3444
Kuzu	14	0	28	42	196
Oğlak	12	12	85	109	340
Toplam	88	79	414	581	7405

Mardin’de canlı hayvan fiyatlarında olduğu gibi ev, dükkân, bağ, bahçe, tarla, değirmen vs. gibi gayrimenkullerin fiyatları da değişiklik arz etmekteydi. Vakfiye kayıtları ile hüccetler taşınmaz malların satışlarıyla ilgili olarak önemli bilgiler sunmaktadır.

Bağ, bahçe ve tarla arazisi yerine ve taşıdığı özelliklere göre fiyatları belirlenmekteydi. 23 Nisan 1841 M. (1 Rebi’ü’l-evvel 1257 H.) tarihli vakfiye kaydına göre; Molla Ömer, annesi Yasin kızı Halime’nin vekâletiyle ve Hacı Mehmed Bektaş ve Molla İlyas oğlu Molla Ali’nin şahitlikleriyle annesinin tasarrufunda bulunan ve hibe yoluyla kocası Hacı Hasan’dan intikal ettiği iddia edilen ve güneyi varislerin arazisine, batısı Molla Ali ve Hacı Hasan’ın evlerine dayanan, doğusu yol ve kuzeyi Molla Yusuf ile Haydar oğlu Derviş’in mülküyle sınırlı bahçe, içinde kaynak ve kuyu suları ile tüm dikili meyveli-meyvesiz ağaçlarıyla beraber bütün müştemilatıyla Hacı Hasan oğlu Hüseyin’e 600 kuruş bedelle satılırken⁷³⁴; Rişmil karyesinde içerisinde 2 su kuyusu, 1 eyvan ve 1 çadır bulunan ve batısı Bekir Efendi ve Yusuf Çelebi mülkü, doğusu yol, güneyi ve kuzeyi Hacı Mehmed El-Faşuh mülkü ile sınırlı olan sulu bahçe, Mahmud b. Haydar tarafından 300 kuruş bedelle satın alınmıştır⁷³⁵.

Yine Rişmil karyesi içerisinde yer alan Miho bağında bulunan ve sınırları belli olan sulu bahçe, İsmail b. Hamza tarafından Hasan ve Ali’nin vasileri Muhammed b. Abdulkerim El- Faşuh’a 1700 kuruş bedelle⁷³⁶; güney ve doğusu Mehmed Halid mülkü, batısı yol, kuzeyi Kadife binti Halid mülkü ile sınırlı 300 ağaçlık arazi Seyyid Mustafa adlı kişiye 1860 kuruş bedelle satılmıştır⁷³⁷.

⁷³⁴ MŞS. Nr. 253, s. 20, b. 79. 23 Nisan 1841 M. (1 Rebi’ü’l-evvel 1257 H.) tarihli Arapça vakfiye kaydı.

⁷³⁵ MŞS. 253, s. b. 82. Mart 1841 M. (Safer 1257 H.) tarihli Arapça hüccet.

⁷³⁶ MŞS. 253, s. b. 101.

⁷³⁷ MŞS. 253, s. b. 90. Şubat 1841 M. (Muharrem 1257 H.) tarihli Arapça satış hücceti.

Bir başka kayıta Muhammed b. Abdulkerim El- Faşuh tarafından; Şeyh Osman Efendi, Hacı Derviş b. Molla Mahmud ile Mustafa Efendi'nin ortaklaşa sahip oldukları bahçenin 3/2'si 600 kuruşa satın alınmıştır⁷³⁸. Yine aynı kişi tarafından Rişmil karyesinde bulunan ve güneyde kendi mülkü, batıda Halef Bani'nin mülkü ile sınırlı bahçe hissesini 950 kuruş bedelle Halef b. Seyyid İsmail'den satın alınmıştır⁷³⁹.

Mardin'de bağ ve bahçe fiyatlarının 300-5500 kuruş aralığında seyrettiğini söylemek mümkündür.

Gayrimenkul satışlarında hisseli olarak alım satımın yapıldığı da görülmektedir. Rişmil karyesindeki arazinin 20 hissesine sahip olan Molla Ali b. İbrahim Er-Rasiyni adlı kişi tarafından, Hacı Halil b. Seyyid Mustafa'ya 3 hisse, Fendi b. Ali'ye 15 hisse olmak üzere toplam 18 hisse su nöbetleriyle birlikte 5450 kuruş bedelle satılmıştır⁷⁴⁰.

25-31 Ocak 1841 M. (Evail-i Rebi'ü'l-evvel 1265 H.) tarihinde Nusaybin'de Burunseri yolu üzerinde bulunan, komşu ve sınırları belli olan "*Beyza değirmeni*" ismiyle meşhur harabe değirmen, Semas oğlu Anton tarafından 1000 kuruş bedel ile Muhammed Ağa oğlu İsmail'den satın alınmıştır⁷⁴¹. 6-15 Eylül 1842 M. (Evail-i Şaban 1258 H.) tarihinde Molla Mahmud b. Molla Bekir Şiar-zade tarafından sahip olduğu değirmenin iki gün iki gecelik hissesi 7000 kuruş bedelle Zeynep Hatun binti Musa'ya satılmıştır⁷⁴².

Tereke kayıtları ve mülk alım satımı ile ilgili belgeler gayrimenkullerin fiyatları ile ilgili olarak önemli bilgiler sunmaktadır. 20 Şubat 1816 M. (21 Rebi'ü'l-evvel 1231 H.) tarihinde Kıssis mahallesindeki bir ev 73 kuruş değerindeyken, Sünde mahallesinde 300, Gölesiye mahallesinde 252,50 kuruştur. At Pazarında bulunan küçük bir dükkân ise 70 kuruşa satılmıştır⁷⁴³. 14 Ekim 1798 M. (4 Cemaziye'l-evvel 1213 H.) tarihinde Tekye Mahallesi'ndeki ev hissesi 81 kuruş değerindeyken⁷⁴⁴; 14 Nisan 1800 M. (19 Zi'l-ka'de 1214 H.) tarihli tereke kaydına göre, Babü'l-cedid Mahallesi'nde bulunan bir evin değeri 60 kuruştur⁷⁴⁵. 3-12 Ocak 1842 M. (Evahir-i Zi'l-ka'de 1257 H.)

⁷³⁸ MŞS. 253, s. b. 87.

⁷³⁹ MŞS. 253, s. b. 102.

⁷⁴⁰ MŞS. 253, s. b. 91. Aralık 1840 M. (Zi'l-ka'de 1256 H.) tarihli Arapça hüccet.

⁷⁴¹ MŞS. Nr. 253, s. 5, b. 29. 25-30 Ocak 1849 M. (Evail-i Rebi'ü'l-evvel 1265 H.) tarihli Arapça vakfiye kaydı.

⁷⁴² İbrahim Özcoşar, *242 Nolu Mardin*, s. 20.

⁷⁴³ MŞS. 227, s. 73, b. 255.

⁷⁴⁴ MŞS. 195, s. 110, b. 227. Mardin naibi Seyyid İsa Efendi tarafından tutulan 413,5 kuruş değerindeki tereke kaydı.

⁷⁴⁵ MŞS. 195, s. 113, b. 232; MŞS. 195, s. 117, b. 237. 3 Nisan 1800 M. (8 Zi'l-ka'de 1214 H.) tarihli bir başka tereke kaydında da Babü'l-cedid Mahallesi'ndeki ev yine aynı fiyata satılmıştır.

tarihinde içinde su kuyusu, pencereli oda, mutfak bulunan bir ev 300 Rumi zolata kuruşa satılmıştır⁷⁴⁶.

Haziran 1837 M. (1 Rebi'ü'l-evvel 1253 H.) tarihli bir başka Arapça mülk alım satım hüccetinde; içerisinde eyvanı, yazlık avlusu, biri doğuya diğeri batı tarafa bakan iki pencereli kemerli uzun odası, tuvaleti, büyük ahır, hazine odası, kahve odası, sofası, büyük odası, geçidi, su kuyusu, mahzeni ve odunluğu bulunan ev Hacı Süleyman Ağa b. Mehmed Said Ağa el-Mardini'ye 15000 kuruş bedelle satılmıştır⁷⁴⁷.

5.8. Kiralar

Mardin şehrinde debbağhanede bulunan bir dükkânın senelik kirası 50 kuruşken⁷⁴⁸, Babü's- Savur Çarşısı yakınında bulunan bir dükkânın senelik kirası 45 kuruş olarak tespit edilmiştir⁷⁴⁹.

İncelenen dönemde mahkeme binası, mütesellim konağı gibi idari mekânların da kiralanarak hizmet gördüğü tespit edilmektedir. Mahkeme ve konak kirası 1836'da 300, 1837 ve 1838 yıllarında 150 kuruş olarak belirlenmiştir⁷⁵⁰.

5.9. Ücretler

Mardin'de çeşitli vazifelerde görev alan kişilerin günlük veya aylık olarak ücretleri tespit edilmiştir. Bu ücretlerin piyasa fiyatları ile karşılaştırılarak değerlendirilmesi durumunda halkın alım gücü belirlenmiş olacaktır.

Mardin'de 1817 yılında Kasım Padişah evkafında müderrisliğin yarı vazifesini icra eden ve günlük ücreti 10,5 ve 1 sülüs akçe olan bir müderris 2.625 kuruş aylık almaktaydı⁷⁵¹. 1831'de aynı vakfın Hanefî müderrisinin günlük ücreti 16 akçe 1 rub olarak belirlenmiştir⁷⁵².

1793 senesinde Şehidiye Medresesi evkafında nazır 2, kâtip 3 akçe ücret alırken⁷⁵³, aynı tarihte Hatuniye Medresesi evkafında görevli olan kâtibin 3 akçe⁷⁵⁴

⁷⁴⁶ İbrahim Özcoşar, *242 Nolu Mardin*, s. 20.

⁷⁴⁷ İbrahim Özcoşar, *242 Nolu Mardin*, s. 21.

⁷⁴⁸ MŞS. 253, s. 86, b. 243.

⁷⁴⁹ MŞS. 266, b. 2.

⁷⁵⁰ MŞS. 253, s. 48, b. 151.

⁷⁵¹ BOA., C. MF / 4715.

⁷⁵² BOA., C. MF / 3228. 10 Şubat 1831 M. (27 Şaban 1246 H.) tarihli ilam kaydı.

⁷⁵³ BOA., C. MF / 4328. 17 Nisan 1793 M. (6 Ramazan 1207 H.) tarihli ilam kaydı.

⁷⁵⁴ BOA., C. MF / 2481. 24 Ağustos 1792 M. (6 Muharrem 1207 H.) Seyyid İbrahim El-Hafız tarafından yazılan arzuhal sureti.

Şeyh Eminüddin Bimarhanesi'nde görevli olanın ise 2 akçe gündeliği vardı⁷⁵⁵. Adı geçen 179imarhane vakfına dâhil edilen Bimaristan Camii'nde vazifeli bir nazırın 1800 senesinde aldığı ücret yine 2 akçe olarak belirlenmiştir⁷⁵⁶. Aynı şekilde 1761 yılında vakıfta görevli olan kâtibe aynı ücretin takdir edilmesi⁷⁵⁷, ücretlendirilmede fazla bir değişikliğin olmadığını göstermektedir.

1834'te Şehidiye vakfında imamet görevini yerine getiren bir kişi ise yevmi 4 akçe almaktaydı⁷⁵⁸. 1837 senesinde aynı vakfın mütevellisi 4 akçe alırken⁷⁵⁹, Hatuniye vakfının müfettişi 5 akçe ücrete sahipti⁷⁶⁰.

1801 senesinde Kasım Padişah Medresesi evkafında günlük 10 akçe ücret alan⁷⁶¹ duagunun, 1840 yılına gelindiğinde yine aynı ücreti aldığı görülmektedir. Kitabet-i birun ise 5 akçe ile ücretlendirilmiştir⁷⁶².

1842 senesinde Mardin'de mimarbaşının günlüğü 6, marangozun ise 5,5 kuruştur⁷⁶³.

⁷⁵⁵ BOA., C. SH / 771. 24 Ekim 1792 M. (8 Rebi'ü'l-evvel 1207 H.) tarihli berat.

⁷⁵⁶ BOA., C. SH / 229. 19 Temmuz 1800 M. (26 Safer 1215 H.) tarihli berat.

⁷⁵⁷ BOA., C. SH / 1317. 23 Mayıs 1761 M. (18 Şevval 1174 H.) tarihli berat.

⁷⁵⁸ BOA., C. MF / 264.

⁷⁵⁹ BOA., C. MF / 204. 28 Mart 1837 M. (20 Zi'l-hicce 1252 H.) tarihli Evkaf Nazırı Ziver Ahmed Efendi'nin mührünü içeren ilam kayıdır.

⁷⁶⁰ BOA., C. MF / 3282. 1 Mayıs 1837 M. (25 Muharrem 1253 H.) tarihli arzuhal sureti.

⁷⁶¹ BOA., C. MF / 5341. 8 Mayıs 1801 M. (24 Zi'l-hicce 1215 H.) tarihli berat.

⁷⁶² BOA., C. MF / 4041. 2 Eylül 1840 M. (5 Receb 1256 H.) tarihli ilam kaydı.

⁷⁶³ Mustafa Öztürk, "Güneydoğu Anadolu'da Fiyatlar", s. 119.

Tablo 48. Mardin’de Ücretlilerin Birer Gündelikleriyle Alabildikleri Hububat Miktarı (İstanbul Kilesi ile)

[illegible]

1837 senesinde Nüfus Nazırı aylık 300, kâtibi 150, Sandık Emmini ise 250 kuruş maaş almaktaydı. Günlük olarak hesap edildiğinde nüfus nazırı 10, kâtibi 5, sandık emini ise 8.33 kuruş yevmiye almaktaydı. Aynı tarihte buğdayın kilesi 4.4, arpanınki 2.9 kuruş idi⁷⁶⁴. Bu hesaba göre Nüfus Nazırı 10 kuruşluk gündeliğiyle 2,2 kile buğday, 3,4 kile arpa alabilmekteydi.

1840 senesinde aylık 400 kuruş maaşla çalışan Jurnal Kâtibi, günlük aldığı 13,3 kuruş ücretle 19 kıyye ekmek ve nohut, 9,5 kıyye koyun eti, 2 kıyye sadeyağ, 2,2 kıyye zeytinyağı, 12,6 kıyye pirinç, 29,5 kıyye tuz, 66,5 kıyye soğan alabilmekteydi.

⁷⁶⁴ 1 Mardin kilesi 14,42 İstanbul kilesine eşittir. Bkz. Mustafa Öztürk, “Güney-Doğu Anadolu’da Fiyatlar”, s. 103.

SONUÇ

Dicle ile Fırat Nehirleri arasındaki bereketli toprakların yukarısını kapsayan ve Arap coğrafyacılar tarafından El-Cezire olarak adlandırılan bölgede yer alan Mardin, stratejik konumu itibariyle tarih boyunca çeşitli devletlerin ele geçirmek için birbirleriyle kıyasıya mücadele ettikleri bir kale-şehir olma özelliği göstermiştir.

Osmanlı Devleti tarafından 1515 senesinde Diyarbekir ve havalisinin fethedilmesiyle birlikte merkezi Amid olmak üzere Diyarbekir Eyaleti oluşturulmuştur. Eyalete bağlı 12 livadan biri olan Mardin, sancak statüsüyle idari teşkilattaki yerini almıştır.

Mardin incelenen dönem içerisinde genel olarak kaza statüsünde bulunmaktaydı. Merkezden gönderilen ferman ve buyruclularda genellikle *Mardin Kazası* şeklinde hitap edilmiştir. Zamanla liva statüsüne yükselterek yönetilmeye çalışılmıştır. Mardin'in klasik sancak statüsünde idare edildiğini ve Tanzimat'ın Mardin'de henüz uygulamaya geçmediğini söylememiz mümkündür.

19. Yüzyılın ilk yarısında Mardin'de idari taksimatta istikrar söz konusu değildir. Mardin'in idaresi sürekli olarak el değiştirmiştir. Bu dönemde Mardin, idari açıdan uzun bir süre Bağdat Eyaleti'ne bağlı bir kaza merkezi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bağdat Eyaleti'ne vezir rütbesiyle tevcih edilen valiler, göreve başladıklarını veya görevlerinin yenilendiğini, idareleri altında bulunan sancak ve kazalara bir buyruldu yayınlarak duyurmaktaydılar. Mardin; Bağdat eyalet valisi tarafından atanan voyvoda, mütesellim ve daha sonra muhafız olarak adlandırılan yöneticiler tarafından idare edilmiştir. Mardin'de meskûn olan aşiretlerden Milli aşiretinin idarede daha fazla söz sahibi olduğu görülmektedir. Bununla birlikte eyalet valilerinin kargaşa ortamını önlemek amacıyla kendi kapı halkından seçtikleri kişilerden de idareci atamaktaydılar. Atanan voyvoda ve mütesellimler *dergâh-ı âli kapıcıbaşı* rütbesiyle göreve tevcih edilmekteydiler.

Bu dönemde Mardin kazası, Amid Sancağı kadısı tarafından görevlendirilen kadı ve naibler vasıtasıyla idare edilmiştir. Mardin naibleri, Amid kadısı tarafından yazılan bir mektupla atanmaktaydılar. Mardin, idari olarak Bağdat veya Musul Eyaleti'ne bağlı olduğu dönemde dahi bu durum değişiklik göstermemiştir.

Mardin Şehri, kalesi ile ön plana çıkan bir kale-şehir olma özelliği göstermiştir. Şehir çevresi kapıları olan bir surla çevrilidir. İncelenen dönemde bu surlar Bağdat valisi tarafından yeniden tamir edilmeye çalışılmıştır.

XIX. Yüzyılın ilk yarısında mahalle sayısının 13'e yükseldiği görülmektedir. Bu mahalleler *Cami-i Kebir*, *Babü'l-Cedid*, *Babü's-Savur*, *Emüniddin*, *Gölasiyye*, *Kıssis*, *Latifiye*, *Medrese*, *Meşkin*, *Necmeddin*, *Sündek*, *Şehidiye*, *Şeyh Çabuk*, *Şeyh Şeyhullah* ve *Tekye* adını taşımaktaydı. Adı geçen mahallerden Sündek ve Latifiye Mahallesi aynı mahalle olup, halk arasında iki mahalle isminin de kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu mahallelerde Müslümanlarla gayrimüslimler bir arada yaşamaktaydılar. Sadece Kıssis Mahallesi'nin gayrimüslimlerden müteşekkil olduğu bilinmektedir. Mardin mahallelerini Müslüman, gayrimüslim veya karışık mahalleler olarak bir tasnife tabi tutmak mümkün olmamaktadır.

Mardin şehrinde yaşayan Müslim ve gayrimüslim unsurların terekelerine bakıldığında giyim kuşam, günlük kullanılan eşyalar vs. yönünden aynı olduğu görülmektedir. Bu durum şehirde yaşayan Müslüman ve gayrimüslim tebanın etnoğrafik açıdan kaynaştığını, Türk kültürünün gayrimüslim teba tarafından benimsendiğini göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Mardin şehrinin fiziki yapısına baktığımızda, diğer Osmanlı şehirlerindeki yapının korunduğu görülmektedir. Şehir çevresinde cami, mescit, medrese, tekke ve zaviye, hamam, bimarhane vs. vakıf eserlerinin aktif olduğu göze çarpmaktadır.

Mardin'in sosyal yapısında vakıflar aktif rol oynamaktadır. Vakfiye kayıtlarında gayrimenkullerin vakfedildiğine dair sıklıkla belgelere rastlanılmıştır. Önemli ticaret yolları güzergâhında bulunan Mardin'in ticari hayatının canlı olduğu aşîkârdır. Musul'a giden ticaret kervanları bunun en bariz örneğini teşkil etmektedir. Aynı zamanda şehir içindeki çarşı ve pazar yerlerinde çok çeşitli işlerde birçok esnaf gurubunun faaliyette olduğunu söylemek mümkündür. Bu esnaf teşekkülleri arasında *allafan*, *attaran*, *bakkalan*, *bazargân*, *bezzazan*, *boyacıyan*, *cullahan*, *çerçiciyan*, *çilingir*, *kasaban*, *keçeciyan*, *debbağan*, *demirciyan*, *derziyan*, *haffafan*, *çubukcuyan*, *hamal*, *kahveciyan* gibi çok çeşitli mesleklerde çalışan esnaflar faaliyette bulunmaktaydı. Mardin'de ziraat ve hayvancılık geçim kaynakları arasında yer almaktadır. Yetiştirilen ürünlerin başında buğday, arpa, darı, mercimek, mısır bulunmaktaydı. Mardin'de bağ ve bahçe tarımı da önemli bir yer tutmaktaydı. Özellikle üzüm, erik, zeytin yetiştiriciliği ön plânda idi. Mardin'de yetiştirilen ve iccas adıyla meşhur olan erik, her sene İstanbul saray kilerine

gönderilmekteydi. 120 batman eriğin bahası olan 872,5 kuruş ise Mardin voyvodalığı mukataasından karşılanmaktaydı.

Mardin aşiret ve köylerinin senede iki defa vermekle yükümlü oldukları salyane vergisinin yıllara göre değişiklik gösterdiği; en çok oranda Kiki, Sürgücü ve Ömeryan aşiretleri ile Karadere, Dukuri, Göllü, Ağras-ı Selase, Mir Sinan, Bunseri ve Suherkan köylerinin vergi verdikleri, dolayısıyla iktisadi yönden güçlü olduklarını tespit etmek mümkündür.

Ölen kişilerin metrûkatlarını ihtiva eden Tereke kayıtları erzak ve eşya fiyatlarının belirlenmesinde bir fikir vermesi açısından önem arz etmektedir. Mardin diğer Osmanlı şehirleri ile mukayese edildiğinde genel olarak fiyatların aynı seyrettiğini söylemek mümkündür.

Mardin mahallelerinde Müslümanların yanı sıra Ermeni, Yahudi, Süryani, Keldani, Nesturi gibi gayrimüslim teb'anın da yaşadığı ve Müslüman ile gayrimüslimler arasında sükûnetin sağlandığı huzurlu bir ortamdan söz etmek mümkün olmaktadır.

Mardin'de incelenen dönemde Müslümanlar Eminüddin, Latifiye, Necmeddin, Meşkin, Babü'l-Cedid, Şeyh Çabuk, Şeyh Şeyhullah, Cami-i Kebir, Tekye, Şehidiye, Medrese, Göläsiye ve Babu's-Sur veya Savur olmak üzere 13 ayrı mahallede ikâmet etmekteydi. En kalabalık Müslüman mahallelerini sırasıyla Babu's-Sur, Tekye, Şehidiye, Göläsiye, Cami-i Kebir, Şeyh Şeyhullah ve Meşkin mahalleleri teşkil etmekteydi.

Mahallelerdeki Müslüman erkek nüfus; yetişkin, çocuk ve ihtiyar olmak üzere ayrı ayrı sayılarak, toplam 3001 nefer tesbit edilmiştir. Bunlar arasında en yoğun grubu oluşturan 12-40 yaş arasındaki grup, toplam 1231 kişi olmakla birlikte yetişkin iş yapabilen düzeyde bulunmaktaydı. Sağır olarak adlandırılan çocuk sayısı 980; müsin yani yaşlı sayısı ise 790 idi.

Genel olarak Türk Tarihi ve Kültürü açısından önemli arşiv kaynaklarımız arasında yer alan Şer'iyye Sicillerinin tetkik edilmesiyle, şehir monografilerinin çıkarılması mümkün olmaktadır. Buna göre Mardin Şehri, zengin kültürel varlıkları ve eşsiz mimarisi ile yaşanabilir bir Osmanlı şehri olma özelliği göstermektedir.

KAYNAKÇA

I. ARŞİV KAYNAKLARI

1. Mardin Şer'iyye Sicilleri

Nr. 253, 195, 266, 227, 237, 241 .

2. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BA.)

a- Cevdet Tasnifi (C.)

Dosya No/Gömlek No:

aa- Saray (C.SM.)

Dosya No: 3550, 3316, 8475.

ab- Maarif (C.MF.)

Orijinal Kayıt: 3935, 4715, 5341, 2866, 3282, 7558, 3228, 4328, 2481, 264, 204, 4041.

ac- Zabtiye

Orijinal Kayıt: 2010,

ad- Sıhhiye (C.SH.)

Orijinal Kayıt: 229, 771, 1317.

af- Maliye (C.ML.)

Orijinal Kayıt: 30389, 27112.

b- Hatt-ı Hümayûn Tasnifi (HH)

Dosya No/Gömlek No: 79/3288, 1562/43, 390/20711-D, 390/20711-E, 497/24394-D, 497/24394-B, 499/24474, 1271/49239-U, 803/37119-J, 1628/54, 1628/74, 1480/47, 1606/15, 446/22300, 1621/22, 1467/28, 1559/25, 24/1227-B, 127 /5268, 24/1227 –B, 450 / 22347-A, 450 / 22347-B, 446 / 22295,

c- Maliyeden Müdevver Defterleri (MAD)

Dosya No: 23201

d- (A.MKT. MHM)

Dosya No: 84

3. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

1.1 Evkaf Defterleri

Evkaf Defteri No: 532

1.2 Hurufat Defterleri (HD)

Hurufat Defteri No: 1146, 1148, 1149, 1150, 1151, 1154, 1155, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 569.

II. Seyahatnameler

BUCKINGHAM, James Silk; *Travels in Mesopotamia*, London, 1827.

DUPRE, Adrien; *Voyage en Perse, fait dans les annees 1807, 1808 et 1809, en traversant La Natolie et la Mesopotamie*, I, Paris, 1819.

KÂTİP ÇELEBİ; *Cihannüma*, (Yayın Editörü: Said Öztürk), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, 2010.

KINNEIR, John Macdonald; *Asia Minor, Armenia, Koordistan*, London, 1818.

EVLİYA ÇELEBİ, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Bağdad- Basra- Bitlis- Diyarbakır- İsfahan- Malatya- Mardin- Musul- Tebriz- Van*, (Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman- Yücel Dağlı), 4. Kitap, 1. Cilt, YKY., İstanbul, 2010.

III. Yazmalar Kronikler ve Genel Mahiyetteki Eserler

ABDULGANİ EFENDİ; *Mardin Tarihi*, (Haz.: Burhan Zengin), Ankara 1999.

AHMED CEVDET PAŞA, *Tarih-i Cevdet*, Üçdal Neşriyat, c. 3, İstanbul, 1994.

AHMED LÜTFİ EFENDİ, *Vak'anüvis Ahmed Lütü Efendi Tarihi*, I, (Eski Yazıdan Aktaran: Ahmet Hezarfen), YKY, İstanbul, 1999.

Abdüsselam Efendi'nin Mardin Tarihi, (Haz.: Hüseyin Haşimi Güneş), İstanbul, 2007.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, (Yayına Hazırlayanlar: Yusuf İhsan Genç, Dr. Mustafa Küçük, Dr. Raşit Gündoğdu, Sinan Satar, İbrahim Karaca, Hacı Osman Yıldırım, Nazım Yılmaz), Üçüncü Baskı, Ankara, 2010.

BULDUK, Abdulgani, *El-Cezire'nin Muhtasar Tarihi*, (Yay. Haz.: Mustafa ÖZTÜRK-İbrahim YILMAZÇELİK), Elazığ, 2004.

BURSALI MEHMED TAHİR, *Osmanlı Müellifleri*, I-III, Ankara, 2009.

İBN-İ HALDUN, *Mukaddime*, (Çev. Halil Kendir), c. 1, Ankara, 2004.

İBRAHİM ARTUK; *Artukoğulları Tarihi*, İstanbul, 1944.

DEVELLİOĞLU, Ferit; *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara, 2000.

- KÂTİP FERDÎ; *Mardin Mülûk –i Artukiyye Tarihi*, (Nşr.: Ali Emiri), İstanbul , 1331.
- KÖYLERİMİZ 1981, İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü, Ankara, 1982.
- KUR'AN-I KERİM VE MEÂLİ, (Meali: Elmalılı M. Hamdi Yazır), İstanbul, 2012.
- KUR'AN-I KERİM VE AÇIKLAMALI MEALİ, (Hazırlayanlar: Prof. Dr. Hayrettin Karaman, Prof. Dr. Ali Özek, Prof. Dr. İbrahim Kâfi Dönmez), TDV, Ankara, 2004.
- ŞEMSETTİN SAMÎ; *Kamus'ul-A'lam*, c. 6, İstanbul, 1316.
- MEHMED SÜREYYA; *Sicill-i Osmanî*, c. 4-5, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996.
- MUSTAFA NURİ PAŞA, *Netayicü'l-Vukuat*, c. III-IV, (Sadeleştiren: Prof. Dr. Neşet Çağatay), TTK, Ankara, 1987.
- PAKALIN, Mehmet Zeki; *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü 1-3*, MEB., İstanbul, 1993.
- ÜNAL, Mehmet Ali; *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul, 2011.

IV. Tetkik Eserler

- ACIDUMAN, Ahmet; “Darüşşifalar Bağlamında Kitabeler, Vakıf Kayıtları ve Tıp Tarihi Açısından Önemleri- Anadolu Selçuklu Darüşşifaları Özelinde”, *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 63(1), Ankara, 2010.
- AÇIKEL, Ali; “Osmanlı Ulak-Menzilhane Sistemi Çerçevesinde Tokat Menzilhanesi (1690-1840)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. XIX, S. 2, İstanbul, 2004, s. 1-33.
- AÇIKEL Ali - Abdurrahman Sağır; “ Tokat Şer'iyye Sicillerine Göre Salyâne Defterleri (1771-1840)”, *TD*, S. 41, İstanbul, 2005, s. 95-145.
- ADIYEKE, Nükhet; “XVII. Yüzyıl Girit (Resmo) Kadı Sicillerinde Zimmi Davaları”, *Pax Ottomana*, Sota& YTY, Ankara, 2001, s. 77-95.
- AĞAÇKIRAN, Seyyid Hüseyin (Zerraki) - İbrahim YILMAZÇELİK, *Hız. Peygamberin Sevgili Torunları Seyyidler Şerifler ve N akîbü'l-Eşrâflık Müessesesi*, İstanbul, 2016.
- AHUNBAY, Metin; “ Antik Mardin” , *Taşın Belleği Mardin*, YKY, İstanbul, 2005, s. 41-73.
- AKAY, Veysi; *201 Numaralı Mardin Şer'iyye Sicili (1846-1854)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.
- AKDAĞ, Mustafa; *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, c. I-II, Ankara, 1999.

- Mustafa Akdağ, “Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni Devri 1730-1839”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. VIII-XII, İstanbul, 1975, s. 51-61.
- AKİS, Metin; “İngiliz Buckingham’ın Seyahatnamesine Göre Yüzyılın Başlarında Sosyal ve Ekonomik Hayat”, *Makalelerle Mardin I Tarih-Coğrafya*, (Haz.: İbrahim Özcoşar), İstanbul, 2007, s. 429-444.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet; *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, 1. Kitap, İstanbul, 1990.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet; *Şer’iyye Sicilleri Mahiyeti Toplu Katalogu ve Seçme Hükümler*, c. 1, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1988.
- AKMAN, Mehmet; *Osmanlı Devleti’nde Ceza Yargılaması*, İstanbul, 2004.
- AKSIN, Ahmet; 19. Yüzyılda Harput, Elazığ, 1999.
- AKSIN, Ahmet; *XIX. Yüzyılda Eğin (İdari, Fiziki, Sosyal ve İktisadi Yapı)*, İstanbul, 2003.
- AKSIN, Ahmet; “218 Numaralı Harput Şer’iyye Sicilinin Tanıtımı ve Fihristi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 9, S. 1, Elazığ, 1999, s. 1-17.
- AKYEL, Salih; “1831-1837 (H.1247-1252) Tarihli Eğin Şer’iyye Sicilinin Tanıtımı ve Fihristi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 14, S.1, Elazığ, 2004, s. 219-229.
- AKYÜZ, Gabriyel; *Mardin İlinin Merkez ve Civar Köylerinde ve İlçelerinde Bulunan Kiliselerin ve Manastırların Tarihi*, İstanbul, 1998.
- AKYÜZ, Gabriyel; “Mardin Merkezde Bulunan Süryani Kadim Kiliseleri”, *Taşın Belleği Mardin*, YKY, İstanbul, 2005, s. 363-383.
- ALAN, Gülbadi; “Amerikan Board’ın Mardin’de Yürüttüğü Eğitim Çalışmaları Çerçevesinde Mardin Kız Okulu (The Girls Evangelical High School)”, *I.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 2006, s. 503-515.
- ALKAN, Mustafa; “Türk Vakıf Tarihi Araştırmaları Açısından Hurûfât Defterleri: Adana Örneği”, *XV. Türk Tarih Kongresi (Ankara 11-15 Eylül 2006), Kongreye Sunulan Bildiriler*, IV. Cilt, I. Kısım, Ankara, 2010, s. 825-842.
- ALİOĞLU, E. Füsün; *Mardin Şehir Dokusu ve Evleri*, İstanbul, 2003.
- ALİOĞLU, E. Füsün; “Tarihsel Süreçte Şehir Dokusu ve Geleneksel Mardin Evleri”, *Taşın Belleği Mardin*, YKY, İstanbul, 2005, s. 177-239.

- ALİOĞLU, E. Füsün; “Geleneksel Mardin Evleri”, *Mardin Tebliğleri*, İstanbul, 2013, s. 44-55.
- ALTUN, Ara; *Anadolu’da Artuklu Devri Türk Mimarisinin Gelişmesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1978.
- ALTUN, Ara; *Mardin’de Türk Devri Mimarisi*, İstanbul, 1971.
- ALTUN, Ara; “Mardin’de Türk Devri Anıtsal Mimarisine Genel Bakış”, *Taşın Belleği Mardin*, İstanbul, 2005, s. 149-175.
- ALTUNAN, Sema; “Osmanlı Devletinde Haberleşme Ağı: Menzilhâneler”, *Türkler*, X, Ankara, 2002, s. 913-919.
- ASLANAPA, Oktay; *Türk Sanatı*, c. I-II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.
- ATAR, Fahrettin; “Kadı”, *İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Yayınları, c. 24, İstanbul, 2001.
- AYDIN, Suavi, Kudret Emiroğlu, Oktay Özel, Süha Ünsal; *Mardin (Aşiret-Cemaat-Devlet)*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001.
- AYDIN, Abdürrauf; “Mardin Sanayinin Tarihi Gelişimi”, *Makalelerle Mardin II Ekonomi, Nüfus, Kentsel Yapı*, (Haz.: İbrahim Özcoşar), İstanbul, 2007, s. 1-8.
- AZİMLİ, Mehmet; “İslam’ın İlk Fetih Yıllarında Nusaybin ve Klasik İslam Kaynaklarına Göre Nusaybin’in Fethi”, *Makalelerle Mardin I Tarih-Coğrafya*, (Haz.: İbrahim Özcoşar), İstanbul, 2007, s. 157-163.
- BAŞARIR, Özlem; “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Taşra Yönetiminin Mali-İdari Yapısına Bir Örnek: Arapgir ve Çemişgezek (Hasları) Mukataası”, *TD*, S. 52, (2010/2), İstanbul, 2011, s. 13-26.
- BAŞBUĞ, Hayri; *Yezidilik İnancı*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1987.
- BAŞTÜRK, Sadettin; “Timur’un Ortadoğu-Anadolu Seferleri Döneminde Mardin ve Mardin’deki Faaliyetleri”, *I.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 2006, s. 379-385.
- BAYATLI, Nilüfer; *XVI. Yüzyılda Musul Eyaleti*, TTK, Ankara, 1999.
- BAYKARA, Tuncer; *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyasına Giriş*, Ankara, 1988.
- BAYRAKTAR, Hilmi; *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Urfa Sancağı (İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapı)*, Elazığ, 2007.
- BAYRAKTAR, Kaya; “Osmanlı Bankasının Kuruluşu”, *CÜ. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, c. 3, S. 2, Sivas, 2002, s. 71-88.

- BAYTİMUR, Suha Oğuz; *Osmanlı Devletinde Hapis ve Sürgün Cezaları (1791-1808)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2011.
- BELLİ, Oktay; “Mardin’de Geleneksel Üretim Yapan Bakır ve Bronz Atölyeleri”, *I.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 2006, s. 183-210.
- BEŞİRLİ, Mehmet; “385 Numaralı Harput Şer’iyye Sicilinin Tanıtımı ve Osmanlı Şehir Tarihi Açısından Önemi”, *OTAM*, S.10, Ankara, 1999, s. 3-56.
- BEŞİRLİ, Mehmet; “19 Yüzyılın İlk Yarısında Tokat’ta Bazı Gıda Maddelerinin Fiyatları”, *Birinci İktisat Tarihi Kongresi Tebliğleri 1*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları İstanbul, 2010, s. 229-248.
- BEYAZIT, Yasemin; “Hurufat Defterlerinin Şehir Tarihi Araştırmalarındaki Yeri ve Önemi”, *History Studies*, Volume 5, Issue 1, Ocak, 2013, s. 39-69.
- BİLGİCİOĞLU, Banu; “Mardin (mimari)”, *DİA*, c. 28, Ankara, 2003, s. 48-51.
- BİZBİRLİK, Alpay; *16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbakır Beylerbeyliği’nde Vakıflar*, TTK, Ankara, 2002.
- BİZBİRLİK, Alpay; “XVI. Yüzyıl’da Diyarbakır Şehri Vakıflarında Mütevelliler ve Ücretleri Üzerine”, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, S. 21, Diyarbakır, 2013, s. 143-148.
- BORAN, Ali; *Anadolu’daki İç Kale Cami ve Mescitleri*, TTK, Ankara, 2001.
- BOZKURT, Fatih; “Tereke Defterleri ve Osmanlı Demografi Araştırmaları”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 54, İstanbul, 2012, s. 91-120.
- BOZKURT, Rıza; *Osmanlı İmparatorluğu’nda Kollar, Ulak ve İaşe Menzilleri*, Ankara, 1996.
- CANTAY, Gönül; *Anadolu Selçuklu Ve Osmanlı Darüşşifaları*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1992.
- CÖHCE, Salim; “Türk Hâkimiyetine Geçiş Döneminde Mardin ve Çevresi”, *I.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 2006, s. 1-17.
- ÇADIRCI, Musa; *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK, Ankara, 1997.
- ÇADIRCI, Musa; “Tanzimat Dönemi’nde Çıkarılan Men-i Mürur ve Pasaport Nizamnameleri”, *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi*, Ankara, 2007, s. 153-172.

- ÇADIRCI, Musa; “Posta Teşkilatı Kurulmadan Önce Osmanlı İmparatorluğunda Menzilhane ve Kiracıbaşılık”, *VIII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 11-15 Ekim 1976, Kongreye Sunulan Bildiriler, II. Cilt, TTK, Ankara, 1981.
- ÇADIRCI, Musa; “Tanzimat’ın İlanı Sırasında Türkiye’de Yönetim (1826-1839)”, *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi*, Ankara, 2007, s. 97-132.
- ÇADIRCI, Musa; “II. Mahmud Döneminde Mütessellimlik Kurumu”, *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi*, Ankara, 2007, s. 29-43.
- ÇADIRCI, Musa; “Anadolu’da Redif Askeri Teşkilatının Kuruluşu”, *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, , c. 8, S. 14, Ankara, 1963, s. 63-75.
- ÇADIRCI, Musa; “Tanzimat’ın İlanı Sırasında Anadolu’da İç Güvenlik”, *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi*, Ankara, 2007, s. 131-132.
- ÇADIRCI, Musa; “1830 Nüfus Sayımına Göre Ankara Şehir Merkezi Nüfusu Üzerinde Bir Araştırma”, *Osmanlı Araştırmaları I*, İstanbul, 1980, s. 109-132.
- ÇAKAR, Enver; *Doğu Akdeniz Sahilinde Bir Osmanlı Sancağı: Trablus (1516-1579)*, TTK, Ankara, 2012.
- ÇAKIR, Baki; *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, İstanbul, 2003.
- ÇAL, Halit; “Hurûfât Defterlerine Göre 19. Yüzyılda Küre Kazası”, *Prof. Dr. Zafer Bayburtluoğlu Armağanı Sanat Yazıları*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kayseri, 2001, s. 125-166.
- ÇELİK, Mehmet; *Süryani Kilisesi Tarihi*, c. 1, İstanbul, 1987.
- ÇELİK, Kürşat; *Osmanlı Hâkimiyetinde Beyrut (1839-1918)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2010.
- ÇELİK, Kürşat; “565 Numaralı Karahisar-ı Sahib Şer’iyye Sicili’nin Tanıtımı ve Fihristi 1839-1840 (H. 1255-1256)”, *Turkish Studies-Türkoloji Araştırmaları*, e-dergi, www.turkishstudies.net 4/3, 2009, s. 550-582.
- ÇETİN, Altan; *Memlük Devleti’nin Kuzey Sınırı*, TTK., Ankara, 2009.
- ÇETİN, Yusuf; “Mardin Savurkapı (Sitti Radviye) Hamamı’nda Bulunan Figürlü Taş Plastik Süslemelerin Türk Süsleme Sanatı İkonografisi Açısından Bir Değerlendirmesi”, *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 6, S. 25.
- ÇETİN, Cemal; *Ulak Yol Durak Anadolu Yollarında Padişah Postaları (Menzilhâneler) 1690-1750*, İstanbul, 2013.
- ÇETİN, Cemal; “Anadolu’da Kapıya Katran Sürme Vakaları: Konya Şer’iyye Sicilleri Işığında Hukuki, Kültürel ve Toplumsal Boyutları (1645-1750)”, *TurkishStudies*,

- Volume 9/1, Winter, 2014, [www. turkishstudies.net](http://www.turkishstudies.net), DOI Number : <http://dx.doi.org/10.7827/Turkish Studies. 6221>, p. 133-156.
- ÇEVİK, Adnan; “İlkçağlardan Ortaçağın Sonuna Kadar Midyat ve Yöresi (Tur Abdin)’in Tarihi Coğrafyası” , *Makalelerle Mardin I Tarih-Coğrafya*, (Haz.: İbrahim Özcoşar), İstanbul, 2007, s. 105-139.
- ÇEVİK, Adnan; “Üç Yüz Yıllık Bir Başkent: Mardin”, *I.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 2006, s. 63-77.
- ÇINAR, Hüseyin; “Osmanlı Ulak-Menzilhane Sistemi ve XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Antep Menzilleri”, *Osmanlı*, III, Ankara, 1999, s. 627-637.
- DANIK, Sevdâ; “1627 Tarihli Harput Şer’iyye Sicilinin Tanıtımı Ve Fihristi”, *Harput Araştırmaları Dergisi*, c.1, S.1, Elazığ, 2014, s. 65-132.
- DEDE, Mevlüt; “Osmanlı Kadı Sicillerinde Tereke Kayıtları”, 1. Sosyal Bilimler Genç Araştırmacılar Sempozyumu, 23-24 Mayıs 2009, Basılmamış Sempozyum Bildirisi.
- DEMİR, Abdullah; *Osmanlı Mahkemesi*, İstanbul, 2010.
- DEMİRCİ, Mustafa; “Abbasiler Devrinde Yukarı Mezopotamya’nın (Cezire) Sosyal Tarihi: VIII. Yüzyılda Cezire’de Köylü Hareketleri”, *Makalelerle Mardin I Tarih-Coğrafya*, (Haz.: İbrahim Özcoşar), İstanbul, 2007, s. 243-256.
- DEMİRCİ, Süleyman - Hasan ARSLAN, “Osmanlı Türkiye’sinde Bazı Aşiret, Cemaat ve Taifelerin Eşkıyalık Faaliyetleri ve Bunların Merkez – Taşra Yazışmalarındaki Yansımaları Maraş Eyaleti Örneği”, *Turkish Studies*, Volume 7/3, Summer, 2012, s. 887-914.
- DEMİREL, Ömer, “Sosyo-Ekonomik Açından Mardin Tüccar ve Esnafı (19.Yüzyıl)”, *I.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 2006, s. 627-638.
- DEMİREL, Ömer; “Sermaye, Borç ve Alacak İlişkileri Açısından Ankara Esnaf ve Tüccarı”, *Musa Çadircı’ya Armağan Yazılar*, (Yay. Haz.: Doç. Dr. Selda Kılıç, Doç. Dr. Bekir Koç, Yrd. Doç. Dr. Tülay Ercoşkun), Ankara, 2012, s. 87-100.
- DEMİREL, Ömer; “Tereke Defterlerine Göre Kayseri Tüccar ve Esnafı’nın Borç Alacak İlişkileri”, *IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*, Kayseri, 2003, s. 139-150.
- DEMİRKENT, Işın; “Orta Çağda Mardin (3.Yüzyıldan 16. Yüzyıla Kadar)” *Taşın Belleği Mardin*, YKY, İstanbul, 2005, s. 75-97.

- DEMİRTAŞ, Hasan; “Vakıf Araştırmalarında Kaynak Olarak Hurûfât Defterleri: Kangırı Örneği”, *Vakıflar Dergisi*, S. 37, Ankara, 2012, s. 47-92.
- DEMİRTAŞ, Mehmet; *Osmanlı Esnafında Suç ve Ceza*, Ankara, 2010.
- DOLAPÖNÜ, Hanna; *Tarihte Mardin*, İstanbul, 1972.
- DÖĞÜŞ, Selahattin; “Kayseri’nin 25 No’lu Şer’iye Sicili Işığında Şehrin Nüfus Yapısı (1624-1625)”, *III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (06-07 Nisan 2000)*, Kayseri, 2000, s. 125-128.
- EKEN, Galip; *Fiziki Sosyal ve İktisadi Açından Divriği (1775-1845)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1993.
- EKEN, Galip, “19. Yüzyılda Mardin Vakıfları”, *I.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 2006, s. 467-473.
- EKİNCİ, Mehmet Rezzan; *Osmanlı Devleti Döneminde Milli Aşireti XVIII-XIX. YY*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2016.
- ELİBOL, Numan; “Osmanlı İmparatorluğu’nda Nüfus Meselesi ve Demografi Araştırmaları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, c. 12, S. 2, Isparta, 2007, s. 135-160.
- EMECEN, Feridun; *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara, 1989.
- ERCAN, Yavuz; “Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler Ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar”, *Belleten*, c. 55, S. 213, TTK, Ankara, 1991, s. 371-391.
- ERDEM, İlhan; “Artuklu Uygarlığı ve Türkmenler”, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, c. 29, No: 4, Ankara, 2009, s. 236-242.
- ERDEM, İlhan; “Mardin’de Akkoyunlu Mirası” , *I. Uluslar arası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 2006, s. 399-407.
- ERDOĞAN, Meryem Kaçan; “1166-1167 / 1752-1754 Tarihli (R 37 Numaralı) Rusçuk Şer’iyye Sicilinin Tanıtımı ve Fihristi”, *Vakıflar Dergisi*, S. 35, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2011, s. 155-176.
- ERGENÇ, Özer; “Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, *OA*, c. IV, İstanbul, 1984, s. 69-78.
- ERGENÇ, Özer; *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, TTK, Ankara, 2006.

- ERGÜL, Hüseyin Fazlı – Fatih Erdolu, “Cumhuriyete Kadar Türk Hâkimiyeti Dönemlerinde Mardin’de Eğitim ve Eğitim Kurumları” *I.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 2006, s. 483-492.
- ERKANAL, Hayat; “Mardin’in Eski Mezopotamya Kültürleri Açısından Yeri ve Önemi”, *Taşın Belleği Mardin*, YKY, İstanbul, 2005, s. 23-39.
- ERKEK, Mehmet Salih, “Şer’iyye Sicillerine Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Mardin’de Hukukun Uygulanışı” *I.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 2006, s. 753-763.
- ERKEK, Mehmet Salih; “Kentın İktisadi Hayatına Katkı Bağlamında Mardin’de Mülk Alım-Satımı (1688-1750)”, *Birinci İktisat Tarihi Kongresi Tebliğleri*, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul, 2010, 619-630.
- ERLER, Mehmet Yavuz; *Osmanlı Devleti’nde Kuraklık ve Kıtık Olayları (1800-1880)*, İstanbul, 2010.
- ERPOLAT, Mehmet Salih, “Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Mardin Sancağındaki Aşiretler”, *I.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 2006, s. 447-466.
- ERPOLAT, Mehmet Salih, “Tapu-Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Midyat”, *Makalelerle Mardin I. Tarih-Coğrafya*, (Haz.:İbrahim Özcoşar), İstanbul, 2007, s. 381-413.
- ERPOLAT, Mehmeş Salih; “XVI-XVII. Yüzyıllarda Diyarbekir Beylerbeyliğin’deki Gayrimüslim Nüfustaki Hareketlilik”, *Birinci İktisat Tarihi Kongresi Tebliğleri*, İstanbul, 2010, s. 631-654.
- ERSOY, Osman; “Şer’iyye Sicillerinin Toplu Kataloğına Doğru,” *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c. XXI, S. 3-4, Ankara, 1963, s. 33-65.
- ERTAŞ, Mehmet Yaşar, “Tanzimat Döneminde Mardin ve Çevresinde Devlet Aşiret İlişkileri”, *Makalelerle Mardin I. Tarih-Coğrafya*, (Haz.:İbrahim Özcoşar), İstanbul, 2007, s. 497-528.
- FIĞLALI, Ethem Ruhi; *Din ve Devlet İlişkileri*, Muğla, 1997.
- GENCER, Fatih; “Sivas Valisi Reşit Mehmet Paşa Döneminde Doğı Eyaletlerinde Merkezileşme Çabaları (1833-1836)”, *Musa Çadircı’ya Armağan Yazılar*, (Yay. Haz.: Doç. Dr. Selda Kılıç, Doç. Dr. Bekir Koç, Yrd. Doç. Dr. Tülay Ercoşkun), Ankara, 2012, s. 125-144.
- GENÇ, Mehmet; *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul, 2012.

- GENÇ, Mehmet; “İltizam”, *DİA*, c. 22, İstanbul, 2000.
- GÖĞEBAKAN, Gökür; *XVI. Yüzyılda Malatya Kazası (1516-1560)*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Eğitimi Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Malatya, 1998.
- GÖYÜNÇ, Nejat; *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, TTK, Ankara, 1991.
- GÖYÜNÇ, Nejat; “Diyarbakır Beylerbeyiliğı’nin İlk İdari Taksimatı”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 23, İstanbul, 1969, s. 23-34.
- GÖYÜNÇ, Nejat; “Hâne Deyimi Hakkında”, *TD*, S. 32, İstanbul, 1979, s. 331-348.
- GÜL, Muammer; “Yakındoğı’da Moğol Hâkimiyeti ve Mardin”, *I.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul 2006, s. 365-378.
- GÜLEÇ, Hamdi, “Mardin’in Kültürel Hayatı ve Yetiştirdiğı Ünlü Simalar”, *Makalelerle Mardin IV Önemli Simalar- Dini Topluluklar*, (Haz.: İbrahim Özcoşar), İstanbul, 2007, s. 1-8.
- GÜLER, Ali; “Osmanlı Devleti’nin Son Yıllarında Türkiye’nin Demografik Durumuna Genel Bir Bakış”, *Osmanlı*, c. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 567-576.
- GÜNAY, Ramazan, “Mardin’de Gayrimüslimlerin Durumu (XIX. Yüzyılın İlk Yarısında)”, *I.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 2006.
- GÜNDÜZ, Ahmet; “Şer’iyye Sicillerine Göre Antakya (1812-1853)”, *VI. Hatay Tarih ve Kültür Sempozyumu*, 19-20 Nisan 2002, Antakya,
- GÜRBÜZ, Adnan; “16-17. Yüzyıllarda Mardin Kalesi”, *I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 2006, s. 299-307.
- GÜRHAN, Veysel; *XVIII. Yüzyılda Mardin Şehri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2012.
- GÜRHAN, Veysel; “Hamidiye Alayları ve Mardin”, *I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 2006, s. 831-839.
- HALAÇOĞLU, Yusuf; *Anadolu’da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)*, c. I, TTK, Ankara, 2009.
- HALAÇOĞLU, Yusuf; *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK, Ankara, 2007.
- HALAÇOĞLU, Yusuf; “Ulaşım ve Yol Sistemi”, *DİA*, III, İstanbul, 1991, s. 127-128.

- HALAÇOĞLU, Yusuf; *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, Ankara, 2002.
- HALAÇOĞLU, Yusuf; "Fersah", *DİA.*, c. 12, İstanbul, 1993.
- HALAÇOĞLU, Yusuf; *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara, 1991.
- HALAÇOĞLU, Yusuf; "Şer'iyye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru, Adana Şer'iyye Sicilleri ", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S.30, İstanbul, 1976, s. 99-108.
- HÜSEYİNKLİOĞLU, Ayşegül- Rahmi Doğanay, "19. Yüzyılda Mardin Vakıfları (1853-1859)", *Makalelerle Mardin I. Tarih-Coğrafya*, (Haz.: İbrahim Özcoşar), İstanbul, 2007, s. 529-561.
- İŞILTAN, Fikret; *Urfa Bölgesi Tarihi*, İstanbul 1960.
- İLGÜREL, Mücteba; "Şer'iyye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru," *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 28-29, İstanbul, 1975, s. 123-166.
- İLHAN, M. Mehdi; *Amid (Diyarbakır)*, TTK, Ankara, 2000.
- İNALCIK, Halil; "Mahkeme", *İA*, MEB, c. VII
- KABACIK, Mehmet; "XVI. Yüzyılda Halep'te Fiyatlar ve Kıymeti", *TurkishStudies-International Periodical ForTheLanguages Literatureand History Of Turkish or Turkic*, Volume 8/7, Summer, 2013, s. 237-268.
- KAFKAS, İbrahim Gürşen; *Uygarlıklarımıla Ben Mardin*, İstanbul, 2007.
- KANKAL, Ahmet, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Midyat", *Makalelerle Mardin I. Tarih-Coğrafya*, Haz.: İbrahim Özcoşar, İstanbul, 2007, s. 457-477.
- KANKAL, Ahmet, "18. Yüzyılda Mardin'de Aile", *I.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 2006, s. 735-742.
- KANKAL, Ahmet; İbrahim Özcoşar- Hüseyin Haşimi Güneş- Veysel Gürhan, *248 Nolu Mardin Şer'iyye Sicili Belge Özetleri Ve Mardin*, İstanbul, 2007.
- KARAGÖZ, Mehmet; "XVIII. Yüzyılın Başlarında Malatya ve Çevresinde Eşkîyalık Hareketleri", *OTAM*, S. 5, 193-207.
- KARAL, Enver Ziya; *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, II. Baskı, Ankara, 1997.

- KARATAŞ, Ali İhsan; “Tereke Kayıtlarına Göre XVI. Yüzyılda Bursa’da İnsan- Kitap İlişkisi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 8, C. 8, Bursa, 1999, s. 317-328.
- KARATAŞ, Ali İhsan; *Mahkeme Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılda Bursa’da Gayrimüslimler*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Bursa, 2005.
- KARPAT, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, İstanbul, 2010.
- KAYHAN, Hüseyin; “Haçlılar Karşısında Artuklular”, *I.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 2006, s. 51-62.
- KAZICI, Ziya; *Osmanlılarda İhtisab Müessesesi*, İstanbul, 1987.
- KESKİN, Mustafa; “Selçuklular Zamanında Mardin”, *I. Uluslar Arası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul 2006, s. 359-364.
- KESKİNBORA, Hıdır Kadircan; “Mardin’de Emüniddin Maristanı ve O Dönemdeki Darüşşifalar”, *I. Uluslar arası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 2006, s. 213-219.
- KHOURY, Dına Rızk; “Osmanlı İmparatorluğu’nda Merkez İle Taşradaki Güç Sahipleri Arasındaki İlişkiler: Bir Tarih Yazımı Çözümlemesi”, *Türkiye Tarihi 1603-1839*, (Editör: Suraiya Faroqhi), c. 3, İstanbul, 2011, 171-193.
- KILIÇ, Orhan; *XVI. Ve XVII. Yüzyıllarda Van (1548-1648)*, Van, 1997.
- KILIÇ, Orhan; *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti’nin İdari Taksimatı- Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Elazığ, 1997.
- KILIÇ, Orhan; “17.Yüzyıl Mardin Tarihinden İki Kesit: Gayrimüslim Nüfus ve Kale Teşkilatı”, *Makalelerle Mardin I. Tarih-Coğrafya*, (Haz.: İbrahim Özcoşar), İstanbul, 2007, s. 415-428.
- KILIÇ, Orhan; “Adana Hükümeti’nden Adana Eyaleti’ne”, *Tarihte Adana ve Çukurova*, c. II, (Editörler: Prof. Dr. Yılmaz Kurt-M. Fatih Sansar), Adana, 2016, s. 11-45.
- KILIÇ, Orhan; *Genel Hatlarıyla Dünyada ve Osmanlı Devleti’nde Salgın Hastalıklar*, Elazığ, 2004.
- KILIÇ, Remzi; “Yavuz Sultan Selim Devri (1512-1520) Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Osmanlı Hâkimiyeti”, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, S. 21, Diyarbakır, 2013, s. 1-17.

- KILIÇ, Remzi; “Diyarbakır ve Güneydoğu Anadolu’nun Osmanlı Devleti’ne Katılması (1515-1517) ve Sonuçları”, *I. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlı’ya Diyarbakır Sempozyumu Bildirileri*, (20-22 Mayıs 2004), Diyarbakır, s. 575-589.
- KOÇAK, Zülfiye; “Şer’iyye Sicillerine Göre XVII. Yüzyılda Ayntab Şehrinde Ailenin Oluşumu (1600-1650)”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 44, Erzurum, 2010, s. 291-306.
- KÖSE, Osman - Türkmen TÖRELİ; “18. Yüzyıl Sonlarına Doğru Adana ve Çevresinde Eşkıyalık Hareketleri”, *Tarihte Adana ve Çukurova*, c. II, (Editörler: Prof. Dr. Yılmaz Kurt- M. Fatih Sansar), Adana, 2016, s. 99-112.
- KUBAN, Doğan; “Anadolu-Türk Şehri, Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler”, *VD*, S. VII, Ankara, 1968.
- KUNT, Metin; *Sancaktan Eyalete, 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümeresi ve İl İdaresi*, İstanbul, 1978.
- KÜÇÜK, Cevdet; “Tanzimat’ın İlk Yıllarında Erzurum’un Cizye Geliri ve Reaya Nüfusu”, *Tarih Dergisi*, S. 31, İstanbul 1978, s. 199-234.
- KÜÇÜK, Zeynep Gül; *Mardin ve Çevresinde Süryaniler*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana, 2008.
- MADEN, Ahmet Mümtaz; *Olivier’e Göre Anadolu (Birecik, Şanlıurfa, Mardin, Nusaybin)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2001.
- MEMİŞ, Ekrem; “Akkadlar Çağından Asur İmparatorluğunun Yıkılışına Kadar Mardin ve Çevresi”, *I.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 2006, s. 117-122.
- MERT, Özcan; “Osmanlı Devleti Tarihinde Ayânlık Dönemi”, *Osmanlı*, 6. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 174-180.
- METİN, Rafet; “Şer’iyye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılda Bursa Evleri ve Kullanılan Eşyalar”, *TurkishStudies*, Volume 9/1, Winter, 2014, www. Turkishstudies.net, DOI Number : <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6345>, p. 357-366.
- MINORSKY, Vladimir; “Mardin”, *İslam Ansiklopedisi*, MEB. Yayınları, c.7, Eskişehir, 1997, s. 317-322.

- NASIROĞLU, Mehtap; *Batılı Seyyahların Gözüyle Mardin Ve Çevresi (Mardin, Nusaybin Ve Hasankeyf)*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa, 2010.
- NEDKOFF, Boris Christoff; “Osmanlı İmparatorluğu’nda Cizye (Baş Vergisi)”, *Belleten*, c. VIII, S. 32, (Türkçeye Çeviren: Dr. Şinasi Altundağ), Ankara, 1944, s. 599-652.
- İbrahim Oğuz, *Tarsus Şer’iyye Sicillerine Göre Mersin Kentinin Kuruluş Öyküsü*, MTSO, Mersin, 2006.
- OKTAR, Tiğince- Hamdi Genç; “Osmanlı ABD İlişkileri Bağlamında Mardin Sancağında Faaliyet Gösteren ABD’ye Ait Eğitim ve Sağlık Kurumları”, *I.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 2006, s. 493-501.
- ORHONLU, Cengiz; *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı*, İstanbul, 1987.
- ORTAYLI, İlber; *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, 4. Baskı, Ankara, 2012.
- ÖZ, Mehmet; “Modernleşme Öncesinde Osmanlı Toplumunda Eşkıyalık Hareketlerinin Niteliği ve Özellikleri”, *SDÜ, Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Prof. Dr. Bayram Kodaman’a Armağan Özel Sayısı, Isparta, 2010, s. 226-233.
- ÖZCOŞAR, İbrahim; *Bir Yüzyıl Bir Sancak Bir Cemaat 19. Yüzyılda Mardin Süryanileri*, İstanbul, 2008.
- ÖZCOŞAR, İbrahim Hüseyin Haşimi Güneş-Fasih Dinç, *242 Nolu Mardin Şer’iye Sicili Belge Özetleri ve Mardin*, (Editör: Ahmet Kankal-Kenan Ziya TAŞ), İstanbul, 2006.
- ÖZCOŞAR, İbrahim, “19. Yüzyılda Mardin’in İdari Yapısı”, *Makalelerle Mardin I Tarih-Coğrafya*, (Haz.: İbrahim Özcoşar), İstanbul, 2007, s. 445-456.
- ÖZCOŞAR, İbrahim, “19.Yüzyılda Mardin Nüfusu”, *I.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 2006, s. 791-802.
- ÖZCOŞAR, İbrahim; *Merkezileşme Sürecinde Bir Taşra Kenti Mardin (1800-1900)*, Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, Mardin, 2009.
- ÖZCOŞAR, İbrahim; “13 Mahalle 7 Cemaat (19. Yüzyıl Mardin’de Cemaatler Arası Sosyal Uyuma Örnekler)”, *I. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu*, (20-22 Nisan) Kayseri, 2006.
- ÖZCOŞAR, İbrahim; *Merkezileşme Sürecinde Bir Taşra Kenti Mardin (1800-1900)*, Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, Mardin, 2009.

- ÖZDEMİR, Rifat; *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara (Fiziki, Demografik, İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapısı) 1785-1840*, Ankara, 1986.
- ÖZDEMİR, Rifat; *Antakya Esnaf Teşkilatı (1709-1860)*, Mustafa Kemal Üniversitesi Yayın No: 7, Antakya, 2002.
- ÖZDEMİR, Rifat; “Osmanlı Döneminde Antakya Sancağının İdari Taksimatı (1700-1867)”, *XII. Türk Tarih Kongresi*, TTK., Ankara, 1999, s. 807-847.
- ÖZDEMİR, Rifat; Antakya, Antalya, Afyon ve Manisa Şehirlerinde Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerine Bazı Bilgiler (1500-1919)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 7, S. 1-2, Elazığ, 1995, s. 173-228.
- ÖZDEMİR, Rifat; “Şer’iyye Sicillerinin Toplu Kataloguna Doğru”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.1,S.1, Elazığ,1987, s.191-198.
- ÖZDEMİR, Rifat; “Tokat’ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1771-1810)”, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 1987, 81-144;
- ÖZDEMİR, Bülent; *Süryanilerin Dünyü Bugünü*, TTK, Ankara, 2009.
- ÖZKAYA, Yücel; “XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Esnaf Sorunları”, IX. Türk Tarih Kongresi, (21-25 Eylül Ankara 1981),Kongreye Sunulan Bildiriler, II. Cilt, TTK, Ankara, 1988, s. 1037-1048.
- ÖZTÜRK, Mustafa; “Güney-Doğu Anadolu’da Fiyatlar”, *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler*, (21-25 Ağustos İstanbul 1989),TTK, Ankara, 1990, s. 99-121.
- ÖZTÜRK, Mustafa; “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Antakya’da Fiyatlar”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/2, Elazığ, 1989, s. 249-265.
- ÖZTÜRK, Mustafa; “Trabzon’da Fiyatlar (1771-1791)”, 2. *Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, (1-3 Haziran 1988), Samsun, 1990, s. 131-139.
- ÖZTÜRK, Mustafa; “XVIII. Yüzyılın Sonlarında Orta Anadolu’da Fiyatlar”, *X. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 22-26 Eylül 1986, IV. Cilt, TTK, Ankara, 1993, s. 1821-1850.
- ÖZTÜRK, Mustafa; “Tokat’ta Fiyatlar (1772-1823)”, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu*, (2-6 Temmuz 1986), Ankara, 1987.
- ÖZTÜRK, Mustafa; “Bursa’da Hububat Fiyatları (1775-1840)”, XI. Türk Tarih Kongresi, Bildiriler,(5-9 Eylül 1990), Ankara,1990, s. 1715-1736.

- ÖZTÜRK, Mustafa; “Antakya ve Çevresinde Aşiretlerin İskânı”, *I. Hatay Tarih ve Folklor Sempozyumu Bildirileri*, Ayır Basım, Antakya, 1992, s. 1-17.
- ÖZTÜRK, Mustafa; “XVIII. Yüzyılda Antakya ve Çevresinde Eşkıyalık Olayları”, *Belleten*, c. LIV, S. 211, Ankara, 1991, s. 963-993.
- ÖZTÜRK, Mustafa; “16. Ve 17. Yüzyılın Başlarında Antakya”, *VI. Hatay Tarih ve Kültür Sempozyumu (19-20 Nisan 2002, Antakya)*, Antakya, 2003, s. 101-112.
- ÖZTÜRK, Mustafa; “Osmanlı Ekonomisinde Meydana Gelen Değişimlerin Müesseselere Tesiri”, *Birinci İktisat Tarihi Kongresi Tebliğleri 2*, Marmara Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi (7-8 Eylül 2007 İstanbul), İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2010, s. 249-261.
- ÖZTÜRK, Ayhan; “19.Yüzyıl Mardin’inde Müslim-Gayrimüslim İlişkilerine Örnekler”, *I.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 2006, s. 517-524.
- PAMUK, Şevket; “İstanbul ve Diğer Osmanlı Kentlerinde Fiyatlar”, *XIII. Türk Tarih Kongresi*, (4-8 Ekim 1999 Ankara), Kongreye Sunulan Bildiriler, II. Cilt, TTK, Ankara, 2002, s. 101-115.
- PANZAC, Daniel; *Osmanlı İmparatorluğu’nda Veba (1700-1850)*, (Çev. Serap Yılmaz), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997.
- PAYDAŞ, Kazım; “Akkoyunlular Döneminde Mardin”, *Makalelerle Mardin I Tarih-Coğrafya*, (Haz.: İbrahim Özcoşar), İstanbul, 2007, s. 307-324.
- PINAR, İlhan; “Karsten Niebuhr’un Gözüyle 1760’larda Mardin ve Diyarbakır”, *Tarih ve Toplum*, c. 27, S. 161, İstanbul, 1997, s. 297-301.
- PITCHER, Donald Edgar; *Osmanlı İmparatorluğu’nun Tarihsel Coğrafyası*, (Çeviren: Bahar Tırnakcı), YKY, 2. Baskı, İstanbul, 2001.
- POŞ, Abdullah; “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Tarsus’ta Müslim-Gayrı Müslim İlişkileri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 17, S. 2, Bursa, 2008, s. 593-619.
- SAHİLLİOĞLU, Halil; “Bir Mültezim Zimem Defterine Göre XV. Yüzyıl Sonunda Osmanlı Darphane Mukataaları”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XXIII /1-2, (1962-63), İstanbul, 1963, s. 145-218.
- SARICIK, Murat; *Osmanlı İmparatorluğu’nda Nakîbü’l-Eşrâflık Müessesesi*, TTK, Ankara, 2003.
- SEVGİN, Nazmi; *Anadolu Kaleleri I*, Ankara, 1959.

- SEVİM, A.; “Artukoğlu İlgazi” , *Belleten*, c. XXVI, TTK, Ankara, 1962.
- SOLAK, İbrahim; “Mardin Kazası Köyleri ve Nüfus Yapısı”, *I.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 2006, s. 413-423.
- SOLAK, Fahri “Osmanlılarda İhtisab Kurumu”, *İktisat ve Din*, Haz. Mustafa Özel, İstanbul, 1994, s. 104.
- SÖYLEMEZ, Faruk; “XVIII. Yüzyıl Başlarından XIX. Yüzyıl Ortalarına Kadar Maraş ve Çevresinde Eşkıyalık Hareketleri”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 22, Kayseri, 2007, s. 69-85.
- SÖZEN, Metin; *Anadolu’da Akkoyunlu Mimarisi*, İstanbul, 1981.
- SUNGUR, Mutullah; “XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Nüfus ve Nüfus Sayımları”, *Osmanlı*, c. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 558-566.
- ŞAHİN, Arzu; “1806-1840 (H. 1221-1256) Tarihli Mardin Şer’iyye Sicilinin Tanıtımı ve Fihristi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 23, S. 2, Elazığ, 2013, s. 263-288.
- ŞAHİN, Arzu; “1824-1828 (H. 1240-1244) Tarihli Tarsus Şer’iyye Sicilinin Tanıtımı ve Fihristi”, *Turkish Studies-İnternational Periodical For The Languages Literature and History Of Turkish or Turkic*, Volume 9/4, Spring 2014, p. 1061-108.
- ŞANLI, Ahmet; *Hurûfât Defterlerine Göre Ayıntab Kazasındaki Vakıfların İşleyişi ve Yönetimi*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2010.
- ŞENTÜRK, M. Hüdei; “Tanzimat Devrine Kadar Osmanlı Devleti’nin Ulaşım Teşkilatı ve Yol Sistemine Genel Bir Bakış”, *Türkler*, X, Ankara, 2002, s. 904-912.
- TABAKOĞLU, Ahmet; *Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul, 2012.
- TABAKOĞLU, Ahmet; “Bir Üniversite Kenti Olarak Mardin”, *I.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 2006, s. 409-411.
- TAŞ, Kenan Ziya; “Midyat ve Çevresinde Türk Hâkimiyetinin Tesisi”, *Makalelerle Mardin I Tarih-Coğrafya*, (Haz.: İbrahim Özcoşar), İstanbul, 2007, s. 257-265.
- TAŞ, Kenan Ziya; “18. Yüzyılda Aşiretler Arasındaki Çatışmalar ve Devletin Arabuluculuk Yöntemleri Üzerine Mardin’den Bir Örnek”, *I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 2006, s. 809-813.
- TAŞ, Kenan Ziya; “Midyat ve Çevresinde Türk hâkimiyetinin Tesisi”, *Makalelerle Mardin I Tarih-Coğrafya*, (Haz.: İbrahim Özcoşar), İstanbul, 2007, s. 257-265.

- TAŞKIN, Ünal; *Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2005.
- TAŞTEMİR, Mehmet; “Mardin”, *İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Yayınları, c. 28, Ankara, 2003, s. 43-48.
- TATAR, Özcan; *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çukurova'da Eşkiyalık Olayları ve Aşiret İskânı (1691-1750)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2005.
- TATAR, Özcan; “ 8 Numaralı Antakya Şer'iyye Sicilinin H.1178-1179 (M.1764-1765) Tanıtımı ve Fihristi”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 164, İstanbul, 2006, s. 217-240.
- TEKİN, Rahmi; “İdris-i Bitlisi ve İdrisiyye Medresesi Mevkufâtı”, *AÜ. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 40, Erzurum, 2009, s. 233-246.
- TEKİNDAG, M. Şehabettin; “Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi”, *TD*, S. 22, c. XVI, s. 52-63.
- TUŞ, Muhittin - Ruhi ÖZCAN; “1828-30 Yıllarına Ait Şer'iyeye Sicil Defterine Göre Adana”, *Tarihte Adana ve Çukurova*, c. II, (Editörler: Prof. Dr. Yılmaz Kurt- M. Fatih Sansar), Adana, 2016, s. 399-420.
- TÜRKAY, Cevdet; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak Aşiret ve Cemaatler*, İstanbul, 2012.
- ULUÇAM, Abdüsselam; “İslam Dönemi Mardin'i” , *Taşın Belleği Mardin*, YKY, İstanbul, 2005, s. 99-115.
- ULUTAŞ, Songül; “Tarsus Şer'iyeye Sicilleri ve Arşiv Belgeleri Işığında Menemencioğlu Aşireti'nin Mısırlılara ve Osmanlı Devleti'ne İkili Yardım Faaliyetleri (1832–1841)”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 15, S. 1, Adana, 2006, s. 369-392.
- UZUN, Celalettin; “1638-1639 (H. 1048- 1049) Tarihli Harput Şer'iyeye Sicilinin Tanıtımı ve Fihristi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.23, S.1, Elazığ, 2013, s. 255-290.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, TTK., Ankara, 1988.
- ÜÇOK, Coşkun -Ahmet Mumcu-Gülnehal Bozkurt, *Türk Hukuk Tarihi*, Ankara, 1996.
- ÜNAL, Mehmet Ali; *Harput Sancağı (1518-1566)*, Ankara, 1989.

- ÜNAL, Mehmet Ali; “XVI. Yüzyılda Güneydoğu Anadolu’da Tımar Tıvcihleri Mir-i Aşiret ve Cebelü Tımarları”, *I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 2006, s. 279-298.
- ÜNER, Mehmet Emin; “Osmanlı’da Mahalle ve Çocuk”, *Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk*, I, (Editör: Prof. Dr. Osman Köse), Samsun, 2016, s. 623-637.
- ÜNER, Mehmet Emin; “XVII. Yüzyılda Müslim- Gayrimüslim İlişkilerinin Olumlu Bir Örneği: Urfa’da Müslüman-Ermeni İlişkileri”, *TD*, S. 43, İstanbul, 2006, s. 105-114.
- YALÇINKAYA, Mehmet Alaaddin; “Avrupalı Seyyahlara Göre Mardin ve Çevresinin Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Durumu (1800-1850)”, *I.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 2006, s. 477-482.
- YANARDAĞ, M. Özgür; “19. Yüzyıl Osmanlı Devleti Para Düzeni: Kâğıt Para Kullanımına Geçiş Aşamalarının İktisadi Analizi”, *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 8, S. 36, Şubat, 2015, s. 918-933.
- YAŞA, Recep; *Mardin’de Türk İskânı*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 1994.
- YAŞAR, Mehmet Ali; “19.Yüzyılın İkinci Yarısında Mardin (Salnamelere Göre)”, *I.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 2006, s. 639-653.
- YAZICI, Nesimi; “II. Mahmud Döneminde Menzilhaneler: Ref’i Menzil Bedeli”, *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri*, 28-30 Haziran 1989, Bildiriler, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul, 1990, s. 157-191.
- YERLİKAYA, İlhan; “Tanzimat’tan Önce Osmanlı Devletinde Belediye Hizmetleri”, *Osmanlı*, VI, Ankara, 1999, s. 130-144.
- YILDIRIM, Nuran; “Osmanlı Eczacılığının Gelişme Sürecinde İlaç Hazırlayıp Satan Esnaf ve Sağlıkçılar”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 11(1-2), s. 291-304.
- YILDIZ, Özgür, “1890-1919 Yılları Arasında Amerikan Board Teşkilatının Mardin’deki Faaliyetleri”, *Makalelerle Mardin I. Tarih-Coğrafya*, (Haz.: İbrahim Özcoşar), İstanbul, 2007, s. 563-580.
- YILMAZÇELİK, İbrahim; *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, TTK, Ankara, 1995.

- YILMAZÇELİK, İbrahim; “XVIII. Ve XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde (Anadolu’da) Meydana Gelen Tabii Afetler”, XIV. Türk Tarih Kongresi, 9-13 Eylül 2002 Ankara, II. Cilt, I. Kısım, Ankara, 2005, s. 665-693.
- YILMAZÇELİK, İbrahim; “1750-1752 (H. 1164-1165) Tarihli Gaziantep Şer’iyye Sicilinin Tanıtımı ve Fihristi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 12, S. 1, Elazığ, 2002.
- YILMAZÇELİK, İbrahim; “392 Numaralı Harput Şer’iyye Sicilinin Tanıtımı ve Fihristi” *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.2, Elazığ, 1988, s.229-265.
- YILMAZÇELİK, İbrahim; “1736-1739 (H.1149-1151) Tarihli Amasya Şer’iyye Sicilinin Tanıtımı ve Fihristi”, *OTAM*, S.9, Ankara, 1998, s. 457-502.
- YILMAZÇELİK, İbrahim; “Diyarbakır Eyaleti’nin Yeniden Teşkilatlandırılması (1848-1864)”, *Osmanlı*, 6. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 221-237.
- YILMAZÇELİK, İbrahim- Özcan TATAR, “Adana ve Çevresinde İdarecilerin Yolsuzlukları (1700-1750)”, *Tarihte Adana ve Çukurova*, c. II, (Editörler: Prof. Dr. Yılmaz Kurt- M. Fatih Sansar), Adana, 2016, s. 113-146.
- YÖRÜK, Saim; “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Üsküdar Hamamları ve Hamam Esnafı”, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, S. 21, Diyarbakır, 2013, s. 105-130.
- Yurt Ansiklopedisi*, “Mardin”, c. 8, İstanbul, 1982.
- YÖRÜK, Doğan; “XVIII. Yüzyıl’da Konya ve Çevresinde Güvenlik Meselesi ve Derbentlerle İlgili Düzenlemeler”, Prof. Dr. Nejat Göyünç Armağanı, Konya, 2013, s. 249-266.
- YUVALI, Abdulkadir; “Artukoğulları Döneminde Mardin’deki Maddi Kültür Unsurları”, *I.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 2006, s. 27-36.
- YÜCEKAYA, Hüsnü; “Şer’iyye Sicillerine Göre Dokuma Ürünleri Fiyat Endeksi (1750-1880)”, *TurkishStudies-İnternational Periodical For The Languages Literature and History Of Turkish or Turkic*, Volume 8/7, Summer, 2013, www.turkishstudies.net, DOI Number : <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.5366>, p. 797-806.
- YÜKSEL, Hasan; “Osmanlı’da Modern Anlamda Yapılan İlk Nüfus Sayımına Göre Divriği’nin Demografik Yapısı”, *Nüfusbilim Dergisi, Turkish Journal of Population Studies*, 2006, S. 28-29, s. 73-89.

EKLER

Ek 1. Orijinallik Raporu

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Arzu ŞAHİN
Öğrenci Numarası	06201181
Enstitü Anabilim Dalı	Tarih
Programı	Yakınçağ
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Prof. Dr. İbrahim Yılmazçelik
Tez Başlığı (Türkçe)	XIX. YÜZYILIN İLK YARISINDA MARDİN SANCAĞI (1789-1840)

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 298 sayfalık kısmına ilişkin, 17/07/2017 tarihinde şahsım/tez danışmanın tarafından Turnitin adlı intihal tespit programında aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezin benzerlik oranı % 15 'tir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar dâhil
- 4- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen öğrencinin doktora tezi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığını ve tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğini ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Gereğini saygılarımla arz ederim.

PROF. DR. İBRAHİM YILMAZÇELİK
Danışmanın Adı-Soyadı

PROF. DR. MUSTAFA ÖZTÜRK
Anabilim Dalı Başkanı

F.Ü.LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ÖĞRETİM YÖNETMELİĞİ

Madde 41- Lisansüstü tezleri ile birlikte teslim edilmesi gereken belgeler şunlardır:

- a) Lisansüstü tezler, savunma öncesinde intihal program raporu ve ilgili makale şartını sağladığına dair belgeleri ile birlikte enstitüye teslim edilir.
- b) İntihal raporu ile ilgili olarak etik kurallar dâhilindeki benzerlik oranları ilgili Enstitü Yönetim Kurulu tarafından belirlenir. (Enstitü Yönetim Kurulu tarafından tezin, intihal kapsamı dışında değerlendirilmesi için TURNİTİN'den alınan raporda "benzerlik oranı"nın, "alıntılar hariç" en fazla %10, "alıntılar dâhil" % 30'u geçmemesi şeklinde kabul edilmiştir).

Ek 2. Hurufat Defterlerine Göre Mardin’de Çeşitli Vakıf Kurumlarında Çalışan Görevlilerin Listesi⁷⁶⁵.

Vakıf Adı	Tarih	Görevi	Görevli (Eski)	Görevli (Yeni)	Ücreti (Akçe)	HD nr./s.
Cami-i Kebir	M 1162	Kâtip	Seyyid Abdulkerim	Seyyid İsmail	2	1148/128-129
Cihangiriye Medresesi	“	Duagu	Seyyid Abdullah	“	15	
Rışmil Karyesi Camii	“	İmam-Hatip	Davud	Mehmed	2	
Karadere Cami-i Kebir	“	“	Abdurrahman	Abdullah	-	
“		Müezzin-i sani	“	“	-	
Cami-i Kebir		Müfettiş		Seyyid Ahmed	5	
İbrahimiye Camii		Cüzhan	Seyyid İsmail	-	2	
Hatuniye Medresesi		“	“		2	
Cami-i Kebir	S 1162	Seraydar	Ömer	Musa	2	
Kasım Padişah Medresesi	RA 1162	Duagu		Seyyid İsmail	5	
Baba Abdurrahman Zaviyesi		Ferraş	Mahmud	Ahmed	3	
Altun Boğa Mescidi		Nazır		Mehmed	2	
“		Müezzin	Mehmed	Mehmed	2	
İmam Zeynel Abidin		Müfettiş			1	
Şamrah Karyesi Camii		İmam-Hatip		Mahmud Halife	Vazife-i muayyene	
Amude Karyesi Camii	R 1162	“		Abdurrahman Halife		
Muzafferiyeye Medresesi		Duagu		Seyyid Ahmed	5	
Molla Mansur Camii		Nazır		İsmail	2	
“		Kâtip		“	“	
“		Cabi		“	“	
Cami-i Kebir	B 1162	İhlashan	Seyyid Mehmed	Zünnun	3	
İbrahimiye Tekyesi		Cabi	İsmail	Abdusselam	2	
İbrahim Ağa Mescidi		Ders-i amm	“	Ömer Halife	Vazife-i muayyene	
Hatuniye Medresesi		Cabi	Seyyid İsmail	Seyyid Mehmed	2	
Şeyh Eminüddin Bimarhanesi		Türbedar	Seyyid Mahmud	Hacı Zünnun	3	
Baba Abdurrahman		Bevvab	“	Seyyid Hüseyin	3	
Molla Mahmud Camii		Cabi Cüzhan	Hüseyin	Abdulahab	3	
		Mütevelli	Seyyid Ali	Seyyid İsmail	3	
İbrahimiye Evkafı		Duagu		Şeyh Ömer	3	
“		İmam		Abdullah Halife	1	
Kasım Padişah Medresesi		Duagu	Seyyid Ahmed	Seyyid Kasım	10	
Zinciriye Medresesi		Muid	Seyyid İsmail		5	

⁷⁶⁵VA, HD, 1148/ 128-129-130-131-132-133, 1148/121-122-123-134-135, 215/124-125-126-127, 1149/36-37, 1150/51-52-53-54-55-56, 1151/35-36-37-38-39-40, 1146/ 49, 1154/89-90-91, 1155/50-51-52-53, 561/ 95-96-97-98, 558/ 232-233-234-235, 559/52, 560/52-53-54-63-64-65, 562/60-61-62, 563/50-51-52, 569/85-86-87-88.

Şeyh Mahmud Türki	N 1162	Ferraş	Seyyid Ali	Seyyid Hüseyin	2	
Cami-i Kebir	L 1162	Seraydar	Musa	Mecru zimmi	2	
Molla Mansur Camii		Mütevelli	Ahmed	Abdulcelil	Vazife-i muayyene	
Sitti Radviyye Medresesi		Cabi	Ebubekir	Ebubekir	3	
Cami-i Kebir		Seraydar	Ömer	Musi zimmi	2	
“	ZA 1162	İhlaşan		Seyyid Mehmed	3	
“		Kennas	Ramazan	Mahmud	3	
“		Seraydar	Mecru	Musi	2	
Hızır İlyas Camii	S 1163	Mütevelli	El-hac Hüseyin	Şeyh Ömer	1	
Şehidiye Camii		Duagu	İsmail Halife		10	
Cami-i Kebir	RA 1163	Bevvab		Bektaş	3	
Şeyh Eminüddin		Muid	Abdullah	Seyyid Abdulkadir	5	
Sultan Hamza-i Kebir	R 1163	Duagu	“	“	15	
Attar Hırfeti	S 1163	Esnaf Şeyhi		Mustafa bin Abdülaziz		1148/130-131
Molla Mansur Camii		İbrikdar	Ömer	Ahmed bin Süleyman	2	
“		Müezzin	Seyyid Ahmed	Hüseyin bin Süleyman	5	
“		Ferraş	“	Mahmud b. Süleyman	2	
Şehidiye Medresesi		Kennas		Mehmed Said	5	
Bimaristan	Ş 1163	Cabi	Seyyid Osman	Şeyh Mehmed	5	
Şehidiye Medresesi				İzzeddin Halife	5	
Kasım Padişah Medresesi			Seyyid Abdullah	Abdullah	5	
Baba Abdurrahman		Duagu	Aişe Hatun	Aişe Hatun	5	
“		Ferraş	Ahmed		3	
Şeyh Eminüddin		İmam	Mustafa	İbrahim	2	
Molla Mansur Camii		Nazır	İsmail	Abbas Halife	2	
Cihangiriye Zaviyesi	L 1163	Duagu	Mustafa	Ömer bin Mehmed Emin	10	
Şeyh Eminüddin		İmam	İbrahim	Mustafa	2	
Kasım Padişah Medresesi		Duagu	Seyyid Mustafa	Seyyid Abdurrahman Halife	10	
Molla Mansur Camii		Mütevelli	Ahmed	Abdulcelil Efendi		
Kasım Padişah Medresesi	M 1164	Duagu	Seyyid Ahmed	Seyyid Kasım	10	
“		“	Mehmed	Emine binti Hasan	10	
“		“	Ahmed	Seyyid Abdulvahab	1 müd hınta	
“	S 1164	“	Seyyid Ebubekir	Emine binti Ahmed	10	
“		“	Seyyid	Seyyid Ahmed		

“			Mustafa		“	
“		“	Hasan bin Hasan	Şeyh Mahmud	“	
“	R 1164	“	Seyyid Mehmed		“	
Mardin Mahkemesi		Başkâtip	Seyyid Abdullah	Abdulkadir Halife		
Cami-i Kebir	RA 1164	Cüzhan		İbrahim	5	
Mardin Mahkemesi		Mukayyid	Zekeriya	Seyyid Abdulkadir		
“		Kassam Kâtibi		İbrahim Efendi		
Yusuf Çelebi Camii		Mütevelli	Şeyh Hamit	Seyyid İsmail	5	
Mardin Mahkemesi		Kâtib-i Sani	Zekeriya	Seyyid Hızır		
Attar Hırfeti	S 1163	Esnaf Şeyhi		Mustafa bin Abdülaziz		1148/ 130- 131
Molla Mansur Camii		İbrikdar	Ömer	Ahmed bin Süleyman	2	
“		Müezzin	Seyyid Ahmed	Hüseyin bin Süleyman	5	
“		Ferraş	“	Mahmud b. Süleyman	2	
Şehidiye Medresesi		Kennas		Mehmed Said	5	
Bimaristan	Ş 1163	Cabi	Seyyid Osman	Şeyh Mehmed	5	
Şehidiye Medresesi				İzzeddin Halife	5	
Kasım Padişah Medresesi			Seyyid Abdullah	Abdullah	5	
Baba Abdurrahman		Duagu	Aişe Hatun	Aişe Hatun	5	
“		Ferraş	Ahmed		3	
Şeyh Eminüddin		İmam	Mustafa	İbrahim	2	
Molla Mansur Camii		Nazır	İsmail	Abbas Halife	2	
Cihangiriye Zaviyesi	L 1163	Duagu	Mustafa	Ömer bin Mehmed Emin	10	
Şeyh Eminüddin		İmam	İbrahim	Mustafa	2	
Kasım Padişah Medresesi		Duagu	Seyyid Mustafa	Seyyid Abdurrahman Halife	10	
Molla Mansur Camii		Mütevelli	Ahmed	Abdulcelil Efendi		
Kasım Padişah Medresesi	M 1164	Duagu	Seyyid Ahmed	Seyyid Kasım	10	
“		“	Mehmed	Emine binti Hasan	10	
“		“	Ahmed	Seyyid Abdulvahab	1 müd hinta	
“	S 1164	“	Seyyid Ebubekir	Emine binti Ahmed	10	
“		“	Seyyid Mustafa	Seyyid Ahmed	“	
“		“	Hasan bin Hasan	Şeyh Mahmud	“	
“	R 1164	“	Seyyid Mehmed		“	

Mardin Mahkemesi		Başkâtip	Seyyid Abdullah	Abdulkadir Halife		
Cami-i Kebir	RA 1164	Cüzhan		İbrahim	5	
Mardin Mahkemesi		Mukayyid	Zekeriya	Seyyid Abdulkadir		
“		Kassam Kâtibi		İbrahim Efendi		
Yusuf Çelebi Camii		Mütevelli	Şeyh Hamit	Seyyid İsmail	5	
Mardin Mahkemesi		Kâtib-i Sani	Zekeriya	Seyyid Hızır		
Attar Hirfeti	S 1163	Esnaf Şeyhi		Mustafa bin Abdülaziz		1148/ 130- 131
Molla Mansur Camii		İbrikdar	Ömer	Ahmed bin Süleyman	2	
“		Müezzin	Seyyid Ahmed	Hüseyin bin Süleyman	5	
“		Ferraş	“	Mahmud b. Süleyman	2	
Şehidiye Medresesi		Kennas		Mehmed Said	5	
Bimaristan	Ş 1163	Cabi	Seyyid Osman	Şeyh Mehmed	5	
Şehidiye Medresesi				İzzeddin Halife	5	
Kasım Padişah Medresesi			Seyyid Abdullah	Abdullah	5	
Baba Abdurrahman		Duagu	Aişe Hatun	Aişe Hatun	5	
“		Ferraş	Ahmed		3	
Şeyh Eminüddin		İmam	Mustafa	İbrahim	2	
Molla Mansur Camii		Nazır	İsmail	Abbas Halife	2	
Cihangiriye Zaviyesi	L 1163	Duagu	Mustafa	Ömer bin Mehmed Emin	10	
Şeyh Eminüddin		İmam	İbrahim	Mustafa	2	
Kasım Padişah Medresesi		Duagu	Seyyid Mustafa	Seyyid Abdurrahman Halife	10	
Molla Mansur Camii		Mütevelli	Ahmed	Abdulcelil Efendi		
Kasım Padişah Medresesi	M 1164	Duagu	Seyyid Ahmed	Seyyid Kasım	10	
“		“	Mehmed	Emine binti Hasan	10	
“		“	Ahmed	Seyyid Abdulvahab	1 müd hinta	
“	S 1164	“	Seyyid Ebubekir	Emine binti Ahmed	10	
“		“	Seyyid Mustafa	Seyyid Ahmed	“	
“		“	Hasan bin Hasan	Şeyh Mahmud	“	
“	R 1164	“	Seyyid Mehmed		“	
Mardin Mahkemesi		Başkâtip	Seyyid Abdullah	Abdulkadir Halife		
Cami-i Kebir	RA 1164	Cüzhan		İbrahim	5	
				Seyyid		

Mardin Mahkemesi		Mukayyid	Zekeriya	Abdulkadir		
“		Kassam Kâtibi		İbrahim Efendi		
Yusuf Çelebi Camii		Mütevelli	Şeyh Hamit	Seyyid İsmail	5	
Mardin Mahkemesi		Kâtib-i Sani	Zekeriya	Seyyid Hızır		
Cihangiriye	Ş 1164	Müfettiş		Ebubekir	5	
Şeyh Mahmud Türki		Cabi	Seyyid Mehmed	Seyyid İbrahim	2	
Cami-i Kebir	L 1164	İmam		Şeyh Musa	“	
Şehidiye Medresesi		Mimar	Mehmed	Halil	4	
Yusuf Çelebi Camii		Nazır Kâtip	Abdullah	Seyyid Nizameddin	2+3	
Kasım Padişah Medresesi		Cüzhan Nakib		Kasım	“	
Sultan Hamza-i Kebir				Mahmud	3	
Cihangiriye		İmam	Hızır	Mustafa Halife	Vazife-i muayyene	
Kasım Padişah Medresesi			Mehmed	Seyyid Nizameddin	2	
Cihangiriye		Duagu		Seyyid Abdullatif	8	
Salah Karyesi Mescidi		İmam	Ahmed	Yunus Halife	0,5	
Yusuf Çelebi Camii	Z 1164	Hatip		Şeyh Mehmed Halife	Vazife-i muayyene	
Kasım Padişah Medresesi		İmam-ı Sani		Seyyid Mehmed	5	
Molla Mahmud Camii		Cüzhan	Seyyid Mehmed	Hacı Hüseyin	2	
Sultan Hamza-i Sağır		İhlashan	“	“	“	
Kasım Padişah Medresesi		Cabi	Seyyid Musa	Seyyid Mehmed	4	
Cihangiriye Medresesi		Cüzhan	Hızır	Seyyid Yusuf	3	
Sitti Radviyye Mescidi	M 1165	İmam Müezzin	Ahmed	Hacı Hüseyin	3+2	1148/ 132- 133
Şeyh Mahmud Türki	S 1165	Mütevelli	Seyyid Ali	Seyyid Abdullah	2	
Şehidiye	R 1165	Bevvab		Seyyid İbrahim	6	
Kasım Padişah Medresesi	C 1165	Duagu		Şeyh Halil	5	
Latifiye Camii		Kâtip	İsmail	Seyyid Ebubekir	2	
“		Ferraş	Yuşa	Süleyman	“	
Sultan İsa Camii	N 1165	Zaviye Şeyhi	Seyyid Mehmed	Şeyh Ömer	6	
Cami-i Kebir		Seraydar		Darid zimmi	3	
Gurs-ı Evsat Karyesi Camii		İmam	Ebubekir	Abbas Halife	1	
Sultan Hamza-i Kebir	R 1155	Muhasebeci	Seyyid Abdulkadir			1148/ 121
Molla Mansur	CA 1155	Mütevelli	Ahmed			
Mardin Mahkemesi	C 1155	Muhzır başı	Seyyid Halil	Seyyid Mehmed		

Kasım Padişah Medresesi	ZA 1165	Duagu	Seyyid Mehmed		12	
Şehidiye Medresesi		Taamiye	Mustafa	Ahmed Efendi	10	
“		Cüzhan	“	Seyyid Ömer	2	
“		Mütevelli	“	Seyyid Abdullah	“	
Molla Mahmud Cami		Cüzhan Cabi	Hüseyin	Seyyid Mahmud	3+3	
Sultan Hamza-i Kebir		Cüzhan	Mehmed Emin	Seyyid Nizameddin	2	
Şeyh Eminüddin Mescidi		“	“	“	“	
Cami-i Kebir		Fetihhan		İsmail	4	
“		Cüzhan	“	Seyyid Abdullah	3	
Sultan Hamza-i Sağır		Cabi	Seyyid Kasım	Seyyid Ali b. Seyyid Kasım	3	
Sultan Hamza-i Kebir		Türbedar	Hasan	Derviş Murteza	1	
Kasım Padişah Medresesi			Mehmed Şerif	Seyyid Nizameddin	2	
Cihangiriye		Muhasebeci Noktacı		İsmail	4+3	
Molla Mansur		Mütevelli	Seyyid Hızır	Abdulcelil		
Şehidiye Medresesi		Muid	Mehmed Emin	Ömer	5	
Cihangiriye	M 1166	Duagu	Ömer b. Mehmed	Seyyid Abdal	10	
Sultan Hamza-i Sağır		“		Seyyid Ahmed	15	
Cihangiriye	R 1166	“		“	10	
Kasım Padişah Medresesi		“	Seyyid Mustafa	Seyyid Mehmed	“	
Baba Abdurrahman		“	Osman	Raide Aişe Reşide Hatun	5	
Şeyh Salsal Mescidi		İmam		Seyyid Ebubekir	2	
Mardin Mahkemesi		Kassam Kâtibi	Seyyid Abdulkadir	Seyyid Abdullah		
Kasım Padişah Medresesi	C 1166	Hatip	Mustafa	Abdulkadir	5	
“		Taamiye		Hacı Abdullah	10	
Cihangiriye		Duagu	Seyyid Abdullah	Seyyid Musa	15	
İbrahimiyye Tekyesi		“		Abdulkerim	5	
Latifiyye Camii	N 1166	Vaiz		Seyyid Ebubekir		
Kasım Padişah Medresesi		İmam-ı Sani		Seyyid Abdulkadir	5	
Zinciriye Medresesi	M 1167	Müfettiş		Seyyid Abdulaziz	5	
Latifiyye Camii	S 1167	Vaiz		Seyyid Ebubekir		
Şeyh Eminüddin Hatuniye Medresesi		Müfettiş		Seyyid Abdulkadir	5	
		“		“	“	
			Seyyid			

“		Cüzhan	Abdulkadir	Seyyid Ömer	2	
İbrahim Ağa Mescidi		Müfettiş		Seyyid Ahmed	5	
Cami-i Kebir		Cüzhan	Seyyid Mahmud	Seyyid Osman	2	1148/ 134- 135
Sultan Hamza-i Kebir		Duagu	Mehmed	Seyyid Hasan	3	
Sitti Radviyye	7 RA 1167	Cabi	İsmail	Seyyid Osman	“	
Mardin Mahkemesi		Kassam Kâtibi	Seyyid Abdullah	Seyyid Abdulkadir		
Cami-i Kebir		Cüzhan	Seyyid Abdurrahman	Mehmed Emin	3	
Zinciriye		Muid	Seyyid Mehmed Nasuh	Seyyid Ömer	5	
Mardin Mahkemesi		Kassam Muhzırı		Mustafa		
Zinciriye		Nazır	Esamüddin	Ömer	3	
Baba Abdurrahman	CA 1167	Duagu			5	
Tezyan Karyesi Camii		İmam Hatip		Seyyid Hasan	Vazife-i muayyene	
Baba Abdurrahman		Cabi	Seyyid Mustafa	Seyyid Hafız Osman	5	
“		Saka	“	“		
Reyhaniye Mescidi		İmam	Seyyid Mahmud	“	4	
Baba Abdurrahman	N 1167	Duagu		Ayşe binti Mehmed	3	
Necmeddin Gazi		Kâtip Cabi	Osman	Seyyid Mehmed	“	
Cami-i Kebir		İmam-ı Sani	“	Seyyid Ömer	“	
Sultan Hamza-i Sağır		Müezzin	Seyyid Abdulkadir	Seyyid Hasan	2	
Melik Mahmud Camii		İmam Hatip	Seyyid Hüseyin	Seyyid Mehmed	2+2	
Hatuniye Mescidi		Cüzhan Ferraş	Seyyid Hacı Mustafa	Seyyid Mahmud	“	
Salah Karyesi Mescidi	ZA 1167	Müezzin	Hüseyin bin Süleyman	Musa	0,5	
Sultan İsa Camii		İbrikdar Ferraş	Süleyman	Ebubekir	2+1	
Şehidiye		Taamiye	Ahmed	Mustafa	10	
Sultan İsa Medresesi		Kennas Çerağdar		Hüseyin	1+2	
Baba Abdurrahman		Duagu	Ahmed	Seyyid Osman	5	
Kasım Padişah Medresesi		İmam-ı Sani	Seyyid Mehmed	Seyyid Mustafa	“	
Sultan Hamza-i Sağır				Hacı Zünnun	3	
Muzafferiyeye Mescidi	M 1168	Bevvab Ferraş	Süleyman	Seyyid Yusuf	2+2	
Şeyh Necmeddin Gazi	S 1168	Nazır	Ahmed	Ebubekir	2	
Sultan Hamza-i Sağır		Zaviye Şeyhi	Seyyid Hüseyin	Seyyid Ali	5	

Latifiye Camii		Ferraş Cabi	Süleyman	Hacı Zünnun	2+2	
Arıklı Mescidi		Seraydar		Ebubekir	2+1	
Debbağ Hirfeti		Esnaf Şeyhi	Ömer	Seyyid Halil		
Cullah Hirfeti		“	Ebubekir			
Sultan Hamza-i Kebir Zaviyesi		Cabi	Seyyid Hasan	Mahmud b. Osman	5	
“		Müezzin	Seyyid Ömer	Osman	Vazife-i muayyene	
Sitti Radviyye Medresesi		Cabi	Ebubekir	İsmail	3	
Tezyan Karyesi Camii		Mütevelli İmam Hatip	Mehmed	Osman		
Arıklı Mescidi		Mütevelli	Ebubekir	Seyyid Halil		
Zinciriye Medresesi		Duagu	Ali	Ömer	5	
Cami-i Kebir		Cüzhan	Seyyid İsmail	Seyyid Mahmud	2	
Hatuniye Camii		Cüzhan	“	Seyyid Abdulkadir	2	
Taşcıyan Hirfeti		Esnaf Şeyhi	Ahmed	Osman		
Sultan Hamza-i Kebir Zaviyesi		Müderriş			15	
Cihangiriye		“	Osman		15	
Abdullatif Camii		Müezzin	Derviş Abdullah		2	
İbrahim Ağa Mescidi		Cabi Kâtip			4+3	
Cami-i Kebir		Cabi	Seyyid Mustafa	Hafız Mahmud	3	
Sultan Hamza-i Sağır		İmam	“	“	4	
Mardin Mahkemesi		Muhzır başı	Seyyid Mehmed			
Şeyh Yunus Zaviyesi		Cüzhan	Ali b. Abdullah		3	
Cihangiriye Zaviyesi		“	Seyyid Halil		1	
Şeyh Yunus Zaviyesi		Duagu	Hüseyin	Seyyid Ahmed	5	
Kasım Padişah Medresesi		Mütevelli	Ahmed	Seyyid Abdullah		
Şeyh Necmeddin Gazi	Z 1155	Nazır	Mehmed	Ahmed	2	
Nasireddin Şehid Camii		Cüzhan	“	Mustafa	2	1148/ 122- 123
Şehidiye Medresesi		Müezzin	“	“	10	
“		Mütevelli	“	“	2	
“		Müfettiş	“	“	5	
İbrahim Bey		Müezzin	Ahmed		2	
Hatuniye Medresesi		Cüzhan	İbrahim		3	
İbrahim Bey		Hatip-İmam	Ömer		2+3	
Kasım Padişah Medresesi	1156	Duagu	Şeyh Halil	Abdulkerim	5	
Altun Boğa Evkafı		Cüzhan	Abdullah	Kasım	2	
Kasım Padişah Medresesi			Ömer		10	
Cihangiriye Zaviyesi		Duagu	Seyyid Hamza	Osman	10	

Baba Abdurrahman		Çerağdar		Ömer	5	
Cihangiriye Zaviyesi		Duagu	Osman		10	
Tezyan Karyesi Mescidi		İmam	“	Hasan		
Şeyh Necmeddin Gazi		“	Seyyid Şeyh Musa	Seyyid Ahmed	2	
“		Seraydar	Seyyid İsmail	“	“	
Muzafferiyeye Medresesi		Bevvab	Ömer	Süleyman	“	
Sultan Hanza-i Kebir		Duagu	Osman	Seyyid Abdullah	15	
Kasım Padişah Medresesi		“			10	
Şeyh Eminüddin Bimarhanesi			Kasım		1,5	
		Nazır	Seyyid Abdullah		1	
Mardin Kal’ası Camii					1	
İbrahim Ağa Mescidi		İmam	Ömer	Seyyid Zünnun	2	
Şeyh Eminüddin Bimarhanesi	1157		Kasım			
Şehidiye Medresesi		Cabi			3	
Cihangiriye Medresesi		Duagu	Abdullah		5	
Kasım Padişah Medresesi		Cüzhan	Ahmed	Seyyid Ali	2	
Zinciriye Medresesi		Duagu	Ömer	Seyyid Ahmed	5	
Kasım Padişah Medresesi		Duagu	Seyyid İshak		10	
Arıklı Mescidi		İmam	Seyyid Zünnun	Seyyid Hasan	3	
İmam Zeynel Abidin		Cüzhan		Hafız Seyyid İsmail	15	
Şeyh Necmeddin		İhlashan	Seyyid Mehmed		4	
Gurs-ı Evsat Karyesi Mescidi		Müezzin	Osman		2	
Sultan Hamza-i Kebir Zaviyesi		Cabi	Mahmud b. Osman	Mehmed	5	
Yusuf Çelebi Camii		Mütevelli	Seyyid Zeynel			
Cihangiriye		Duagu	Seyyid Ömer	Musa Halife	15	
Sultan Hamza-i Kebir	M 1158	“	Seyyid Abdullah		15	
Molla Mansur Camii		Mütevelli		Osman		
Kasım Padişah Medresesi		Duagu	Mehmed	Hasan	10	
“		“			“	
Sultan İsa Camii		“			3	
Şeyh Eminüddin Mescidi	S 1158	Müezzin	Ali	Kasım	2	1148/124-125
Kasım Padişah			Şeyh Sami			

Medresesi		“			“	
Cami-i Kebir		Cüzhan			“	
Şeyh Eminüddin Bimarhanesi	CA 1158	Bimarhaneci	Seyyid Hasan	Seyyid Murteza	“	
Muzafferiyeye Medresesi		Ferraş	Ali	Süleyman	“	
Cihangiriye		“	Osman		4	
Kasım Padişah Medresesi	L 1158	Duagu	Seyyid Mehmed		10	
Cihangiriye		Muid	Ali		4	
Berber Hirfeti	1159	Esnaf Şeyhi	Kasım	Cuma		
Altun Boğa Mescidi		İmam	Mehmed		2	
Kasım Padişah Medresesi		Muhasebeci	Seyyid Mehmed	Seyyid Abdullah	5	
“		Duagu	Abdulkadir		10	
Abdullatif Camii		Seraydar	Seyyid Osman	Seyyid Hasan	3	
Molla Mahmud Camii		Seraydar Kâtip	Mehmed Halife		3+3	
İbrahim Ağa Mescidi		Nazır	Seyyid Mehmed		4	
Sultan Hamza-i Kebir		“			2	
	B 1159	Mütevelli				
Tezyan Karyesi Camii		İmam Hatip Mütevelli		Seyyid Hasan	Vazife-i Muayyene	
Muzafferiyeye Medresesi		Muid	Seyyid Osman	Hafız Seyyid İsmail	5	
Hızır İlyas Camii		Loğkeş		Kerkis	2	
Baba Abdurrahman		Zaviye Şeyhi	Seyyid Zünnun		5	
Şeyh Necmeddin Gazi		Ferraş	“		3	
İmam Zeynel Abidin		Duagu	Seyyid İsmail		15	
		İmam			2	
		Mütevelli			“	
Arıklı Mescidi		Müezzin Seraydar			1	
Mardin Kal’a Camii		Mütevelli	Ebubekir	Seyyid Mehmed	2	
Sultan İsa Medresesi		Duagu	Ömer		5	
Şeyh Eminüddin	1159	Seraydar			Vazife-i Muayyene	
Kal’a Camii		Müezzin	Bahaeddin			
Tezyan Karyesi Camii		İmam	Yakub	Seyyid Mehmed	“	
Kasım Padişah Medresesi		Duagu	Hacı Seyyid Hasan		5	
Şeyh Mehmed Salsal Mescidi	1160	İmam	Ebubekir Halife			1148/ 126- 127
Cami-i Kebir	1160	Cüzhan	Seyyid Ebubekir		2	
“		İhlashan	Ali	Seyyid Ebubekir	“	
Kasım Padişah Medresesi	R 1160	Keyyalci	Salih	Hacı Musa	5	
Şeyh Eminüddin		Seraydar	Zekeriya	Seyyid Musa	4	

Sultan Hamza-i Sağır		Ferraş	Seyyid Hüseyin		2	
“		Zaviye Şeyhi	“	Seyyid Ahmed	5	
Kasım Padişah Medresesi		Duagu	Mahmud	Seyyid Mehmed	10	
Cami-i Kebir		Muvakkit	Seyyid Hüseyin		2	
Sultan Hamza-i Sağır		İhlaşan	Seyyid Mehmed		2	
Kasım Padişah Medresesi		Cüzhan	Seyyid Hüseyin	Seyyid Ahmed	2	
Sultan Hamza-i Kebir		Muhasib	Seyyid Mehmed	“	5	
Bimarhane Mescidi ve Hamamı		Seraydar	Zekeriya	Seyyid Hacı Musa	4	
Sultan Hamza-i Kebir		Zaviye Şeyhi	Seyyid Mustafa	Seyyid Ahmed	Vazife-i muayyene	
Kasım Padişah Medresesi		Duagu	Hasan	Seyyid Mehmed	10	
Cami-i Kebir		Ferraş			5	
İmam Zeynel Abidin		Duagu	Seyyid İsmail		“	
Şehidiye Medresesi		Ders-i amm	Seyyid Ahmed		“	
Mardin Mahkemesi	B 1160	Mukayyid	Abdullah			
Molla Mansur Camii		Mütevelli	Osman	Molla Hızır		
Cihangiriye Zaviyesi		Duagu	Mustafa	Mustafa	10	
Kasım Padişah Medresesi		“	Seyyid Hasan	Seyyid Ahmed	5	
“		“	Keyyal		“	
Cami-i Kebir		Cabi	Seyyid Mahmud		2	
Altun Boğa Mescidi		Mütevelli	İlyas	Kasım Halife	1	
Zinciriye Medresesi	Ş 1160	Müezzin	“	“	“	
Mardin Mahkemesi		Mukayyid	Abdullah	Seyyid Zekeriya	2	
Cihangiriye		Kâtib			3	
Cami-i Kebir		Cüzhan	Seyyid Mehmed	Seyyid Abdulkadir	2	
Kasım Padişah		Duagu	Seyyid Mustafa		10	
Şehidiye Camii		Vaiz	Seyyid Hafız İsmail			
Cihangiriye		Duagu	Abdurrahman Halife		5	
Cami-i Kebir	1161	Muhasib	Hafız İsmail		2	
Muzafferiyeye Medresesi		Nazır Cüzhan Mimar	Şeyh Musa	Mehmed	3+2+2	
Molla Mahmud Camii		İmam Hatip	Seyyid Hüseyin		2+2	
Şeyh Eminüddin		İmam	Ahmed	Mustafa	2	

Cami-i Kebir	Ş 1161	Seraydar	Mihail		3	
Cihangiriye		Cüzhan	Muharrem	Ebubekir	2	
Muzafferiyeye	M 1162	Mütevelli			2	
Salah Karyesi Camii		İmam			0,5	
Cami-i Kebir		Cüzhan			2	
Salah Karyesi Camii		Müezzin	Mahmud	Süleyman	0,5	
Kasım Padişah	C 1174	Duagu	Osman	Seyyid Ahmed	10	1149/36
“	“	“	Hacı Halil	“	“	
	B 1174	Cizye Kâtibi	Seyyid Ahmed	Hacı Ahmed		
Molla Mahmud Camii		Bevvab Ferraş Kennas	Seyyid Ali	Seyyid Ömer	1+1+1	
Mardin Mahkemesi		Muhzır Başı	Seyyid Mehmed	Süleyman		
Muzafferiyeye Medresesi		Nazır-ı Birun		Seyyid Mehmed	5	
Kasım Padişah	C 1175	Duagu	Seyyid Mehmed	Seyyid Ahmed	10	
Necmeddin Gazi Mescidi		İmam	Seyyid Mustafa	Seyyid Ömer	2	
Kasım Padişah		Keyyal	Seyyid Abdulkadir		5	
Yusuf Çelebi Camii	Ş 1175	Nazır Kâtib	Seyyid Nizameddin	Abdi	2+3	
Kasım Padişah		Muhasib			11	
Şeyh Eminüddin Mescidi		Cüzhan	“	İsa	2	
Mardin Mahkemesi		Baş Kâtib	“			
Kasım Padişah	L 1175	Duagu	Ali	Süleyman	10	
“		Bevvab			5	
Cihangiriye Medresesi		Cüzhan			3	
Sultan Hamza-i Kebir	M 1176	Nazır	Seyyid Abdullah	Seyyid Hüseyin	4	
Sultan İsa Camii		Müfettiş	Seyyid Abdulkadir	Seyyid Abdulvahab	5	1149/37
İbrahim Bey Tekyesi		“	“	“	“	
Kasım Padişah		Duagu	“	Seyyid Abdulgafur	“	
Cami-i Kebir		Nazır-ı Birun Cüzhan	“	“	5+2	
Şeyh Eminüddin		Müfettiş	“	Seyyid Ali	5	
Kasım Padişah		İmam-ı Sani	“	“	“	
Sultan Hamza-i Sağır		Nazır-ı Birun	“	Seyyid İsmail	“	
Kasım Padişah		Duagu	“	Seyyid Mehmed Salih	10	
“			Mehmed	Ömer	6	
Hatuniye Medresesi		Müfettiş	Seyyid Abdulkadir	Seyyid Abdulgafur	5	
Kasım Padişah		Duagu	Mehmed	Seyyid İsmail	3	
						1150/

Hatuniye Medresesi	R 1186	Müfettiş		Seyyid Ömer	5	51-52
Kasım Padişah		İmam-ı Sani	Seyyid Ali		“	
Cihangiriye	CA 1186	Vekil-i harc			3	
Sultan İsa Camii		Duagu	Ebubekir		5	
“		Kennas Cüzhan			2+1	
Kasım Padişah		Duagu			3	
Sultan İsa Camii		Cüzhan Müezzini Sani	“	Mustafa	2+1	
Latifiye		Kâtib	Seyyid Ebubekir	Seyyid Mustafa	2	
Şehidiye		Cüzhan	“	“	“	
Cami-i Kebir		Kâtib Sermahfel Cüzhan İhlashan	“	“	2+2+2+2	
Cihangiriye	B 1186	Mimar Cüzhan	“	“	4+2	
Zinciriye		Muvakkit			1	
Kasım Padişah		Ferraş	Seyyid Hüseyin	Seyyid Hasan	5	
Berber Hirfeti		Esnaf Şeyhi		Seyyid Osman		
Şehidiye		Ferraş			5	
Kasım Padişah		Bevvab	Abdulkadir	Abdullah	5	
Reyhaniye Camii		Mütevelli			Vazife-i muayyene	
Şehidiye		Vaiz			“	
Cami-i Kebir		Kâtib		Seyyid Abdulkadir	3	
Kasım Padişah		Keyyal Duagu	Seyyid Abdulgafur	Seyyid Mustafa	5	
Muzafferiyeye Medresesi		Muid		Seyyid Abdulkadir	“	
Kasım Padişah		Duagu	Seyyid İsmail	“	10	
Cami-i Kebir		Muhasib			5	
Muzafferiyeye		Nazır		“	“	
Cami-i Kebir	L 1186	Muallim-i Sıbyan		“	4	
Hatuniye		Müfettiş	Seyyid Ömer		5	
Kasım Padişah		İmam-ı Sani	“			
“		Duagu	Seyyid İsmail	Seyyid Mustafa	3	
Cami-i Kebir		Nazır		Seyyid Mehmed	4	
İbrahim Ağa Mescidi		İmam	Seyyid Zünnun	Seyyid Hasan	2	
Cami-i Kebir		Nazır-ı Birun			5	
		Cabi				1150/

Latifiye Camii		Ferraş	“	“	2+2	53-54
“		İhlashan	Seyyid İsmail	Seyyid Mehmed	3	
Şeyh Eminüddin Timarhanesi	M 1187	Cabi		Seyyid Mahmud	5	
Cami-i Kebir		“	Seyyid Ahmed	“	3	
Molla Mahmud Camii		İmam Hatip	“	“	2+2	
Şeyh Mahmud Türki		Cabi	Seyyid İbrahim		2	
Sultan Hamza-i Sağır		“	Seyyid Ali	Seyyid Halil	5	
“		Seraydar	“	“	2	
Cihangiriye		Cüzhan	Seyyid Abdulgafur	Seyyid Ali	3	
Şehidiye	S 1187	İmam	Hacı İzzeddin	Seyyid Ömer	4	
Kasım Padişah		Hatib	“	“	6	
Zinciriye		Duagu	Abdulkerim	Ömer	5	
“		Fetihhan	“	“		
		Vezzan-ı Harir	Ahmed	Seyyid Ömer		
Sultan Hamza-i Kebir		Nazır	Hacı Zünnun	“	5	
Kasım Padişah	R 1187	Duagu		Seyyid Mehmed	10	
“		Cüzhan	Seyyid Ali		2	
Cami-i Kebir		Kâtib	Seyyid Abdulgafur	Seyyid Sadullah	3	
“		Kennas	Mahmud	Ahmed	3	
İbrahim Bey		Cüzhan Mimar	Seyyid Mehmed	Seyyid Ömer	2+2	
Hatuniye		Muallim-i Sıbyan	“	“	3	
İbrahim Bey		İmam Hatip	“	“	4+4	
Cihangiriye		Müfettiş	Ebubekir	Yusuf	5	
İbrahim Bey	M 1188	Cüzhan	Seyyid Nizameddin	Seyyid Mahmud	2	
		Vezzan-ı Harir	Seyyid Ömer			
Şehidiye Camii		Ferraş-ı birun Ferraş-ı enderun	Seyyid Hasan	Seyyid Ömer	5+6	
Cami-i Kebir		Muhasebeci	Seyyid Abdulgafur	“	5	
Şeyh Mahmud Türki	S 1188	Ferraş Seraydar	Yusuf	Seyyid Mustafa	2+4	
“		Cüzhan	Seyyid Mustafa	Seyyid Şeyh Ahmed	2	
“		İmam	Seyyid Şeyh Mahmud	Seyyid Şeyh İbrahim	4	
Kasım Padişah	R 1188	Aşirhan Sermahfel Muallim-i Sıbyan	Seyyid İsmail	Seyyid Yusuf	6+4+8	
“		Duagu	“	Seyyid Ahmed	1 müd hinta	

“		Kılarcı	İsmail	Ali b. Abdullah	2	
“		Muhasib	Seyyid Abdullah	Seyyid Abdulkadir	5	
Molla Mansur Camii (Koçhisar)		Mütevelli	Seyyid Hızır	Seyyid Ahmed	Vazife-i muayyene	
Kasım Padişah	Z 1188	İhlashan	İsa b. Muharrem	Ali	8	
“		Duagu	Seyyid İsmail	“	10	
Kasım Padişah	M 1189	“	Seyyid Mehmed	Ömer	15	1150/55-56
“		İhlashan	Ali	Latif b. Mustafa	8	
	S 1189	Haffaflar Kethüdası	Osman	Seyyid Halil		
Abdullatif Camii	RA 1189	Cüzhan	Muharrem	Hacı İsmail	2	
Cami-i Kebir		İmam	Seyyid Mehmed	Seyyid Osman	“	
Kasım Padişah		Duagu	Seyyid Mehmed Emin	“	5	
“		Muhasib	Hacı Abdulfettah	Hacı İsmail	11	
Boyacı ve Basmacı Hırfeti		Esnaf Şeyhi	Seyyid Habiş	Seyyid İbrahim		
Cihangiriye		Müezzin Ferraş	Osman	Yusuf	3+4	
Kasım Padişah	C 1187				5	
Cami-i Kebir		Muallim-i Sıbyan	Seyyid Abdulkadir	Seyyid Sadullah	4	
Sitti Radviyye		İmam	Hacı Hüseyin	Abdulhalim	3	
İbrahim Bey		Cüzhan	Zünnun	Seyyid Abdulyahya	2	
Kasım Padişah		Duagu	Seyyid Mehmed Salih	Seyyid Feyzullah	10	
Cami-i Kebir		Cüzhan	“	Seyyid Yusuf	2	
Kasım Padişah		Duagu	Mehmed b. Hacı Eyub	Seyyid Halil	10	
İbrahim Bey		Cabi	Abdusselam	Seyyid Abdalbaki	2	
Hatuniye		“	Seyyid Mehmed	Seyyid Abdulhalim	“	
Kasım Padişah		Duagu	Abdullah	Seyyid Şeyh Halil	5	
“		Cüzhan	Davud	Seyyid Abdilhadi	2	
İbrahim Bey		Duagu	Abdulkerim	Seyyid Şeyh Halil	5	
Mardin Mahkemesi	Ş 1187	Kâtib-i Salis	Seyyid Yusuf	Seyyid Mehmed		
Şehidiye Medresesi		Sermahfel	Seyyid Talha		5	
		Ders-i amm				

“				Seyyid Ömer	10	
Cihangiriye		Duagu	Seyyid Nizameddin	Seyyid Mehmed	8	
Sultan Hamza-i Kebir	ZA 1187	Nazır	Seyyid Hasan	Seyyid Ömer	4	
Muzafferiyeye		Muid	Seyyid Abdulkadir	“		
“		Nazır	“	“	“	
Mardin Mahkemesi	1194 (1780)	Muhzır Başı	Süleyman	Seyyid Abdulfettah		1151/39-40
Sitti Radviyye		Mütevelli	Seyyid Mustafa	Mustafa b. Ahmed	2	
Kasım Padişah		Anbardar	Abidin	Müfti-zade Abdurrahim	5	
“		Duagu	Osman	Şeyh Musa	“	
Cihangiriye		Aşırhan	Seyyid Ahmed Şakir	Abdurrahim	3	
Kasım Padişah	Ş 1194	Duagu	Seyyid Ahmed b. Hasan	Hafız Seyyid Ali	10	
Mardin Mahkemesi		Muhzır başı	Seyyid Abdulfettah	Seyyid İsmail		
Arıklı Mescidi		Mütevelli	Seyyid Mustafa	Seyyid Hacı Abdulkadir	3	
Kasım Padişah	N 1194	Taamiyeci	İbrahim	Seyyid Ali	1 müd hinta	
“		Anbardar	Abdurrahim	Mehmed Hızır ve Abdullah	2	
Cihangiriye		Kâtib	“	“	3	
Kasım Padişah		Nakib Cüzhan	“	“	3+2	
Cihangiriye	L 1194	Aşırhan	“	“	3	
Kasım Padişah		Duagu	Seyyid Ebubekir	Seyyid Mehmed	10	
Şehidiye		Ders-i amm	Seyyid Ali Seyyid Mehmed	Seyyid İbrahim	5	
Cami-i Kebir	ZA 1194	Vaiz	Seyyid Abdulkadir	Seyyid Mehmed Reşid	8	
Cihangiriye		Vekil-i harc	Müfti-zade Seyyid Mustafa	Seyyid İsa	3	
Sitti Radviyye	S 1195	Mütevelli	Mustafa b. Ahmed	Mustafa	2	
Sultan Hamza-i Kebir	RA 1195	Zaviye Şeyhi Duagu	Seyyid Ahmed Şakir	Seyyid İbrahim	Vazife-i muayyene	
Şeyh Eminüddin	R 1195	Muid	Şeyh Abdulfettah	Osman	5	
Şeyh Şeyhullah		İmam Hatip	“	“	2+2	
Kal’a Camii		Nazır	Seyyid Mehmed		5	
Şeyh Mahmud Türki		Bevvab	Seyyid		2	

			Ahmed			
Kal'a Camii		Mütevelli	Ahmed	Seyyid Abdulkadir	“	
Cami-i Kebir		Seyfdar	Seyyid Ahmed	Seyyid Mehmed Reşid	“	
Sultan Hamza-i Sağır	L 1195	Muhasib Nazır İhlashan	“	Seyyid Ömer	5+5+3	
Şeyh Eminüddin	M 1196	Kennas	Abdullah		1	
Kasım Padişah		Aşirhan Sermahfel Muallim-i sıbyan	Seyyid İsa	Seyyid Ahmed	6+4+8	
“		Duagu	Seyyid Süleyman		9	
Sultan İsa Camii	B 1196	Cabi	Kasım	Abdulkerim b. Ahmed	2	
“		Keyyal	“	“	“	
Cihangiriye		Duagu	Seyyid Mustafa	Aişe ve Rukiyye Hatun	10	1151/37-38
Cami-i Kebir	M 1193	Bevvab			3	
“	S 1193	Vaiz	Hacı Abdullah	Seyyid Abdulkadir	8	
Kasım Padişah		Duagu	Seyyid İbrahim	Seyyid Mehmed	1 müd hinta	
Kazancı ve Kalaycı Esnafı	RA 1193	Esnaf Şeyhi		Seyyid Halil		
Debbağ Esnafı	R 1193	“		Hacı Abdulhadi		
Attaran Esnafı	CA 1193	“	Dede Mustafa	Ali Halife		
Kasım Padişah	C 1193	Duagu	Seyyid Ahmed b. Hasan	Ali	10	
Molla Mansur Camii	ZA 1193	Kâtib	Ahmed	Abdulkadir	2	
Kasım Padişah	Z 1193	Cüzhan	Seyyid Ahmed	Seyyid Mehmed	8	
“		Duagu	“	Seyyid Abbas	15	
“		“	“	Abdurrahim	1 müd hinta	
“		Müfettiş	“	Hacı İsmail ve Osman	15	
Cami-i Kebir		Muvakkkit	“	Ahmed	4+3	
Cihangiriye		Duagu	“	Hacı İsmail ve Osman	13	
Kasım Padişah		“	“	Abdullah	10	
“		Cüzhan	“	Mehmed Hızır	5	
Cami-i Kebir	M 1194	İhlashan	Seyyid Mehmed	Mehmed Halife	4	
Kasım Padişah	“	Kennas	“	Mehmed	2	

“ Hanefi Mescidi		İmam-ı Sani	Seyyid Feyzullah	Hacı İsmail	5	
Kasım Padişah		Seyfdar	Seyyid Ahmed	Hacı Ebubekir	2	
“		Kennas	Seyyid Feyzullah	“		
		Duagu	Seyyid Mustafa	Abdulkadir b. Şeyh Süleyman	8	
Şehidiye Medresesi		Ders-i amm	Seyyid Ahmed	Seyyid Mehmed	5	
Kasım Padişah		Cüzhan	Süleyman	Abdullah	2	
“		Nakib Cüzhan	Seyyid Mustafa	Abdurrahim b. Hızır	3+2	
Molla Mansur Camii		Nazır	Abbas	Abdulkadir	2	
“		İbrikdar	Ahmed	“	2	
Kasım Padişah	RA 1194	Duagu	Ömer	Ömer	10	
Cihangiriye	R 1194	Cüzhan	Seyyid Ali	Seyyid Abdalbaki	3	
Sultan Hamza-i Sağır		Ferraş	Seyyid Ahmed	Seyyid Mehmed	2	
Cihangiriye		Duagu	Seyyid Said	Seyyid Abdalbaki	8	
“		Kâtib	Seyyid Ahmed	Abdurrahim	3	
Şehidiye Camii		Bevvab Ferraş	Seyyid İbrahim	Seyyid Abdurrahim	6+6	1151/ 35-36
Reyhaniye Mescidi	1189	İmam	Seyyid Ebubekir	Seyyid Mustafa	Vazife-i muayyene	
Sultan İsa Camii		Müezzin Sermahfel Cüzhan	Seyyid Mehmed Salih	Seyyid Abdurrahim	3+3+3	
İbrahim Bey Camii		Nazır	Seyyid Ahmed	Seyyid Mahmud	2	
Zinciriye Medresesi		Kâtib	Seyyid Ömer	Seyyid Abdurrahim	2	
Kasım Padişah		Duagu	Seyyid İsmail	Seyyid Osman	20	
“		“	Mehmed Emin	Seyyid Yusuf	20	
“		“	Fatıma	Seyyid Abdullah	10	
“	B 1189	“	Seyyid Abdulgafur	Ahmed Haki	5	
Cihangiriye		“	Seyyid Abdullah	Mehmed Said	10	
Kasım Padişah		Zevaidhan	İsmail	Seyyid Osman	6	
Hatuniye		Mütevelli	Mehmed	Seyyid Ahmed	Vazife-i muayyene	
İbrahim Bey		Müfettiş	Seyyid Abdulvahab	“	5	
Sultan Hamza-i Kebir		Cabi		Seyyid Ali	“	

“	S 1190	Nazır	Abdullah	Seyyid Hasan	“	
Kasım Padişah		Keyyal	Seyyid Mustafa	Seyyid Mehmed	“	
Sitti Radviyye		Mütevelli	Seyyid Mustafa	Seyyid Ömer	2	
Kasım Padişah		İmam-ı Sani	Seyyid Ali		5	
Cami-i Kebir		Mimar	Ebubekir	Kasım	3	
Sultan Hamza-i Kebir		Kâtib	“	Yusuf	3	
Keçeciyan Esnafı		Esnaf Şeyhi	Seyyid Hızır	Hacı Ömer		
Cami-i Kebir	R 1190	Mimar	Kasım	Seyyid Mehmed	3	
Kasım Padişah	C 1190	Bevvab Hamal	Ali	Ömer	5+5	
“		Duagu	Seyyid İbrahim	Seyyid Mehmed Salih	1 müd hınta	
Cihangiriye		Cüzhan	Seyyid Yusuf	Seyyid Abdurrahim	3	
“		Muid	Seyyid İbrahim	“	10	
Mardin Mahkemesi	25 Ş 1190	Baş Katib	Seyyid Yusuf	Seyyid Abdurrahim		
Cihangiriye Medresesi		Duagu	“	“	5	
Kasım Padişah		“	Seyyid İbrahim	“	10	
Cami-i Kebir		Kandildar	Seyyid İsmail	Seyyid Mehmed Said	2	
Sitti Radviyye		Cabi	Seyyid Osman	Kasım	3	
Bakkalan Esnafı		Bazarbaşı	Mehmed	Hacı Hasan		
Kasım Padişah		Duagu Kâtib	Seyyid Ahmed	Seyyid Murteza	10+5	
Cami-i Kebir	M 1191	Müfettiş	“	Molla Mehmed	5	
Kasım Padişah		Duagu	Seyyid Ahmed	Mehmed	10	
Sultan İsa	15 S 1191	“	Seyyid İbrahim	Seyyid Abdurrahim	3	
Kasım Padişah		İmam-ı Sani	Seyyid Mustafa	Seyyid Feyzullah	5	
Cihangiriye		Taamiye	“	Seyyid Mehmed	10	
İbrahim Bey		Kâtib	“	“	3	
Cihangiriye		Zaviyedar	Mustafa	“	Vazife-i muayyene	
Kasım Padişah		İhlaşan	Mehmed Said	Ahmed b. Ali	3	
“		Kennas	Seyyid Hüseyin	Seyyid İbrahim	5	
Cami-i Kebir	C 1182	İmam		Abdurrahim	3	1146/49

Reyhaniye	Ş 1182	“	Ali	Seyyid Ebubekir	Vazife-i muayyene	
Kasım Padişah		Duagu	Hacı İzzeddin	Mehmed	3	
Şeyh Eminüddin	N 1182	Cüzhan	Seyyid Hüseyin	Seyyid Mahmud	2	
Hatuniye Medresesi	ZA 1182	Muid	“	Seyyid Abdullah	5	
Kasım Padişah	M 1183	Hamal Bevvab	Ali		5+5	
“	Ş 1183	Duagu	Seyyid Mehmed Reşid	Seyyid Abdulkadir	5	
“	L 1183	Muhasib	Seyyid Abdullah		“	
Sultan Hamza-i Sağır	M 1184	Cüzhan	Seyyid Hüseyin	Seyyid Ali	2	
Kasım Padişah	RA 1184	Duagu	“	Müderis-zade Seyyid Ahmed	1 müd hinta	
Mardin Mahkemesi		Kâtib-i sani	Abdullah	Seyyid İbrahim		
Hatuniye Medresesi		Cüzhan	Seyyid Ahmed	Seyyid Ali	2	
Kasım Padişah	L 1188	Duagu	Molla Ali		5	1154/89-90
Gurs-ı Evsat Karyesi		Mütevelli	İbrahim		3	
Kasım Padişah	CA 1189	Muvakkit	Hasan		2	
Sultan Hamza-i Kebir		Muhasib	Seyyid Ahmed		5	
Sultan Hamza-i Sağır		İhlashan	“		2	
Kasım Padişah		Duagu	“		1 müd hinta	
Sultan Hamza-i Sağır		Nazır	“		5	
Kasım Padişah		Duagu	“		“	
Cami-i Kebir		Vaiz	“		8	
Kasım Padişah		Duagu	“		15	
“		“	“		10	
Sultan Hamza-i Sağır		Muhasib	“		5	
“		Ferraş	“		2	
Cami-i Kebir		Müfettiş	“		5	
Kasım Padişah		Cüzhan	“		2	
“		Duagu	“		10	
İmam Zeynel Abidin		Duagu	“		5	
Cihangiriye		Kâtib	“		3	
Kasım Padişah		Duagu	“		10	
Şehidiye		Ders-i amm	“		5	
Sultan Hamza-i Sağır		Duagu	“		15	
Kasım Padişah		“	“		10	
		Arsa Kâtibi	Hüseyin	Hüseyin Halife	2	
Sultan İsa Camii		Duagu		Seyyid Şeyh Mehmed	3	
Kasım Padişah	B 1186	Bevvab Hamal		Abdullah b. Ahmed	5+5	
				Ahmed b.		

“		Duagu		Abdullah	6	
Sultan İsa		Muid Nazır		Seyyid Ahmed	5+3	
Şehidiye Camii		Vaiz	Abdullah b. Ahmed		Vazife-i muayyene	
Sultan İsa Camii		Duagu	Hüseyin b. Ahmed		5	
Sultan Hamza-i Sağır		Nazır	Seyyid Ömer b. Abdurrahman		5	
Muzafferiyeye		Cabi	Seyyid Abdulvahab		3	
Cami-i Kebir		Nazır-ı birün Cüzhan	Seyyid Ali		5+2	
Zinciriye		Müfettiş	Seyyid Abdulvahab		5	
Cami-i Kebir	CA 1190	Cüzhan	Hacı Emir		2	
Bezzazan Esnafı	S 1190	Esnaf Şeyhi	İsmail			
Latifiye Camii	CA 1190	Kâtib	Seyyid Mustafa Halife		2	
Kasım Padişah		Cüzhan	“		“	
Şehidiye		“	“		“	
Cihangiriye		Mimar Cüzhan	“		4+2	
Kasım Padişah		Duagu	Seyyid Abdullah Halife	Seyyid Mustafa	5	
Sultan İsa Camii		Cüzhan Müezzini Sani		“	2+1	
	B 1190	Cizye Kâtibi	El-hac Ahmed			
Kasım Padişah		Duagu	Ömer Halife		3	
“	Z 1190	Ferraş	Seyyid Hasan b. Lütfullah		5	1154/91
Cihangiriye		Duagu	El-hac İsmail Halife		15	
Zinciriye	RA 1191	“	İsa		5	
Sultan İsa Camii		Fetihhan	Ömer		3	
Cihangiriye		Duagu	Feyzullah		5	
Şeyh Eminüddin		Mimar	“		2	
Kasım Padişah	M 1192	Cüzhan	Seyyid Ali		2	
“		Duagu	Mehmed Said		5	
Cami-i Kebir		İmam	“		2	
İbrahim Bey Camii	B 1199	Duagu	Seyyid Ömer	Abdusseslam	3	1155/50-51
“		Seraydar Cabi Ferraş	“	Seyyid Feyzullah	2+2+2	

“		Hatib İmam	Seyyid Ömer	Mehmed	4+4	
Kasım Padişah		Cüzhan	“	Seyyid Feyzullah	2	
İbrahim Bey Camii		Duagu	Seyyid İsmail	Seyyid Mehmed	4	
“		“	Seyyid Ömer	Seyyid Feyzullah	5	
“		Cüzhan Mimar Muallim-i sıbyan	“	“	2+2+3	
Sultan Hamza-i Sağır		Muhasib Nazır İhlashan	Seyyid Abdusselam		5+5+3	
İbrahim Bey Camii		Bevvab Kennas	Seyyid Ömer	Seyyid Abdusselam	3+2	
“		Müfettiş	“	Seyyid Feyzullah	5	
“	1199	Müezzin Sermahfel	“	Seyyid Mehmed	2+2	
Bakkalan Esnafı	11 B 1213	Bazarbaşı	Hüseyin	Hacı Hasan		
Debbağ Esnafı		Esnaf Şeyhi	Seyyid Hacı Emin	Seyyid Hasan		
Kasım Padişah		Muhasib	Seyyid Abdulkadir	Seyyid Mehmed	5	
Cami-i Kebir	C 1200	“	Seyyid Ömer	Seyyid Osman	“	
Cihangiriye Zaviyesi		Duagu	Seyyid Mehmed Said	Seyyid Abdullah	10	
Berber Esnafı	1200	Duacı ve Şeyhi		Seyyid Ömer		
Cihangiriye	L 1200	Saka	Seyyid Abdal	Seyyid Mehmed	4	
“		Kandilci	“	Seyyid Feyzullah	2	
Sultan Hamza-i Sağır		Duagu	Seyyid Abdullah	Seyyid Yusuf	2	
Boyacı ve Basmacı Esnafı	ZA 1200	Şeyh	Ahmed b. Hacı İshak	Seyyid Hasan		
Kasım Padişah		Keyyal	Şeyh Musa	Salih	5	
Cami-i Kebir	R 1201	Ferraş		Mehmed Reşid	5	
Zinciriye Medresesi		Müfettiş	Seyyid Abdulvahab	Seyyid Mesud	5	
“		Cabi		Mahmud	2	
Arıklı Mescidi	CA 1201	Müezzin Seraydar	Süleyman	Mahmud	1+1	
“		İmam	“	“	3	

Şeyh Eminüddin		Hatib	Seyyid İbrahim	Seyyid Mehmed Reşid	1	
Mardin Mahkemesi	B 1201	Kâtib-i sani	“	“		
Koçhisar Karyesi		Keyyal	“	“		
Mardin Mahkemesi		Muhzır Başı	Seyyid Feyzullah	Ramazan		
“		Kassam Kâtibi	İbrahim	Seyyid Mehmed Reşid		1155/ 52-53
Kazancı ve Kalaycı Esnafı	M 1202	Şeyh	Seyyid Halil	Seyyid İbrahim		
Kasım Padişah		Duagu	Süleyman	Seyyid Ali	9	
Cami-i Kebir		Bevvab	Bektaş	Seyyid Mehmed	4	
Kasım Padişah		Duagu	Refiye Reibe Reşide	Seyyid Mehmed	2 müd hinta	
“		“	Seyyid Abdurrahman	Seyyid Mehmed	20	
Sultan Hamza-i Sağır		Nazır-ı birun	Seyyid Mustafa	Seyyid Mehmed	5	
Muzafferiyeye		Nazır	Seyyid Ömer	Seyyid Osman	10	
Sultan Hamza-i Sağır		“	“	“	5	
Şeyh Eminüddin		Müfettiş	Seyyid Abdulkadir	Seyyid Ali	“	
Bezzazan Hirfeti		Şeyh	İsmail	Yusuf b. İsmail		
		Vezzan-ı Harir	Seyyid Ömer	Seyyid Osman		
Cihangiriye		Cüzhan	Seyyid Abdurrefi	Seyyid Ali	3	
Cami-i Kebir	B 1202	Bevvab	Bektaş	Hafız Numan	“	
Sultan Hamza-i Kebir	Ş 1202	Kâtib	Seyyid Mehmed	Mehmed	“	
“		Cüzhan	Seyyid Mustafa	Ömer	5	
“		Nazır	Seyyid Abdulkadir	Seyyid Mehmed	“	
Hatuniye		Cüzhan Ferraş	Seyyid Mahmud	“	2+2	
İbrahim Ağa Mescidi		Cüzhan Noktacı	“	Hacı Ömer	3+2	
“		Nazır	“	“	2	
Sultan Hamza-i Kebir		İmam	Seyyid Abdulkadir	“	4	
Molla Mahmud Camii		Cüzhan Cabi	Seyyid Mahmud	“	3+3	
Sultan Hamza-i Kebir		Seraydar	“	“	1	
Sultan Hamza-i Sağır		İmam	“	Seyyid Mehmed	4	
Cihangiriye		Nazır	“	“	5	

Molla Mahmud		İmam Hatib	“	Hacı Ömer	2+2	
Sultan Hamza-i Kebir		Türbedar	Seyyid Said	Seyyid Mehmed	2	
Molla Mahmud		Ferraş Kennas Bevvab	Seyyid Ömer	Hacı Ömer	1+1+1	
Sultan Hamza-i Kebir		Nazır	Seyyid Mehmed	“	5	
Nasırüddin Şehidiye		Cabi	Seyyid Mahmud	Seyyid Mehmed	3	
Sultan Hamza-i Kebir		Müezzin	“	“	4	
“		Duagu	Seyyid Ebubekir	Seyyid Mehmed	3	
Sultan Hamza-i Sağır		Müezzin	Seyyid Hüseyin	Hacı Ömer	2	
İbrahim Ağa Mescidi		Nazır	Seyyid Mahmud	Seyyid Molla Mehmed	4	
Sultan Hamza-i Sağır		Bevvab	“	“	3	
Cami-i Kebir	N 1202	Cabi	“	Hacı Ömer	“	
“		İmam	Seyyid Osman	Seyyid Mehmed	2	
Kasım Padişah		Vekil-i Harc		“	4	
Cami-i Kebir	S 1203	Muhasib	“	Seyyid Mehmed	5	
Sultan Hamza-i Sağır		Nazır	“	“	“	
		Vezzan-ı Harir	“	“		
Cami-i Kebir Şafi Mescidi	RA 1203	İmam		Seyyid Mehmed	2	
Sultan Hamza-i Sağır	11 M 1217	Kennas	Seyyid Yusuf b. Mehmed Şerif	Seyyid Halil	5	561/95
Gurs-ı Evsat Karyesi	9 CA 1217	Mütevelli Müezzin	Halil	Halil	3+2	
Cami-i Kebir	8 Ş 1217	Ferraş Seyfdar	Seyyid Hafız İbrahim	Seyyid Feyzullah	4+3	
Şehidiye Medresesi	6 N 1217	Ders-i amm	Seyyid Mehmed b. Zeyneddin		10	
Sultan Hamza-i Kebir			El-hac Ömer	İbrahim	5	
“		Seraydar	“	“	1	
Sultan Hamza-i Sağır		Müezzin	“	“	2	
Molla Mahmud Camii		Ferraş Kennas Bevvab	“	“	1+1+1	
Cami-i Kebir		Cabi	“	“	3	
Molla Mahmud Camii	29 N 1217	Cüzhan Cabi	“	“	3+3	
İbrahim Bey Camii		Nazır	“	“	2	
Sultan Hamza-i Kebir		İmam	“	“	4	
Molla Mahmud Camii						

		Hatib	“	“	2	
İbrahim Ağa Mescidi		Cüzhan Noktacı	“	“	3+2	
Sultan Hamza-i Kebir		Cüzhan	“	“	5	
Palancılar Esnafı	22 L 1217	Şeyh	Seyyid Hasan	Ömer		
Cami-i Kebir		Muhasib	Seyyid Mehmed	Ahmed b. Mehmed	5	561/ 96-97
Sultan Hamza-i Sağır		Nazır	“	İbrahim b. Mehmed	“	
Kasım Padişah	29 L 1217	Duagu	Mehmed Said	Ahmed ve Hızır	“	
“		Vekil-i harc	Seyyid Mehmed	Yusuf b. Mehmed	4	
		Vezzan-ı Harir	“	Ahmed b. Mehmed		
Kasım Padişah	4 ZA 1217	Duagu	Seyyid Şeyh Halil	El-hac Mustafa	10	
Cihangiriye	CA 1218	Ders-i amm	Seyyid Hasan b. Murteza	Seyyid Ahmed	10	
Cami-i Kebir		Ferraş Seyfdar	Seyyid Feyzullah	Seyyid Ahmed	4	
Cihangiriye	24 R 1219	Duagu	Seyyid Mehmed	Seyyid Mehmed b. İbrahim	10	
“		Saka	“	“	4	
Sultan Hamza-i Sağır	CA 1219	Nazır-ı birun	“	“	5	
Yemiş Kapanı Kapancılığı			Yusuf	Ali b. Yusuf		
Kasım Padişah	B 1219	Cüzhan	Mehmed	Hacı Kasım Halife	4	
Cihangiriye		Keyyal	Mehmed b. Mustafa	“	3	
“		İmam	“	“	Vazife-i muayyene	
Şeyh Mahmud Türki	26 ZA 1219	Ferraş Seraydar	Seyyid Mustafa	Seyyid Abdullah	2+4	
Kasım Padişah		Duagu	Seyyid Osman	Seyyid Mehmed	5	
Cihangiriye		“	“	Hacı Süleyman b. Abdurrahim	6,5	
Şehidiye	C 1220	Cüzhan	Seyyid Ömer	Seyyid Mehmed Reşid	2	
Cami-i Kebir	21 Ş 1220	Muvakkit	Seyyid İbrahim	Seyyid Zebir Halife	Vazife-i muayyene	
Hatuniye		Cüz-i Şerif-i Salis	“	“	2	
Cihangiriye		Duagu	“	“	3	
İmam Zeynel Abidin		“	“	“	5	

“		Müfettiş	“	“	“	
Cami-i Kebir	3 M 1221	İmam-ı Sani	Seyyid Ömer	Seyyid Hacı İbrahim	3	
“	15 C 1221	Müezzin	Seyyid Ahmed	Mehmed Abdulfettah	2	
Kasım Padişah	29 B 1221	Duagu	Seyyid Abdulkerim	Ebubekir Halife	2 müd hinta	
Cullahan ve Mutafan Esnafı	13 S 1222	Şeyh	Seyyid Mehmed	Seyyid Ali b. Seyyid Mehmed		
Şehidiye		Ders-i amm	“	Seyyid Şeyhmus	10	
Cihangiriyir	16 B 1222	Duagu	Seyyid Zebir	Ahmed b. Yusuf	3	
Cami-i Kebir		Muvakkit	“	“	Vazife-i muayyene	561/98
Hatuniye		Cüz-i Şerif-i Salis	“	“	2	
İmam Zeynel Abidin		Duagu	“	“	5	
Cami-i Kebir	7 L 1222	Müezzin	Mehmed Abdulsettar		2	
“	9 L 1222	Müezzin	“		5	
Kasım Padişah	3 Z 1222	Duagu	Hacı Mehmed	Davud b. Hacı Hasan	15	
Şeyh Eminüddin	28 M 1223	Muid	Osman	Ebubekir	5	
Şeyh Şeyhullah	7 S 1223	Nazır	“	“	“	
Kasım Padişah	11 B 1203	Duagu	Seyyid Mustafa	Numan	5	558/232
Molla Mahmud Camii	12 ZA 1203	Seraydar	Seyyid Mehmed	Seyyid Hasan	3	
Kasım Padişah	19 B 1204	Kennas	“	Seyyid Abdurrahman	2	
Cami-i Kebir		Mimar	Seyyid Mehmed	“	3	
“		Fetihhan	Mehmed	“	4	
Cihangiriye	11 CA 1205	Keyyal	Mustafa b. Kasım	Ahmed b. Mustafa	3	
“		İmam	“	“	Vazife-i muayyene	
Sitti Radviyye	12 CA 1205	Mütevelli Kâtib Nazır	Mustafa	Kasım	2+4+4	
Cihangiriye		Cüzhan	“	“	2	
Molla Mahmud Camii	14 B 1205	İmam Hatip	Hacı Ömer	Seyyid Ali b. Abdullah	2+2	
Kasım Padişah	13 L	Cüzhan	Mustafa	Mehmed b. Mustafa	4	

	1205					
Mardin Mahmkemesi	15 ZA 1205	Muhzır başı	Feyzullah b. Ramazan	Seyyid Feyzullah b. İsmail		
Kasım Padişah	6 Ş 1206	Duagu	Seyyid Ali	İsmail	10	558/ 233- 234
“	20 L 1206	Keyyal	Salih	Hasan b. Ebubekir	5	
Yusuf Çelebi Camii	2 Z 1206	İmam	Said	Seyyid Abdullatif	“	
Kasım Padişah		Duagu	Ömer	Ahmed ve Fethullah	15	
Zinciriye		Duagu Fetihhan	“	“	5+3	
Hatuniye		Cüz-i Şerif	Zünnun	Seyyid İbrahim	2	
Kasım Padişah	27 Z 1206	Duagu	Seyyid Abdullah	Seyyid Mehmed	5	
Cihangiriye		“	Hacı İsmail	Reşide binti İsmail	15	
Cami-i Kebir		Maarifet	Seyyid Hüseyin	Seyyid İbrahim	Vazife-i muayyene	
İmam Zeynel Abidin		Müfettiş	Seyyid İsmail	“	5	
“		Duagu	Hacı Zünnun	“	“	
Cihangiriye		“	Seyyid Hindi	“	3	
“	8 M 1207	Vekil-i harc	İsa b. Receb	Seyyid Abdulgaki	“	
Zinciriye	11 M 1207	Şeyh	Seyyid Murad	Seyyid Ahmed	6	
Cami-i Kebir	14 M 1207	Vezzan Bevvab	Seyyid Mehmed	“	4+3	
Cami-i Kebir		Seraydar İbrikdar	Darid zimmi	Mehemd Salih	5+2	
Kasım Padişah	23 S 1207	Duagu	İsmail	Seyyid Ramazan	10	
Şeyh Eminüddin		Kennas	Feyzullah	İsmail	1	
“		Mimar	“	Mehmed	2	
Gurs Karyesi Camii		Mütevelli	Ebubekir	Abdi	1	
Kasım Padişah	3 N 1207	Müfettiş	Hacı İsmail	Seyyid Ahmed	15	
Şehidiye		Taamiye	İbrahim	Seyyid Mehmed	5	
Kasım Padişah		Muhasib	Hacı İsmail	Hüseyin	10	
“		İmam-ı Sani	“	Abdurrahman	5	
Cihangiriye	6 N 1207	Noktacı	“	Abdulgaki	3	
Şehidiye		Muid	İsmail	Abdurrahman	5	
Cihangiriye		Muhasib	“	Abdulgaki	4	

Hacı Abdullatif Camii		Cüzhan	Hacı İsmail	Reşide Hatun	2	
Cami-i Kebir		Fetihhan	“	Abdurrahman	4	
Cihangiriye		Duagu	“	Reşide Hatun	13	
Baba Abdurrahman	17 L 1207	Nakib	Ali	Fatıma binti Ali	3	
	20 ZA 1207	Cizye Kâtibi	Hacı Ahmed	Seyyid Ahmed		
Şeyh Zoli Karyesi		İmam Hatip	Seyyid İbrahim			
Şeyh Eminüddin	2 B 1208	Müezzin	Seyyid İbrahim	Mehmed Reşid	2	
“		Seraydar	“	“	1	
Cami-i Kebir		İhlashan	Zünnun	Seyyid Mustafa	3	
Kasım Padişah	7 B 1208	Duagu	Mehmed Said	“	10	
		Arsa Kâtibi		Seyyid Ahmed	1	558/ 235
	24 Ş 1209	Cizye Kâtibi	Seyyid Ahmed b. Davud			
Cami-i Kebir	1245	Kennas Cüzhan	Seyyid Mehmed Reşid	Mahmud b. El-hac Ahmed	3+2	559/ 52
“		Muallim-i sıbyan	“	“	4	
“	6 B 1245	Muid	Seyyid Abdullah	Seyyid Mehmed Reşid	5	
Kasım Padişah	14 L 1245	Duagu	Seyyid Hafız Mustafa	Seyyid Abdullah	10	
Cihangiriye	16 ZA 1245	“	Reşide binti El-hac İsmail	Seyyid İsmail	15	
“	25 ZA 1245	“	“	“	6,5	
Şeyh Necmeddin Gazi	25 Z 1245	Anbardar	Seyyid Abdusselam	Şeyh El-hac Hüseyin	2	
Cihangiriye	29 M 1247	Duagu	Seyyid İsmail	Seyyid Abdurrahman	15	
“		“	“	“	6,5	
Kasım Padişah	21 Ş 1247	“	Seyyid Abdurrahim	Seyyid Ahmed	10	
Koçhisar Nahiyesi		Keyyal	Seyyid El- hac Ahmed	Seyyid Ebubekir		
Cihangiriye		Duagu	Seyyid Ahmed	Seyyid Mehmed	3	
“		Muhasib	“	“	4	
“		Vekil-i harc	“	“	3	
“		Noktacı	“	“	3	

Kasım Padişah		Cüzhan	“	Seyyid Mesud Halife	5	
Cami-i Kebir		Ferraş Seyfdar	“	“	4+3	
“		Vaiz	“	“	8	
Zinciriye	15 M 1250	Müfettiş	Seyyid Mesud	Seyyid Mehmed	5	
Kasım Padişah		Vekil-i harc	Yusuf b. Mehmed	Seyyid Mahmud	4	
Cihangiriye		Duagu	Seyyid Yusuf	“	10	
Şeyh Eminüddin	5 B 1223	Cüzhan	Seyyid Mahmud	Seyyid Hüseyin	2	560/5 2-53
“		Cabi	“	“	5	
“	15 Ş 1223	Muid	Ebubekir	Seyyid Mahmud	“	
Bimaristan		Duagu	Murteza	Seyyid Hindi	2	
Muzafferiyeye		Çerağdar Cüzhan Mimar Bevvab	Seyyid Seyfullah	“	2+2+3+1	
Şeyh Necmeddin		Ferraş	Seyyid Zünnun	“	3	
Kasım Padişah		Duagu	Seyyid Ahmed	Nimet ve Raide Hatun	6+5	
Sultan İsa		Muid Nazır	“	Seyyid Abdullah	5+3	
Hatuniye		Cabi	Seyyid Yusuf	Seyyid Mehmed	5	
Kasım Padişah	1 RA 1224	Duagu	Ahmed b. İsmail	İsmail b. Ahmed	10	
“		Cüzhan	Seyyid Ebubekir	Seyyid Mehmed Selim	2	
Cami-i Kebir	18 S 1224	Kâtib Sermahfel Cüzhan İhlashan	“	“	2+2+2+2	
Cihangiriye		Mimar Cüzhan	Seyyid Ebubekir	“	4+2	
Latifiye		Kâtib	“	Seyyid İsmail b. Mehmed Said	2	
Sultan İsa		Cüzhan Müezzini-i sani	“	Seyyid Ahmed	2+2	
Şehidiye		Cüzhan	“	Seyyid İsmail b. Mehmed Said	2	
Kasım Padişah	13 R 1224	Duagu	Mehmed Hızır b.	Müderriş-zade Seyyid	29	

			Abdurrahim	Ebubekir		
“		Nakib Cüzhan	“	“	3+2	
“		Muvakkit Anbardar	“	“	5+2	
“		Duagu	Nimet binti Seyyid Ahmed	Raide Hatun	5	
Şeyh Eminüddin	21 S 1225	Bimarhaneci Bevvab	Mehmed Mesud	İsmail	2+2	
Kasım Padişah		Duagu	Seyyid Abdulgafur	Seyyid Hüseyin	1 müd hinta	
“		“	“	“	2 müd hinta	
Molla Mansur Tekyesi	20 Z 1225	İbrikdar	Abdulkadir b. Şeyh Süleyman	Seyyid Mehmed	2	
“		Nazır	“	“	“	
“		Kâtib	“	“	“	
Şeyh Binar Mescidi		İmam	“	“	“	560/54
Kasım Padişah		Duagu	“	“	8	
Zinciriye Camii	25 CA 1226	Mütevelli	Seyyid Mehmed	Seyyid Osman		
Kasım Padişah	6 M 1227	Duagu	Abdullah	Seyyid Abdurrahim	10	
“		Cüzhan	Mehmed Hızır	Seyyid Ahmed	5	
Zinciriye		Mütevelli	Seyyid Mehmed	Abdurrahman ve Şaban	Vazife-i muayyene	
Cihangiriye		Aşırhan	Mehmed	Ahmed b. Yusuf	3	
Kasım Padişah		Nakib Cüzhan	Müderriş-zade Seyyid Ebubekir	“	3+2	
“		Muvakkit Anbardar	“	“	5+2	
“	24 RA 1224	İmam-ı sani	Seyyid Ali	Abid Halife	5	560/6 3-64
Şehidiye		Bevvab	Abdulkadir	Seyyid Mehmed Halife	6	
“		Mimar Müezzın	Seyyid Ali	“	4+5	
Cami-i Kebir		Nazır-ı birun Cüzhan	“	“	5+2	
Şeyh Eminüddin		Müfettiş	“	“	5	
Cihangiriye		Cüzhan	“	“	3	
Molla Mahmud	25 C 1215	İmam	“	Seyyid Osman	2	
Kasım Padişah	28 B 1215	Duagu	“	Seyyid Abdulgafur	9	
Şeyh Mehmed Türki	10 L	İmam	Hüseyin	El-hac Ömer		

	1215					
Reyhaniye Camii	6 ZA 1215	Mütevelli	Seyyid Hasan	Seyyid Mehmed	Vazife-i muayyene	
Şeyh Eminüddin		Bimarhaneci Bevvab	Abdulvahab	Mehmed Mesud Halife	2+2	
Tezyan Karyesi Camii		İmam Hatip	Hasan	Ali	Vazife-i muayyene	
Kasım Padişah	22 Z 1215	Muvakkit Anbardar	Mehmed Hızır		5+2	
Cihangiriye		Aşirhan	Abdullah	Mehmed Hızır	3	
“		Kâtib	“	“	3	
Cami-i Kebir		İhlashan	Seyyid Mustafa	Seyyid Ali	3	
Kasım Padişah		Duagu	“	“	10	
“		Nakib Cüzhan		Mehmed Hızır	3+2	
“		Duagu	Ali	Seyyid Kasım Halife	20	
“		“	Ahmed	“	10	
“		“	Derviş Mehmed	“	10	
“		“	“	“	5	
“	26 CA 1216	İhlashan Cüzhan	Ahmed b. İsmail	Musa	3+2	
“		Duagu	Seyyid Mehmed	Seyyid Abdulgafur	10	
Gurs-ı Evsat	15 B 1216	Mütevelli Müezzın	İbrahim	Halil	3+2	
Cami-i Kebir	8 Ş 1217	Kâtib Cüzhan	Seyid Abdulhamid	Mehmed b. Sadullah	3+2	
Haremeyni’ş-Şerifeyn		Nazır Kâtib	Seyyid İsmail b. Sadullah	Seyyid Mehmed	3+2	
Şehidiye	13 N 1216	Cüzhan	Seyyid Mustafa	Seyyid Ebubekir	2	
Latifiye		Kâtib	“	“	“	
Cihangiriye		Mimar Cüzhan	“	“	4+2	
Sultan İsa		Cüzhan Müezzın-i sani	“	“	2+2	560/ 65
Reyhaniye Camii		İmam	“	“	Vazife-i muayyene	
Cami-i Kebir		Kâtib Sermahfel Cüzhan İhlashan	“	“	2+2+2+2	
Kasım Padişah		Cüzhan	“	“	2	
Cami-i Kebir		“	Ahmed	Seyyid Şeyhmus	“	

Kasım Padişah		Duagu	Seyyid Halil		5	
Şeyh Eminüddin	28 RA 1210	Şeyh Vaiz	Şeyh Abdurrahma n	Seyyid Şeyh İsmail	“	562/ 60- 61-62
İbrahim Ağa Mescidi	24 N 1210	Ders-i amm	Seyyid Şeyh İsmail	Abdurrahman b. Seyyid Yusuf	Vazife-i muayyene	
Kasım Padişah	25 R 1211	Duagu	Seyyid Abdulvahab	Seyyid Abdulgafur	1 müd hinta	
“	B 1211	Kennas Seyfdar	Hacı Ebubekir	Hasan b. Hacı Ebubekir	5	
Şeyh Necmeddin Gazi		İmam	Seyyid Ömer		2	
Kasım Padişah		Duagu	Süleyman b. Ali	Ömer b. İsmail	10	
Şehidiye		Mimar	Halil	Seyyid Ali	4	
Kasım Padişah		Ferraş	Seyyid Hasan	Seyyid Mehmed Necib	5	
Şehidiye Camii	25 N 1211		Seyyid Abdurrahim	Ali	6	
“		Ferraş-ı birun Ferraş-ı enderun	Seyyid Ömer	Seyyid Yusuf		
“	6 L 1211	Ders-i amm	“	Seyyid Ali	12	
“		Bevvab	Ali	Seyyid Abdulgafur	6	
“		Müezzin	Seyyid Yusuf	Abdurrahim	5	
Arablar Mescidi		Mütevelli	Seyyid Abdulkadir	Seyyid Ali	3	
Muzafferiyeye	20 ZA 1211	Nazır Muid	Seyyid Osman	Seyyid Yusuf	10	
Kasım Padişah	6 Z 1211	Cüzhan		Hacı İbrahim	2	
Cami-i Kebir		İhlaşan Cüzhan	Ebubekir	Hüseyin b. Ebubekir	4+2	
Şehidiye		Müezzin	Abdurrahim	Seyyid Ali	5	
Cihangiriye		Cüzhan	Murteza	Hasan	2	
Cami-i Kebir	26 M 213	“	Mehmed	Mahmud Halife	“	
Sitti Radviyye	6 B 1213	İmam	Seyyid Mehmed	Seyyid Mehmed b. Seyyid Abdulhalim	3	
Hatuniye		Cabi	Seyyid Abdulhalim	Seyyid Yusuf	5	
Cami-i Kebir	11 L 1213	Muallim-i sıbyan	Seyyid Sadullah	Seyyid Mehmed	4	

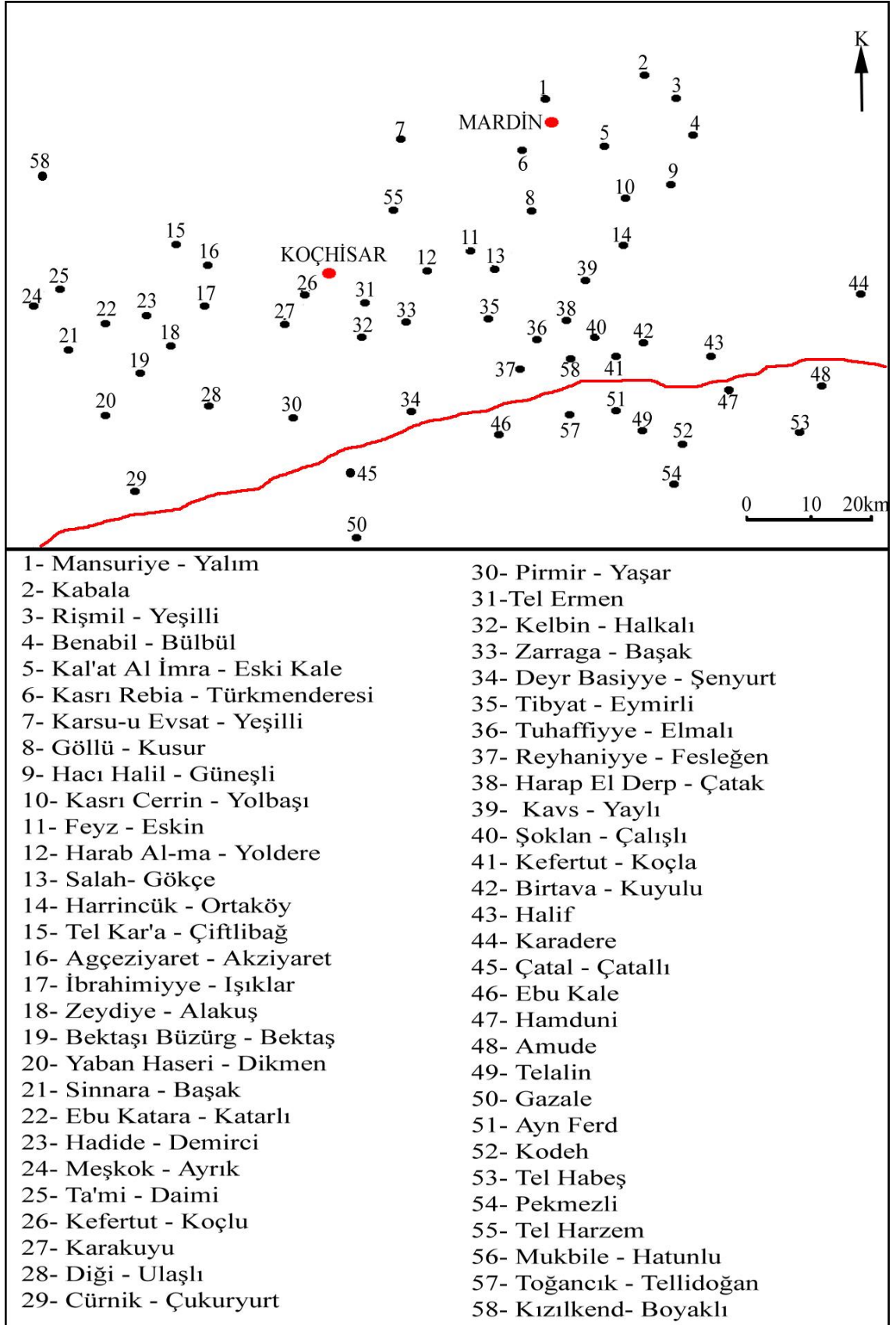
“		Kâtib Cüzhan	“	“	3+2	
Haremeyni’ş-Şerifeyn	5 M 1214	Kâtib	“	İsmail b. Seyyid Sadullah	2	
Kasım Padişah	11 CA 1214	Duagu	Seyyid Abdolvahab	Seyyid Abdurrahman	2 müd hınta	
“		“	Hatun binti Hüseyin	Abdurrahman	10	
Şeyh Çabuk Mescidi	15 CA 1214	Mütevelli	Seyyid Ali b. Seyyid Ömer	Seyyid Ebubekir	3	
Şeyh Eminüddin		Timarhaneci Bevvab	Seyyid Murteza	Abdolvahab b. Mehmed	2+2	
Cihangiriye		Ders-i amm	“	“	10	
Şeyh Şeyhullah	20 C 1214	Mütevelli	Selim	Seyyid Hızır	2	
Kasım Padişah	29 M 1215	Müfettiş	Seyyid İbrahim	Seyyid Halil	15	
Cami-i Kebir	29 S 1215	Vaiz	Mehmed Reşid	Seyyid Ahmed	8	
Şehidiye		Ders-i amm	Seyyid Ali	Seyyid Mehmed	12	
Koçhisar Nahiyesi		Keyyal	Seyyid Mehmed Reşid	Seyyid Ahmed		
Şeyh Eminüddin		Müezzin	“	El-hac Davud b. Hüseyin	2	
Cami-i Kebir		Seyfdar	“	“	“	
Şeyh Eminüddin		Seraydar	“	“	1	
Sultan Hamza-i Sağır		Ferraş	“	“	2	
Mardin Mahkemesi		Kâtib-i sani	“	“		
“		Kassam kâtibi	“	“		
Cihangiriye		Noktacı	Abdulkaki	Seyyid Ahmed	3	
“		Duagu	“	“	“	
“		Vekil-i harc	“	“	“	
“		Muhasib	“	“	“	
Kasım Padişah	12 R 1215	Duagu	Abdullah b. Abdurrahim	Seyyid Mehmed b. Abdurrahim	0,5 müd hınta	
Şeyh Mehmed Türki	24 R 1215	Cabi	Seyyid İbrahim	Seyyid Abdullah	2	
Kasım Padişah		Duagu	Seyyid Mehmed b. Abdurrahim	Seyyid İsmail	0,5 müd hınta	
“	5 B 1238	Aşirhan Sermahfel Muallim-i sıbyan	Seyyid Ahmed b. Seyyid İsmail	“	6+4+8	563/ 50- 51-52
“		Duagu	“	Seyyid Mehmed b. Seyyid İsmail	1 müd hınta	
Muzafferiyeye	8 L 1238	Cabi	Seyyid Abdolvahab	Seyyid Mehmed	3	

Şehidiye	22 L 1238	Vaiz	El-hac Ali	Seyyid Abdurrahman	Vazife-i muayyene	
Kasım Padişah		Duagu	Seyyid Mustafa	Muhsine binti Seyyid Mustafa	10	
Cami-i Kebir		Cüzhan	Seyyid Şeyhmus	Seyyid Mehmed	2	
Kasım Padişah		Duagu	Numan	Ahmed Efendi	5	
“		“	Seyyid Feyzullah	Ahmed b. Seyyid İsmail	10	
Cihangiriye	S 1240	Kâtib	Ahmed b. Yusuf	Süleyman ve Timur	3	
“		Duagu	“	“	6,5	
“		Aşirhan	“	“	3	
“		Duagu	“	“	“	
Cami-i Kebir		Maarifet	“	“	Vazife-i muayyene	
Sultan Hamza-i Sağır		Nazır	Mehmed	Ebubekir	5	
Hatuniye		Cüzhan	Ahmed b. Yusuf	Süleyman	2	
İmam Zeynel Abidin		Duagu	“	Timur b. Ahmed	5	
“		Müfettiş	“	“	“	
Kasım Padişah	11 Ş 1241	Nakib Cüzhan	“	Süleyman ve Timur	3+2	
“		Muvakkit Anbardar	“	“	5+2	
Sultan Hamza-i Sağır	12 Ş 1241	Nazır-ı birun	Seyyid İbrahim b. Seyyid Mehmed	Ebubekir b. Hasan	5	
Kasım Padişah		Taamiye	Seyyid Ali b. İbrahim	Şeyh Ahmed Halife	1 müd hinta	
“		Duagu	Seyyid Mehmed	Seyyid Abdusselam b. Ömer	5	
Hatuniye		Cabi	“	Seyyid Ahmed	“	
Sitti Radviyye		İmam	“	Seyyid Yusuf	3	
İbrahim Bey		Müezzin Sermahfel	“	“	2+2	
Latifiye		Cüzhan	Seyyid El-hac Seyfullah	Seyyid Ömer	2	
“		Cabi Ferraş	“	“	2+2	
Kasım Padişah		Duagu	Seyyid Ahmed	Seyyid Abdusselam	2	
“	17 S 1244	“	Raide binti Seyyid Ahmed	Seyyid Şeyh Abdulgafur	5,5	
Hatuniye		Müfettiş	Seyyid Abdullah	Seyyid Mehmed Emin	5	
Şeyh Mahmud Türki		Cabi	“	“	2	
Kasım Padişah	11 M 1250	İmam-ı sani	“	“	5	
Zinciriye		Müfettiş	Seyyid Mesud	Seyyid Mehmed	“	
			Seyyid			569/

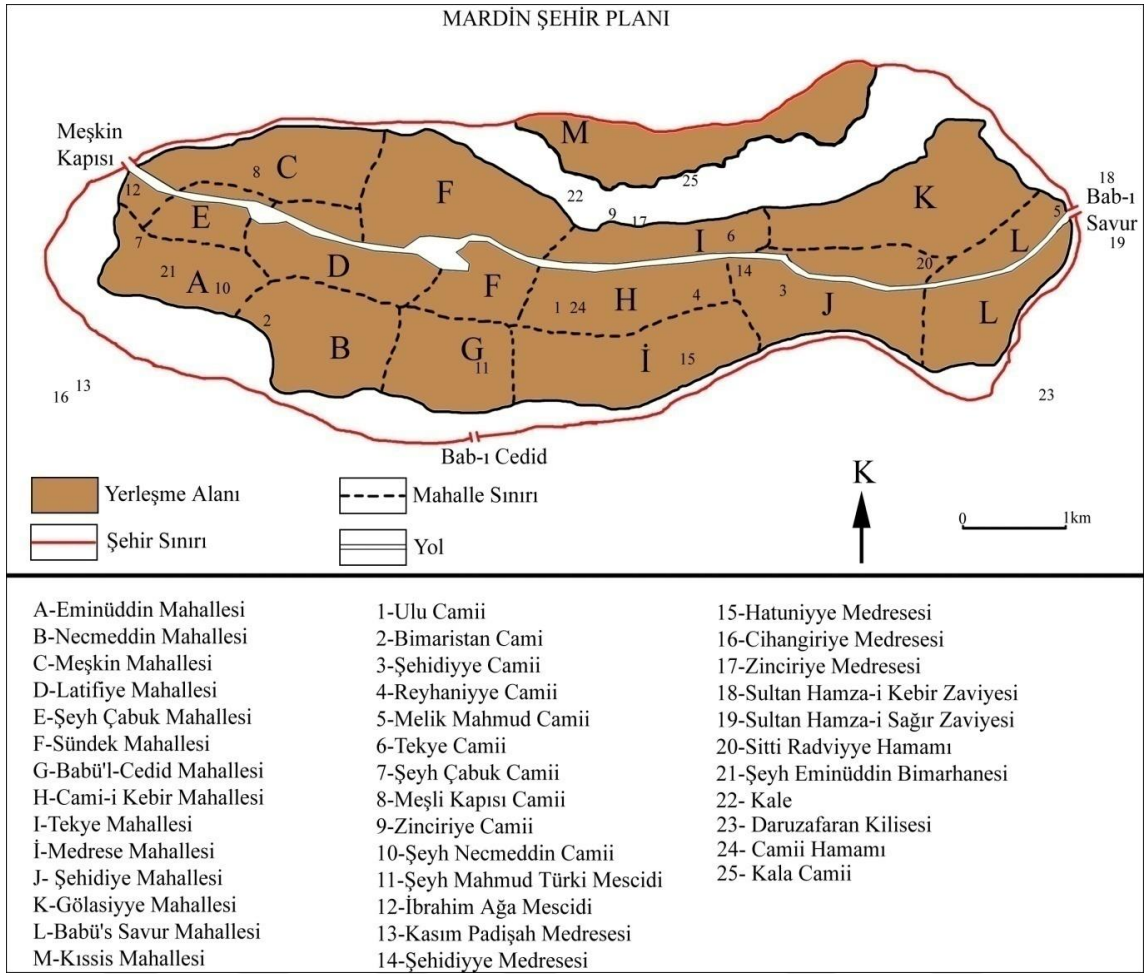
Necmeddin Gazi	11 C 1227	Ferraş	Hindi ve Seyyid Hasan	Seyyid Mehmed b. Süleyman	3	85-86
Bimaristan	19 C 1227	Duagu	“	“	2	
Muzafferiyeye		Çerağdar Cüzhan Müezzin Mimar Bevvab	“	“	2+2+1+3+ 1	
Cihangiriye		Kâtib	Mehmed b. Abdurrahim	Ahmed b. Yusuf	3	
Hatuniye	3 ZA 1228	Mütevelli	Seyyid Ahmed b. Mehmed	Seyyid Mehmed ve Seyyid Mustafa	Vazife-i muayyene	
Kasım Padişah	23 ZA 1228	Duagu	Seyyid Kasım	Seyyid Abdullah	10	
“		“	“	“	20	
“		“	“	“	10	
“		“	“	“	5	
Cihangiriye	26 CA 1229	Duagu	Hacı Süleyman	Seyyid Mehmed	6	
Kasım Padişah		“	Seyyid Mehmed	Hatun binti Yusuf	5	
	29 CA 1229	Vezzan-ı harir	Ahmed b. Mehmed	Şeyh Musa		
Kasım Padişah		Duagu	Şeyh Ebubekir	Seyyid Ebubekir b. Ahmed	2 müd hinta	
Arablar Mescidi	25 R 1230	Mütevelli	Seyyid Ali	Abdurrahman b. Mehmed	3	
Necmeddin Gazi		Kâtib Cabi	Seyyid Mehmed	Seyyid Halil	“	
Kal’a Camii		Mütevelli	Seyyid Abdulgafur b. Salih	Seyyid İlyas	2	
Kasım Padişah		Müfettiş	Osman	Seyyid Derviş b. Osman	7,5	
Haremeyni’ş-Şerifeyn		Nazır Kâtib	Seyyid Mehmed b. Seyyid Sadullah	Seyyid Abdulhamid	3+2	
Cami-i Kebir	5 ZA 1230	Muallim-i sıbyan	“	Seyyid Mehmed Reşid	4	
“	6 Z 1230	Kâtib Cüzhan	Mehmed b. Sadullah	“	3+2	
Kasım Padişah	2 M 1231	Duagu	Seyyid Ramazan	Ahmed b. Abdullah	10	
İbrahim Ağa Mescidi		Ders-i amm	Seyyid Abdurrahim	Seyyid Mehmed	Vazife-i muayyene	
Cihangiriye		Muid	“	“	10	
Kasım Padişah		Duagu	Seyyid Derviş		7,5	
Cihangiriye		Duagu Cüzhan	Seyyid Abdurrahim	Seyyid İbrahim	5+3	
		Müezzin				

Sultan İsa		Sermahfel Cüzhan	“	“	3	
“		Duagu	“	Seyyid Mehmed	“	
Kasım Padişah	S 1232	“	“	Seyyid Abdulgafur	10	
“		“	“	“	20	
“	27 RA 1232	“	“	“	10	
“	15 C 1232	“	Seyyid Abdullah	Seyyid Hafız Ramazan	20	
“		“	“	“	5	
Muzafferiyeye	20 B 1232	Nazır Muid	Seyyid Yusuf	Seyyid Mehmed	10	
Cihangiriye		Müezzin Ferraş	“	“	3+4	
“		Müfettiş	“	“	5	
Şehidiye	29 B 1232	Ferrâş-ı birun Ferrâş-ı enderun	“	“	5+6	
Sultan Hamza-i Sağır		Kâtib	“	“	3	
Şeyh Binar	18 L 1232	Mütevelli	Abdulkadir	Mehmed b. Abdulkadir	5	569/87-88
Sultan İsa Medresesi		Muid Nazır	Seyyid Abdullah ve Seyyid Abdulgani	Seyyid Sado ve Seyyid Yusuf	5+3	
Şehidiye Camii		Vaiz	Seyyid Abdullah b. Ahmed	Seyyid Abdurrahman	Vazife-i muayyene	
Cami-i Kebir	27 CA 1233	İbrikdar	Mehmed Abdussettar	Seyyid Salih	1	
Şehidiye	16 M 1234	Vaiz	Seyyid Abdurrahman	Seyyid Mehmed	Vazife-i muayyene	
“	25 B 1234	“	Seyyid Mahmud	El-hac Ali	“	
Sultan Hamza-i Sağır	26 Ş 1234	Nazır	Seyyid Mehmed b. İbrahim	Seyyid İbrahim b. Mehmed	5	
Cihangiriye		Saka	“	Seyyid Yusuf b. Seyyid Mehmed	4	
“	19 S 1235	Duagu	“	“	10	
Cami-i Kebir	2 R 1235	İmam-ı sani	Seyyid İbrahim	“	3	
Kasım Padişah	17 L 1235	Duagu	Seyyid İsa	Seyyid Ahmed b. Seyyid İsa	15	
Cihangiriye	29 Z 1235	“	Seyyid Mehmed b. El-hac Süleyman	Ahmed b. Yusuf	6,5	
Şeyh Mahmud Türki	8 M 1236	İmam	Seyyid Şeyh İbrahim	Seyyid Şeyh Mustafa	4	
	9 L		Seyyid			

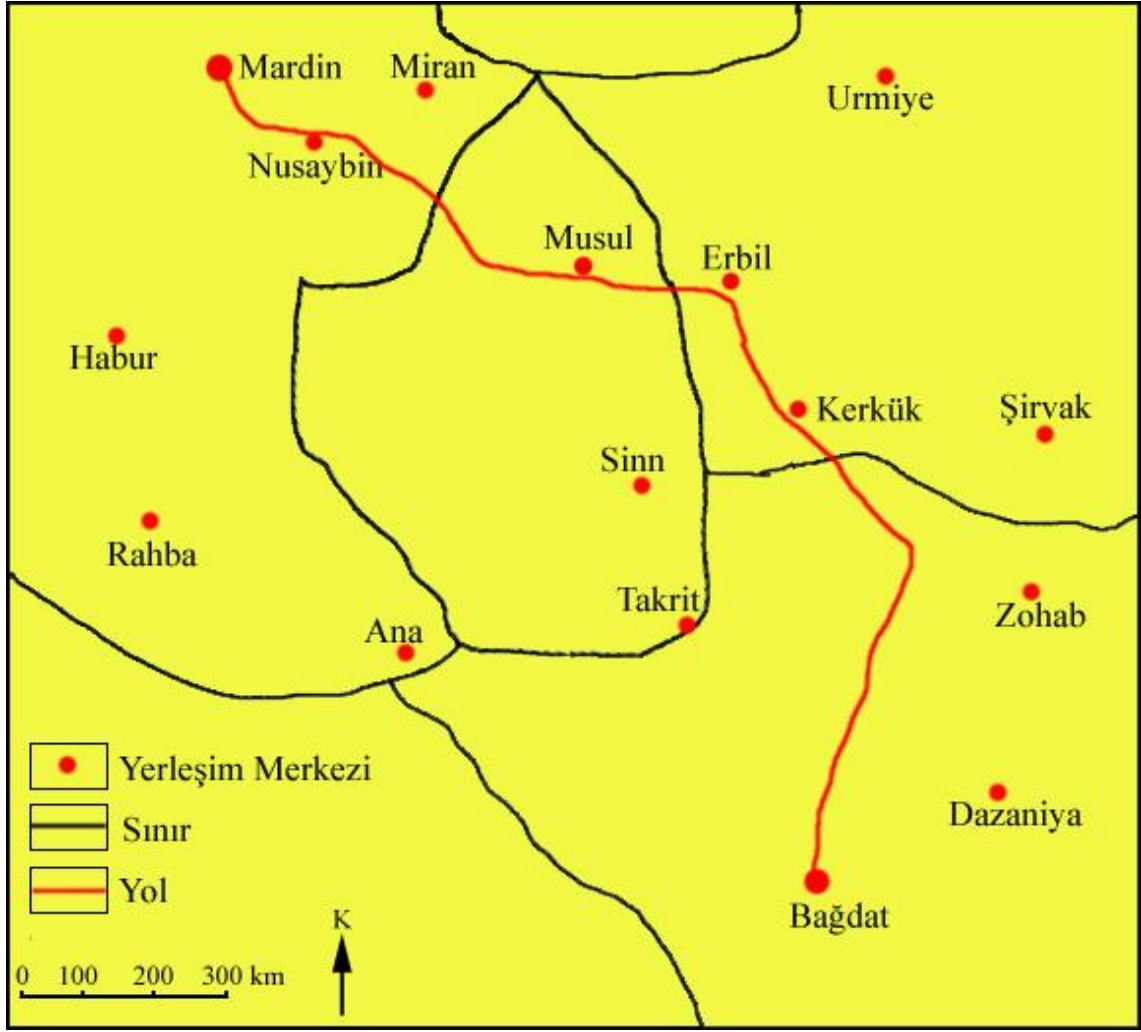
Cami-i Kebir	1236	Ferraş	Abdussettar	Yunus	5	
Kasım Padişah		Bevvab Hamal	Ömer b. Ali	Seyyid İsmail	5+5	
“		“	Seyyid İsmail	Seyyid Abdurrahman	“	
Cami-i Kebir	7 ZA 1236	Maarifet	Seyyid Abdulhadi	Seyyid Mehmed Reşid	5	
Sultan Hamza-i Sağır	9 ZA 1236	Kennas	Seyyid Halil	Seyyid El-hac İsmail	“	
“		Seraydar	“	“	2	
“		Cabi	“	“	5	
Kasım Padişah	29 CA 1237	Duagu		Seyyid Hüseyin	“	
Gurs Karyesi	9 B 1237	Ferraş	Yahya	Hamza	1	
Arablar Mescidi		Mütevelli	Abdurrahman b. Mehmed		1,5	
Latifiye		Cabi Ferraş	Seyyid Hasan	Seyyid Seyfullah	2+2	
“		Cüzhan	“	“	2	
İbrahim Ağa Mescidi		İmam	“	“	“	
Reyhaniye Mescidi		Hatip	“	Seyyid Hindi	8	
Latifiye Camii	16 Ş 1237	Şeyh	“	“	6	

Ek 3. (Harita: 2) Mardin'e Bağlı Köyler

Ek 4. (Harita: 3) Mardin Şehir Plânı

Ek 5. (Harita 4) Mardin-Bağdat Güzergâhı

Ek 6. Savurkapı Hamamı (24.04.2016)

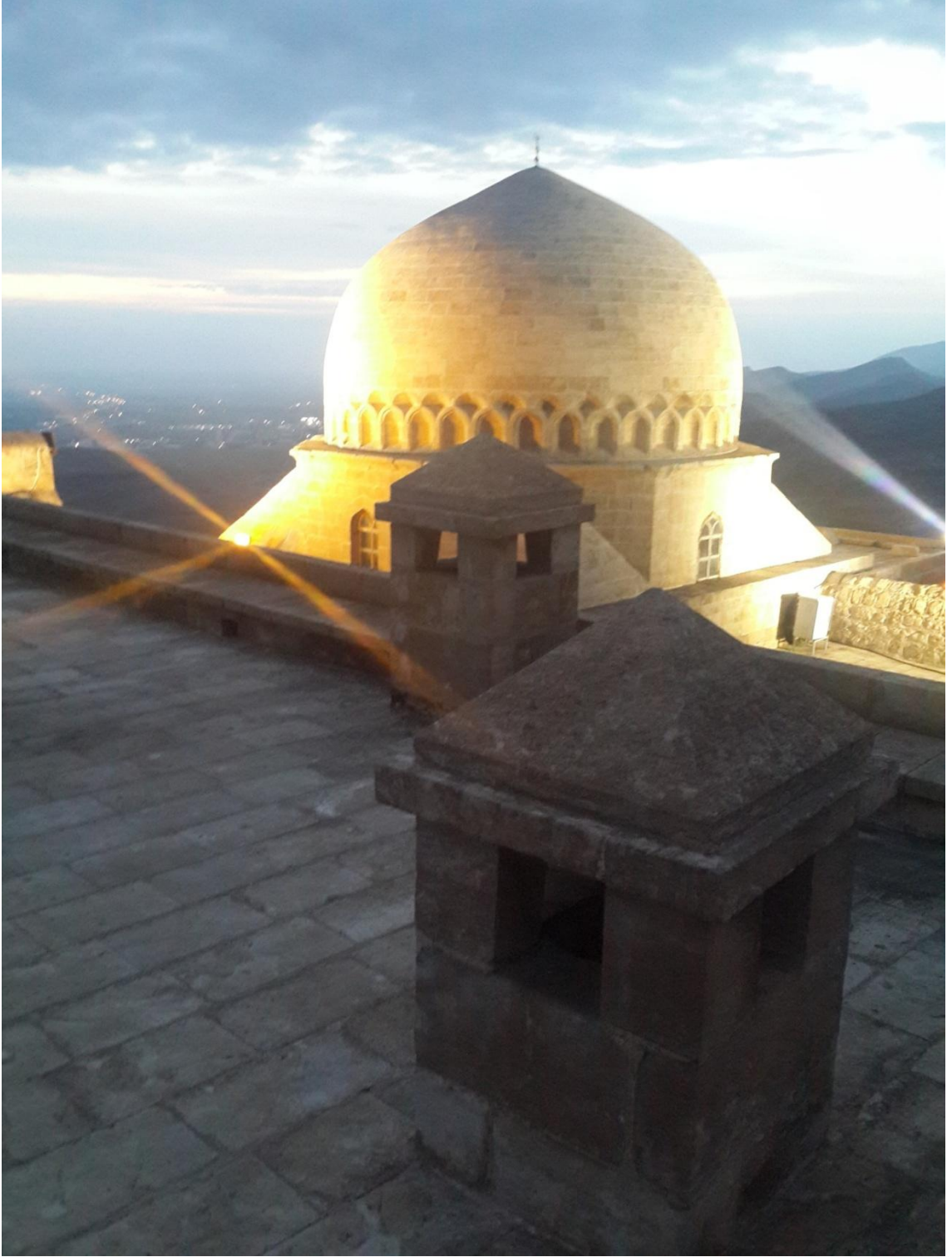
Ek 7. Kasım Padişah Medresesi'nin Dış Görünümünden Bir Kare. (24.04.2016)

Ek 8. İki Katlı Kasım Padişah Medresesi. (24.04.2016)

Ek 9. Kasım Padişah Medresesi'nin Avlusundan Bir Görüntü. (24.04.2016)

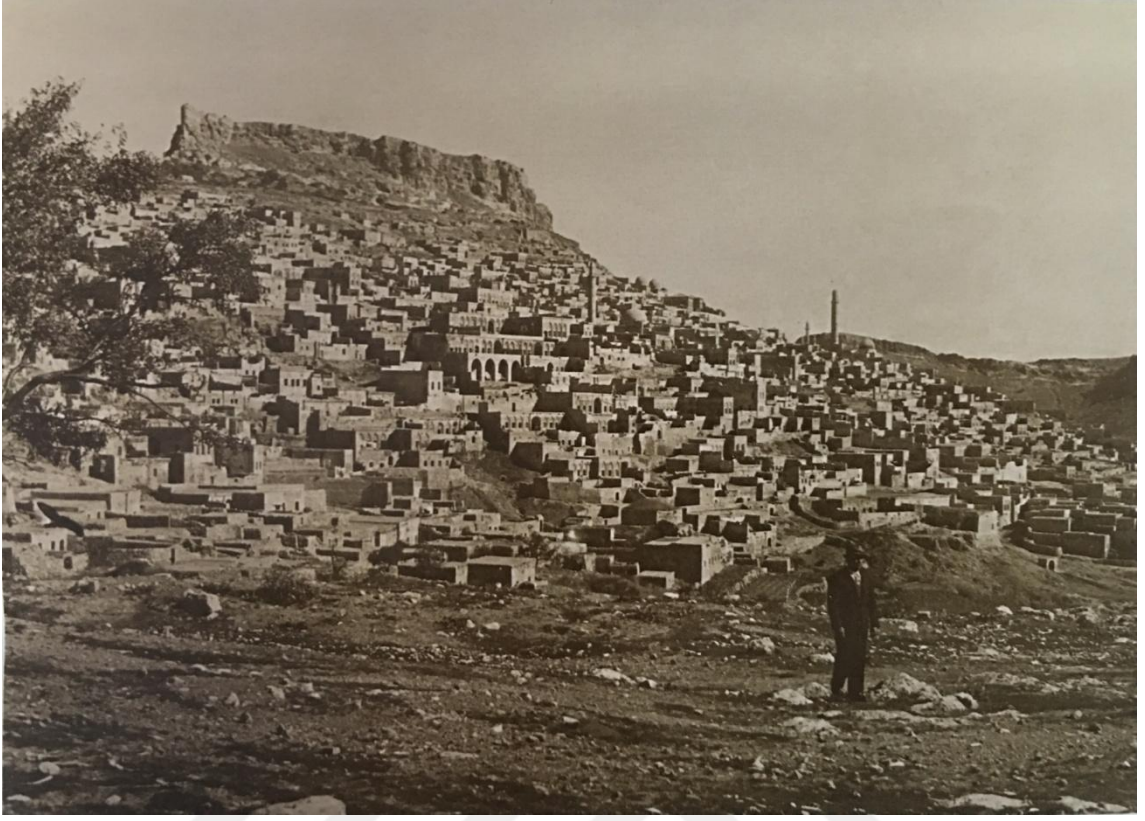
Ek 10. Kasım Padişah Medresesi Üst Katından Bir Görüntü. (24.04.2016)

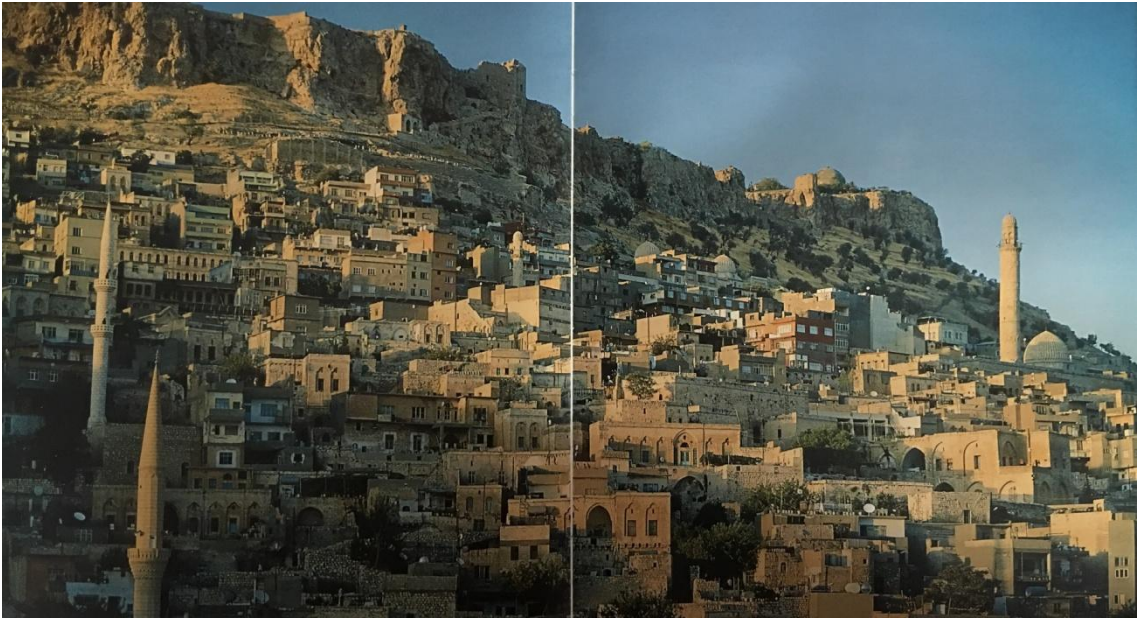
Ek 11. Kasım Padişah Medresesinden İki Görünüm. (24.04.2016)

Ek 12. Kale Eteğinde Mardin Şehri. (24.04.2016)

Ek 13. Mardin Genel Görünüm. (Kaynak: Taşın Belleği Mardin, s. 12-15)

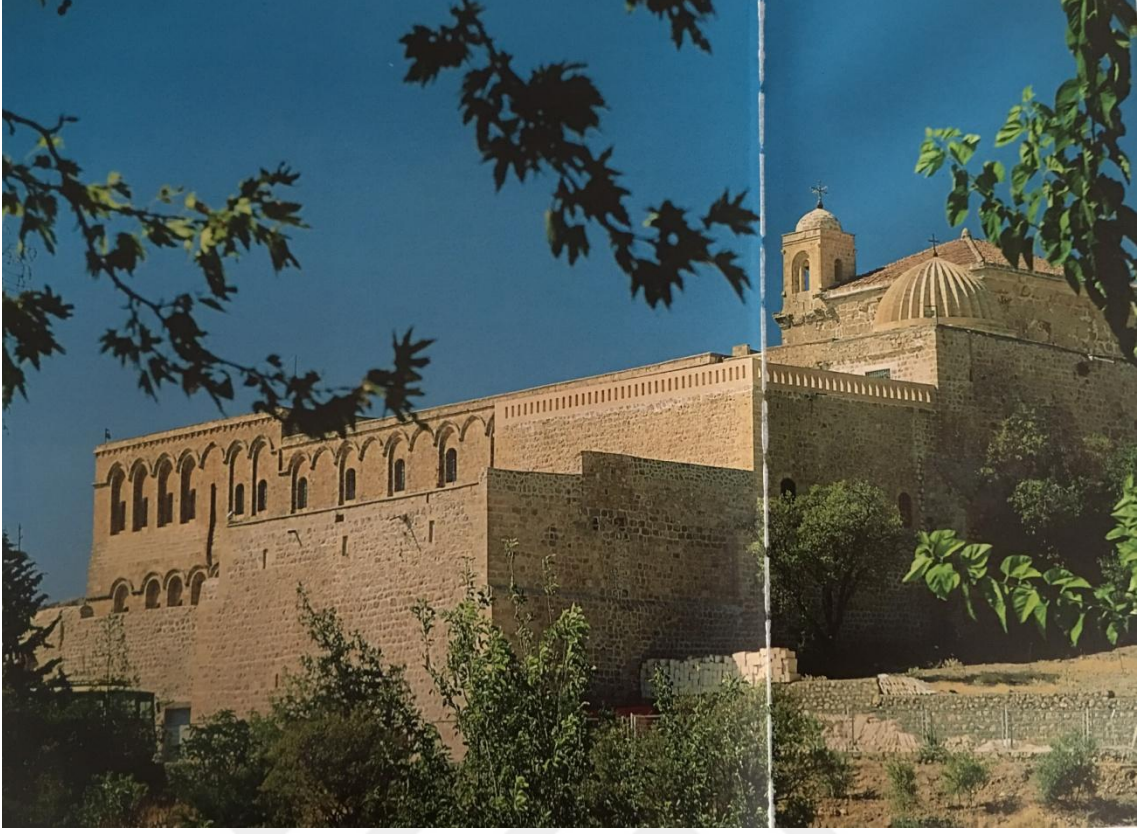

Ek 14. Mardin Müzesi. (Kaynak: Taşın Belleği Mardin, s. 16-17)

Ek 15. Önde Zinciriye (Sultan İsa) Medresesi, Arkada Tarihi Kale. (Kaynak: Taşın Belleği Mardin, s. 71.)

Ek 16. Deyru'z-Za'faran Manastırı. (Kaynak: Taşın Belleği Mardin, s. 64-65)

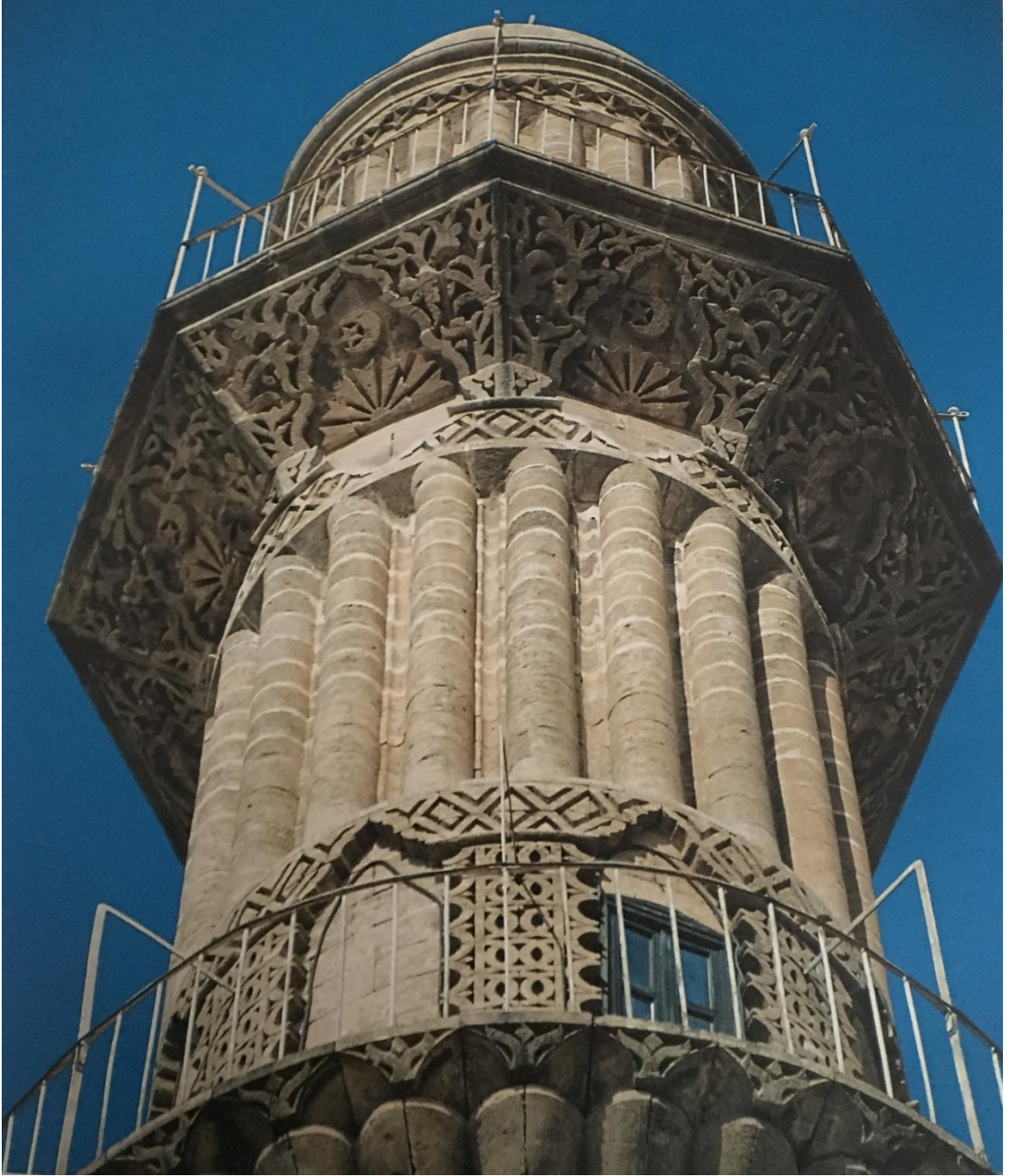
Ek 17. 1928 Senesinde Mardin Kalesi. (Kaynak: Taşın Belleği Mardin, s. 81.)

Ek 18. Kalenin Eteklerinde Mardin Şehri. (Kaynak: Taşın Belleği Mardin, s.85.)

Ek 19. Mardin Ulu Camii. (Kaynak: Taşın Belleği Mardin, s. 98)

Ek 20. Şehidiye Medresesi'ndeki Camiin Minaresi. (Kaynak: Taşın Belleği Mardin, s. 103)

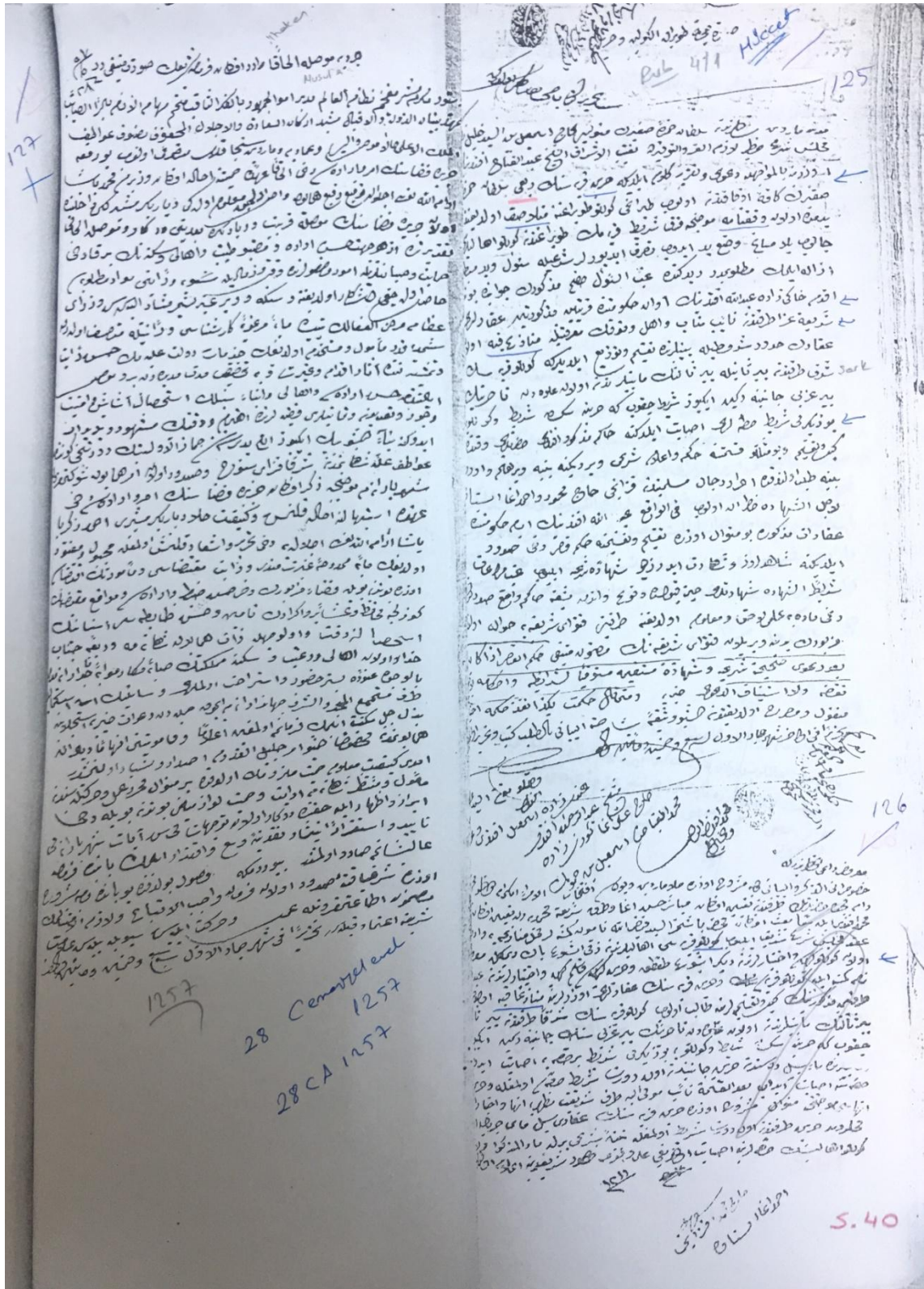
Ek 21. Zinciriye Medresesi'nden Bir Görüntü. (Kaynak: Taşın Belleği Mardin, s. 110)

Ek 22. Önde Zinciriye Medresei Kubbesi, Arkada Ulu Camii Minaresi. (Kaynak: Taşın Belleği Mardin, s. 113)

Ek 23. 19. Yüzyıl Başlarında Kasımiye Medresesi Gravürü. (Buckingham, Travels İn Mesopotamia, s. 157)

Ek 24. MŞS. 253, s. 40. Sultan Hamza-i Sağır Vakfının Mütevellisi El-hac İsmail bin Seyyid Halil tarafından, Nakibü'l-eşraf Şeyh Abdulfettah Efendi Üzerine açılan arazi davasında verilen hüccet.

İmam olundu

tobin
parçalar
nervim
olan

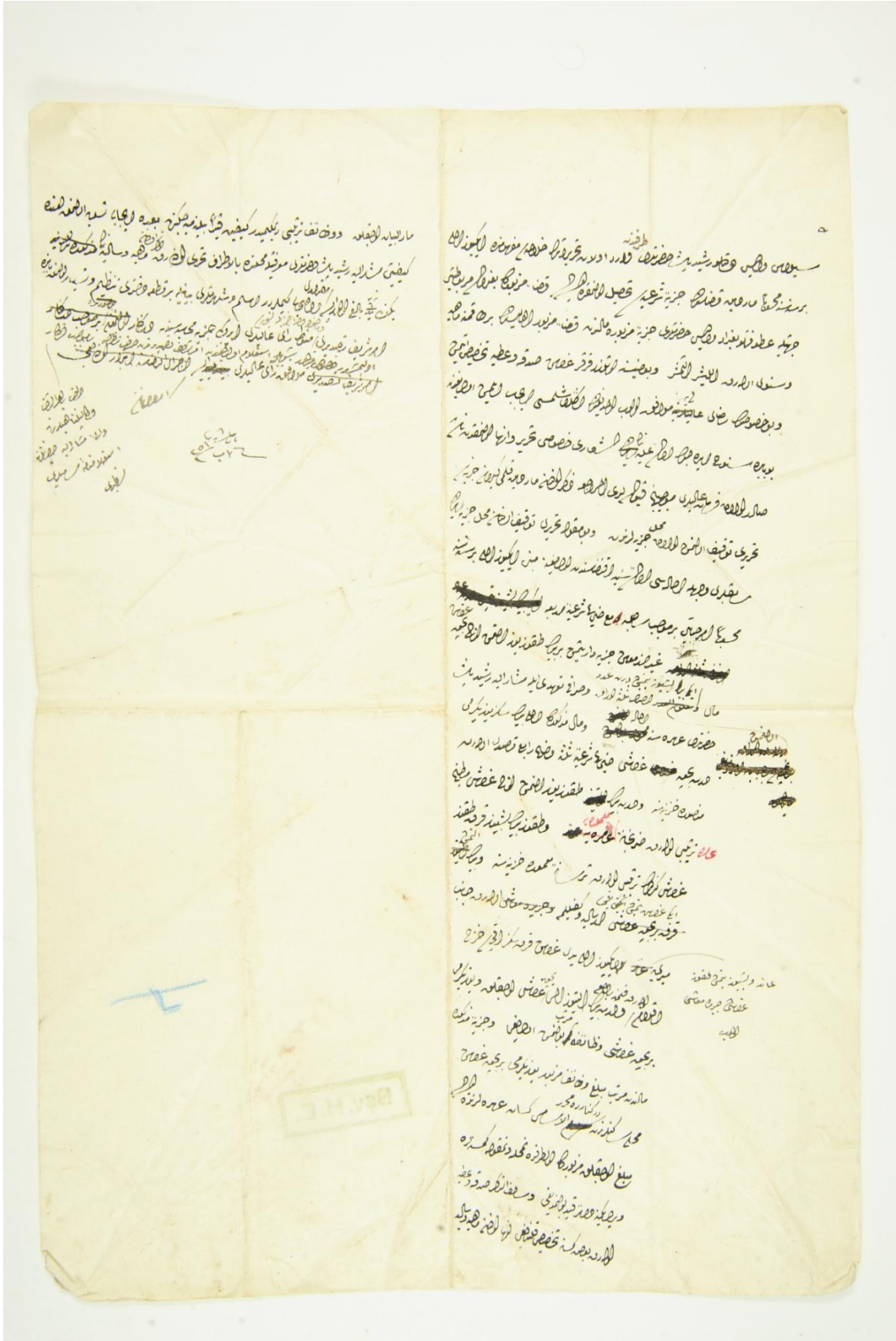
Araji olanmıyız S.45

Ek 26. MŞS. 253, s. 48. 1253 H. Senesi İlk Altı Ayı İçin Mardin Kadısı Seyyid Hacı İsmail Hakkı Efendi Tarafından Tutulan Salyane Tevzi Defteri.

[illegible]

Ek 28. MŞS. 195, s. 110, b. 228. Tereke Kaydı.

Ek 29. MŞS. 253, s. 54, b. 161. Mardin’de Redif Askerlerinin Tanzim Edilmesi ile İlgili Olarak Hafız Paşa Tarafından Gönderilen 29 Mayıs 1837 Tarihli Buyruldu.

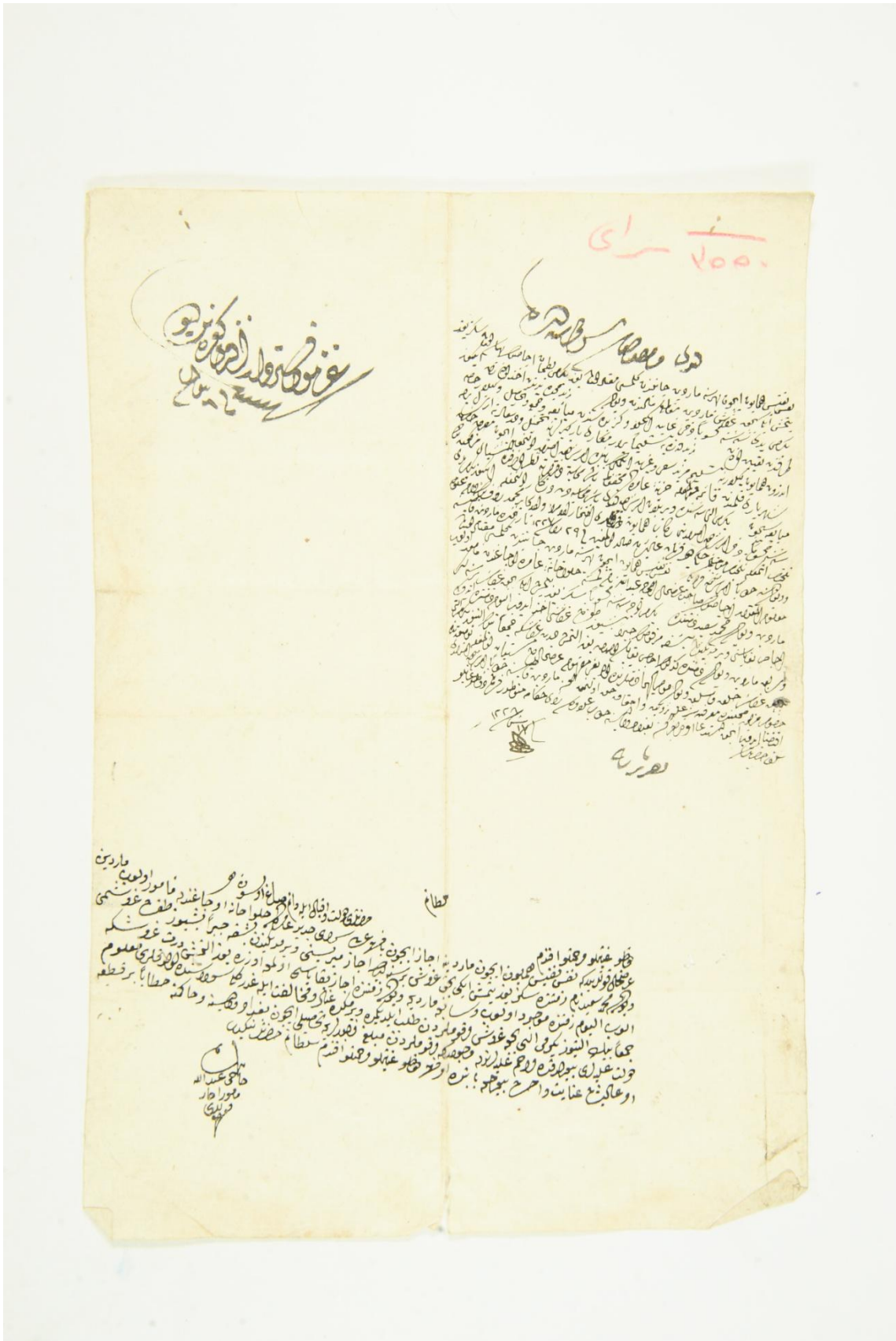
Ek 30. BA, C. ML. 27112. 7 Receb 1251 H. Tarihli Mardin Kazası Cizye-i Şer'iyyesine Dair Sivas Valisi Reşid Paşa Tarafından Gönderilen Tahrirat.

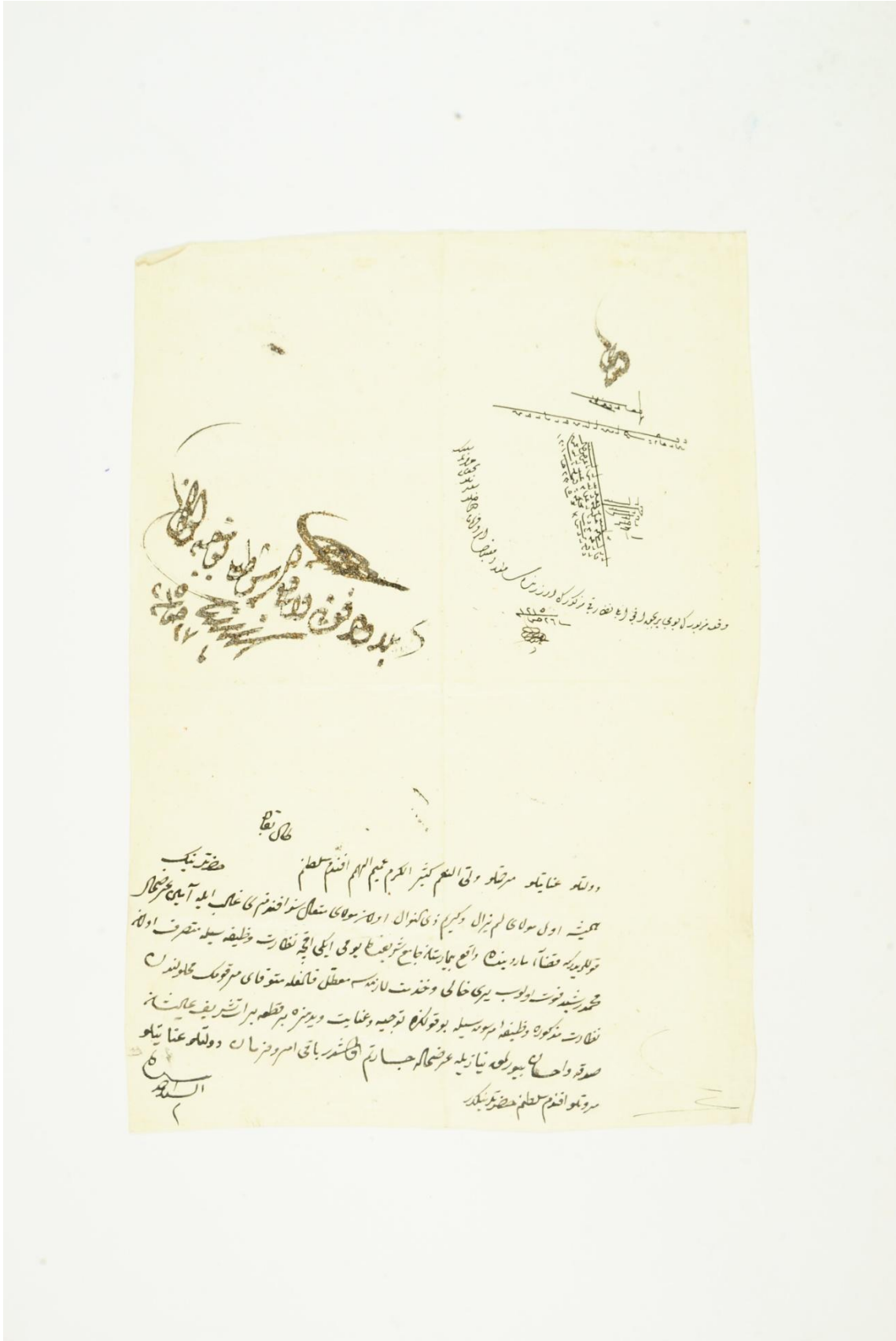
Ek 31. BA, C. Saray, 3316. 15 Zi'l-ka'de 1227 H. Tarihli Her Sene Mardin'den İstanbul'a gönderilen 120 Batman İccasın Nakledilmesi İle İlgili Hüküm.

Ek 32. BA, C. Saray, 8475. 10 Şaban 1203 Tarihli İccas Nakledilmesi İle İlgili Mardin Voyvodası ve Kadısına Gönderilen Hüküm.

Ek 33. BA, C. Saray, 3550. Mardin Voyvodası Mehmed Said Ağa'nın İccas Bahası Olan 872,5 kuruşu Zimmetine Geçirdiğine Dair.

Ek 34. BA, C. SH. 224. Bimaristan Camii nezaret vazifesi için 17 Safer 1215 H. Tarihinde Seyyid Ahmed Tarafından Yazılan arzuhal.

ÖZGEÇMİŞ

1980 yılında Kayseri’de doğdum. İlk ve orta eğitimimi Kütahya’da tamamladıktan sonra, yüksek öğrenimimi 2000-2004 yılları arasında Fırat Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü’nde tamamladım. 2004-2006 yılları arasında aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim dalında Yüksek Lisans eğitimimi tamamladım. Halen Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü’nde Araştırma Görevlisi olarak çalışmaktayım.

